

აფხაზეთის კულტურული ფასეულობანი
ენა, ლიტერატურა, ისტორია,
კულტურის ძეგლები

Cultural Values of Abkhazia:
Language, Literature, History,
Cultural Monuments

აფხაზეთის ა/რ განათლებისა და კულტურის სამინისტრო
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

აფხაზეთის კულტურული ფასეულობანი:
ენა, ლიტერატურა, ისტორია,
კულტურის ძეგლები

საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები

Cultural Values of Abkhazia:
Language, Literature, History, Cultural Monuments
Materials of the International Scientific Conference

16/10/2021

ედვნება ცნობილი ქართველი აფხაზოლოგის პროფესორ
თეიმურაზ გვანცელაძის დაბადებიდან 70 წლის იუბილეს

გამომცემლობა „მერიდიანი“
თბილისი 2021

კრებული წარმოადგენს 2021 წლის 16 ოქტომბერს სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და კულტურის სამინისტროს ინიციატივით გამართული ონლაინ საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალებს. კონფერენციის მუშაობაში მონაწილეობდნენ საქართველოს, ჩრდილოეთ კავკასიასა და თურქეთში მოღვაწე მეცნიერები, რომლებიც აფხაზეთზე მუშაობენ. ონლაინ ფორუმი მიეძღვნა ცნობილი ენათმეცნიერის, აფხაზოლოგიისა და კავკასიური ენების მკვლევრის, პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის 70 წლის იუბილეს.

წინამდებარე კრებულში შევიდა საიუბილეო მილოცვები და აღნიშნულ კონფერენციაზე წარმოდგენილი მოხსენებები და მილოცვები.

The collection represents the materials of the Online International Scientific Conference held on October 16, 2021 at the initiative of Sokhumi State University and the Ministry of Education and Culture of the Autonomous Republic of Abkhazia. The online forum was dedicated to the 70th anniversary of Professor Teimuraz Gvantseladze, the famous linguist, researcher of Abkhazology and Caucasian languages.

რედაქტორები: **ზურაბ ხონელიძე, ლია ახალაძე**
Editors: **Zurab Khonelidze, Lia Akhaladze**

სარედაქციო საბჭო:

მერაბ ნაჭყებია, ნონა ქარაია, სოფიკო ჭაავა, ეკა ესებუა

Editorial Board:

Merab Nachkebia, Nona Karaya, Sofiko Chaava, Eka Esebua

DOI: <https://doi.org/10.52340/cva>

ISBN 978-9941-34-258-5

©სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

© Sokhumi State University

პროფესორი თეიმურაზ გვანცელაძე 70 წლისაა
Professor Teimuraz Gvantseladze is 70 years old

ს ა რ ო ე ვ ი = Content

ლია ახალაძე, ნონა ქარაია ----- 10
სამეცნიერო ფორუმი, რომელიც ცნობილ ქართველ აფხაზოლოგს მიეძღვნა
A scientific forum dedicated to the famous Georgian Abkhazologist

თეიმურაზ გვანცელაძე 70 წლისაა = მილოცვები Teimuraz Gvantseladze is 70 Years Old = Congratulations

ზურაბ ხონელიძე ----- 14
აფხაზოლოგიის აღიარებული ლიდერი
Zurab Khonelidze. Recognized leader of Abkhazology

ჯემალ გამახარია ----- 18
სიტყვა თეიმურაზ გვანცელაძეზე
Jemal Gamakharia. A word about Teimuraz Gvantseladze

ნანა მაჭავარიანი ----- 21
მისალმება
Nana Machavariani. Greetings

მერაბ ნაჭყებია ----- 22
აფხაზოლოგიის პატრიარქი
Merab Nachkebia. Patriarch of Abkhazology

ეკა დადიანი ----- 24
დიდი აფხაზოლოგი და თვალსაჩინო ქართველოლოგი
Eka Dadiani. Prominent Abkhazologist and Kartviologist

გულ მუქერემ ოზთურქი ----- 26
ქეთევან ლომთათიძის ღირსეული მემკვიდრე მეცნიერებაში
Gül Mükerrerem Öztürk. A worthy successor of Ketevan Lomtadze in science

თეიმურაზ გვანცელაძის სამეცნიერო პუბლიკაციები ----- 28
Scientific publications of Teimuraz Gvantseladze

აფხაზოლოგიური კვლევები: ენათმეცნიერება, აფხაზური ენა, აფხაზური ლიტერატურა/ Abkhazological Studies: Linguistics, Abkhazian Language, Abkhazian Literature

მანანა ბუკია ----- 51
პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის სამეცნიერო მემკვიდრეობა
Manana Bukia. Scientific heritage of Professor Teimuraz Gvantseladze

მერაბ ნაჭყებია -----	60
საქართველოს საზღვრები და ტოპონიმიკური მეტამორფოზები მე-20 საუკუნის 40-50-იან წლებში	
Merab Nachkebia. Georgian borders and toponymic metamorphoses in the 40s and 50s of the 20th century	
მერაბ ჩუხუა -----	69
აფხაზურ-ქართველურ გრამატიკულ შეხვედრათა ინტერპრეტაციისათვის	
Merab Chukhua. For the interpretation of Abkhazian-Kartvelian grammatical meetings	
ნანა მაჭავარიანი -----	80
- ხ, ხა- ფორმანტთა ფუნქციები აფხაზურში	
Nana Machavariani. - kh, kha- functions of formants in Abkhazian	
მანანა ტაბიძე, ბელა შავხელიშვილი, თინათინ თურქია -----	82
კავკასოლოგიის კვლევათა ქართველოლოგიური ასპექტი (პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის სამეცნიერო შრომათა მიხედვით)	
Manana Tabidze, Bella Shavkhelishvili, Tinatin Turkia	
Georgian aspect of Caucasian studies (in Prof. Teimuraz Gvantseladze's Scientific works)	
ლეილა ავიძბა -----	87
ციფრული ტექნოლოგიები აფხაზური ენის სწავლების პროცესში	
Leila Avidzba. The role of the digital technologies in teaching Abkhaz language	
მაია მესხიძე -----	93
ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობები ქართული გრაფიკით შესრულებული თურქულენოვანი სახარების მაგალითზე	
Maia Meskhidze. Georgian-Turkish language relations on the example of the Turkish-language gospel performed with Georgian graphics	
სოფიკო ჭაავა -----	97
აფხაზოლოგია სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში - სწავლება და კვლევა (პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის ხელმძღვანელობით)	
Sofiko Chaava. Abkhazology at Sokhumi State University - teaching and research (led by Prof. Teimuraz Gvantseladze)	
ნინო მაშია -----	110
ნასესხები სიტყვები მეგრულ-ლაზურ სასოფლო-სამეურნეო ლექსიკაში	
Nino Mashia. Borrowed words in Megrelian-Laz agricultural vocabulary	
მარინა ჯღარკავა -----	116
ლაზები XX საუკუნის 30-იანი წლების აფხაზეთში ისქანდერ წითაშის წერილების მიხედვით	
Marina Jgharkava. Lazes in Abkhazia in the 30s of the XX century according to the letters of Iskander Tshitash	

ქართულ - აფხაზური ლიტერატურული ურთიერთობები
Georgian-Abkhazian literary relations

- მაია მირესაშვილი ----- 124
ქართველის ეთნოიმაგოლოგიური სახე თანამედროვე აფხაზურ ლიტერატურაში
Mariam Miresashvili. Ethnoimagological face of Georgian in modern Abkhazian literature
- მარინა ტურავა ----- 132
„ნაჭედი სიტყვა“ (ივანე თარბას პოეზიის ქართული თარგმანები)
Marine Turava. "A Piece Of Word" (*Georgian translations of Ivane Tarba's poetry*)
- ნანა კუცია ----- 141
აფხაზეთი დევნილი ახალგაზრდების მეხსიერებაში
Nana Kutsia. Abkhazia in the memory of displaced youth
- ნანა არახამია ----- 157
ილია ჭავჭავაძე და აფხაზეთი
Nana Arakhamia. Ilia Chavchavadze and Abkhazia
- მედეა კვარაცხელია ----- 166
„...და ეტეოდა პატარა ჭერქვეშ მთლად საქართველო და აფხაზეთი“ (ივანე თარბა და ბაგრატ შინქუბა საქართველოზე)
Medea Kvaratskhelia. "...and all of Georgia and Abkhazia are under one small roof..." (Ivane Tharba and Bagrat Shinquba on Georgia)

აფხაზეთმცოდნეობა - ისტორია, ეთნოლოგია, კულტურის ძეგლები
Studies of Abkhazia: History, Ethnology, Cultural monuments

- ჯემალ გამახარია ----- 177
ცვლილებები კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის კანონში
Jemal Gamakharia. A mendments to the law on the protection of cultural heritage
- სალომე ბახია-ოქრუაშვილი ----- 186
ეთნოგრაფიული მონაცემები სამურზახანოდან
Salome Bakhia-Okruashvili. Ethnographic data from Samurzhakhano
- ნუგზარ ანთელავა ----- 199
ქართულ-აფხაზური ეთნოკულტურული და ეთნოენობრივი კონტაქტები
Nugzar Antelava. Georgian-Abkhazian ethnolinguistic and ethnocultural contacts
- ნინო ხარჩილავა ----- 206
საქორწინო სუფრა და მასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები
(გალის რაიონის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)

Kharchilava Nino. Wedding feast and related customs (According to the ethnographical materials of Gali district)

ვახტანგ ჭანია ----- 220

ტერმინების „აფხაზის“ და „კავკასოსის“ იდენტობის საკითხი
ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრებაში“

Vakhtang Chania. The question of the identity of the terms "Abkhazia" and "Caucasus" in "The Life of Kings" by Leonti Mroveli

ია ჯიჭონაია -----239

„მატიანე ქართლისაჲს“ ერთი ცნობის გაგებისათვის

Ia Jichonaia. To understand one information of "Matiane Kartlisai"

მანანა შეყილაძე ----- 243

„ნორჩ ისტორიკოსთა სკოლა“ და აფხაზეთის კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების პოპულარიზაცია ციფრულ ენციკლოპედიაში (ვიკიპედია)

Manana Shekiladze. "School of Junior Historians" and the promotion of cultural heritage monuments of Abkhazia in the digital encyclopedia (Wikipedia)

სამეცნიერო ფორუმი, რომელიც ცნობილ
ქართველ აფხაზოლოგს მიეძღვნა

A scientific forum dedicated to the famous Georgian Abkhazologist

Abstract. The information tells us that on October 16, 2021, an international scientific conference *Cultural Values of Abkhazia: Language, Literature, History, Cultural Monuments* was held at the initiative of the Sukhumi State University and the Ministry of Education and Culture of Abkhazia.

The conference was dedicated to the 70th anniversary of Professor Teimuraz Gvantseladze, the famous linguist, specialist in Abkhazology and Caucasus studies.

Georgian and Caucasian scientists from the universities of Georgia, the North Caucasus and Turkey participated in the work of the conference.

Participating research and scientific institutions: Georgian Academy of Sciences, Arnold Chikobava Linguistics Institute of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Supreme Council of Abkhazia, Karachay-Cherkessia State University, Samtskhe-Javakheti State University, Recep Tayip Erdogan University (Turkey), Sukhumi State University, Duzce University (Turkey), University of Kars (Turkey), Akaki Tsereteli State University, Kutaisi Ilia Chavchavadze Public Library, Ilia State University, Abkhazia Institute of Tbilisi State University named after Ivane Javakhishvili, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Batumi University of Arts, Association of Georgian History Teachers, St. Andrews Georgian University, Peace Education Center of SSU.

Keywords: scientific conference, Abkhazia, values, culture, Abkhazology, Kartvelology, Teimuraz Gvantseladze.

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო კვლევებისა და განვითარების დეპარტამენტის და აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და კულტურის სამინისტროს ინიციატივით 2021 წლის 16 ოქტომბერს ონლაინ სამეცნიერო კონფერენცია - „აფხაზეთის კულტურული ფასეულობანი: ენა, ლიტერატურა, ისტორია, კულტურის ძეგლები“ გაიმართა. კონფერენცია ცნობილი ენათმეცნიერის, აფხაზოლოგისა და კავკასიის კვლევების სპეციალისტის პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის 70 წლის იუბილეს მიეძღვნა.

კონფერენციის მუშაობაში მონაწილეობდნენ საქართველოს, ჩრდილოეთ კავკასიისა და თურქეთის უნივერსიტეტების ქართველოლოგები და კავკასიოლოგები. კონფერენცია გახსნა სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორმა, პროფ. ზურაბ ხონელიძემ, რომელმაც ისაუბრა აფხაზეთის კულტურული ფასეულობების შესწავლისა და პოპულარიზაციის მნიშვნელობაზე, განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის ნაყოფიერ საქმიანობას, აფხაზოლოგიის მიმართულებით სამეცნიერო გამოკვლევებსა და სახელმძღვანელოებს. აფხაზოლოგია და აფხაზეთმცოდნეობა სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მეცნიერთა კვლევის წამყვანი მიმართულებაა, რომლის ავანგარდში ბატონი თეიმურაზი და მისი გუნდი დგას. ნაყოფიერი სამეცნიერო და პედაგოგიური საქმიანობისთვის რექტორმა იუბილარს მადლობა გადაუხადა, დღეგრძელობა და შემოქმედებითი წარმატებები უსურვა.

კონფერენციის მონაწილეებს მიესალმნენ და თეიმურაზ გვანცელაძეს იუბილე მიულოცეს აფხაზეთის ა/რ განათლებისა და კულტურის მინისტრმა *კვა ხოფერიამ*, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ადმინისტრაციის ხელმძღვანელმა ასოც. პროფ. ნინო თოფურაძემ, სსუ სამეცნიერო კვლევებისა და განვითარების დეპარტამენტის უფროსმა ასოც. პროფ. ლია ახალაძემ, აფხაზეთის ა/რ კულტურულ ფასეულობათა დაცვის სამსახურის უფროსმა ნონა ქარაიამ. გამომსვლელებმა ხაზგასმით აღნიშნეს თეიმურაზ გვანცელაძის დამსახურება აფხაზოლოგიის სამეცნიერო კვლევითი მიმართულების განვითარებაზე, აფხაზეთის კულტურული ფასეულობების მნიშვნელობასა და როლზე ქართული კულტურის ისტორიაში.

სამეცნიერო ონლაინ ფორუმის *პირველი ნაწილი* საიუბილეო მილოცვებს და აფხაზეთის კულტურულ ფასეულობათა კვლევისა და პოპულარიზაციის შესახებ თემატურ გამოსვლებს მიემდვნა. მილოცვების შემდეგ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომელმა, ფილოლოგიის დოქტორმა *მანანა ბუკიაშ* სამეცნიერო ფორუმის მთავარ მოხსენებაში დეტალურად ისაუბრა პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძის სამეცნიერო მემკვიდრეობის შესახებ, რის შემდეგ გაიმართა სექციური მუშაობა: „აფხაზოლოგია - აფხაზური ენა და ლიტერატურა, ქართული ლიტერატურა და აფხაზურული ლიტერატურა“ და „აფხაზეთმცოდნეობა - ისტორია, ეთნოლოგია, კულტურის ძეგლები“.

გამომსვლელთა შორის იყვნენ სხვადასხვა სამეცნიერო კვლევითი დაწესებულებებისა და უნივერსიტეტების წარმომადგენლები: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი *ვაჟა შენგელია*, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დირექტორი, პროფ. *ნანა მაჭავარიანი*, აფხაზეთის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარე პროფ. *ჯემალ გამახარია*, ყარაჩაი-ჩერქეზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პრორექტორი პროფ. *სერგეი პაზოვი*, სამცხე-ჯავახეთის სახელმწი-

ფო უნივერსიტეტის რექტორი, პროფ. *მაკა ბერიძე*, რეჯეფ თაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტის (თურქეთი) ქართული ენისა და ლიტერატურის კათედრის ხელმძღვანელი, ასოც. პროფ. *გულ მუქქერემ ოზთურქი*, სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორის მოადგილე სამეცნიერო დარგში, პროფ. *მერაბ ბერიძე*, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფ. *ზურაბ პაპასქირი*, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანი, პროფ. *მერაბ ნაჭყებია*, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფ. *ეკა დადიანი*, ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის დირექტორის მოადგილე *რიტა წაქაძე*, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფ. *ვლადიმერ კიკილაშვილი*, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აფხაზეთის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი ფილოლოგიის დოქტორი *ლეილა ავიძბა*, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი *სალომე ბახია-ოქრუაშვილი*, ბათუმის ხელოვნების სასწავლო უნივერსიტეტის ასოც. პროფ. დოქტორი *ნინო ხარშილაძე*, საქართველოს ისტორიის მასწავლებელთა ასოციაციის პრეზიდენტი *მანანა შეყილაძე*, საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის პროფესორები, მეცნიერებათა დოქტორები: *მანანა ტაბიძე*, *ბელა შავხელიშვილი*, *თინათინ თურქია*, დუზჯეს (თურქეთი) უნივერსიტეტის პროფესორები, დოქტორები: *მაკა სალია*, *შორენა ლომია*, *ფევზი ჩელები*, ყარსის (თურქეთი) უნივერსიტეტის პროფესორი, *მაია მესხიძე*, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი *მაია მირესაშვილი*, ასოცირებული პროფესორები: *მარინა ტურავა*, *ნანა კუცია*, *ნინო მაშია*, ია ჯიჰონაია, *რუსუდან ფიფია*, *ნანა არახამია*, *ლია ახალაძე*, *მოწვეული ლექტორი მარინა ჯღარკავა*, დოქტორანტი *გიორგი ლორია*, სსუ სამშვიდობო განათლების ცენტრის თანამშრომლები დოქტორები *სოფიკო ჭაავა* და *ვახტანგ ჭანია* და *სხვები*. სამეცნიერო ფორუმს ესწრებოდნენ აფხაზეთის ა/რ უმაღლესი საბჭოს, აფხაზეთის ა/რ მთავრობის ადმინისტრაციის, აფხაზეთის ა/რ განათლებისა და კულტურის სამინისტროს კულტურულ მემკვიდრეობათა დაცვის სამსახურის წარმომადგენლები, მეცნიერები და მკვლევრები, რომელთა მოხსენებები, კვლევები და მილოცვები აფხაზეთის კულტურულ ფასეულობებს: ენას, ისტორიას, ეთნოლოგიას, ფოლკლორს, კულტურის ძეგლებს ან პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის სამეცნიერო მემკვიდრეობის შესწავლას ეხებოდა.

კონფერენციის შემაჯამებელ სხდომაზე, ორგანიზატორებისა და სექციის ხელმძღვანელების მიერ გადაწყდა, წარმოდგენილი მოხსენებების ნაწილის დაბეჭდვა საიუბილეო კრებულში, რომელსაც აფხაზეთის ა/რ-ის განათლებისა და კულტურის

სამინისტრო დააფინანსებდა. წინამდებარე კრებული აღნიშნული გადაწყვეტილების შედეგია. კონფერენციის პროგრამა და ინფორმაცია განთავსებულია უნივერსიტეტის ვებ-გვერდზე.

კონფერენციის პროგრამა იხილეთ სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ოფიციალურ საიტზე: <https://www.sou.edu.ge/images/file/1634904928--afxazeTis%20kulturuli%20faseulobani%20Temur%20gvancelaZis%2070%20wlis%20iubile%202021.pdf>

ინფორმაცია კონფერენციის შესახებ იხილეთ: <https://www.sou.edu.ge/news/afxazeTis-kulturuli-faseulobani:--ena,-literatura,-istoria,-kulturis-Zeglebi-/885>

ლია ახალაძე

*სამეცნიერო კვლევებისა და განვითარების
დეპარტამენტის უფროსი*

ნონა ქარაია

*აფხაზეთის ა/რ კულტურულ ფასეულობათა დაცვის
სამსახურის უფროსი*

ზურაბ ხონელიძე¹

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

აფხაზოლოგიის აღიარებული ლიდერი

Zurab Khonelidze²

Recognized leader of Abkhazology

Rector of Sukhumi State University, Professor Zurab Khonelidze congratulates the famous Abkhazologist and linguist Teimuraz Gvantseladze on his 70th birthday.

Teimuraz Gvantseladze is the author of more than 350 scientific publications published in Georgia and abroad in Georgian, Abkhaz, Russian, English, French, Ukrainian and other languages, he led many regional projects funded at the international and local level. The Sukhumi State University has the only and unique undergraduate educational program of Abkhazian philology in the world, the author and head of which is Teimuraz Gvantseladze. This program operates only in Sukhumi State University. Teimuraz Gvantseladze is still at the head of the department of Abkhazology at Sukhumi State University, and these are not just words, behind these regalia the scientist's hard work, dedication and constant professional activity can be seen.

გვაქვს მაქვს პატივი სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და საქართველოს განათლების მეცნიერებათა აკადემიის სახელით საიუბილეო თარიღი მივულოცო საქართველოში აფხაზოლოგიის მიმართულების აღიარებულ ლიდერს, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორს, პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძეს, რომელსაც დაბადებიდან 70 წელი შეუსრულდა.

აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და კულტურის სამინისტროს მხარდაჭერით, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „აფხაზეთის კულტურული ფასეულობანი: ენა, ლიტერატურა, ისტორია კულტურის ძეგლები“ მიმდინარე წელს პროფესორ *თეიმურაზ გვანცელაძეს* მიუძღვნა. აღნიშნული მხარდაჭერისა და უნივერსიტეტის მიმართ გამორჩეული

¹ **ზურაბ ხონელიძე**, პოლიტოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი. საქართველოს განათლების მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტი.

² **Zurab Khonelidze**, Doctor of Political Science, Doctor of History, Rector of Sokhumi State University, Professor. President of the Academy of Educational Sciences of Georgia.

გულისხმობისთვის მინდა გულწრფელი მადლობა გადავუხადო აფხაზეთის განათლებისა და კულტურის მინისტრს, ქალბატონ *ეკა ხოფერიას*. ასევე სამინისტროს კულტურულ ფასეულობათა დეპარტამენტის ხელმძღვანელს, ქალბატონ *ნონა ქირიას*.

მეგობრებო, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და აფხაზეთის განათლების და კულტურის სამინისტროს მჭიდრო თანამშრომლობის შედეგად ჩვენი დღევანდელი კონფერენციით გამოვხატავთ პატივისცემას და მადლიერებას პროფესორ *თეიმურაზ გვანცელაძის* მიმართ, რომელიც არამარტო აღიარებული აფხაზოლოგია, ამავე დროს არის ენათმეცნიერი, კავკასიოლოგი და მუშაობს ქართველოლოგიის სხვადასხვა საკითხებზე. თუ გადავხედავთ ბატონი თეიმურაზის სამეცნიერო ნაშრომების ჩამონათვალს, ცხადი გახდება, რომ მან თავისი მრავალფეროვანი მეცნიერული მემკვიდრეობით კიდევ უფრო გაამდიდრა იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, კერძოდ ქართველური ენების კვლევა-ძიება.

თეიმურაზ გვანცელაძე ავტორია ქართულ, აფხაზურ, რუსულ, ინგლისურ, ფრანგულ, უკრაინულ და სხვა ენებზე საქრათველოსა და უცხოეთში გამოცემული 350 - ზე მეტი სამეცნიერო პუბლიკაციისა, ხელმძღვანელობდა საერთაშორისო და ადგილობრივ დონეზე დაფინანსებულ მრავალ რეგიონალურ პროექტს, არის მსოფლიოში ერთადერთი და უნიკალური აფხაზური ფილოლოგიის საბაკალავრო საგანმანათლებლო პროგრამის ავტორი და ხელმძღვანელი. და ეს პროგრამა მხოლოდ სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ფუნქციონირებს. დღემდე სათავეში უდგას სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აფხაზოლოგიის მიმართულებას და ეს არ არის მხოლოდ სიტყვები, ამ რეგალიების უკან მეცნიერის დიდი შრომა, გარჯა და მუდმივი პროფესიული საქმიანობა ჩანს.

პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის ნაშრომების დიდი ნაწილი ეხება ქართული და აფხაზური ენების სტრუქტურას, ისტორიასა და ფუნქციონირების პრობლემებს. მათ შორის არის მონოგრაფიები, სახელმძღვანელოები, ორენოვანი ლექსიკონები, ქართულიდან აფხაზურზე და აფხაზურიდან ქართულზე ნათარგმნი ლიტერატურა და ა. შ.

განსაკუთრებულ წარმატებად უნდა ჩაითვალოს მისი შრომები, რომლებმაც აღიარება მოიპოვა არამარტო საქრათველოს სამეცნიერო სარბიელზე, არამედ მსოფლიო მასშტაბით. ამ მხრივ ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს აფხაზოლოგიურ კვლევებს და რაოდენ სასიხარულოა რომ მას აღიარებს და აფასებს საკუთრივ აფხაზი მეცნიერები, იყენებენ მას თეორიულ და პრაქტიკულ საქმიანობაში. ამ მხრივ, შეიძლება ითქვას, რომ პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძე ღირსეულად აგრძელებს თავისი დიდი მასწავლებლის, აფხაზოლოგიის, როგორც სამეცნიერო-აკადემიური კვლევითი დისციპლინის ფუძემდებლის აკადემიკოს *ქეთევან ლომთათიძის* საქმიანობას.

აფხაზოლოგიის განვითარებისთვის პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძის ყველა შრომას დიდი მნიშვნელობა აქვს, მათ შორის განსაკუთრებულ ყურადღებას დავუთმობთ თეიმურაზ გვანცელაძის ნაშრომებიდან განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მონოგრაფიულ კვლევას **აფხაზური ენა**, სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება, წიგნის რედაქტორია აკადემიკოსი ქეთევან ლომთათიძე. ნაშრომი მომზადდა და გამოიცა სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. 2011 წელს. მონოგრაფიაში შევიდა მეცნიერის მრავალწლიანი დაკვირვებები აფხაზური ენის ფონეტიკის, აფხაზური ენის გრამატიკისა და აფხაზური ენის სემანტიკის შესახებ, თანამედროვე თვალთახედვითაა განხილული აფხაზური ენის ფონოლოგიური სისტემა, ფონეტიკური პროცესები, გრამატიკული სტრუქტურა, აფხაზური ენის ფუნქციონირების აქტუალური საკითხები. საგულისხმოა, რომ ავტორი ნაშრომს უძღვნის მამის *იონა გვანცელაძისა* და აფხაზი მორდუს *სივარნა წვიჟბას* ნათელ ხსოვნას.

აფხაზოლოგიის მიმართულეებით განსაკუთრებული დატვირთვა აქვს მეცნიერის შემდეგ პუბლიკაციებს: ზმნის უარყოფით ფორმათა წარმოების ძირითადი პრინციპები აფხაზურსა და აბაზურ ენებში (1991); „მცირე აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი“ (2000); „აბაზური ფოლკლორი“. პწკარედული თარგმანი აბაზურიდან თ. გვანცელაძისა (2003); „აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის. ტ. 1. აფხაზური ენის გრამატიკული მიმოხილვა (ქართულ ენაზე) და აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი (2003); „აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძვლები“ (2008) „აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი“ (2012); „უპირველესი... დიმიტრი გულია. ლექსები და შაირები“. რეპრინტული გამოცემა მიეძღვნა აფხაზური მხატვრული ლიტერატურის შექმნის 100 წლისთავს (2012) გამოქვეყნდა აფხაზურ ენაზე, ხოლო წინასიტყვაობა ახლავს, როგორც აფხაზურ ისე ქართულ ენებზე.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ თეიმურაზ გვანცელაძის შრომები აფხაზური გრამატიკის ნაწილში აღიარებულია აფხაზი მეცნიერების მიერ და ამ გამოცემებით ფართო საზოგადოება სარგებლობს. მეცნიერმა დიდი წვლილი შეიტანა აფხაზური დიალექტოლოგიის განვითარებაში, შეისწავლა აჭარის აფხაზთა დიალექტი. ამ თემაზე გამოაქვეყნა ნაშრომი „აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა იდენტობა“ (2011) თანაავტორია პროფესორი მანანა ტაბიძე.

უაღრესად საინტერესოა მეცნიერის დაკვირვებები აფხაზურ-ქართულ ფოლკლორულ და ლიტერატურულ პარალელებზე: ამ მხრივ გამოვარჩევდით შრომას - „ვეფხისტყაოსნის“ გამომახილი აფხაზურ ფოლკლორში, რომელიც 2017 წელს გამოქვეყნდა შოთა რუსთაველისადმი მიძღვნილ საიუბილეო კრებულში.

ცალკე საუბრის თემაა ბატონი თემურის თარგანები, რომელიც ქართული საზოგადოებას აცნობს აფხაზური ლიტერატურის ისეთ შედეგებს, როგორიცაა მაგალითად, გიორგი გუბლიას „მიმინოს აჩრდილი“ (1987), სერგეი ზუხბაა აფხაზური ზეპი-

რსიტყვიერება, რომელიც ავთანდილ არაბულთან ერთად თარგმნა ქართულ ენაზე (1988), აფხაზური ზღაპრები და ა.შ.

ბატონი თეიმურაზ გვანცელაძე ბრძანდება დიდი ქართველი კორიფეების აკადემკოს არნოლდ ჩიქობავას, აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძისა და სხვა ღვაწლმოსილი ენათმეცნიერების მოწაფე, მათი გამორჩეული სამეცნიერო მღვაწეობის ღირსეული გამგრძელებელი ამასთან პედაგოგი, აღმზრდელი.

სამეცნიერო საქმიანობასთან ერთად პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძე არის თვალსაჩინო საზოგადო მოღვაწე, რომელიც გახლავთ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტზე ხელმომწერი დეკრუტატი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გარდა იმისა რომ, ბატონი თემური სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორია და ხელმძღვანელობს აფხაზური ფილოლოგიის საბაკალავრო საგანმანათლებლო პროგრამის, ამავე დროს საქმიანობს სამშვიდობო განათლების ცენტრში და წარმატებით უძღვება აფხაზური ენის და ლიტერატურის მიმართულებას. ცენტრში მუშაობისას პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძემ შეძლო მნიშვნელოვანი ნაშრომები შეექმნა, როგორც აფხაზოლოგიისა და ქართველოლოგიის, ასევე ზოგადად კავკასიოლოგიის მიმართულებით. ამ პერიოდის ნაშრომებიდან გამოვყოფდით მონოგრაფიულ კვლევას „თანამედროვე აფხაზური ენის ეკოლინგვისტური ანალიზი“ (2021), რომელიც ფილოლოგიის დოქტორ სოფიკო ჭავჭავასთან ერთად რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის დაფინანსებით შეიქმნა.

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და განათლების მეცნიერებათა აკადემიის სახელით ვულოცავთ ბატონ თემურს 70 წლის იუბილეს, ვუსურვებთ ჯანმრთელობას, დღეგრძელობას და შემოქმედებით წარმატებებს თქვენს ესეოდენ მნიშვნელოვან საქმიანობაში. ღმერთი იყოს თქვენი ოჯახის, თქვენი ერის და სათაყვანებელი სამშობლოს - ქართული სახელმწიფოს მფარველი.

პატივისცემით,
ზურაბ ხონელიძე, პროფესორი
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორი

ჯემალ გამახარია³
აფხაზეთის ა/რ უმაღლესი საბჭო

სიტყვა თეიმურაზ გვანცელაძეზე

Jemal Gamakharia⁴
A word about Teimuraz Gvantseladze

დღევანდელ დღესავით მახსოვს 1983 წელს სოხუმში ჩატარებული თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დღეები. თბილისიდან ჩამოვიდა დიდი დელეგაცია თსუ-ს მაშინდელი რექტორის აკადემიკოს ვაჟა ოკუჯავას ხელმძღვანელობით. დელეგაციას მასპინძლობდა აფხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, სადაც მე იმჟამად ვმუშაობდი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დღეები სოხუმში თითქმის ერთი კვირა გრძელდებოდა. დასკვნითი ღონისძიება ს. ჭანბას სახელობის სოხუმის დრამატულ თეატრში გაიმართა. სიტყვით გა-მოსული ორატორები - ქართველები და აფხაზები ერთმანეთს ეჯიბრებო-დნენ ძმობა-მეგობრობის მტკიცებაში. ჩემი და არა მარტო ჩემი ყურადღება მიიქცია ერთი ახალგაზრდა კაცის გამოსვლამ. მან საუბარი დაიწყო ქართულად, შემდეგ გადავიდა რუსულზე და, ბოლოს, გამართული აფხაზური ენით ხალხმრავალი და საკმაოდ ჭრელი აუდიტორია აღტაცებაში მოიყვანა. დარბაზმა ნამდვილი ოვაცია მოუწყო იმ ახალგაზრდას, რომლის სახელი და გვარი - თეიმურაზ გვანცელაძე - ღრმად ჩაიბეჭდა ჩემს მეხსიერებაში. გავიდა რამდენიმე წელი და ბატონი თემური, უკვე როგორც აღიარებული მეცნიერი და ეროვნული მოღვაწე, გაიცნო მთელმა საქართველომ, გაიცნო სრულიად კავკასიამ.

თეიმურაზ გვანცელაძე გახლავთ ზვიად გამსახურდიას ერთგული თანამებრძოლი, 1990 წლის 28 ოქტომბერს არჩეული საქართველოს უზე-ნაესი საბჭოს წევრი, სახელმწიფო და პოლიტიკური მოღვაწე, ისტორიული პიროვნება, თანამედროვე ქართული სახელმწიფოს ერთ-ერთი დამფუძნებელი, რომელსაც ხელი აქვს მოწერილი

³ **ჯემალ გამახარია.** ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი. აფხაზეთის ა/რ. უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარე.

⁴ **Jemal Gamakharia.** Doctor of historical sciences, professor. Chairman of the Supreme Council of the Autonomous Republic of Abkhazia.

ყველა დროის უმთავრეს დოკუმენტზე - საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტზე.

ბატონი თემური უშუალოდ გავიციანი თბილისში 1997 წელს, როდესაც ვეახელი მას ა. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში. ვიცოდი, რომ ჩვენს პირველ შეხვედრამდე რამდენიმე დღით ადრე მან დაიცვა ბრწყინვალე სადოქტორო დისერტაცია. თემურის მაშინ ვაჩუქე ბადრი გოგიასთან ერთად ჩვენს მიერ იმავე 1997 წელს რუსულ ენაზე გამოცემული წიგნი აფხაზეთზე. საუბრისას მარტივად აღმოვაჩინეთ, რომ ჩვენ, მე და ბადრი, მრავალფეროვანი ისტორიულ წყაროების მოშველიებით, ბატონი თემური კი აფხაზური ლინგვისტური მასალის ანალიზის საფუძველზე ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად მივსულვართ საერთო დასკვნებამდე აფხაზთა (აფსუათა) ეთნიკურ ისტორიასთან დაკავშირებულ ურთულეს საკითხებზე. იმ დღიდან მოყოლებული მაქვს დიდი პატივი ვიწოდებოდე თემურაზ გვანცელაძის მეგობრად და თანამოაზრედ.

თემურაზ გვანცელაძის უდიდეს დამსახურებად მიმაჩნია აფხაზეთის მაგალითზე ისტორიულ მეცნიერებასა და ლინგვისტიკაში ახალი მიმართულების შექმნა - ეს არის **ისტორიოგრაფიის ლინგვისტური საფუძვლები**. ამ თემაზე მის მიერ შექმნილი მრავალრიცხოვანი ფუნდამენტური შრომების გამოყენების გარეშე დღეს შეუძლებელია აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის საკითხებზე რამდენადმე ღირებული და სრულყოფილი ნაშრომის შექმნა. ვამაყობ იმით, რომ ბატონ თემურისთან მაკავშირებს ხანგრძლივი და საკმაოდ ნაყოფიერი სამეცნიერო თანამშრომლობა. მისი აქტიური მონაწილეობით და თანაავტორობით აფხაზეთის უმაღლეს საბჭოში მოვამზადეთ და სამ ენაზე (ქართულ, რუსულ, ინგლისურ) გამოვეცით სქელტანიანი კოლექტიური მონოგრაფია „ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. აფხაზეთი უძველესი დროიდან დღემდე“.

პიროვნების როლი და ადგილი მეცნიერებაში განისაზღვრება არა მხოლოდ უშუალოდ მის მიერ შექმნილი სამეცნიერო პროდუქციით, არამედ მეცნიერის მიერ აღზრდილი, დაფრთიანებული მოწაფეებითაც. თემურაზ გვანცელაძის ერთ-ერთი დიდი დამსახურება იმაშიც მდგომარეობს, რომ მან შექმნა საკუთარი სამეცნიერო სკოლა, რომელიც უკვე ამბობს და, ეჭვსგარეშეა, მომავალშიც იტყვის თავის სიტყვას მეცნიერებაში, კერძოდ, აფხაზეთის ისტორიოგრაფიის ლინგვისტური საფუძვლებისა და აფხაზოლოგიის სხვა აქტუალური საკითხების კვლევაში. რაც შეეხება თემურის იუბილეს, საკუთარი გამოცდილებიდან ვიცი, ამაზე არც ღირს საუბარი, ყურადღების გამახვილება, რადგანაც ჯერ კიდევ ყველაფერი წინ არის. დარწმუნებული ვარ, დღეს ბატონი თემური სამომავლო გეგმებზე უფრო მეტს ფიქრობს, ვიდრე იუბილეზე, თუმცა მეცნიერის ცხოვრებაში დგება ჟამი, როდესაც მას უჩნდება განვლილი გზის, მიღწეული შედეგების შეჯამებისა და შეფასების ბუნებრივი სურვილი. როცა ჭეშმარიტ მეცნიერთან გაქვს საქმე, ასეთი სურვილი უჩნდებათ მის მეგობრებ-

საც და მოწაფეებსაც. მოკლედ ვიტყვი - თეიმურაზ გვანცელაძის მიერ განვლილი გზა, მიღწეული წარმატებები რამდენიმე ადამიანს ეყოფა უკვდავებისთვის.

მივესალმები თეიმურაზ გვანცელაძეს - დიდ მეცნიერს, დიდ პედაგოგს, დიდ ეროვნულ მოღვაწეს, ჩემს დიდ მეგობარს, დიდ და ამავე დროს ზედმეტად თავმდაბალ პიროვნებას. გისურვებ, ბატონო თეიმურ, ჯანმრთელობას და დასახული მიზნების განხორციელებას.

ძმური, მეგობრული სალმით,

ჯემალ გამახარია
აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის
უმადლესი საბჭოს თავმჯდომარე

ნანა მაჭავარიანი⁵

*ივ. ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი*

მისალმება

Nana Machavariani⁶

Greetings

ოსუ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტისა და პირადად ჩემი სახელით მიწადა საჯაროდ მივულოცო ჩემს მეგობარსა და კოლეგას, გამოჩენილ აფხაზოლოგს - თეიმურაზ გვანცელაძეს დაბადების 70 წლისთავი. აქ არ შევუდგები მისი სამეცნიერო ნაშრომებისა და მოქალაქეობრივი პოზიციის აღწერასა და შეფასებას. უკვე დიდი ხანია იგი სამეცნიერო საზოგადოებისათვის აღიარებული პროფესიონალია. მისი მოქალაქეობრივი პოზიცია კი საყოველთაოდ ცნობილი.

ბატონ თეიმურაზსა და მე ერთმანეთთან მრავალწლიანი მეგობრობა გვაკავშირებს. მის ხელშია გავლილი ჩემი საკანდიდატო დისერტაციის აფხაზური მასალა, იგი უშურველად მამლევდა რჩევებს ჩემი სადოქტორო დისერტაციისათვისაც და როდესაც ეს უკანასკნელი წიგნად უნდა გამოსულიყო, მის რედაქტორობაზეც დამთანხმდა. მადლობა მას ყოველივე ამისათვის.

ბატონი თეიმურაზი დღემდე რჩება ჩემს შინაგან ცენზორად მეცნიერულ ნაშრომებზე მუშაობისას. მართალია, ყველა საკითხზე ერთი აზრი არ გვექონია და ხშირად სერიოზული კამათიც კი მოგვსვლია, მაგრამ ამას არ შეუშლია ხელი იმისათვის, რომ ჩვენ კვლავ მეგობრებად დავრჩენილიყავით და ერთმანეთის ჭირისა თუ ლხინის მოზიარენი ვყოფილიყავით.

თეიმურაზის ოჯახთან ნათელ-მირონიც მაკავშირებს. მისი არაჩვეულებრივი ქალიშვილი, ჩვენი ღირსეული კოლეგა, გვანცა - ჩემი ნათლულია, მისი შესანიშნავი მეუღლე, თავისი საქმის კარგი პროფესიონალი, გულიკო - ჩემი მეგობარი.

გილოცავ, ჩემო თემო, დაბადების დღეს! სულ ასე მხნედ, ჯანმრთელად და ახალ მეცნიერულ კვლევათა წყურვილით ანთებული ყოფილიყავ. წინ კიდევ გრძელი გზა გაქვს გასავლელი, მრავალი მწვერვალი დასაპყრობი.

⁵ ნანა მაჭავარიანი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი. ივ. ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დირექტორი.

⁶ Nana Machavariani, Doctor of philological sciences, Professor. Director of Arnold Chikobava Institute of Linguistics of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

მერაბ ნაჭყებია⁷

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

აფხაზოლოგიის პატრიარქი

Merab Nachkebia⁸

Patriarch of Abkhazology

გამოჩენილ კავკასიოლოგს, ენათმეცნიერ თეიმურაზ გვანცელაძეს 70 წელი შეუსრულდა. რა სწრაფად გასულა თითქმის ოთხი ათეული წელი იმ დღიდან, როდესაც პირველად შევხვდით ერთმანეთს. ეს იყო გასული საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისი. აქედან მოყოლებული ერთი წუთითაც არ გამწელებია ის პატივისცემა, რაც მის პიროვნებას ახასიათებდა: სამშობლოს სიყვარული, უმწელები გზა საზოგადოებრივი მოღვაწეობისა, წარმატებული სამეცნიერო კარიერა, აზრის თავისუფლების იდეა, აღზრდა ამ იდეისთვის მებრძოლი არაერთი თაობისა. მისი ბიოგრაფია ტყუპის-ცალივით იმეორებს ქართველებითა და წინააღმდეგობებით აღსავსე ჩვენი ქვეყნის ბოლო 30-წლიან ისტორიას. იგი იყო პირველი მრავალპარტიული უზენაესი საბჭოს წევრი „მრგვალი მაგიდა - თავისუფალი საქართველოს“ სიით. ხელი მოაწერა საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტს 1991 წლის 9 აპრილს. სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ იყო მუდმივ დევნაში, იწვინა პატიმრის მძიმე ხვედრიც.

ქვეყნისა და ახალგაზრდობის აღზრდის საქმეში ბ-ნი თეიმურაზის დამსახურების ჩატევა ერთ მისასაღებელ წერილში შუძლებელია. ტიტანური შრომის შედეგია მისი სამეცნიერო კარიერაც; ცნობილი ენათმეცნიერის, აკად. ქეთევან ლომთათიძის უსაყვარლესი მოწაფე წარმატებით იღვწოდა და იღვწის მეცნიერების სხვადასხვა სფეროში: კავკასიოლოგიაში (ძირითადი მიმართულება აფხაზოლოგია), ქართველოლოგიაში, აფხაზური ენა და ლიტერატურა, აფხაზური ფოლკლორი და ეთნოლოგია, აფხაზეთის ისტორიისა და ტოპონიმის საკითხები, მთარგმნელობითი და ლექსიკოგრაფიული საქმიანობა; ეს არის არასრული ჩამონათვალი იმ დარგებისა, რაშიც იგი საქმიანობს. შედეგი შთამბეჭდავი: ათეულობით სამეცნიერო და სასწავლო სახელმძღვანელოები, ლექსიკონები, 350-ზე მეტი სამეცნიერო სტატია...

⁷ მერაბ ნაჭყებია, ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანი.

⁸ Merab Nachkibia, doctor of philology, Professor of Sokhumi State University. Dean of the Faculty of Humanities.

ბოლო მეოთხედი საუკუნე ღვაწლმოსილი მეცნიერის ძირითადი საქმიანობა უკავშირდება სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტს. ის იყო პირველი, რომელიც ჯერ კიდევ გასული საუკუნის მიწურულს, მე, როგორც ფილოლოგიის ფაკულტეტის დეკანს, მხარში ამომიდგა დევნილობაში მყოფი უნივერსიტეტის ერთ-ერთი საკვანძო უჯრედის აღორძინების საქმეში. მან პირველად შექმნა ჩვენს უნივერსიტეტში აფხაზოლოგიის მიმართულება, ჩამოაყალიბა აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტი (შემდგომში აფხაზოლოგიის ცენტრი), ერთად დავაარსეთ პერიოდული სამეცნიერო ჟურნალები: „ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები“, „ფილოლოგიური პარალელები“, ჩავატარეთ არაერთი ეროვნული და საერთაშორისო მნიშვნელობის კონფერენცია-სემინარები.

ბ-ნი თემური ყოველთვის აქტიურად იყო ჩართული ჩვენი უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის მიმართულების განვითარებაში, რაშიც ასევე დიდ დახმარებას გვიწევდა პროფესორები: ტარიელ ფუტყარაძე, მანანა ტაბიძე და მერაბ ჩუხუა. ამ ადამიანთა დახმარებით დღეს ჩვენს უნივერსიტეტში წარმატებით ფუნქციონირებს როგორც საბაკალავრო და სამაგისტრო, ასევე სადოქტორო პროგრამები „ქართველური ენათმეცნიერების“ განხრით..

მიუხედავად ზემოთ ჩამოთვლილისა, მის ბიოგრაფიაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია პედაგოგიური მოღვაწეობა, რომელსაც თითქმის ხუთი ათეული წელია ეწევა. არის განუმეორებელი ლექტორი, აქვს არაჩველებრივი ლექციები, ამიტომაც სტუდენტები დიდი ინტერესით მოელიან მის ლექციებს. მისი ავტორიტეტის შედეგია ბოლო წლებში სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში აფხაზური ენისა და ლიტერატურისადმი სტუდენტთა გაზრდილი ინტერესიც.

ბ-ნი თემური ჯიუტია და შეუპოვარი, როდესაც პრინციპების დაცვას ეხება საქმე. ასეთმა შეუპოვრობამ შეიძლება მას ბევრი რამ დააკარგვინა პირად ცხოვრებაში, მაგრამ რჩება სუფთა სინდისის მქონე პროფესიონალად. არ ემინია სიახლის, მათ შორის რადიკალურისაც, ამიტომ ხშირად გამხდარა თავდასხმის ობიექტიც, მაგრამ იგი ფაქტობრივი მასალის მოხმობით არგუმენტირებულად უმტკიცებს ყველას სიმართლეს, რაშიც მას მეცნიერულ ალღოსთან ერთად დიდი ცოდნა და გამოცდილება უწყობს ხელს.

ჩემს სიყრმის მეგობარს, თანამებრძოლს, გაუტეხელი სულის ადამიანს პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძეს ვუსურვებ ჯანმრთელობას, დიდხანს სიცოცხლეს ლამაზ ოჯახთან ერთად, ეკეთებინოს მრავალი კეთილი საქმე ქვეყნისა და მომავალი თაობისთვის.

ეკა დადიანი⁹

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

დიდი აფხაზოლოგი და თვალსაჩინო ქართველოლოგი
მისალმება პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძის 70 წლის იუბილეადმი
მიძღვნილ კონფერენციაზე

Eka Dadiani¹⁰

Prominent Abkhazologist and Kartviologist

მოხარული ვარ, რომ მეძლევა შესაძლებლობა აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სახელით 70 წლის იუბილე მივულოცო ბატონ თემურს - დიდ აფხაზოლოგს, თვალსაჩინო ქართველოლოგს, პედაგოგს და ჩემთვის ძალიან ძვირფას ადამიანს!

სიამაყით ვიტყვი: ბედნიერია ქვეყანა, ერი, რომელსაც ასეთი მაღალი რანგის მეცნიერი ჰყავს; ბედნიერი არიან ის სტუდენტები, რომელთაც ასეთ ლექტორთან, მასწავლებელთან ჰქონდათ და აქვთ ურთიერთობა.

ასეთ იღბლიან და მადლიერ ადამიანთა გრძელ რიგში ერთ-ერთი მეც გახლავართ. ბატონი თემური ჩემთვისაც დაუვიწყარი მასწავლებელია, რომლისგანაც ბევრი რამ მისწავლია როგორც სამეცნიერო კუთხით, ისე ადამიანური თვალსაზრისით. ის ჩემი ლექტორი ან სამეცნიერო ხელმძღვანელი არ ყოფილა, მაგრამ უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ მალევე აღმოვჩდი იმ სივრცეში, რომლის განუყოფელი ნაწილიც ბატონი თემური იყო.

ეს იყო ქუთაისში, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის მიერ ორგანიზებულ კონფერენციაზე „ქუთაისური საუბრები“. აქედან დაიწყო ჩვენი ურთიერთობა, რომელიც, გავკადნიერდები და ვიტყვი, როგორც მეგობრობა, დღემდე გრძელდება. და ეს დიდი მეცნიერის, ბატონი თემურის უახლოესი მეგობრის და ჩემი დიდი მასწავლებლის - ბატონი ტარიელ ფუტყარაძის დამსახურებაა. ბატონი თემური ქუთაისში ჩატარებულ ყველა „ქუთაისურ საუბრებში“ მონაწილეობდა. ჩემთვის და სხვა ახალგაზრდებისთვის ნამდვილად

⁹ ეკა დადიანი, ფილოლოგიის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი. ტარიელ ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის ხელმძღვანელი.

¹⁰ Eka Dadiani, Doctor of Philology, Associate Professor of Akaki Tsereteli State University. Head of the Tariel Futkaradze Scientific-Research Center of Georgian Studies.

დიდი ბედნიერება იყო. მისი მოხსენებების მოსმენა, რომელიც იყო ნიმუში აკადემი-
ზმის, მაღალი პროფესიონალიზმის, პრინციპულობის, ობიექტურობის...

ბატონო თემურ, მინდა გულწრფელი მადლობა გითხრათ პირადად ჩემი და ასე-
ვე აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ტარიელ ფუტკარაძის სახელობის
ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის სახელით, რომლის წარმატება-
შიც თქვენი წვლილი ძალიან დიდია.

გყავდეს ამდენი მადლიერი ადამიანი ირგვლივ და გრძნობდე მათგან სიყვარუ-
ლსა და პატივისცემას, ეს ადვილი არ არის იმდენად, რამდენადაც ყველასთვის მოსა-
წონსა და მისაღებს აბა ვინ გააკეთებს (ეს შეუძლებელიცაა!), მეცნიერებაში, ზო-
გადად ცხოვრებაში, აქტიურობა იგივე ბრძოლაა, ბრძოლა ქვეყნისა და მეცნიერების
განვითარებისთვის, უკეთესი მომავლისთვის. ბატონი თემური აქტიურად იღვწის
და იბრძვის თავისი სიტყვით, საქმით, აკადემიური ნაშრომებით... ამ ბრძოლას, შეი-
ძლება ითქვას, აიოლებს იმის შეგრძნება, რომ მართალი ხარ და მოქმედებ შინაგანი
რწმენით, სიმართლის განცდით, სინდისის კარნახით, საქმისა და ქვეყნის სიყვა-
რულით. არცთუ იშვიათად ხდება ხოლმე, როცა ენერჯის, ემოციებისა და ძვირფასი
დროის ხარჯვა იქ გვიწევს, სადაც ერთსულოვნება ყველაზე მეტად გვჭირდება!..

თვალსაჩინოა ბატონი თემურის სამეცნიერო მიღწევები კავკასიოლოგიაში, ქარ-
თველოლოგიაში. ამას მოწმობს მისი მრავალრიცხოვანი ნაშრომები. აღსანიშნავია
მისი პიროვნული ღირსებები. იუბილარის ერთ-ერთი გამორჩეული თვისებაა ერთ-
გულეობა, პატიოსნება ყველა სფეროში: ოჯახში, მეცნიერებაში, მეგობრობაში... ჩემ-
თვის ყოველთვის სამაგალითო იქნება თემურ გვანცელაძისა და ტარიელ ფუტკარა-
ძის მეგობრობა. დღეს ამ ურთიერთობას მათი აღზრდილები აგრძელებენ.

ბევრის რამის თქმა შეიძლება... დარწმუნებული ვარ, მომავალში კიდევ უფრო
მეტი ითქმება ბატონი თემურის - როგორც მეცნიერის და პიროვნების შესახებ. ერთს
დავამატებ: კეთილსინდისიერი ადამიანი მეცნიერებაშიც ისევე მნიშვნელოვანია,
როგორც ზოგადად ცხოვრებაში. აი, სწორედ ასეთი ადამიანი გახლავთ ჩემი პრიზმი-
დან დანახული თემურ გვანცელაძე.

ბატონო თემურ, კიდევ ერთხელ გილოცავთ ამ თქვენთვის, და არა მხოლოდ
თქვენთვის, მნიშვნელოვან იუბილეს! გისურვებთ ჯანმრთელობას, მხნეობას და
მომავალ წარმატებებს! მრავალჟამიერ თქვენი მოღვაწეობა!

მომავალი თქვენი იუბილე აფხაზეთში, აფხაზებთან ერთად, გაერთიანებულ სა-
ქართველოში, ოკუპაციისგან თავისუფალ სივრცეში აღგვენიშნოს!

გულ მუქერემ ოზთურქი¹¹
რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტი

ქეთევან ლომთათიძის ღირსეული მემკვიდრე მეცნიერებაში

Gül Mükerrerem Öztürk¹²
A worthy successor of Ketevan Lomtadze in science

ჩემო ძვირფასო და საყვარელო ლექტორებო!

ვიდრე უშუალოდ მილოცვას შევუდგებოდე, მინდა რამდენიმე სიტყვით მოგმართოდ, ვინაიდან თავს ვალდებულად ვთვლი ეს გითხრათ. ჩემი სამეცნიერო მოღვაწეობა მიმართულია იქითკენ, რომ საქართველოსა და თურქეთს შორის მეგობრული, სამეცნიერო და კულტურული ურთიერთობები კიდევ უფრო განვითარდეს და გაღრმავდეს. განსაკუთრებით კი ქართული ეროვნული ღირებულებები გავაცნო თურქ საზოგადოებას. ეს უკანასკნელი კი უკვე ჩემი სულიერი ვალდებულებაა.

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო კვლევებისა და განვითარების დეპარტამენტის, სამშვიდობო განათლების ცენტრისა და აფხაზეთის ა/რ განათლებისა და კულტურის სამინისტროს ინიციატივით, 2021 წლის 16 ოქტომბერს, ონლაინ სამეცნიერო კონფერენცია - „აფხაზეთის კულტურული ფასეულობანი: ენა, ლიტერატურა, კულტურის ძეგლები“ გაიმართა. კონფერენცია ჩვენთვის ცნობილი ენათმეცნიერის, აფხაზოლოგიისა და კავკასიის კვლევების სპეციალისტის პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის 70 წლის იუბილეს მიეძღვნა.

ვულოცავ პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძეს ნაყოფიერ სამეცნიერო საქმიანობას, მის მრავალრიცხოვან გამოკვლევებსა და სახელმძღვანელოებს აფხაზოლოგიის მიმართულებით დარგის მრავალი სპეციალისტი და დაინტერესებული მკითხველი ეცნობა. აფხაზოლოგია სპეციფიკური დარგია, ამ მხრივ სპეციალისტები იშვიათია და მიხარია, რომ ქართველი მეცნიერები ამ დარგის პოპულარიზაციაზე, ახალი კადრების აღზრდასა და განვითარებაზე მუშაობენ. ბატონი თეიმური იკვლევს აფხაზურ ენას, მის სტრუქტურას, გრამატიკულ წყობას, აფხაზურ ლიტერატურას, ფოლკლორს და რაც მთავარია, თარგმნის და ქართველ და სხვა ეროვნების მკითხველს

¹¹ **გულ მუქერემ ოზთურქი**, ფილოლოგიის დოქტორი, რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტის საბუნებისმეტყველო და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი, ასოცირებული პროფესორი.

¹² **Gül Mükerrerem Öztürk**. Doctor of Philology, head of the Department of Georgian Philology of the Faculty of Natural and Social Sciences of Recep Tayyip Erdogan University, Associate Professor.

აცნობს აფხაზი ხალხის შემოქმედებაში გადმოცემულ სულიერ ღირებულებებს. მიხარია, რომ აფხაზოლოგიას ასეთ ყურადღებას უთმობთ და ცნობილი ქართველი ენათმეცნიერის აკადემი-კოს ქეთევან ლომთათიძის ტრადიციასაც აგრძელებთ. კიდევ ერთხელ ვულოცავ ჩემს ძვირფას ლექტორს, პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძეს იუბილეს, ვუსურვებთ ჯანმრთელობას და აქტიურ სამეცნიერო მოღვაწეობას!

მინდა დიდი მადლობა გადავუხადო სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტს აღნიშნულ კონფერენციაზე მოწვევისთვის, რითაც რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტის ქართული ენისა და ლიტერატურის განყოფილებას შესაძლებლობა მოგვცა მონაწილეობა მიგველო ამ მნიშვნელოვან ღონისძიებაში. აფხაზეთის კულტურული ფასეულობების შესწავლა და პოპულარიზაცია ფრიად საშური საქმეა და ვფიქრობთ, ამ მხრივ კვლევების გაგრძელება აუცილებელია.

გისურვებთ წარმატებებს!

პატივისცმით,
გულ მუქერემ ოზთურქი

თეიმურაზ გვანცელაძის სამეცნიერო პუბლიკაციები
Scientific publications of Teimuraz Gvantseladze
(In Georgian)

წარმოდგენილია მხოლოდ ძირითად პუბლიკაციათა ნუსხა (მოხსენებათა თე-
ზისების გარეშე).

წიგნები და ცალკე გამოცემები

1. ზმნის უარყოფით ფორმათა წარმოების ძირითადი პრინციპები აფხაზურსა და აბაზურ ენებში. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1991, 70 გვ. (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
2. ალექსანდრე ჭავჭავაძე, თხზულებანი სიმფონია-ლექსიკონითურთ. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, სიმფონია-ლექსიკონი შეადგინეს და წინასიტყვაობა დაურთეს ა. არაბულმა, თ. გვანცელაძემ და ა. ლომთაძემ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1996, 312 გვ.
3. ნიკოლოზ ბარათაშვილი, თხზულებანი სიმფონია-ლექსიკონითურთ. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, სიმფონია-ლექსიკონი შეადგინეს და წინასიტყვაობა დაურთეს ა. არაბულმა, თ. გვანცელაძემ და ა. ლომთაძემ. თბილისი, თსუ გამომცემლობა, 1996, 220 გვ.
4. აფხაზეთთან დაკავშირებული ჩანართები ჯუანშერის მატეანის ტექსტში. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1997, 48 გვ. (რეზიუმე რუსულ და ინგლისურ ენებზე).
5. მცირე აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2000, 170 გვ.
6. აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის. ტ. I. აფხაზური ენის გრამატიკული მიმოხილვა (ქართულ ენაზე). აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი. გამომცემლობა „ქართული ენა“ და გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი, 2003, 240 გვ.
7. აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის. ტ. II. ქართული ენის გრამატიკული მიმოხილვა (აფხაზურ ენაზე). ქართულ-აფხაზური ლექსიკონი. გამომცემლობა „ქართული ენა“ და გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი, 2003, 256 გვ.
8. ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში. გამომც. „უნივერსალი“, თბილისი, 2006, 162 გვ. (რეზიუმე ინგლისურ და რუსულ ენებზე).
9. აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძვლები: ძირითადი პრობლემები. გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2008, 124 გვ.

10. ქართულ-აფხაზურ ლინგვოკულტურულ ურთიერთობათა ისტორია. I. აკაკი წერეთლის „გამზრდელი“. დამხმარე სახელმძღვანელო უნივერსიტეტების სტუდენტთათვის. პოემის ქართული ტექსტი დიმიტრი გულიასეული აფხაზური თარგმანითურთ გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა დაურთო და აფხაზურ-ქართული სასწავლო ლექსიკონი შეადგინა თ. გვანცელაძემ. გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2008, 112 გვ.

11. Лингвистические основы этнической истории Абхазии: основные проблемы. Тбилиси, издательство «Артануджи», 2009, 124 გვ.

12. Отрицательные формы глагола в абхазском и абазинском языках. Тбилиси, «Интеллекти», 2010, 120 ს.

13. ქართულ-აფხაზურ ლინგვოკულტურულ ურთიერთობათა ისტორია. I. აკაკი წერეთლის „გამზრდელი“. დამხმარე სახელმძღვანელო უნივერსიტეტების სტუდენტთათვის. პოემის ქართული ტექსტი დიმიტრი გულიასეული აფხაზური თარგმანითურთ გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა დაურთო, აფხაზურ-ქართული და ქართულ-აფხაზური სასწავლო ლექსიკონები შეადგინა თ. გვანცელაძემ. მეორე გამოცემა. გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2010, 160 გვ.

14. აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა იდენტობა. 1. პირველი სამეცნიერო-სასწავლო ექსპედიციის წინასწარი შედეგები. გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2011, 30 გვ. (თანაავტორი მანანა ტაბიძე).

15. Основные аспекты идентности абхазов, живущих в Аджарии. Тбилиси, изд. «Универсал», 2011, 110 გვ. (თანაავტორები: მანანა ტაბიძე, თამარ გითოლენდია, სოფიკო ჭაავა).

16. Basic Aspects of Identity of the Abkhazians Living in Ajaria. Bbilisi, Publishing House Universal. 2011, 94 pp. (თანაავტორები: მანანა ტაბიძე, თამარ გითოლენდია, სოფიკო ჭაავა).

17. აფხაზური ენა. სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება. თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2011, 560 გვ.

18. აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი. გამომცემლობა „ინტელექტი“. თბილისი, 2012, 236 გვ.

19. ქართულ-აფხაზური ლექსიკონი. გამომცემლობა „ინტელექტი“. თბილისი, 2012, 260 გვ.

20. უპირველესი... დიმიტრი გულია. ლექსები და შაირები. რეპრინტული გამოცემა ეძღვნება აფხაზური მხატვრული ლიტერატურის შექმნის 100 წლისთავს. გამომცემლობა „სიესტა“. თბილისი, 2012, 94 გვ. (აფხაზურ ენაზე, თეიმურაზ გვანცელაძის რედაქციითა და წინასიტყვაობით).

21. აფხაზური ენის პირველი ლექსიკონი. ვლადიმერ რომანოვი. აფხაზური ლექსიკონი. ლექსიკონის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, აფხაზური დიალექტური

ფორმები აღადგინა, წინასიტყვაობა და გამოკვლევა დაურთო პროფესორმა თეიმურაზ გვანცელაძემ. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტი. თბილისი, 2013, 283 გვ. (205 + დანართი 78 გვ.).

22. აფხაზური ენის პირველი ლექსიკონი. ვლადიმერ რომანოვი. აფხაზური ლექსიკონი. ლექსიკონის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, აფხაზური დიალექტური ფორმები აღადგინა, წინასიტყვაობა და გამოკვლევა დაურთო პროფესორმა თეიმურაზ გვანცელაძემ. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტი. გამომცემლობა „ნეკერი“. თბილისი, 2014, 156 გვ. მეორე შევსებული გამოცემა. დაიბეჭდა ევროკავშირისა და გაეროს განვითარების პროგრამის მხარდაჭერით.

23. ქართულ-აფხაზური ლექსიკონი (ონლაინ ლექსიკონი). <http://www.ice.-ge/liv/abxaz.php>.

24. აფხაზური ენის ელექტრონული სასწავლო პროგრამა. თბილისი, 2015, კომპაქტური დისკი (თანაავტორი – თამარ გითოლენდია).

25. აფხაზური ენა დამწყებთათვის. გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2018, 140 გვ. (თანაავტორები - რიტა ამიჭბა-მარღანია, ირმა ოსია-კინწურაშვილი). ელვერსია: <http://www.abkhazia.gov.ge/banner/2?fbclid=IwAR0K1DVSvMGxIsDJxt-SHpzeeg305t3DA5vj3lohT3qb4FgVSd3qC6zawRU>

26. აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი. მეორე გამოცემა. გამომც. „ინტელექტი“. თბილისი, 2019, 236 გვ.

27. ქართულ-აფხაზური ლექსიკონი. მეორე გამოცემა. გამომც. „ინტელექტი“, თბილისი, 2019, 260 გვ.

28. კავკასიოლოგიის შესავალი. სახელმძღვანელო უნივერსიტეტების სტუდენტთათვის, პირველი გამოცემა. „უნივერსალი“, თბილისი, 2019, 188 გვ. (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

29. ქართული ლიტერატურა აფხაზურ ენაზე: აკაკი წერეთლის პოემა „გამზრდელი“; ლეო ქიაჩელის მცირე რომანი „ჰაკი აბზა“. „უნივერსალი“, თბილისი, 2019, 134 გვ.

30. დამწერლობის ისტორია. სახელმძღვანელო სტუდენტთათვის. გამომც. „უნივერსალი“, თბილისი, 2020, 182 გვ. (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

31. აფხაზური ენა: წარსული, აწმყო და... (ეკოლინგვისტური და სოციოლინგვისტური ანალიზი). გამომც. „სამშობლო“, თბილისი, 2021, 446 გვ. (თანაავტორი - სოფიკო ჭაავა). ელვერსია: <https://erc.ge/studies/abkhazian-language-past-present-and>

სამეცნიერო სტატიები და რეცენზიები

1. რეცენზია: „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული“, ტ. IV, თბილისი, 1977. – „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ენათმეცნიერება“, ტ. 200, თბილისი, 1978, გვ. 242-246.
2. ზმნის უარყოფით ფუძეთაგან ნაწარმოები უქონლობის ზმნისართები აფხაზურში. – კრებული „ნარკვევები იბერიულ-კავკასიურ ენათა მორფოლოგიიდან“. თბილისი, „მეცნიერება“, 1980, გვ. 127-131 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
3. უარყოფის მეორეული აფიქსაცია სამიმართებო ელემენტთან აფხაზურ-აბაზურ ზმნებში. – „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, ტ. 102, #2. თბილისი, 1981, გვ. 501-503 (რეზიუმეები რუსულ და ინგლისურ ენებზე).
4. უარყოფის არატიპური წარმოება აფხაზურ-აბაზურ ზმნებში. – „მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია“, #3. თბილისი, 1981, გვ. 142-152 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
5. რეცენზია: В.А. Касландзия. Краткий словарь синонимов абхазского языка. Сухуми, издательство «Алашара», 1981, 239 с. (на абхазском языке). – „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული“ (იკეწ), ტ. IX. თბილისი, 1982, გვ. 308-310 (რეზიუმე ქართულ და ინგლისურ ენებზე).
6. უარყოფის გამოხატვის საერთო პრინციპებისათვის იბერიულ-კავკასიურ ენებში. – კრებ. „საენათმეცნიერო ძიებანი“. თბილისი, თსუ გამომცემლობა, 1983, გვ. 210-217 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
7. აფხაზი ხალხის დიდი შვილი (დ. გულიას დაბადების 110 წლისთავისათვის). – ჟურნ. „ჭოროხი“, #1. ბათუმი, 1985, გვ. 64-67.
8. ბატკან- და მწევარ- ფუძეთა ისტორიისათვის. – „ეტიმოლოგიური ძიებანი – 1988“. თბილისი, „მეცნიერება“, 1988, გვ. 73-74 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).
9. О статусе анлаутного гласного **а** в абхазских именах. – „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული“, ტ. XV. თბილისი, 1988, გვ. 187-194 (რეზიუმეები ქართულ და ინგლისურ ენებზე).
10. სპეციფიკურ აფხაზურ ფონემათა ქართულად გადმოცემის (ტრანსლიტერაციის) საკითხისათვის. – „ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები“, ტ. IX. თბილისი, 1989, გვ. 374-380.
11. ერთი „სადავო“ საკითხის შესახებ. – აღმანახი „ცხუმი“, #3. სოხუმი, 1990, გვ. 45-49.
12. Из недавнего прошлого. – აღმანახი „ცხუმი“, #3, აგვისტო-სექტემბერი. სოხუმი, 1990, გვ. 45-49.
13. კვლავ ეთნონიმ „აფხაზისა“ და მასთან დაკავშირებულ ფუძეთა შესახებ. – კრებული „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული

ტერმინოლოგია“. თბილისი, 1993, გვ. 571-577 (რეზიუმეები რუსულ და ინგლისურ ენებზე).

14. ქართველთა აღმნიშვნელი ტერმინები აფხაზურსა და აბაზურ ენებში. – კრებული „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“. თბილისი, 1993, გვ. 315-318 (რეზიუმეები რუსულ და ინგლისურ ენებზე).

15. ბიჭვინთის თავდაპირველი სახელწოდების საკითხისათვის. – „ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე“, #1. ქუთაისი, 1995, გვ. 25-32.

16. Towards the original designation of Pitsunda. – „ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე“, #1. ქუთაისი, 1995, გვ. 111-116.

17. ბიჭვინთის თავდაპირველი სახელწოდების საკითხისათვის. – ჟურნალი „ბედია“, # 2-3, 1996. გვ. 51-55.

18. მცენარეთა სახელწოდებებისაგან მომდინარე ოიკონიმები და მათი მნიშვნელობა აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიისათვის. – ჟურნალი „ბედია“, # 2-3, თბილისი, 1996. გვ. 95.

19. ქართველური სუბსტრატის საკითხისათვის აფხაზურ ენაში ქრისტიანული საკულტო ლექსიკის მიხედვით. – „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. I. ქუთაისი, 1996, გვ. 73-81 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

20. აფხაზეთის ქართველური ტოპონიმია: გაგრ. – „ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“, ტ. VI. თბილისი, 1996, გვ. 44-49.

21. აბაზები. - ენციკლოპედია „საქართველო“. თბილისი, 1997, გვ. 11.

22. ქართველიზმები აფხაზურ ბოტანიკურ ტერმინოლოგიაში და აფხაზთა ისტორიული მიგრაციის მიმართულეზანი. – კრებული „გიორგი როგავას“. თბილისი, 1997, გვ. 55-67 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

23. 1561 წლის უცნობი იტალიური რუკა და აფხაზთა ისტორიული სამშობლოს ლოკალიზაცია (წინასწარი ცნობა). – აღმანახი „არტანუჯი“, # 4, 1997. გვ. 28-31 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

24. О пути заимствования греческой христианской лексики в абхазском языке. – «Rocznik orientalistyczny», T. LI, Z. 2. Warszawa, 1998, გვ. 129-134.

25. „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ადგილის გაგებისათვის („ალანთა ქუეყანა, რომელ არს აფხაზეთი“). – „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. II. ქუთაისი, 1998, გვ. 72-79 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

26. ენობრივი მონაცემები და მათი მნიშვნელობა აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის კვლევისათვის. – კრებ. „აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები“. თბილისი, 1998, გვ. 14-63.

27. თამარ მეფის სიგელის ორი სახელის გაგებისათვის. – „ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები“, ტ. VII. თბილისი, 1998, გვ. 118-125.

28. ტოპონიმ „ტყვარჩელისა“ და ყოჩივარდას მეგრული სახელწოდების ეტიმოლოგიისათვის. - კრებული „ქართველური ონომასტიკა“, ტ. I. თბილისი, 1998, გვ. 102-108.

29. ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა შუა საუკუნეთა ლაპიდარული წარწერების მიხედვით. _ „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. III. ქუთაისი, 1999, გვ. 52-58 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

30. Kartvelian substrate toponyms in Abkhazia. - Lund University. Department of linguistics. General linguistics, Phonetics. Working Papers, 47. Lund, 1999, გვ. 99-105 (თანაავტორი - რეზო ჭანტურია).

31. ენათა ფუნქციონირება პოლიეთნიკურ რეგიონში მართვადი ენობრივი პოლიტიკის პირობებში. _ „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. IV. ქუთაისი, 2000, გვ. 116-130 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

32. აფხაზური დამწერლობის ქართულ გრაფიკაზე გადაყვანის ისტორიისათვის. _ ჟურნ. „ბედია“, #6-7, 2000, გვ. 83-92. ელ. ვერსია: <http://www.amsi.ge.istoria/div/gvanc.ptml>.

33. ქართველური ქრისტიანული ტერმინების აფხაზურ ენაში სესხების დროის საკითხისათვის. _ ჟურნალი „არტანუჯი“, #10, 2000, გვ. 51-66 (რეზიუმე ინგლისურ და რუსულ ენებზე).

34. ქართველური სუბსტრატული ტოპონიმები აფხაზეთში (სოხუმი, გაგრა, ტყვარჩელი) _ ჟურნალი „არტანუჯი“, # 10, 2000, გვ. 87-92 (რეზიუმე ინგლისურ და რუსულ ენებზე).

35. ტოპონომთა მასობრივი ცვლა აფხაზეთში 1864 წლის შემდგომ. _ „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. XXXIV. თბილისი, 2000, „ქართული ენა“, გვ. 44-51.

36. ღვთისმსახურებისა და სასულიერო განათლების ენა როგორც რუსიფიკატორული პოლიტიკის განხორციელების საშუალება. _ „ქართველური მემკვიდრეობა“, V. ქუთაისი, 2001, გვ. 89-113 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე. თანაავტორები: მანანა ტაბიძე, რევაზ შეროზია, რეზო ჭანტურია).

37. აფხაზური ეროვნულ-ენობრივი მსოფლხატა სისტემის ურთიერთობა ქართულ და რუსულ შესაბამის სისტემებთან. _ „ქართველური მემკვიდრეობა“, VI. ქუთაისი, 2002, გვ. 58-68 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

38. ქართველური სუბსტრატული ტოპონიმები აფხაზეთში: ავადჰარა, ოთჰარა. _ „ქართველოლოგიური კრებული“, I. თბილისი, 2002, გვ. 34-41 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

39. ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის ძირითადი კრიტერიუმები და ქართველური ენობრივი სამყარო. _ „ქართველური მემკვიდრეობა“, VII. ქუთაისი, 2003, გვ. 102-141 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

40. არის თუ არა გაგებინება ენის დიალექტისაგან გამიჯვნის კრიტერიუმი? (პასუხად პროფ. ა. ონიანს) – „ენათმეცნიერების საკითხები“, # 2, 2003, გვ. 170-175 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

41. სიახლეთა ათი წელიწადი. – კრებული „ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დიალექტოლოგიის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტი. 1993-2003“. ქუთაისი, 2003, გვ. 55-58.

42. La “guerre des langues” au Caucase (1917-1950). – Le discours sur la langue en URSS a l`epoque stalinienne (epistemologie, philosophie, ideologie). Cahiers de l`Institut de linguistique et des sciences du langage, #14, 2003. Numero edite par Patrick Seriot. Lausanne. გვ. 113-142.

43. რეცენზია: რ. ფარეულიძე, ჩეჩურ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი, გამომცემლობა „ქართული ენა“, 2003, 356 გვ. – კრებ.: „ქართველოლოგიური კრებული“, ტ. II. თბილისი, 2003, გვ. 138-139

44. იგივე ინგლისურ ენაზე – იქვე, გვ. 139-140.

45. ქართველურ დიალექტთა ურთიერთმიმართება და დიალექტური ტექსტის აღქმა-გაგების ხარისხი (ექსპერიმენტული გამოკვლევა). – „ქართველოლოგიური კრებული“, ტ. II. თბილისი, 2003, გვ. 38-43 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე. თანაავტორი გვანცა გვანცელაძე).

46. აკადემიური პოლემიკა თუ იდეის დისკრედიტაციის მცდელობა? – „ენათმეცნიერების საკითხები“, #1, 2004, გვ. 191-198 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

47. პრეზიდენტ ზვიად გამსახურდიას პოლიტიკა ავტონომიების მიმართ. – კრებული „ზვიად გამსახურდია – 65“. თბილისი, 2004, გვ. 149-154.

48. ჯონ მანდევლის 1375 წლის ცნობის მნიშვნელობა ეთნიკური აფხაზეთის ლოკალიზაციისათვის. – კრებული „საისტორიო შტუდიები“, ტ. V. თბილისი, 2004, გვ. 58-64 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

49. ჯონ მანდევლის 1375 წლის ცნობის მნიშვნელობა ეთნიკური აფხაზეთის ლოკალიზაციისათვის. – კრებული „კავკასიოლოგიური კრებული“. თბილისი, 2004, გვ. 48-51.

50. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის შემადგენლობისათვის (საკითხის დასმის წესით). – „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. VIII. ქუთაისი, 2004, გვ. 67-73 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

51. ქართველური ენები თუ ქართველური დიალექტები? – დამატება წიგნისა: ტ. ფუტკარაძე, ქართველები. Nნაწილი I. ქრისტიანობამდელი ეპოქა. ქუთაისი, ქსუ გამომც. 2005, გვ. 581-612.

52. ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა შუა საუკუნეთა ლაპიდარული წარწერების მიხედვით. – კრებული „მართლმა-

დიდებლობა აფხაზეთში და ეროვნული თვითიდენტიფიკაციის საკითხები. I. მოხსენებების კრებული“. თბილისი, 2005, გვ. 38-48 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

53. სამეგრელოს სამღვდლოებისა და მოსახლეობის ბრძოლა დედაენისათვის (XIX ს. II ნახევრიდან 1905 წლამდე) _ კრებ. „ქართველოლოგიური კრებული“, V. თბილისი, 2006, გვ. 32-43 (თანაავტორი მანანა ტაბიძე. რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

54. აუცილებელი განმარტება _ „გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი“, # 11, 2007, გვ. 51-62.

55. სტიქიური პლემისციტები სოციოლინგვისტურ საკითხთა შესახებ XIX საუკუნის II ნახევარსა და XX საუკუნის I ნახევარში _ „კავკასიოლოგიური კრებული“. თბილისი, 2007, გვ. 37-47 (თანაავტორები მერაბ ნაჭყებია და მანანა ტაბიძე).

56. ჩერქეზ-ქართველთა მეგობრობის მატიანე _ წიგნში: თეუცვაჟ ყატი, „ჩერქეზის საქართველო“. თბილისი, 2007, გვ. 5-9.

57. გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი გრიგოლ დადიანი (ბრძოლა დედაენისათვის XIX საუკუნის მეორე ნახევარში). _ კრებული „საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის თეოლოგიის კათედრა 5 წლისა“. თბილისი, 2007, გვ. 66-85 (თანაავტორები მ. ნაჭყებია და მ. ტაბიძე. რეზიუმეები ინგლისურ და რუსულ ენებზე).

58. აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძველები. _ კრებული „ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან: აფხაზეთი“. გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი, 2007, გვ. 178-196.

59. ენობრივი პოლიტიკა თანამედროვე აფხაზეთში. _ კრებული „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XI. ქუთაისი, 2007, გვ. 126-134 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

60. აკადემიკოსი გიორგი ახვლედიანი და აფხაზური ენა. - ჟურნალი „ენათმეცნიერების საკითხები“, N I-II, 2007, გვ. 10-12.

61. აფხაზური ენა. _ ენციკლოპედია „ქართული ენა“. თბილისი, 2008, გვ. 63-64.

62. ლომთათიძე ქეთევან ბესარიონის ასული. _ ენციკლოპედია „ქართული ენა“. თბილისი, 2008, გვ. 296.

63. როგავა გიორგი ბესარიონის ძე. _ ენციკლოპედია „ქართული ენა“. თბილისი, 2008, გვ. 398.

64. ქართველური სუბსტრატული ტოპონიმები აფხაზეთში: მგუძირხვა, კრებული „აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძეს“. თბილისი, 2008, გვ. 30-33 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

65. გამორჩეული მეცნიერი და მოქალაქე. _ კრებული „აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძეს“. თბილისი, 2008, გვ. 163-165.

66. წინარექართველური ტოპონიმები აფხაზეთში: წაბალი // წებელი. _ ინტერდისციპლინარული სამეცნიერო კრებული „სვანეთი, III“, თბილისი, 2008, გვ. 117-123 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

67. ქართულ გვართა გავრცელების ისტორიული არეალი აფხაზური სოფლების მიკროტოპონიმთა მიხედვით. – „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XII. ქუთაისი, 2008, გვ. 57-62 (რეზიუმე ინგლის. ენაზე).

68. ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული კონტაქტების ისტორიიდან. რელიგიური ტერმინოლოგია. – საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ტბელ აბუსერისძის სახელობის უნივერსიტეტი, სხალთის ეპარქია. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „დიდაქარობა. ხულო-დიდაქარა, 2009 წლის მაისი (მასალები), გვ. 295-300.

69. აფხაზური ენისა და კულტურის კვლევისა და სწავლების პერსპექტივები სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. – კრებ. „ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები“, ტ. I. თბილისი, 2009, გვ. 8-11.

70. აფხაზური ზმნის ერთი იშვიათი მოდელის საკითხისათვის. – „ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები“, ტ. I. თბილისი, 2009, გვ. 51-59 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

71. წესთა დარღვევები აფხაზურ ენაში. I. კლასოვან-პიროვანი უღვლილების პრინციპის დარღვევები აფხაზურ ზმნაში. – კრებ. „პროფესორი ოთარ მიქიაშვილი – 70“. თბილისი, 2009, გვ. 27-37.

72. აფხაზური ენა ამჟამინდელ აფხაზეთში. – კრებული „ენობრივი სიტუაცია თანამედროვე აფხაზეთში“. თბილისი, 2009, გვ. 21-29.

73. Абхазский язык в современной Абхазии. – კრებული „ენობრივი სიტუაცია თანამედროვე აფხაზეთში“. თბილისი, 2009, გვ. 59-66.

74. The abkhazian language in the present day Abkhazia. – კრებული „ენობრივი სიტუაცია თანამედროვე აფხაზეთში“. თბილისი, 2009, გვ. 93-99.

75. წარმართობის, ქრისტიანობისა და ისლამის ამსახველი ლექსიკა აფხაზურ ენაში. – ბიბლიური და არქეოლოგიური კვლევის ამერიკულ-ქართული ინსტიტუტის ბიულეტენი (Bulletin of the AGIBAS). ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, კორნელის უნივერსიტეტი (აშშ), # 7, 2009, გვ. 78-81 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

76. იმპერიული ენობრივი პოლიტიკა აფხაზეთში და მისი შედეგები. – კრებ. „საქართველო და მსოფლიო (წარსული და თანამედროვეობა)“. ბათუმი, 2009, გვ. 125-137 (რეზიუმე ინგლის. და რუს. ენებზე).

77. იმპერიული ენობრივი პოლიტიკა აფხაზეთში და მისი შედეგები. – კრებ. „საქართველოში არსებული კონფლიქტები და მშვიდობის პერსპექტივები“. საქართველოს საპატრიარქო, კონრად ადენაუერის ფონდი. თბილისი, 2009, გვ. 206-220.

78. შოთა რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსნის“ დიმიტრი გულიასეული აფხაზური თარგმანის ზოგი ასპექტი. – კრებ.: „ფილოლოგიური პარალელები“, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ქართული ენისა და კულტურის ინსტიტუტი. სა-

მეცნიერო შრომების კრებული, # 1. თბილისი, 2009, გვ. 26-34 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

79. აფხაზური ზმნის კავშირებითი კილოს ერთი თავისებური მოდელის საკითხისათვის. _ „წელიწდეული, თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. თბილისი, 2009, გვ. 147-152 (რეზიუმე ინგლის. ენაზე).

80. Лингвистические основы этнической истории Абхазии. – კრებ. «Очерки из истории Грузии. Абхазия». Тбилиси, 2009, сс. 254-296.

81. სტუმარმასპინძლობის აფხაზური ტრადიციის ლინგვოკულტურული ასპექტები. _ ჟურნალი „კავკასიოლოგიური ძიებანი“, #1, 2009, გვ. 81-88.

82. Лингвокультурологические аспекты абхазской традиции гостеприимства. _ იმავე ჟურნალში, გვ. 89-95.

83. Russian Language Policy in Abkhazia and its Results. - კრებ.: «Causes of War - Prospects for Peace». Georgian Orthodox Church, Konrad-Adenauer-Foundation. Tbilisi, 2009, გვ. 167-172.

84. გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი გრიგოლ დადიანი (ბრძოლა დედაენისათვის XIX საუკუნის მეორე ნახევარში). _ „სვეტიცხოველი“, სამეცნიერო-საისტორიო ჟურნალი, # 1, 2009, გვ. 148-162 (თანაავტორები: მანანა ტაბიძე, მერაბ ნაჭყებია).

85. Профессор Ю.Д. Дешериев и грузинская школа кавказоведения. - კრებ.: “Материалы Международной научной конференции, посвященной 90-летию со дня рождения профессора Ю.Д. Дешериева, г. Грозный, 25-26 ноября 2008 г.”. Назрань, 2009, გვ. 38-40.

86. იმპერიული ენობრივი პოლიტიკა აფხაზეთში და მისი შედეგები. _ კრებ. „საქართველოში არსებული კონფლიქტები და მშვიდობის პერსპექტივები“. საქართველოს საპატრიარქო, კონრად ადენაუერის ფონდი. თბილისი, 2009, გვ. 206-220; ელ. ვერსია: http://www.kas.de/wf/doc/kas_18802-1522-22-30.pdf . 2009 წ.

87. Лингвистические основы этнической истории Абхазии. – კრებ. «Очерки из истории Грузии. Абхазия». Тбилиси, 2009, გვ. 254-296. ელ. ვერსია: https://archive.org/stream/AfxazetisIstoria/Afxazetis_%20Istoria#page/n295/mode/2up . 2009 წ.

88. Russian Language Policy in Abkhazia and its Results. - კრებ.: «Causes of War - Prospects for Peace». Georgian Orthodox Church, Konrad-Adenauer-Foundation. Tbilisi, 2009, გვ. 167-172. ელ. ვერსია: <http://www.kas.de/wf/doc/kas18802-544-2-30.pdf> . 2009 წ.

89. ეთნოსთა და ენათა უფლებები ამჟამინდელ აფხაზეთში. _ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ენა როგორც კულტურათაშორისი მედიატორი“. მასალები. ქუთაისი, 2010, გვ.148-155 (რეზიუმე რუსულ ენაზე; თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

90. ქართველური სუბსტრატული ტოპონიმები აფხაზეთში: ასაბულები. _ კრებული „ქართველური ონომასტიკა“, IV. თბილისი, 2010, გვ. 68-76 (რეზიუმე რუს. ენაზე).

91. - რიფშ ელემენტური ტოპონიმები აფხაზეთში. _ კრებ. „თეიმურაზ მიბჩუანი _ 70“, თბილისი, 2008-2010, გვ. 364-369 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

92. ზა მარცვლის შემცველ ქართულ პირსახელთა და გვარსახელთა წარმომავლობისა და -ობა, -ება, -იბა, -(ა)ბა სუფიქსთა რაობის საკითხისათვის. _ კრებული „ფილოლოგიური პარალელები. სამეცნიერო შრომების კრებული“, # 2, თბილისი, 2010, გვ. 47-70 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

93. ენა და ერი. _ საქართველოს საპატრიარქოს ჟურნალი „ჯვარი ვაზისა“, # 1, თბილისი, 2010, გვ. 154-161.

94. აფხაზური ენა. _ სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტის ბლოგი: www.abkhazology.wordpress.com . 2010 წ.

95. აფხაზურილიტერატურა. სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტის ბლოგი: www.abkhazology.wordpress.com. 2010.

96. აფხაზური ფოლკლორი. სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტის ბლოგი: www.abkhazology.wordpress.com. 2010.

97. აფხაზური ენის ფუნქციონირება განათლების სფეროში. _ „სპეკალი“, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის რეცენზირებადი ელექტრონული ბილინგვური სამეცნიერო ჟურნალი, # 2, 2010. <http://www.spekali.tsu.ge/index.php/ge/article/magazin-Hea-dlines/2> . www.spekali.tsu.ge.

98. Functioning of Abkhazian Language in Education. - Electronic Bilingual Scholarly Peer-Reviewed Journal Spekali of the Faculty of Humanities at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, # 2, 2010. <http://www.spekali.tsu.ge/index.php/en/article/magazin-Headlines/2/> www.spekali.tsu.ge .

99. წინარე აფხაზურ-აბაზური ენა: ხმოვანთა სისტემის დიაქრონია. _ კრებული „ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები“, ტ. II, თბილისი, 2010, გვ. 58-64 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

100. ზოგი ქართული გვარსახელის სტრუქტურისა და წარმომავლობის საკითხისათვის. _ ჟურნალი „ბედია“, # 8-9, 2010, გვ. 319-332 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

101. Гость и хозяин в лингвокультурном аспекте (На примере абхазского языка). - Ингушский государственный университет, Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай Хана. Материалы 1-й Международной научно-практической конференции «Языковая личность в современном мире», часть 1, секции 1-3. г. Магас. Назрань, 2010, гв. 115-121.

102. ორი ა ხმოვნის სპონტანური წარმოქმნა აფხაზური ენის ნასესხებ ლექსიკაში. – ჟურნალი „ენათმეცნიერების საკითხები“, I-II, 2010, გვ. 13-19 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

103. Об одной редкой модели абхазского глагола. - Русскоязычие и би(поли)-лингвизм в межкультурной коммуникации XXI века: когнитивно-концептуальные аспекты. Материалы III Международной научно-методической конференции. 14-16 апреля 2010 года. Пятигорск, 2010, გვ. 59-60.

104. აფხაზური ენის გრამატიკული მიმოხილვა. ხელმისაწვდომია საიტზე: www.forumcaucasus.com/books/afkhazur_kartuli_gramatika.pdf; აგრეთვე: ბლოგი - www.abkhazology/files/wordpress.com/2010/05 ;

105. ქართული ენის გრამატიკული მიმოხილვა (აფხაზურ ენაზე). ბლოგი www.forumcaucasus.com/books/kartul_afkhazuri_gramatika.pdf; 2010.

106. აფხაზური დამწერლობის ქართულ გრაფიკაზე გადაყვანის ისტორიისათვის. - www.ertoba.net/echo1/; www.bpg.sytes.net/sinatle/ ; <http://www.amsi.ge/istoria-div/gvanc.html>. 2010 წ.

107. История абхазского народа, отраженная в языке. _ <http://lazare.ru/gruzia/history/1415-istorija-abhazskogo-naroda-otrazhennaja-v-jazyke.html> . 2010.

108. აფხაზური ენა. სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება. _ www.abkhazology.wordpress.com ; საიტი www.studmed.ru . საიტი www.twirpx.com . 2011.

109. რა ენაზე ლაპარაკობდნენ დასავლეთ საქართველოში ახ. წ. VII საუკუნემდე? _ „სვეტიცხოველი“, სამეცნიერო-საისტორიო ჟურნალი, # 2, 2011, გვ. 49-57.

110. რუსეთ-კავკასიის ომის კვალი დასავლეთ ჩერქეზეთისა და ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) ტოპონიმიაში. _ კრებული „ფილოლოგიური პარალელები“, # 3, თბილისი, 2011, გვ. 46-61 (რეზიუმე რუსულ ენაზე, თანაავტორი _ გვანცა გვანცელაძე).

111. ქეთევან ლომთათიძის შემოქმედებითი გზა. _ კრებული „ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები“, ტ. III, თბილისი, 2011, გვ. 43-60 (რეზიუმე რუსულ ენაზე, თანაავტორი _ გვანცა გვანცელაძე).

112. აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძის შემოქმედების ძირითადი ეტაპები. _ კრებული „III საერთაშორისო სიმპოზიუმი. იბერიულ-კავკასიური ენები: სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება. ეძღვნება აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძის დაბადების 100 წლისთავს.მასალები“.თბილისი, 2011, გვ. 53-56 (რეზიუმე ინგლისურ ენაზე).

113. ორი დიდი ქართველი აფხაზოლოგი. _ კრებული „რუსიფიკატორული პოლიტიკა და ეთნოლინგვისტური ვითარება აფხაზეთში“, თბილისი, 2011, გვ. 9-22.

114. აფხაზეთი და რუსული იმპერიული პოლიტიკა. _ კრებ.: „რუსიფიკატორული პოლიტიკა და ეთნოლინგვისტური ვითარება აფხაზეთში“, თბილისი, 2011, გვ. 79-89.

115. აფხაზური გვარსახელების სტრუქტურულ მოდელთა ისტორიისათვის. _ კრებული „ლინგვოკულტუროლოგიური ძიებანი. პირველი საერთაშორისო კონფერენცია ლინგვოკულტუროლოგიასა და ანთროპოლოგიაში“. ბათუმი, 2011, გვ. 112-119 (რეზიუმე რუსულ ენაზე).

116. Linguistic bases of ethnic history of Abkhazia. - კრებული: “Assays from the History of Georgia. Abkhazia from ancient times till the present days”. Tbilisi, 2011, გვ. 216-251. <http://www.nplg.gov.ge/dlibrary/collect/0001/001021/Abxazia.pdf> . 2011წ.

117. Из истории перехода абхазского книжного языка на грузинскую графику. - http://www.amsi.ge/istoria/div/gvanc_rus.html. 2011 წ.

118. რეცენზია მ. ტაბიძისა და მ. ნაჭყებიას წიგნზე „აფხაზეთის (გალის რაიონის) სოციოლინგვისტური დახასიათება. 1993-2010 წლები“. - კრებული „ვილოლოგიური პარალელები. სამეცნიერო შრომების კრებული“, # 5, თბ., 2012, გვ. 356-358.

119. აფხაზური ენა და ქართული გრაფიკა. – „სპეკალი“, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის რეცენზირებადი ელექტრონული ბილინგვური სამეცნიერო ჟურნალი, # 5, 2012. <http://www.spekali.tsu.ge/index.php/ge/article/viewArticle/5/44> .

120. The Abkhazian Language and the Georgian Graphics. - Electronic Bilingual Scholarly Peer-Reviewed Journal Spekali of the Faculty of Humanities at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, #5, 2012. <http://www.spekali.tsu.ge/index.php/en/article/viewArticle/5/44/>. www.spekali.tsu.ge .

121. აფხაზური ენა და ლიტერატურა 1938-1954 წლებში. - <http://abkhazology.files.wordpress.com/2012/06/apkhazuri-ena-da-literatura-19381954.pdf>(თანაავტორი - სოფიკო ჭავჭავაძე). 2012 წ.

122. Абхазский язык и литература в 1938-1954 гг. – ბლოგი <http://abkhazology.wordpress.com/2012/06/15/абхазский-язык-и-литература-в-1938-1954-гг-тей/> (თანაავტორი - სოფიკო ჭავჭავაძე). 2012 წ.

123. დოკუმენტები აფხაზური ენის ქართულ გრაფიკაზე გადაყვანის ისტორიის შესახებ. - ბლოგი <https://abkhazology.wordpress.com/2012/04/11/%E1%83%93%E1%83%9D%E1%83%99%E1%83%A3%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%A2%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98-%E1%83%90%E1%83%A4%E1%83%AE%E1%83%90%E1%83%96%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98-%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%98/> . 2012.

124. Документы к истории перевода абхазского языка на грузинскую графику. - ბლოგი <http://abkhazology.wordpress.com/2012/04/21/документы-к-истории-перевода-абхазск-3/>. 2012 წ.

125. Некоторые вопросы религиозной идентичности аджарских абхазцев (на основе полевых материалов). – От Кавказа к Кавказу... Филологические изыскания: поиски и находки. Часть II. Пятигорск, 2012, сс. 22-27 (თანაავტორი - მანანა ტაბიძე).

126. Problèmes de l'identité des Abkhazes. – Actes du colloque. L'Europe et Caucase. Les relations interrégionales et la question de l'identité. Sous la direction de Mzaro/Mzagve Dokhtouriscvili, Gérard Dedeyan, Isabelle Auge. Edition Université d'Etat Ilia. Tbilissi, 2012, pp. 336-346.

127. რედაქტორისაგან. _ წიგნში: „უპირველესი... დიმიტრი გულია. ლექსები და შაირები. რეპრინტული გამოცემა, ეძღვნება აფხაზური მხატვრული ლიტერატურის შექმნის 100 წლისთავს“. თბილისი, 2012, გვ. 3-5.

128. იგივე აფხაზურ ენაზე _ წიგნში: „უპირველესი... დიმიტრი გულია. ლექსები და შაირები. რეპრინტული გამოცემა, ეძღვნება აფხაზური მხატვრული ლიტერატურის შექმნის 100 წლისთავს“. თბილისი, 2012, გვ. 6-8.

129. Некоторые вопросы религиозной идентичности аджарских абхазов (На основе полевых исследований). - Лингвистические чтения - 2012. Цикл 8. Материалы международной научно-практической конференции (15 февраля 2012, г. Пермь). Пермь, 2012, гв. 98-101 (თანაავტორი _ მანანა ტაბიძე).

130. Новые архивные материалы об истории перевода абхазской письменности на грузинскую графику (К 150-летию создания абхазского литературного языка). - Лингвистические чтения - 2012. Цикл 8. Материалы международной научно-практической конференции (15 февраля 2012, г. Пермь). Пермь, 2012, гв. 101-105.

131. შოთა რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსნის“ დიმიტრი გულიას პირველი აფხაზური თარგმანი. _ კრებული „ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწდეული“, ტ. IV. ეძღვნება „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი ბეჭდური გამოცემის 300 წლისთავს. ქუთაისი, 2012, გვ. 50-55.

132. „აფსუარა“ _ აფხაზთა იდენტობის კოდექსი და მისი მეტამორფოზები. _ კრებული „ქართველოლოგიის აქტუალური საკითხები“, I. საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი. თბილისი, 2012, გვ. 96-110.

133. სიახლეთა ათი წელიწადი. _ კრებული „აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტი. 20.“ ქუთაისი, 2013, გვ. 178-182.

134. მიმდინარეობდა თუ არა „აფხაზთა გაქართველება“ (აფხაზური ენა და ლიტერატურა 1938-1954 წლებში). _ ისტორიულ-შემეცნებითი ჟურნალი „ისტორიანი“, # 6, 2013, ივნისი, გვ. 71-75 (თანაავტორი _ სოფიკო ჭავჭავაძე).

135. აფხაზური ენის კონსტიტუციური სტატუსი და საქართველოს მთავრობები. _ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,

ხელოვნებისა და კულტურის განვითარების ფონდი “წმიდა ანდრეას ჯვარი”. საერთაშორისო კონფერენციის მასალები. <http://www.fsac.ge/?p=1192> 2013 წ.

136. ვლადიმერ რომანოვის რუსულ-აფხაზური ლექსიკონი და მისი ადგილი ლინგვისტურ აფხაზოლოგიაში. – წიგნში: აფხაზური ენის პირველი ლექსიკონი. ვლადიმერ რომანოვი. აბაზური ლექსიკონი. ლექსიკონის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, აფხაზური დიალექტური ფორმები აღადგინა, წინასიტყვაობა და გამოკვლევა დაურთო პროფესორმა თეიმურაზ გვანცელაძემ. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტი. თბილისი, 2013, გვ. 155-194.

137. Русско-абхазский словарь В.П. Романова и его место в лингвистическом абхазоведении. – წიგნში: Первый словарь абхазского языка. Владимир Павлович Романов. Словарь абазинской. Текст словаря подготовил к печати, абхазские диалектные формы реконструировал, написал предисловие и исследование профессор Теймураз Гванцеладзе. Национальная библиотека Парламента Грузии, Институт абхазского языка и культуры Сухумского государственного университета. Тбилиси, 2013, გვ. 99-154.

138. შენიშვნები აფხაზური მხატვრული ლიტერატურის ისტორიის ზოგი საკითხის შესახებ. – „ფილოლოგიური პარალელები. სამეცნიერო შრომების კრებული“, # 6. თბილისი, 2013, გვ. 24-35.

139. ენობრივი სიტუაცია ენგურ-ყუბანის შუამდინარეთში უძველესი დროიდან XVI საუკუნემდე. – „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XVII. ქუთაისი, 2013, გვ. 71-80 (თანაავტორი: გვანცა გვანცელაძე).

140. სახელმწიფო ენები საქართველოში (ქართული ენა, აფხაზური ენა): პრობლემები და პერსპექტივები. – კრებული „ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები“, ტ. II. თბ., 2013, გვ. 36-42.

141. აფხაზეთის ტოპონიმის ისტორიის გაყალბების მორიგი მცდელობის შესახებ. კრებული „ქართველური ონომასტიკა“, ტ. VI. თბილისი, 2013, გვ. 120-135.

142. ონომასტიკური სიტუაცია ამჟამინდელ აფხაზეთში. – „ონომასტიკური კრებული“. ახალციხე, 2013, გვ. 16-24 (თანაავტორი: გვანცა გვანცელაძე).

143. ნარკვევები აფხაზურ-ქართული შედარებითი მორფოლოგიიდან. 1. ფრინველთა სახელები. – „ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწადული“, ტ. V. ქუთაისი, 2013, გვ. 65-71 (თანაავტორი: გვანცა გვანცელაძე).

144. ნართების ეპოსი აფხაზურად. – ჟურნალი „ისტორიანი“, # 1 (37), 2014 წლის იანვარი, გვ. 38-44.

145. აფხაზური ენა, ლიტერატურა და სკოლა 1938-1953 წლებში. – ბლოგი: www.abkhazology.wordpress.com . 2014 წ.

146. აფხაზური ზეპირსიტყვიერების ანთროპონიმია: აბრსკილი. _ კრებული „ქართველური ონომასტიკა“, ტ. 7. თბ., 2015, გვ. 84-102.

147. ენა და პოლიტიკა ოკუპირებულ აფხაზეთში. _ „ქართული უნივერსიტეტის შრომები“, ტ. II. თბილისი, 2015, გვ. 64-81.

148. ტოპონიმთა მასობრივი ცვლის მცდელობანი აფხაზეთში 1921-1937 წლებში. _ „სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. ჰუმანიტარულ და სოციალურ-პოლიტიკურ მეცნიერებათა სერია“, ტ. XIII. თბილისი, 2015, გვ. 21-31.

149. პირისა და გრამატიკული კლასის ნიშანთა ალომორფების დისტრიბუცია აფხაზურ ენაში. _ „ფილოლოგიური პარალელები. სამეცნიერო შრომების კრებული“, #7. თბილისი, 2015, გვ. 29-40.

150. აფხაზეთის ენგურ-გუმისთის ზონის ტოპონიმები შუა საუკუნეთა ევროპულ პორტოლანებზე. _ „ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის წელიწდეული“, ტ. VII. ქუთაისი, 2015, გვ. 68-74.

151. აფხაზეთის ტოპონიმები შუა საუკუნეთა ევროპულ პორტოლანებზე. _ „ონომასტიკური კრებული. სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი 25 წლისა“. ახალციხე, 2015, გვ. 86-97 (თანაავტორი _ გვანცა გვანცელაძე).

152. საქართველოდან გადასახლებულ აფხაზთა განსახლების გეოგრაფია თურქეთის რესპუბლიკაში. _ „ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები“, IV. თბილისი, 2015, გვ. 88-96.

153. ორი ერის ღირსეული შვილი. _ „რასაც დათეს... (უსუფ მარგომჭილი _ 120)“. თბილისი, 2016, გვ. 12-15.

154. Достойный сын двух народов. _ „რასაც დათეს... (უსუფ მარგომჭილი _ 120)“. თბილისი, 2016, გვ. 15-17.

155. Об одной группе грузинских антропонимов и восходящих к ним фамилиях. «Евразийский вестник гуманитарных исследований». № 1 (4), Пермь, 2016, გვ. 23-29. ელვერსია: <https://elibrary.ru/item.asp?id=27219212>

156. ვეინახური (ჩეჩნურ-ინგუშური) ენის მდგომარეობა და ენობრივი სიტუაცია თანამედროვე ჩეჩნეთ-ინგუშეთში. _ „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XX. ქუთაისი, 2016, გვ. 47-56.

157. ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები დაღესტანში და ახლად გამოვლენილი ხანმეტი პალიმფსესტი (წინასწარი ცნობა). _ „ფილოლოგიური პარალელები. სამეცნიერო შრომების კრებული“, #8. თბილისი, 2016, გვ. 63-75 (თანაავტორი – გვანცა გვანცელაძე).

158. ქართული გვარების ერთი ტიპი აფხაზ მუჰაჯირთა 1867 წლის სიებში და აფხაზური ფოლკლორის ერთი პერსონაჟის სახელის ეტიმოლოგია. – ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკა. წელიწდეული. VIII. ქუთაისი, 2016, გვ. 16-22 (თანაავტორი _ თამარ გითოლენდია).

159. ქართული დამწერლობის ძეგლები დაღესტანში. – “IV საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ენა და კულტურა“, ეძღვნება დიდი ქართველი პოეტის, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კურსდამთავრებულის ლადო ასათიანის დაბადებიდან 100 წლისთავს. შრომები“. ჰუმანიტარულ და პედაგოგიკურ მეცნიერებათა განვითარების ფონდი. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი. აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ქუთაისი, 2017, გვ. 81-85 (თანაავტორი – გვანცა გვანცელაძე).

160. Les processus sociolinguistique en Abkhazie actuelle. – “Les langues et leur territoire. Entre conflit et cohabitation”. Sous la direction de: Mzago Dokhtourichvili, Julie Boissonneault et Ali Reguigui. Série monographique en sciences humaines, 19. Sudbury, Ontario, Canada, 2017, pp. 369-389 (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

161. ძირითადი სოციოლინგვისტური პროცესები ამჟამინდელ აფხაზეთში. – “Les langues et leur territoire. Entre conflit et cohabitation”. Sous la direction de: Mzago Dokhtourichvili, Julie Boissonneault et Ali Reguigui. Série monographique en sciences humaines, 19. Sudbury, Ontario, Canada, 2017, pp. 391-416 (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

162. Основные тенденции массовых изменений топонимов Грузии в XIX-XX веках. - Ингушский государственный университет. Материалы Международной научной конференции «Кавказоведение: история и современность», посвященный 80-летию И.А. Дахкильгова. Магас, 2017, гв. 240-254.

163. ნარკვევები აფხაზეთის ორენოვან ტოპონიმთა წარმომავლობის შესახებ. I. ჯგერდა, მოქვი. – „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. VIII. თბილისი, 2017, გვ. 87-100.

164. К истории становления современной системы вокализма абазинского и абхазского языков. – «Клычевские чтения – 2017». Материалы межрегиональной научно-практической конференции с международным участием. Карачаево-Черкесский государственный университет им. У.Д. Алиева, Автономная некоммерческая организация (АНО) «Алашара». Карачаевск, 2017 года, гв. 39-43.

165. ტოპონიმიკური ომის ძირითადი ასპექტები აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკასა და ცხინვალის მხარეში (1921 წლიდან დღემდე). – „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XXI. ქუთაისი, 2017, გვ. 51-61 (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

166. „ვეფხისტყაოსნის“ გამომდახილი აფხაზურ ფოლკლორში. - შოთა რუსთაველი. საიუბილეო კრებული. ზუგდიდი, 2017, გვ. 19-28.

167. ქეთევან ლომთათიძე (სამეცნიერო, პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მოკლე მიმოხილვა). - ბიბლიოგრაფიული სერია „ქართველი მეცნიერები“. ქეთევან ლომთათიძე (1911-2007). ბიობიბლიოგრაფია. ივანე ჯავახიშვილის

სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ეროვნული სამეცნიერო ბიბლიოთეკა. თბილისი, 2018, გვ. 9-38 (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

168. Ketevan Lomtadze (Brief overview of scientific, educational and public activities). – Bibliographical Series “Georgian Scholars”. Ketevan Lomtadze (1911-2007). Biobibliography. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. National Scientific Library. Tbilisi, 2018, pp. 38-60 (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

169. Кетеван Ломтатидзе (Краткий обзор научной, педагогической и общественной деятельности). – Библиографическая серия «Грузинские ученые». Кетеван Ломтатидзе (1911-2007). Библиография. Тбилисский государственный университет. Национальная Научная Библиотека. Тбилиси, 2018, сс. 61-84 (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

170. სიტყვის მახასიათებლები აფხაზურ ენაში. - ენათმეცნიერ-კავკასიოლოგთა V საერთაშორისო სიმპოზიუმი. მეტყველების ნაწილთა პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში. მასალები. ეძღვნება აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავას დაბადების 120 წლისთავს. თბილისი, 2018, გვ. 25-26.

171. Грузино-арабский палимпсест из Дагестана (Краткое сообщение). – Журнал «История, археология и этнография Кавказа», т. 14, №4, Махачкала, 2018, гв. 8-12. DOI: <http://dx.doi.org/10.32653/CH1448-12>; ელექტრონული ვერსია: <https://caucasushistory.ru/2618-6772/article/view/1466> (თანაავტორები: გვანცა გვანცელაძე, შაჰზან ჰაფიზოვი).

172. Статус и функционирование уездных и общинных языков в Абхазии по данным архивных документов рубежа 20-30-х годов XX века. – «Табуловские чтения – 2018», Материалы межрегиональной научно-практической конференции с международным участием. Карачаево-Черкесский государственный университет им. У.Д. Алиева, Автономная некоммерческая организация «Алашара». Карачаевск, 2019, гв. 56-64 (თანაავტორი - სოფიკო ჭაავა). https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41119704&fbclid=IwAR3EEgDXA4CmgbEfMapenJmm9D1fAn_RKoUo5At0WakzILtu8_k6353gg_M

173. ნაშრომი ღვაწლად დარჩება. - წიგნში: აბრამ შავხელიშვილი. თუმები. ტ. I. წოვათის თუმების იტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა. გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2019, გვ. 9-12 (თანაავტორები: ბელა შავხელიშვილი, მანანა ტაბიძე).

174. Думаем, что над этим стоит подумать... (друзьям вайнахам и всем, кто встал на путь раздора). - წიგნში: აბრამ შავხელიშვილი. თუმები. ტ. II. სტატიები და საარქივო მასალები თუმეთსა და თუმებზე. გამომც. „მერიდიანი“, თბილისი, 2019, გვ. 122-127 (თანაავტორები: ბელა შავხელიშვილი, მანანა ტაბიძე).

175. 1818-1878 წლების საომარი მოქმედებების შედეგები დასავლეთ ჩერქეზეთისა და ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) ტოპონიმიაში. - კავკასიო-

ლოგთა V საერთაშორისო კონგრესის მასალები. თბილისი, 2019, გვ. 31-33 (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

176. Результаты военных действий 1818-1878 годов в топонимии Западной Черкесии и Северо-Западной Грузии (Абхазии). - Материалы V международного конгресса кавказоведов. Тбилиси, 2019, сс. 135-137 (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

177. Results of 1818-1878 Military Actions in Toponymy of West Circassia and North-West Georgia (Abkhazia). - Proceedings of V international Congress of Caucasologists. Tbilisi, 2019, pp. 325-326 (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

178. პრეზიდენტ ზვიად გამსახურდიას კავკასიური პოლიტიკააფხაზურ - ქართულ და ოსურ-ქართულ ურთიერთობათა კონტექსტში. - „ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები“, საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი. ტ. VII, თბილისი, 2019.

179. ტომის რედაქტორისაგან. - წიგნში: ქ. ლომთათიძე. შრომები. ტ. II. თბ., 2020, გვ. 384-386.

180. ორიოდე სიტყვა აფხაზური პოეზიის ანთოლოგიაზე. - წიგნში: აფხაზური პოეზიის ანთოლოგია. მთარგმნელ-შემდგენელი - ნიკა ბაძაღუა. გამომც. „ივერიონი“, თბილისი, 2020, გვ. 4-6

181. Предварительное сообщение о расшифровке текста лапидарной надписи из Бовлоя. Чеченский государственный университет, филологический факультет. Международная научная конференция «Актуальные проблемы чеченской и общей филологии (Дешериевские чтения - 2020)». 28 ноября 2020г. Чеченский государственный университет. Филологический факультет. Грозный, 2020, гв. 11-14 (თანაავტორები: გვანცა გვანცელაძე, მიხეილ ლაბაძე).

182. აფხაზური ენის გავრცელების გეოგრაფიისა და ფუნქციონირების სფეროთა შემცირების საკითხისათვის. - თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 79-ე სამეცნიერო სესია. 2020 წლის 22-24 დეკემბერი. მასალები. თბილისი, 2020, გვ. 14-17.

183. აფხაზური ენის გავრცელების გეოგრაფიისა და ფუნქციონირების სფეროთა შემცირების საკითხისათვის. - ჩერქეზული (ადიღური) კულტურის ცენტრის V საერთაშორისო სამეცნიერო სესია: „ხალხთაშორისი / საერთაშორისო ურთიერთობები კავკასიაში: ისტორიულ-პოლიტიკური, ლინგვისტური, კულტურული, კონფესიური ერთობები - დაკარგული და შენარჩუნებული“, 2020 წლის 24-25 დეკემბერი. პროგრამა, მასალები. თბილისი, 2021. გვ. 128-133.

184. On the subject of the reduction of geography and spheres of the functioning of the Abkhazian Language. - V International Scientific Session of the Circassian (Adighian) Cultural Center: „Inter-Ethnic / International Relations in the Caucasus: Historical-

191. აფსურ-აბაზური ლექსიკის სემანტიკური ისტორიიდან: ცხენი და ირემი; პური და მწყერი. - არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მე-80 სამეცნიერო სესია. ეძღვნება ინსტიტუტის 80 წლისთავს. მასალები. 2021 წლის 21-23 დეკემბერი. თბილისი, 2021, გვ. 22-24.

192. ტარიელ ფუტკარაძის პოლიტიკური მოღვაწეობის ძირითადი ასპექტები. - წიგნში: წერილები დროითი და სივრცითი დისტანციიდან. თბილისი, 2022, გვ. 54-65.

193. Очерки из семантической истории абазинско-абхазской лексики. – Табуловские чтения - 2021. Материалы научно-практической конференции с международным участием. 9 декабря 2021г. а. Инжич-Чукун. Издательство Карачаево-Черкесского государственного университета им. У.Д. Алиева. Карачаевск, 2021, с. 79-86.

194. ანჩაბაძის, აჩბას, აჩაბეთისა და მაჩაბლის მიმართებისათვის. – „არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები - XXXIII. მასალები“. 2022 წლის 17-19 მაისი. თბილისი, 2022, გვ. 16-19.

195. Основные аспекты морфологической типологии грузинского, абхазского и абазинского языков. – «Язык и культура: от диалога к диалогу». Коллективная монография. Пятигорск, 2022, с. 26-31 (თანაავტორი - გვანცა გვანცელაძე).

წყაროთა პუბლიკაციები

1. გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსის, უწმიდესი გრიგოლის განკარგულების საფუძველზე შექმნილი კომისიის დადგენილება მეგრულ კილოზე ლოცვათა თარგმანის მიზანშეწონილობის შესახებ (1895 წ.). _ კრებული „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XIV, ქუთაისი, 2010, გვ. 204-235 (რუსული ენიდან თარგმნეს თ. გვანცელაძემ და მ. ტაბიძემ).

2. თედო სახოკია. სოხუმში არსებული ვითარების შესახებ (გაზ. „სანქტ-პეტერბურგსკია ვედომოსტი“, 1900 წლის 1 ივლისი, # 177). _ კრებული „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XIV, ქუთაისი, 2010, გვ. 236-239 (რუსული ენიდან თარგმნა თ. გვანცელაძემ).

3. კავკასიის მხარის [ქუთაისის გუბერნიის] სამხედრო გუბერნატორ გერშელმანის წერილი მთავარმმართველის კანცელარიის უფროსს (1900 წლის 3 აგვისტო). _ კრებული „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XIV, ქუთაისი, 2010, გვ. 239-243 (რუსული ენიდან თარგმნა თ. გვანცელაძემ).

4. ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორ გერშელმანის მოხსენება „სოხუმის ოლქში ქართული მოძრაობის შესახებ“ (1900 წლის 2 სექტემბერი). _ კრებული „ქართველუ-

რი მემკვიდრეობა“, ტ. XIV, ქუთაისი, 2010, გვ. 244-247 (რუსული ენიდან თარგმნა თ. გვანცელაძემ).

5. საიდუმლო წერილი კავკასიის სამოქალაქო ნაწილის მთავარმმართველის საბჭოს (1904 წლის 12/15 მარტი). _ კრებული „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XIV, ქუთაისი, 2010, გვ. 248-272 (რუსული ენიდან თარგმნა თ. გვანცელაძემ).

6. დეკანოზი იოანე ვოსტორგოვი. საეკლესიო სკოლა ამიერკავკასიაში. _ კრებული „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XIV, ქუთაისი, 2010, გვ. 273-286 (რუსული ენიდან თარგმნა თ. გვანცელაძემ).

7. კავკასიის სამოქალაქო ნაწილის მთავარმმართველის საბჭოს დადგენილება (დამტკიცებულია თავად გოლიცინის მიერ 1904 წლის 1 მაისს). _ კრებული „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XIV, ქუთაისი, 2010, გვ. 287-288 (რუსული ენიდან თარგმნა თ. გვანცელაძემ).

8. მეცნიერის არქივიდან. ქეთევან ლომთათიძე. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების თანამედროვე მდგომარეობა (80-იანი წლები). _ კრებული „ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები“, ტ. III, თბილისი, 2011, გვ. 9-17 (გამოსაცემად მოამზადეს გვანცა და თეიმურაზ გვანცელაძეებმა).

9. მეცნიერის არქივიდან. ქ. ლომთათიძის წერილი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დირექტორს, პროფ. გუჩა კვარაცხელიას. _ კრებ. „ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები“, ტ. III, თბილისი, 2011, გვ. 18-20 (გამოსაცემად მოამზადეს გვანცა და თეიმურაზ გვანცელაძეებმა).

სამეცნიერო და მხატვრული თარგმანები

1. გიორგი გუბლია. მიმინოს აჩრდილი. მოთხრობა. აფხაზურიდან თარგმნა თეიმურაზ გვანცელაძემ. ალმანახი „საუნჯე“, 1987, # 1, გვ. 188-217.

2. სერგეი ზუხბა. აფხაზური ზეპირსიტყვიერება. სახელმძღვანელო. აფხაზურიდან თარგმნეს ავთანდილ არაბულმა და თეიმურაზ გვანცელაძემ. თსუ გამომც., თბ., 1988, 459 გვ.

3. აბაზური ფოლკლორი. სერია „კავკასიის ხალხთა ფოლკლორი“. პწკარედული თარგმანი აბაზური ენიდან ქართულად თეიმურაზ გვანცელაძისა. თბილისი, „კავკასიური სახლი“, 2003.

4. თეუცვაჟ ყატი. ჩერქეზის საქართველო. რუსულიდან თარგმნეს თეიმურაზ გვანცელაძემ და მანანა ტაბიძემ. თბილისი, „უნივერსალი“, 2007, 90 გვ.

5. აბაზური ფოლკლორი. _ კრებული „კავკასიის ხალხთა ფოლკლორი“, თბილისი, 2008. პწკარედული თარგმანი აბაზურიდან ქართულად თეიმურაზ გვანცელაძისა, გვ. 79-118.

6. შაჰბან ჰაფიზოვი. ქართული, ქართულ-ხუნძური და ხუნძური წარწერები მთიან ხუნძეთში (დაღესტანი). – „ქართული უნივერსიტეტის შრომები“, ტ. III, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი, თბილისი, გამომცემლობა „ქართული უნივერსიტეტი“, 2017, გვ. 106-133 (ტექსტი) და 134-156 (ილუსტრაციები). http://dl.sangu.edu.ge/pdf/lournals/sangu_publication_III

7. აფხაზური ზღაპრები. აფხაზურიდან თარგმნა თეიმურაზ გვანცელაძემ. თბილისი, 2022 (მზადაა გამოსაცემად).

მანანა ბუკია¹³

*ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არნოლდ ჩიქობავას
სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი*

თეიმურაზ გვანცელაძის სამეცნიერო მემკვიდრეობა

აბსტრაქტი. ნაშრომში განხილულია ცნობილი აფხაზოლოგის პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის სამეცნიერო მემკვიდრეობა, რომელიც 370-მდე ნაშრომისგან შედგება და გამოცემულია საქართველოში, რუსეთში, სომხეთში, პოლონეთში, შვედეთში, ისრაელში, შვეიცარიაში, კანადაში... მათ შორის 30-ზე მეტი მონოგრაფია, სახელმძღვანელო ბაკალავრიატისა და მაგისტრატურის სტუდენტებისთვის, ლექსიკონები, თარგმანები, რომლებსაც ერთვის ძალიან საინტერესო გამოკვლევები... შრომების ძირითადი ნაწილი აფხაზური ენისა და ლიტერატურის შესწავლას, ქართველოლოგიისა და კავკასოლოგიის საკითხებს ეხება.

გარდა სააუდიტორიო მუშაობისა, მისი ხელმძღვანელობით დაცულია 9 სამაგისტრო ნაშრომი, 2 საკანდიდატო და 5 სადოქტორო დისერტაცია. ეს ნაშრომები მაღალი აკადემიურობით, თემის აქტუალობით და სიახლით გამოირჩევა.

თეიმურაზ გვანცელაძე თავისი სამეცნიერო მოღვაწეობითა და ნაშრომებით არამარტო აფხაზოლოგიის, არამედ კავკასიოლოგიის აღიარებული მკვლევარია.

საკვანძო სიტყვები: თეიმურაზ გვანცელაძე, აფხაზოლოგი, ენათმეცნიერი, აფხაზური ენა, ლიტერატურა, სამეცნიერო მემკვიდრეობა.

Manana Bukia¹⁴

Scientific heritage of Professor Teimuraz Gvantseladze

Abstract. The scientific heritage of the famous Abkhazologist Professor Teimuraz Gvantseladze is studied in the work. He is the author of about 370 scientific works published in Georgia, Russia, Armenia, Poland, Sweden, Israel, Switzerland, Canada... including more than 30 monographs, textbooks for undergraduate and graduate students, dictionaries, transla-

¹³ მანანა ბუკია - ფილოლოგიის დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მეცნიერ - თანამშრომელი.

¹⁴ Manana Bukia - Doctor of philology, researcher at the Arnold Chikobava Institute of Linguistics of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

tions, which are accompanied by many Interesting studies... The main part of the works deals with the study of the Abkhazian language and literature, the issues of Georgian and Caucasian studies.

Under the guidance of Teimuraz Gvantseladze, 9 master's theses, 2 candidate's and 5 doctoral theses have been defended. These works are distinguished by their high academic quality, topicality and novelty. With his scientific work, Teimuraz Gvantseladze is a recognized researcher not only of Abkhazology, but also of Caucasology.

Keywords: Teimuraz Gvantseladze, Abkhazologist, scientist, Abkhazian language, literature, scientific heritage.

მნელია, ისაუბრო ბატონი თეიმურაზის სამეცნიერო მემკვიდრეობაზე სრულყოფილად, მისი ბიოგრაფია სავსეა წარმატებებით, აღმოჩენებით, სიახლით...

ვრცელია მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის სფერო: ლინგვისტური ქართველოლოგია, ლინგვისტური კავკასიოლოგია, ლინგვოკულტუროლოგია, ეთნოლინგვისტიკა, სოციოლინგვისტიკა, ენის ისტორია, თეორიული ენათმეცნიერება...

ბატონი თეიმურაზი არის 370-მდე სამეცნიერო ნაშრომის ავტორი, რომლებიც გამოცემულია საქართველოში, რუსეთში, სომხეთში, პოლონეთში, შვედეთში, ისრაელში, შვეიცარიაში, კანადაში... მათ შორის 30-ზე მეტი მონოგრაფია, სახელმძღვანელო ბაკალავრიატისა და მაგისტრატურის სტუდენტებისთვის, ლექსიკონები, თარგმანები, რომლებსაც ერთვის ძალიან საინტერესო გამოკვლევები...

და მანც, ბატონი თეიმურაზის სამეცნიერო ბიოგრაფიას განსაკუთრებულად ამშვენებს კვლევები აფხაზური, აბაზური, ქართული ენების ფონეტიკის, ფონოლოგიის, მორფოლოგიის, სინტაქსის, ლექსიკის პრობლემებზე აღწერითი და ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისით; აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტურ პრობლემებზე.

ყველაფერი კი დაიწყო მაშინ, როცა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის იბერიულ-კავკასიურ ენათა განყოფილების სტუდენტს ყურადღება მიაქცია ლინგვისტური აფხაზოლოგიის და ჩერქეზოლოგიის ფუძემდებელმა, აკადემიკოსმა ქეთევან ლომთათიძემ და მას დაავალა ადგილზე, უშუალოდ აფხაზთაგან შეესწავლა აფხაზური ენა... ბატონი თეიმურაზი პირად საუბრებსა და მოგონებებში ხშირად იხსენებს აფხაზეთში მივლინებებს, აფხაზურ სოფლებში გატარებულ დაუვიწყარ დღეებს, თავის აფხაზ მასპინძელს, მამობილს სივარნა წვიჯბას, მისგან მიღებულ ცხოვრებისულ გაკვეთილებს და აფხაზური ენის სწავლების მასტერ-კლასს.

მონდომებულმა, ნიჭიერმა, მოტივირებულმა სტუდენტმა და შემდგომ ასპირანტმა ზედმიწევნით შეისწავლა აფხაზური ენის ორივე დიალექტი, აბაზური ენა...

1982 წელს ბატონმა თეიმურაზმა საქ. მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: „ზმნის უარყოფით ფორმათა წარმოების ძირითადი პრინციპები აფხაზურსა და აბაზურ ენებში“. საკვალიფიკაციო თემა დიდ გულისხმიერებას, მონდომებას, ენების პრაქტიკურ ცოდნას მოითხოვდა. სამუშაოს პასუხისმგებლობას (რომელიც ისედაც არ აკლია ბატონ თეიმურაზს) მატებდა ის ფაქტი, რომ ამ თემაზე ვრცელი სტატია გამოქვეყნებული ჰქონდა დისერტაციის ხელმძღვანელს, ქალბატონ ქეთევან ლომთათიძეს. დისერტაციაში განხილულია გამონაკლისები, წესების დარღვევები, რომლებიც გვხვდება აფხაზურ და აბაზურ ზმნათა წარმოებისას. სადისერტაციო ნაშრომის ოფიციალურმა ოპონენტებმა აფხაზმა ლილია ჭკადუამ და აბაზა რაუფ კლიჩევამ ხაზგასმით აღნიშნეს, რომ დისერტაციაში ახსნილი იყო ისეთი გამონაკლისები, რომელთა კვლევა ენის სიღრმეებში წვდომას მოითხოვდა, მან ჩვენი საკეთებელი გააკეთაო. ქალბატონი ქეთევანის შეფასება ძუნწი იყო: დისერტანტმა მის წინაშე მდგომ ამოცანას თავი გაართვა და მიზანს მიაღწიაო. ვინც ქალბატონ ქეთევანს იცნობდა, დამეთანხმება, რომ ეს სიტყვები ბევრის მიერ ნათქვამ შექებას სჯობდა.

თეიმურაზ გვანცელაძის სადოქტორო დისერტაცია სრულიად ახალი, გამორჩეული ნაშრომი იყო ლინგვისტურ და ისტორიულ აფხაზოლოგიაში. თემა იყო ძალიან პრობლემური და პრინციპული – „აფხაზეთის ისტორიოგრაფიის ლინგვისტური საფუძვლები“. დისერტანტმა ყველაზე უტყუარი ისტორიის – ენის ისტორიის გამოყენებით გამოიკვლია აფხაზური ენის დარგობლივი ლექსიკა (ზღვაოსნობის, მეთევზეობის, რელიგიური, სოციალური, ბოტანიკური, მეცხოველეობის, სამიწათმოქმედო, სამშენებლო და სხვა დარგების ამსახველი ტერმინები), „ქართლის ცხოვრების“ სხვადასხვა ხელნაწერი და დაადგინა აფხაზთა პირველსაცხოვრისის ოდინდელი ლოკალიზაცია, აფხაზთა მიგრაციის ქრონოლოგია. მისი დასკვნები, რბილად რომ ვთქვათ, თავდაყირა აყენებდა ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულ, უტყუარად მიჩნეულ ბევრ ფაქტს. მკვლევარმა სამეცნიერო საზოგადოება ახალი გამოწვევისთვის შეამზადა მცირე მოცულობის, მაგრამ ღრმა პრობლემების შემცველი წიგნით „აფხაზეთთან დაკავშირებული ჩანართები ჯუანშერის მატეანის ტექსტში“ (გვანცელაძე 1997), გამოხმაურებაც ადეკვატური იყო, შეიქმნა სპეციალური სადისერტაციო საბჭო, სადაც ლინგვისტებთან ერთად ისტორიკოსებიც შედიოდნენ... რამდენიმესაათიანი ცხარე მსჯელობა, კამათი საუკეთესო შედეგით დასრულდა, სადისერტაციო ნაშრომის დამტკიცებას საბჭოს ყველა წევრმა მისცა დადებითი შეფასება. ვფიქრობ, ბატონი თეიმურაზისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო დარბაზში მყოფი ქალბატონი ქეთევანის შეფასება. ღირსეული მოწაფე თავის ნაშრომში ხომ ფაქტიურად მისგან განსხვავებულ თეორიას ავითარებდა. ქალბატონი ქეთევანის შეფასება კი ასეთი იყო – მე ამ ნაშრომს ორივე ხელს მოვაწერდიო. ეს დღე ბატონი თეიმურაზის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი გამარჯვება იყო.

თეიმურაზ გვანცელაძეს ეკუთვნის არაერთი ქართველურ-აფხაზური ეტიმოლოგია. მან ათეულობით აფხაზური ტოპონიმის პირველსახე აღადგინა და ამით უფრო გაამყარა საკვალიფიკაციო ნაშრომში გამოთქმული ფუნდამენტური დებულებები. ამ ტოპონიმთა შორისაა: ფშქარ < მეგრ. დიალ. ფშქერ-ი / ფშკერ-ი „შქერი“, ურაკ < ქართ. ურეკი „გაუვალი ტყე“, შქერჩა < მეგრ. დიალ. სქურჩე „თეთრი ღელე“, ტბა ალაგანა / ოლაგანა < მეგრ. ოლაგვანე „საქვევრე, საჭურე“; ტყაუჩ(ა) < მეგრ. „შავი ტყე“; ა-საჩგზ / ა-ჩაჩგზ < ქართ. სა-ჩი-ხ-ი ან საჩიხ-ი; ქაბალ < მეგრ. ქობალ-ი „ხორბალი, პური“; მდარ (სადოვარი) < ქართ. მინდორ-ი (იმერ. მიდორ-ი) ... (გვანცელაძე 2008).

ქართველურ და აფხაზურ ენათა შეპირისპირებით, სესხებისას მიმდინარე ფონოტაქტიკის წესების გათვალისწინებით მეცნიერის მიერ აღდგენილია ქართველურში დაკარგული ფორმები: აფხაზურმა ა-მაწუარ / ამაწუარ „მწევარი“ შემოინახა ოდინდელი *მაწე-ვარი, რომელიც თანა-მედროვე ქართულში არ ჩანს (გვანცელაძე 1988: 77); ასევე ცელის აღმნიშვნელი ზანური *ჩალა, რომელიც აფხაზურმა დაცულია ა-ჩალა / ა-ჩალა სახით.

2003 წელს იუნესკოს ფინანსური მხარდაჭერით გამოიცა ბატონი თეიმურაზის სრულიად უნიკალური ორტომეული „აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელ-თათვის“. პირველი ტომი (აფხაზური ენის გრამატიკული მიმოხილვა) შედგება ქართულ ენაზე დაწერილი აფხაზური ენის გრამატიკული ნარკვევისა და აფხაზურ-ქართული ლექსიკონისაგან (ლექსიკონში შედის დაახლოებით 3300 სიტყვა), ხოლო მეორე ტომში წარმოდგენილია აფხაზურ ენაზე დაწერილი ქართული ენის გრამატიკული მიმოხილვა და მცირე ქართულ-აფხაზური ლექსიკონი. ორტომეულის გამოცემამდე არ არსებობდა არც ქართულ ენაზე დაწერილი აფხაზური ენის სახელმძღვანელო და არც აფხაზურ ენაზე შედგენილი ქართული ენის სახელმძღვანელო. ასევე არ არსებობდა არც ქართულ-აფხაზური ლექსიკონი. ეს ორტომეული დიდი საჩუქარია ქართველი და აფხაზი მეცნიერებისათვის, საკითხით დაინტერესებულ პირთათვის.

განსაკუთრებულია ბატონი თეიმურაზის 2011 წელს გამოცემული მონოგრაფია „აფხაზური ენა. სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება“ (გვანცელაძე, 2011) წიგნი ეძღვნება ავტორის მამის იონა გვანცელაძისა და აფხაზი მორდუს სივარნა წვიჯბას ხსოვნას. წიგნში წარმოდგენილია ახლებური თვალსაზრისები აფხაზური ენის აგებულების, ამ ენის ისტორიისა და ფუნქციონირების მრავალი საკითხის შესახებ, აფხაზურ-ქართველური ლინგვოკულტურული ურთიერთობების ასპექტები. მათ შორის განიხილება პოლიტიკურად მწვავე პრობლემებიც.

წიგნში პირველად გამოქვეყნდა აკად. სიმონ ჯანაშიას პირად არქივში დაცული 1937 წლის 4-5 დეკემბერს სოხუმში გამართული იმ საგანგებო თათბირის ოქმების რუსული დედანი და მათი ქართული თარგმანი, რომელზეც აფხაზ და ქართველ მეცნიერთა, აფხაზ პედაგოგთა და მწერალთა მიერ განხილულ იქნა ქართულ დამწე-

რლობაზე აფხაზური ენის გადაყვანის პროექტები. თათბირს ესწრებოდნენ მოსკოვიდან ჩამოსული სსრკ ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტთან (ცაკ-თან) არსებული ახალი ანბანის ცენტრალური კომიტეტის წარმომადგენლები.

ვფიქრობთ, ეს მონოგრაფია, გარდა წმინდა მეცნიერული ღირებულებისა, ერთ-გვარი პოლიტიკური განაცხადიცაა.

არანაკლებ საინტერესოა ბატონი თეიმურის სოციოლინგვისტური კვლევები. სოციოლინგვისტურ საკითხებს ეძღვნება კოლექტიური ნაშრომები „აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა იდენტობა. I. პირველი სამეცნიერო-სასწავლო ექსპედიციის წინასწარი შედეგები“ (2011); აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა იდენტობის ძირითადი ასპექტები (ინგლისურ და რუსულ ენებზე) (2011). ორივე წიგნში გაანალიზებულია ბათუმსა და მიმდებარე სოფლებში მცხოვრებ აფხაზთა ეთნიკური, ენობრივი, რელიგიური და კულტურული თვითაღქმის თავისებურებანი. წიგნებს ერთვის ფოტოილუსტრაციები, რომლებშიც ასახულია იქაურ აფხაზთა ტიპაჟი, სამოსი, მათი ყოფა-ცხოვრება, საოჯახო რელიკვიები...

ეს წიგნები დაიწერა და გამოიცა გაეროსა და ევროკავშირის ერთობლივი ინიციატივის „ნდობის აღდგენისა და ადრეული რეაგირების მექანიზმის“ (COBERM) გრანტის საფუძველზე.

იმავე თემაზეა ბატონი თეიმურაზის და მისი მოწაფის სოფიკო ჭაავას მონოგრაფია „აფხაზური ენა: წარსული, აწმყო და... (ეკოლინგვისტური და სოციოლინგვისტური ანალიზი)“. წიგნში დოკუმენტურად არის აღწერილი, თუ როგორ მიიყვანა აფხაზური ენა გაქრობის რეალურ საფრთხემდე რუსეთის იმპერიის, საბჭოთა კავშირისა და ელცინ-პუტინის რუსეთის პოლიტიკამ.

მეცნიერმა საგანგებო გამოკვლევები გამოაქვეყნა აფხაზთა მუჰაჯირობაზე, აფხაზეთში გავრცელებულ ქართულ გვარ-სახელებზე, აფხაზური გვარსახელების სტრუქტურულ მოდელებზე, აფხაზური ანბანის შექმნის ისტორიასა და ფუნქციონირებაზე, აფხაზეთის ტერიტორიაზე დაცულ ქართულ ლაპიდარულ წარწერებზე, მის მიერ არის დადგენილი აფხაზურში ნასესხები ლექსიკის ფონეტიკური ადაპტაციის წესები. არის ენციკლოპედია „ქართული ენის“ სტატიების ავტორი, მოძიებული და გამოკვლეული აქვს დოკუმენტები აფხაზური ენის ქართულ გრაფიკაზე გადაყვანის ისტორიის შესახებ.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ბატონი თეიმურაზის დაუღალავი ლექსიკოგრაფიული შრომის შედეგი – 2000 წელს გამოცემული აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი და 2012 წელს გამოცემული ორტომეული აფხაზურ-ქართული და ქართულ-აფხაზური ლექსიკონებისა.

თეიმურაზ გვანცელაძემ გამოსცა (გამოსაცემად მოამზადა, აფხაზური დიალექტური ფორმები აღადგინა, წინასიტყვაობა და გამოკვლევა დაურთო) საქართველოს პარლამენტის ბიბლიოთეკაში დაცული ვლადიმერ რომანოვის მიერ შედგენილი

აფხაზური ენის პირველი ლექსიკონი. ვ. რომანოვის ლექსიკონს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმ მხრივაც, რომ მას ავტორის ხელით სათაურად აწერია *Абазинский словарь „აფხაზური ლექსიკონი“* და არა *Абхазский словарь*, ანდა *Апсуйский словарь*. ეს ენობრივი ფაქტი უდავოდ ადასტურებს, რომ მე-19 საუკუნის პირველ მესამედშიც კი ახლანდელ აფხაზურ-აფხაზურს ჯერ კიდევ რქმევიათ აბაზა სახელი. ამ ლექსიკონის სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოსვლა ძალზე მნიშვნელოვანი მოვლენაა აფხაზური ენის, ქართულ-აფხაზური ურთიერთობის მკვლევართათვის.

ბატონი თეიმურაზის ლექსიკოგრაფიული შრომის შესანიშნავი ნიმუშია კოლეგებთან ერთად შედგენილი ალექსანდრე ჭავჭავაძისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის თხზულებათა სიმფონია-ლექსიკონები. სიმფონია-ლექსიკონი საშუალებას იძლევა, გაუადვილოს ლიტერატორსა და ენათმეცნიერს ავტორის მიერ გამოყენებული ნებისმიერი სიტყვის პოვნა და საკვლევად გამოყენება. ამ მიმართულებით მუშაობის გაგრძელება იგეგმებოდა (უნდა მომზადებულიყო გრიგოლ ორბელიანის თხზულებათა კრებული სიმფონია-ლექსიკონით). ძნელია ვივარაუდოთ, ბატონი თეიმურაზის ამჟამინდელი სამეცნიერო ინტერესები, პროექტები და დრო რამდენად შეითავსებს ამ სამუშაოს, მაგრამ დარწმუნებული ვართ, თუ ამ მიმართულებით მუშაობას გააგრძელებს, ძალიან გაამდიდრებს ქართულ ლექსიკოგრაფიულ ლიტერატურას.

ბატონი თეიმურაზის მრავალრიცხოვან და მრავალფეროვან სამეცნიერო მემკვიდრეობაში პირადად ჩემთვის განსაკუთრებით სათუთია მეცნიერის მიერ შედგენილი „ქართული ლიტერატურა აფხაზურ ენაზე“. წიგნში წარმოდგენილია აფხაზურ თემებზე შექმნილი ორი გამორჩეული ნაწარმოების – აკაკის „გამზრდელისა“ და ლეო ქიაჩელის „ჰაკი ამბას“ ქართული ტექსტები და მათი აფხაზური თარგმანები (გვანცელაძე, 2019). აკაკი წერეთლის „გამზრდელის“ დ. გულიასეული თარგმანი მანამდე ორჯერ გამოიცა. პირველ გამოცემაში (2008 წ.) შეტანილი იყო პოემის ქართული ტექსტი და მისი აფხაზური თარგმანი, წიგნს ერთვოდა აფხაზურ-ქართული სასკოლო ლექსიკონი. მეორე გამოცემას (2010 წ.) დაემატა ქართულ-აფხაზური ლექსიკონი, რომელშიც ქართულად არის განმარტებული აფხაზურ ტექსტში მთარგმნელის მიერ გამოყენებული ყველა სიტყვა.

ბატონი თეიმურაზი ამბობს, რომ აფხაზურ სოფლებში უნახავს აფხაზები, რომლებმაც პოემა „გამზრდელის“ თარგმანი ზეპირადაც კი იცოდნა.

2019 წელს გამოცემულ წიგნს ერთვის პროფ. ავთანდილ ნიკოლეიშვილის ესეე „ჰაკი ამბას“ შესახებ, აგრეთვე შემდგენლის ძალიან საინტერესო, ლამის დეტექტიური გამოკვლევა მოთხრობის აფხაზური თარგმანის შესახებ, რომელშიც გარკვეულია, რომ „ჰაკი ამბას“ აფხაზური თარგმანი მნიშვნელოვნადაა დაცილებული ორიგინალის ტექსტს, კერძოდ: აფხაზურ თარგმანში ერთ-ერთ გავლენიან პერსონაჟს სოხუმის მუშათა, გლეხთა, ჯარისკაცთა და მეზღვაურთა საბჭოს თავმჯდომარე *ნარიე ეშბას* გვარი აქვს შეცვლილი, იგი თარგმანში გულბას გამოგონილი გვართაა წარმო-

დგენილი. ცვლილების მიზეზი ის იყო, რომ ეს საკმაოდ უარყოფითი მედროვე პერსონაჟი მკითხველს იოლად შეეძლო გაეგივივებინა თხზულებაში მცირედ გადაკეთებული რეალური ამბების აქტიურ მონაწილე ცნობილ ბოლშევიკ ეფრემ ეშბასთან.

ბევრად უფრო თვალშისაცემია ის, რომ თხზულების მთავარი პერსონაჟის, ბოცმან კუზმა კილგას, ანუ კუზმა მრისხანეს თარგმანში არა აქვს ორად გაპობილი სახე, რითაც მწერალს ამით მინიმუმებული აქვს რუსეთის ორსახოვნებაზე.

წიგნს ასევე ერთვის სოხუმში 1918 წლის თებერვალში ნამდვილად მომხდარი ამბების შესახებ თბილისში გამოგზავნილი სოხუმის ქალაქისთავის ბენია (ბენიამინ) ჩხიკვიშვილის მოხსენებითი ბარათი, რომლიდანაც ვიგებთ, რომ: 1918 წლის 16 თებერვალს ქალაქ სოხუმში შესულა რუსი ბოლშევიკების ნალმსაწინააღმდეგო სამხედრო გემი „დაკია“, რომლის მეზღვაურებსაც სურდათ მათ მიერ გამარცხული ქალაქ ტრაპიზონიდან წამოღებული ნადავლის, იარაღისა და სამხედრო ნივთების სოხუმში გასაღება. ნაპირზე გადასული მეზღვაურებიდან ერთ-ერთმა შეურაცხყო „ველური დივიზიის“ პორუჩიკი, წმ. გიორგის ჯვრის კავალერის, უჯუმ ემხას პროტოტიპის ნიკოლოზ ემხვარის ღირსება, რისთვისაც ამ უკანასკნელმა მოკლა ის მეზღვაური, რასაც ქალაქში დიდი არეულობა და ლამის საბჭოთა ხელისუფლების ძალდატანებით დამყარება მოჰყვა...

ამ განსაკუთრებული ხედვის, საოცარი ანალიტიკის გამო იკითხება ინტერესით თეიმურაზ გვანცელაძის ნაშრომებს სოციოლინგვისტიკაში, კომპარატივისტიკაში, აფხაზურ-აბაზურის რთულ კონსონანტურ სისტემაზე...

ლინგვისტური ქართველოლოგიის საჭირობოროტო საკითხს თეიმურაზ გვანცელაძის მონოგრაფია „ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში“ (2006 წ.). ნაშრომში წარმოდგენილია სამეცნიერო ლიტერატურაში ქართველური ენობრივი ერთეულების სტატუსის შესახებ არსებული შეხედულებების კრიტიკული ანალიზი და მოცემულია საკითხის ისტორია. წარმოჩენილია იმპერიის ენობრივი პოლიტიკის სქემა საქართველოში: ზოგი ქართველური კილოს უმწერლობო ენად გამოცხადება, შემდეგ მისთვის დამწერლობის შექმნა და, ბოლოს, მოცემული საზოგადოების გამოცხადება ქართიზირებულ, არაქართულ ეთნოსად (მიზანი: „გათიშე და იბატონე“). შემდგომ ბატონმა თეიმურაზმა დაწერა „ამ წიგნის ზოგ ადგილას ზედმეტად ემოციურად მაქვს გამოხატული ჩემი პოზიცია და ვნანობ ამას, თუმცა მთავარ იდეებს კვლავაც ვიზიარებო“. მიუხედავად იმისა, რომ შეიძლება გარკვეულ საკითხებში არ დაეთანხმო ავტორს, ეს წიგნი არის საკითხის ღრმა ცოდნით, შინაგანი პატიოსნებით შესრულებული სამეცნიერო ნაშრომი.

თეიმურაზ გვანცელაძის სამეცნიერო მოღვაწეობას ამშვენებს სახელმძღვანელოები, რომლებიც უმაღლესი სასწავლებლების საბაკალავრო პროგრამებისთვის დაიწერა. ქალიშვილთან, გვანცა გვანცელაძესთან ერთად შექმნილი „დამწერლობის ისტორია“ (2020 წ. გამომცემლობა „უნივერსალი“) მოიცავს ყველა თემას, ყველა სა-

კითხს, რაც პალეოგრაფიას შეეხება – დამწერლობის ფუნქციები, მსოფლიო დამწერლობათა სახეები, ისტორია და კლასიფიკაცია, მოკლე ტიპოლოგიური მიმოხილვა; ერთვის შვიდ ათეულამდე ფოტოილუსტრაცია, რაც ასევე აუცილებელია მსგავსი ტიპის და შინაარსის სახელმძღვანელოსათვის.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია მათივე „კავკასიოლოგიის შესავალი. სახელმძღვანელო უნივერსიტეტების სტუდენტებისათვის“ (გვანცელაძე 2019ბ). ნაშრომში დახასიათებულია კავკასიის ქვეყნებისა და მხარეების გეოგრაფიული, პოლიტიკური, დემოგრაფიული, კონდესიური, ეთნოლოგიური, ენობრივი და კულტუროლოგიური თავისებურებანი. მკითხველს საშუალება ეძლევა ერთმანეთს შეადაროს ერთმანეთს შეადაროს კავკასიის ქვეყანათა და მხარეთა, აქ მცხოვრებ ეთნოსთა ენებისა და კულტურის მახასიათებლები.

რადგან სახელმძღვანელოები ვახსენეთ, შეუძლებელია არ შევეხოთ ბატონი თეიმურაზის პედაგოგიურ მოღვაწეობას. გარდა სააუდიტორიო მუშაობისა, მისი ხელმძღვანელობით დაცულია 9 სამაგისტრო ნაშრომი, 2 საკანდიდატო და 5 სადოქტორო დისერტაცია. ეს ნაშრომები მაღალი აკადემიურობით, თემის აქტუალობით და სიახლით გამოირჩევა.

ბატონი თეიმურაზი არის 25 გამოცემის რედაქტორი, 21 გამოცემის სარედაქციო საბჭოსა და სარედაქციო კოლეგიის წევრი. მხვდა პატივი, ყოფილიყო ჩემი რამდენიმე წიგნის რედაქტორი. დამერწმუნეთ, ეს აბსოლუტურად განსხვავებული კომფორტი, დაცულობის განცდაა... გულისყურს არ დააკლებს ნაშრომს, საგულდაგულოდ წაიკითხავს, მაგრამ არ გაპატიებს, არ დაგიტომობს ზერელობას, გულგრილობას, უპასუხისმგებლობას.

თეიმურაზ გვანცელაძე აქტიურად აგრძელებს საინტერესო, აუცილებელ, სასარგებლო მოღვაწეობას, აკვირვებს მსმენელს და მკითხველს სრულიად ახლებული, ორიგინალური სამეცნიერო აღმოჩენებით. ის ხომ რჩეულთა შორის რჩეულია, დამსახურებულად ერგო პატივი ხელი მოეწერა საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- გვანცელაძე (1988) თ. გვანცელაძე, ბატკან- და მწევარ- ფუძეთა ისტორიისათვის, ეტიმოლოგიური მიებანი, თბილისი.
- გვანცელაძე (1997) თ. გვანცელაძე, აფხაზეთთან დაკავშირებული ჩანართები ჯუანშერის მატეანის ტექსტში, გამომც. „მეცნიერება“, თბილისი.
- გვანცელაძე (2001) თ. გვანცელაძე, აფხაზური ენის მონაცემთა მნიშვნელობა ორი მეგრულ-ჭანური სიტყვის ისტორიისათვის, XXI რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი.

- გვანცელაძე (2008) თ. გვანცელაძე, აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძვლები, ძირითადი პრობლემები, თბილისი,
- გვანცელაძე (2011) თეიმურაზ გვანცელაძე. აფხაზური ენა : სტრუქტურა, ისტორია, ფუნქციონირება, რედ. ქეთევან ლომთათიძე, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტი, თბილისი, გამომცემლობა უნივერსალი, 560 გვერდი.
- გვანცელაძე (2019ა) ქართული ლიტერატურა აფხაზურ ენაზე: აკაკი წერეთლის პოემა „გამზრდელი“ ; ლეო ქიაჩელის მცირე რომანი „ჰაკი ამბა“ = Ақыртүа литература аңсышәала Акаки Церетели: ипоема "Абаззеи" ; Лео Қиачели ироман кәәе "Ғакы Азба" 2019 წ., გამომცემლობა „უნივერსალი“).
- გვანცელაძე (2019 ბ) კავკასიოლოგიის შესავალი: სახელმძღვანელო უნივერსიტეტის სტუდენტთათვის გვანცელაძე, გვანცა, ავტორი. თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“.

მერაბ ნაჭყებია¹⁵

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

საქართველოს საზღვრები და ტოპონიმიკური მეტამორფოზები მე-20 საუკუნის 40-50-იან წლებში

აბსტრაქტი. სტატიაში დოკუმენტურ მასალაზე დაყრდნობით ნაჩვენებია, თუ რა პირობებში მოხდა XX საუკუნის 40-50-იან წლებში საქართველოს შემადგენლობაში ჩრდილოეთ კავკასიის ტერიტორიების მიერთება, რომელმაც სულ რაღაც ათიოდე წლით საგრძნობლად განავრცო ქვეყნის საზღვრები; ასევე ახსნილია ამ ტერიტორიების დაკარგვის მიზეზები და აქცენტი გაკეთებულია შემოერთებულ სექტორში ადგილობრივი ტოპონიმების ქართული სახელდებით ჩანაცვლებაზე, რაც კომუნისტური იდეოლოგიის პირობებში გარკვეულ პრონციპებს ეფუძნებოდა.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, ტოპონიმიკა, მეტამორფოზები, კავკასია, საზღვრები, ქართული სახელდება, კომუნისტური იდეოლოგია.

Merab Nachkebia¹⁶

Georgian borders and toponymic metamorphoses in the 40s and 50s of the 20th century

Abstract. 1. Georgia is one of the few countries which at the dawn of the present civilization because of objective or other “circumstances” one by one lost its territories. Still in the early 20-ies of XX century (the treaty of May 7, 1920) the authorities of the independent Georgia were obliged to surrender the Sochi district (Sochi—Tuapse region). Shortly, Zakatala, Artwin, Artaan and Lore districts annexed by the Bolsheviks and under the jurisdiction of Georgia passed into the hands of the neighbouring countries.

2. Russia unilaterally recognized the ancient Georgian territories of Abkhazia, provoked by Russia in the 90-ies of XX century, of de facto Abkhazia, as the result of the Russian-Georgian war of August, 2008, and of the so-called South Ossetia as independent states.

¹⁵ მერაბ ნაჭყებია, ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანი.

¹⁶ Merab Nachkibia, Doctor of Philology, Professor of Sokhumi State University, Dean of the Faculty of Humanities.

Despite the recognition of the territorial integrity of Georgia and the support by the international community the vista is too obscure and thought-provoking.

3. In spite of the above-mentioned in the middle of XX century the territory of Georgia in the northern border of the country expanded considerably. In particular, Georgia incorporated:

1). the territories in the upper reaches of the Teberda and the Kubani Rivers beyond the West Greater Caucasus mountain range, to the north of Svaneti (part of today's Karachaevo-Circassia);

2). the lands lying on the other side of the Greater Caucasus mountain range ridge, in the upper reaches of the Rivers Argun and Asa (part of today's Ingusheti);

3). Itum –Kale region (part of today's Chechneti).

The stated territories were incorporated into Georgia because of the well-known events (the deportatipon of Karachais, Kabardians, Balkars, Chechens, Ingushes). In the incorporated territories new administrative-territorial units were founded: Klukhori region(the centre-the Town of Klukhori)and Akhalkhevi region (the centre –the Town of Akhalkhevi)where by the directions of the Kremlin more than 5000 Georgians(Svans and Rachians)were settled.

As a result of the Kremlin venturesome policy by 1944 the population of Georgia had increased by and the territory by 74,4 thousand square kilometers. Though it wasn't hard to surmise that Georgia wouldn't be able to retain these territories long and so it happend: in 1955-1957 they went back to their lawful proprietor.

4. It is natural that in the Georgian incorporated new territories the geographical names should have changed completely. The replacement of the local toponymy by the Georgian nomina went in different directions:

a) the local geographical names acquired titles of communist-ideological character: Shroma, Akhalsheni, Mzisa, Akhalsopeli, Ganakhleba, Shukura, etc.;

b) the peoples who were declared treacherous ethnoses were so unacceptable to the Kremlin leaders that they substituted the titles given after the fighters for the Soviet power-representatives of these nations;

c) there occur unideologized place-names too but in this case their markers are geographical peculiarities of the give area: Shuamta, Mtisdziri, Khidiskari, Dariali, Tergula, Magharo, Kurbanisi...

Guided by the documentary material the article deals with the causes of incorporation of the North Caucasian territories into Georgia and of there deprivation. A considerable accent is put on the Georgian title-substitutions of the local toponymy in the incorporated area. The etymology and the meaning of the Georgian place-names are analysed.

Keywords: Georgia, toponymy, metamorphoses, Caucasus, borders, Georgian names, communist ideology.

სხვადასხვა მიზეზთა გამო ოდესღაც დიდი საქართველოდან მცირე ნაწილიდა შემოგვრჩა. არსებობის მანძილზე თვითმყოფადობის შენარჩუნებისათვის დღენი-დაღ მებრძოლ კავკასიის ამ პატარა ქვეყანას დღესაც ედავებიან ისტორიულ მიწა-წყალს, რომელზეც ათასწლეულობით ცხოვრობდა. აღარას ვამბობთ ადრეულ, შუა თუ მომდევნო საუკუნეებში ჩვენი წინაპრების ენითუთქმელ ძალისხმევაზე ქვეყნის ერთიანობის შესანარჩუნებლად. პარადოქსია, მაგრამ საქართველო მიეკუთვნება იმთითო-ოროლა ქვეყანათა რიცხვს, რომლებიც თანამედროვე ცივილიზაციის გარე-ქრაჟზე ობიექტური თუ სხვა „გარემოებათა“ გამო ერთიმეორის მიყოლებით კარგავ-და ტერიტორიებს. ჯერ იყო და, XX საუკუნის 20-იანი წლების დასაწყისში (1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულება) დამოუკიდებელი საქართველოს უნიათო ხელისუფ-ლება იძულებული გახდა დაეთმო სოჭის ოლქი (სოჭი-ტუაფსეს რაიონი), რომელიც უძველესი დროიდანვე საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილის - აფხაზეთის შემადგენლობაში შედიოდა. აღნიშნული ტერიტორიების დანაწევრება მეფის რუსე-თმა მე-19 საუკუნის მიწურულს დაიწყო, როცა სამხედრო ადმინისტრაციული საზღ-ვარი მზიმთაზე გაავლო, ხოლო 1904 წლის 25 თებერვალს რუსეთის ხელისუფლებამ ეს საზღვარი უფრო სამხრეთით გადმოსწია და საქართველოს ჩამოაშორა გაგრის რაიონიც. ისტორიული სამართლიანობა ნაწილობრივ აღსდგა 1917 წლის 30 ოქტომ-ბერს, როდესაც ამიერკავკასიის კომიტეტის სხდომამ აკაკი ჩხენკელის თავმჯდომა-რეობით გააუქმა 1904 წლის დაგენილება და გაგრის რაიონი კვლავ სოხუმის ოლქს - აფხაზეთს დაუბრუნა (მენთემაშვილი, 1990; ქლუხორი, 1945).

განსაკუთრებით მტკივნეული აღმოჩნდა ჩვენი ქვეყნისათვის საინგილოს ჩამო-შორება. არადა საინგილო, რომელიც შედგება კახის, ზაქათალისა და ბელაქნის რაი-ონებისაგან, უძველესი დროიდან წარმოადგენდა ჰერეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილს; დასახლებული იყო ქართველთა მონათესავე ტომით - ჰერებით. IV-V საუ-კუნეებისათვის ჰერეთისა და ქართველების მჭიდრო მეზობლობამ, აგრეთვე ქარ-თველების მიგრაციამ ჰერეთისკენ, განაპირობა მათი გაქართველება და ქართველე-ბთან კულტურულ-პოლიტიკური შერწყმა. XI საუკუნიდან ჰერეთის ტერიტორია კა-ხეთის ფარგლებშია. XV საუკუნიდან სახელწოდება „ჰერეთი“ საისტორიო წყაროებში ქრება და იგი მთლიანად ერწყმის კახეთს. XVII-XVIII ს.ს. პოლიტიკურმა ცვლილე-ბებმა კახეთის სამეფოში (გარეშე ძალების მუდმივი თავდასხმები, ლეკიანობა...) ამ მხარის ეკონომიკური და პოლიტიკური დაცემა გამოიწვია. ქართული მოსახლეობის ფიზიკურმა განადგურებამ, გადასახლებამ, ჩრდილოეთიდან წახურელების, ხუნძე-ბის... თარეშმა, ეს კუთხე გადაშენებამდე მიიყვანა. დარჩენილ ქართველებს ძალდა-ტანებით ამაჰმადიანებდნენ. ყოველივე ზემოთქმულმა ეს უძველესი ქართული მიწა-

წყალი თანდათანობით გაუუცხოვა დედასამშობლოს. დღევანდელი ტერმინი „საინგილო“ XIX საუკუნეში დამკვიდრდა. გამაჰმადიანებულ ქართველს თურქულად „იანგილ“ ეწოდა, რაც „ახლად მოქცეულს“ („ახლად გამაჰმადიანებულს“) ნიშნავდა. 1921 წლიდან საინგილო „პოლიტიკური მოსაზრებებით“ აზერბაიჯანის სახელმწიფოს გადაეცა და დღემდე მის შემადგენლობაშია; ასევე, სულ მცირე დროში, ბოლშევიკების მიერ ანექსირებული საქართველოს იურისდიქციაში შემავალი ართვინისა და არტაანის ოლქები, აგრეთვე ლორეს მხარე მეზობელი ქვეყნების ხელში გადავიდა (ნაჭყებია, 2006).

2008 წლის აგვისტოს რუსეთ-საქართველოს ომის შედეგად დე-ფაქტოდ არსებული აფხაზეთისა და ე.წ. სამხრეთ ოსეთის ძირძველი ქართული მიწა-წყალი რუსეთმა ცალმხრივად დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად აღიარა; მიუხედავად საერთაშორისო თანამეგობრობის მიერ საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღიარებისა და მხარდაჭერისა, პერსპექტივა მეტად ბუნდოვანი და დამაფიქრებელი რჩება. თანამედროვეთ, და ალბათ, მომდევნო თაობებს დიდი ძალისხმევა დასჭირდება ტერიტორიული „რეაბილიტაციისათვის“.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, XX საუკუნის შუა წლებში სუბიექტური თუ ობიექტური მიზეზებით საქართველოს მიწა-წყალი საგრძნობლად განივრცო. ქვეყნის ტერიტორიის ზრდა ძირითადად მოხდა საქართველოს ჩრდილოეთ საზღვარზე; კერძოდ, საქართველოს შემოუერთდა:

1. დასავლეთ კავკასიონის გადაღმა, სვანეთის ჩრდილოეთით, მდ. თებერდასა და ყუბანის ზემო წელში მდებარე ტერიტორიები (დღევანდელი ყარაჩაი-ჩერქეზეთის ნაწილი);
2. კავკასიონის ქედის იქით, მდინარეების - არღუნისა და ასას ზემო წელში არსებული მიწები (დღევანდელი ინგუშების ნაწილი);
3. ითუმ-ყალეს რაიონი (დღევანდელი ჩეჩნეთის ნაწილი).

აღნიშნული ტერიტორიები საქართველოს შემადგენლობაში ცნობილი მოვლენების გამო აღმოჩნდა. კერძოდ, ყარაჩაელებს, ყაბარდოელებს, ბალყარელებს, ჩეჩნებს, ინგუშებს დიდი სამამულო ომის მიწურულს საბჭოთა ხელისუფლებამ ბრალი დასდო გერმანელ ფაშისტებთან თანამშრომლობაში, სამშობლოს ღალატში, პატიოსანი საბჭოთა მოქალაქეების გერმანელების წინაშე დაბეზღებაში, ამიერკავკასიისკენ მომავალი გერმანული ჯარებისათვის უღელტეხილის ბილიკების გაგნებაში, ფაშისტების ამ ტერიტორიებიდან განდევნის შემდეგ სახელმწიფოს წინააღმდეგ დესტრუქციულ ქმედებებში. აქედან გამომდინარე, 1944 წლის 12 ოქტომბრის სსრკ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარის მ. კალინინისა და პრეზიდიუმის მდივნის ა. გორკინის ხელმოწერით გამოცემულ იქნა ბრძანება, სადაც წერია: „იმასთან დაკავშირებით, რომ გერმანელების მიერ ყარაჩაის ავტონომიური ოლქის ოკუპაციის დროს ბევრი ყარაჩაელი გამცემლურად მოქმედებდა, ერთიანდებოდა გერმანელების მიერ

საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლის მიზნით ორგანიზებულ რაზმებში, აბეზლებდნენ გერმანელების წინაშე პატიოსან საბჭოთა მოქალაქეებს, თან მიჰყვებოდნენ და უჩვენებდნენ უღელტეხილებზე ამიერკავკასიისკენ მიმავალ გერმანიის ჯარებს, ხოლო ფაშისტების განდევნის შემდეგ ხელს უშლიან და ეწინააღმდეგებიან საბჭოთა ხელისუფლების მიერ გატარებულ ღონისძიებებს, მალავენ ხელისუფლების ორგანოებისაგან ბანდიტებს და გერმანელების მიერ დატოვებულ აგენტებს, უწევენ მათ აქტიურ დახმარებას, სსრკ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმი ადგენს:

1. ყველა ყარაჩაელი, რომელიც ოლქის ტერიტორიაზე ცხოვრობს, გასახლდეს სსრკ-ს სხვა რაიონებში, ხოლო ყარაჩაის ოლქი გაუქმდეს.
2. ყარაჩაის ოლქის ლიკვიდაციის გამო... ყოფილი ყარაჩაის ავტონომიური ოლქის უშკულანის რაიონი, აგრეთვე მიქოიანის რაიონის ნაწილი გადაეცეს საქართველოს სსრ-ს; აღნიშნულ ტერიტორიაზე კი შეიქმნას ახალი ადმინისტრაციული-ტერიტორიული ერთეული - **ქლუხორის რაიონი**, ხოლო ქალაქს მიქოიან-შახარი შეეცვალოს სახელი და მთავარ ქალაქს ეწოდოს **ქლუხორი**.

იმავე მიზეზით საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა რეგიონებში თავიანთი საცხოვრებელი ადგილებიდან აყარეს და გაასახლეს ბალყარელებიც, ხოლო მათ საცხოვრის, ყაზარდო-ბალყარეთის ავტონომიური რესპუბლიკას არა მარტო მიწები, არამედ სახელიც შეეკვცა და ეწოდა ყაზარდოს ასსრ. ხოლო ელბრუსსკისა და ნაგორნის რაიონების სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი საქართველოს სსრ-ს ზემო სვანეთის რაიონს შეუერთეს.

შექმნილ ახალ რაიონებში კრემლის მითითებით ხუთი ათასზე მეტი ქართველი ჩაასახლეს, ძირითადად სვანები და რაჭველები, რომლებმაც, განსხვავებით ოსებისა და რუსებისგან, მოგვიანებით რეაბილიტირებულ მოძმე კავკასიელებს დიდსულოვნად დაუთმეს თავიანთი სახლ-კარი და ცხოვრების მოსაწყობად ხელიც კი გაუმათეს, რასაც დღესაც სიყვარულით იხსენებენ ადგილობრივები.

ასევე გააუქმეს ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ. თუმცა მანამდე გავიხსენოთ წინარეისტორია: საქართველოს ტერიტორიების დათმობის პოლიტიკამ უფრო მასშტაბური ხასიათი მიიღო ბოლშევიკების ზეობის დასწყისიდან. ზემოთ ნახსენები ტერიტორიების გარდა, გასული საუკუნის 20-იან წლებში მათ დათმეს საქართველო-რუსეთის საზღვრის ჩეჩნეთ-ინგუშეთის სექტორში გარკვეული ტერიტორია. კერძოდ, 1925 წელს, ჩეჩნეთის ავტონომიური ოლქის ხელმძღვანელობის თხოვნის საფუძველზე ოფიციალურმა თბილისმა იოლად დაუთმო თიანეთის მაზრაში მდ. არღუნის ხეობაში მდებარე ქისტებით დასახლებული სოფლები - **ჯარეგო, თერეთეგო, მელზესტი, ცეკარო, სახანო** და სხვ. ამდენად, საზღვარი რსფსრ-სა და საქართველოს შორის სოფ. შატილიდან რამდენიმე კილომეტრში გატარდა (კილაძე, 2008). 1928 წელს საქართველოს მთავრობა ისევ დათმობაზე წავიდა და დააკმაყოფილა ჩეჩენი ჯაროგოელების მოთხოვნა დამატებითი სათიბების გადმოცემის თაობაზე, რაც დაამტკიცა კიდეც

ცაკის პრეზიდიუმმა 1928 წლის 20 აგვისტოს. შედეგად ჩეჩნეთის ფარგლებში მოექცა ალაქოს მთის უბანი. მაგრამ შატილელეები არ ურიგდებოდნენ თავიანთი სათიბ-საძოვრების დაკარგვას და საქმე შეტაკებამდეც კი მივიდა. დუშეთის რაიკომი იძულებული გახდა მიემართა ცენტრალური ხელისუფლებისთვის, რათა გადაესინჯა 1928 წლის დადგენილება; თუმცა გაჭიანურებულ მიმოწერას მოსკოვს, თბილისსა და გროზნოს შორის, საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომმა მოუსწრო.

1944 წლის 7 მარტს სსრკ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებულებამ პრობლემა მოულოდნელად მოაგვარა. ამ ბრძანებულებით ჩეჩნები და ინგუშები გაასახლეს შორეულ გუბერნიებში იმავე მიზეზებით, რა მიზეზებითაც სხვა ჩრდილოეთ კავკასიელი ხალხები. გაუქმებული ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ტერიტორიის გარკვეულ ნაწილზე შეიქმნა გროზნოს ოლქი, ხოლო დანარჩენი მიწა-წყალი გადანაწილდა ჩრდილოეთ ოსეთსა, დაღესტანსა და საქართველოს შორის. საქართველოს შემოუერთეს: ითუმ-ყალეს რაიონი არსებული საზღვრებით, შაროის რაიონის დასავლეთი ნაწილი, გალანჩეჟის, გალაშკისა და პრიგოროდნის რაიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი. ახალი გადანაწილებით საქართველოს ფარგლებში აღმოჩნდა ოსეთის ასსრ-ს გიზელდონის რაიონის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილიც. ამ ახალი გადანაწილებით ქვეყანას, ბუნებრივია, დაუბრუნდა 1927-1928 წ.წ. რსფსრ-სადმი (ჩეჩნეთ-ინგუშეთი-სადმი) გადაცემული სოფლები მთებით, ტყეებით, საძოვრებით, სათიბებით...

შემოერთებული ტერიტორიების უდიდესი ნაწილი **ახალხევის რაიონის** სახით დაფუძნდა, რომელიც მოგვიანებით, 50-იანი წლების დასაწყისში გაუქმდა და დუშეთის რაიონს შემოუერთდა; რაც შეეხება ჩრდილოეთ ოსეთის გიზელდონის რაიონისა და ჩეჩნეთ-ინგუშეთის პრიგოროდნის რაიონის სამხრეთ ნაწილს, იგი გააერთიანეს ყაზბეგის რაიონში.

ამდენად, 1919-1921 წლებში ისტორიული საქართველოს მიწების - **სოჭის ოლქი, საინგილო, ლორეს რაიონი, ართვინისა და არტანის ოლქები** - დაკარგვის „სანაცვლოდ“, მოსკოვის „ავანტურული“ პოლიტიკის შედეგად საქართველოს მოსახლეობა 1944 წლისთვის 26 ათასით, ხოლო ტერიტორია 74,4 ათასი კვ. კმ-ით გაიზარდა; თუმცა დიდი მიხვედრილობა არ უნდოდა იმას, რომ ამ ტერიტორიებს საქართველო დიდხანს ვერ შეინარჩუნებდა და ეს ასეც მოხდა: 1955 წელს ქლუხორის რაიონის ტერიტორია რსფსრ-ს გადაეცა, ხოლო მოგვიანებით, 1957 წლის 9 იანვრის სსრკ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის ბრძანებულებით მოხდა ჩეჩენი და ინგუში ხალხების რეაბილიტაცია და მათი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნის აღდგენა, რის საფუძველზეც გაუქმდა ახალხევის რაიონი და იგი სხვა ტერიტორიებთან ერთად რსფსრ-ს ჩრდილო-კავკასიურ ავტონომიებს გადაეცა. საქართველო-რუსეთის საზღვარი კი 1944 წლის 7 მარტამდე არსებულ ვითარებას დაუბრუნდა.

ასეთია მოკლე ისტორია იმ მიწებისა, რომლებმაც სულ რაღაც ათიოდე წლით საგრძნობლად განავრცო საქართველოს საზღვრები.

ბუნებრივია, საქართველოს შემადგენლობაში გაერთიანებულ ჩრდილო კავკასიის ტერიტორიებზე მასობრივად შეიცვალა გეოგრაფიული სახელწოდებანი. კრემლის „ეროვნული პოლიტიკა“, მსგავსად ცარიზმისა, ემყარებოდა უკვე დანერგილი და დამკვიდრებული ტოპონიმების მასობრივ გადარქმევას კონკრეტული მიზნების განსახორციელებლად, რაც ხშირად გამხდარა მიზეზი სხვადასხვა ეთნოსთა დაპირისპირების პროვოცირებისა. ამის ნიმუშად გამოდგება შემოერთებულ ტერიტორიებზე ახალი ქართული ტოპონიმების ხელოვნურად შექმნაც.

არაქართულ მიწაზე მოხდა ყარაჩაული, ჩეჩნური, ინგუშური, ყაბარდოული, ბალყარული ტოპონიმების ჩანაცვლება ქართული გეოგრაფიული სახელებით, რაც რამდენიმე მიმართულებით წარიმართა:

ა) ადგილობრივ ტოპონიმებს ჩაენაცვლა კომუნისტურ-იდეოლოგიური ხასიათის სახელწოდებანი, რომლითაც ხელისუფლება ცდილობდა მოსახლეობაში გაეწია პროპაგანდა სოციალისტური წყობილების უპირატესობაზე ყველა მიმართულებით. მსგავსი პროცესი მთელი ქვეყნის მასშტაბით ხორციელდებოდა. ასეთებია: **შრომა, ახალშენი, მზისა, ახალსოფელი, განახლება, შუქურა...**

ბ) ჩრდილო კავკასიელი ხალხების გასახლება მოხდა მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში; ამიტომაც ხელისუფლება განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა მოსახლეობაში პატრიოტული, საბრძოლო სულისკვეთების ამალვებას, რასაც მედიასთან ერთად გეოგრაფიული სახელებიც ემსახურებოდა. ამით აიხსნება **ზემო ბაქსანისთვის** საბჭოთა კავშირის გმირის, ბალყარეთში დაღუპული კაპიტან ბუხაიდის სახელის უკვდავსაყოფად **ბუხაიდის** დარქმევა....

გ) რადგანაც განსახლებული ეთნოსები მოღალატეებად იყვნენ გამოცხადებულნი, მათი ხსენებაც კი აიკრძალა, რასაც შეეწირა თვით საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისათვის მებრძოლი კავკასიელი კომუნისტების სახელობის ტოპონიმებიც, სახელდობრ: სოფლის სახელი **ზაიდაევი** შეიცვალა **თამარიანი**-თ.

დ) გვხვდება არაიდეოლოგიზირებული სახელებიც, მაგრამ ამ შემთხვევაშიმათი მახასიათებელია თვით დასახლებული პუნქტის გეოგრაფიული თავისებურებანი: **შუამთა, მთისძირი, ხიდისკარი, დარიალი, თერგულა, მალარო, ყუბანისი...** (ადმ.-ტერიტორიული. 1949).

1944 წელს ყარაჩაის ავტონომიური ოლქის უშკულანის რაიონისა და მიქოიანის რაიონის ნაწილის ტერიტორიაზე შეიქმნა ქლუხორის რაიონი, რომლის ცენტრს, ქ. მიქოიან-შახარს შეეცვალა სახელი და ეწოდა ქლუხორი. „ დიდი საბჭოთა ენციკლოპედიის“ 21-ე ტომში ვკითხულობთ: „Клухори (б. Микоян-Шахар) – город, центр Клухорского района Грузинского ССР. Расположен на р. Кубани при впадении в нее р. Теберди на выс. 879 м над ур. моря, на Военно-Сухумской дороге, в 65 км к Ю. от ж.-д. станции Баталпашинск и в 88 км к С. от Клухорского перевала. Основан в 1926-1927... Имеются (1953) русская и грузинская средние школы”(დსე, 1953).

1944 წელს ვესოფ. კამენომოსტი-ს (ყოფ. ტაშკეპიური) დაერქვა ახალშენი, ხურ-ზიკს - ზედვაკე, უშკულანის აულს - მადნისხევი, ქვემო თებერდას (ყოფ. სინტი) - მზისა, ზემო თებერდას - თებერდა, კარტჯურტს - მთისძირი...

1947 წელს სოფ. ჯალზიკი-ს გადაერქვა სახელი და უწოდეს ახალსოფელი, ჯინ-გირს - ბარი, მადაროს - იალბუზი>მადარო, ქლუხორს - მადნისხევი > ყუბანისი, კამენომოსტს - შერთულა, დაუტს - შუამთა, ბირლიკს - შუქურა, ლასტოჩკას > მელნიჩნაია > ხიდისკარი...

1944 წელს ზემო სვანეთის რაიონს შემოერთებულ ყარაჩაელთა საცხოვრებელ ტერიტორიაზე: ყუბანისს - განახლება, ბაისაევს - თამარიანი, გაგიშს - იალბუზი, თეგენკლის - ფიჭვნარი, ზემო ბაქსანს - ბუხაიძე...

ჩრდილო ოსეთის გიზელდონის რაიონისა და ჩეჩნეთ-ინგუშეთის პროგოროდნის სამხრეთ ნაწილი მიერთებულ იქნა ყაზბეგის რაიონზე, სადაც სახელი შეეცვალა შემდეგ ტოპონიმებს (1944 წელს): არმზი* - ახალსოფელი, ჰამეტა - განახლება, ჯეირახი - დარიალი, არმზისი (კურორტი) - დარიალი (კურორტი), ფორტაუხი ხუტორი - თამარიანი, ქვემო ოზმა - თერგულა, ვეინახი - მთისძირი, ზემო ოზმა - შრომა...

1944 წლის 21 მარტის დადგენილებით ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ითუმ-ყალეს** რაიონს შეეცვალა სახელწოდება და ეწოდა ახალხევის რაიონი, ხოლო ითუმ-ყალეს რაიონის ცენტრს, სოფ. ითუმ-ყალეს - ახალხევი. ითუმ-ყალე მდ. არღუნის ვიწრო ხეობაში მდებარეობს და ისტორიულად ამ ხეობის შესასვლელ-გასასვლელს აკონტროლებდა. ეს კუთხე მდიდარია არქიტექტურული ძეგლებით, XXVII- XVIII საუკუნის სამარხთა კომპლექსებით.

საქართველოს იმჟამინდელ ფარლებს გარეთ განხორციელებულ ტოპონიმთა ცვლაზე ცნობები მხოლოდ „საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის“ 1949 წლის ცნობარშია დაფიქსირებული. შემდგომ გამოცემებში ქართული ტოპონიმები არ სახელდება, რაც XX საუკუნის 50-იან წლებში საქართველოს საზღვრებიდან მათი გასვლითაა განპირობებული.

***შენიშვნა:** არმზი, იგივე ჯეირახი, ყველაზე დიდი დასახლებული პუნქტია არმზის ანუ ჯეირახის ხეობაში. ხეობის სახელად უპირატესად ჯეირახი გამოიყენება, რომელიც უკავშირდება არაბ სარდალს ჯეირახს, რომელმაც 725 წელს დარიალის ვიწროები გაიარა და ალანიაში შეიჭრა. არმზი კი ამ ხეობას ეწოდა მდ. არმზის გამო; რუსულ ენაზე გამოცემული ინგუშური ტურისტული გზამკვლევები ამ მდინარეს ხშირად ქართული სახელდებით - ქისტეთისწყალი - მოიხსენიებენ. აქ მდებარეობს ქრისტიანული ტაძარი - თხაბა-ერდი, რომელიც XII საუკუნეშია აშენებული საქართველოდან ჩატანილი ქვის ფილებით. ასევე მდ. ასას ხეობაში მდებარეობს ელბი-ერდისა და თარგიმის ტაძრები, რომელთა კედლებზე შემონახულია ქართული ასომთავრული წარწერები და ფრესკები.

**** შენიშვნა:** ათწლეულების განმავლობაში ქვეყნების, ერების, ენებისა და ა.შ. თვით-სახელწოდებანი ჩვენ გადმოგვქონდა რუსულიდან, რაც ხშირად იწვევდა უზუსტობებს. ამის ნიმუშია „კალა“-თი დაბოლოებული გეოგრაფიული სახელები: მახაჩკალა, ითუმ-კალე... რაც რუსული ფორმაა. კალა (სპარსული, ნიშნავს „ციხე“-ს) იგივე სიტყვაა, რაც თბილისში არსებული ციხის დასახელებაში გვაქვს - **ნარიყალა**; რუსებს „ყ“ არა აქვთ და სხვა ენათა ამ ბგერას „კ“-თი გადმოსცემენ. მაგრამ რადგანაც ჩვენი ანბანი იძლევა საშუალებას და ეს საკითხი მოგვარებული გვაქვს, მსგავს შემთხვევებში „ყ“ უნდა ვწეროთ და არა „კ“.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ი.ბ. სტალინის გარდაცვალების შემდეგ, ქართველთმომძულე ნ. ხრუშჩოვის ზეობის ხანაში, ამ ტერიტორიების შენარჩუნება ყოველად წარმოდგენილი იყო და კიდევაც, 1957 წელს გადაეცა რუსეთის ფედერაციას; მასობრივად შეიცვალა ქართული ტოპონიმებიც; თუმცა ქართული სახელდებანი მეტ-ნაკლებად შეცვლილი ფორმით დღესაც საკმაოდაა წარმოდგენილი, რაც ასახულია რუსულ ენაზე გამოცემულ გზამკვლევებში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

დოკუმენტები (1919) ამიერკავკასიისა და საქართველოს საგარეო პოლიტიკის დოკუმენტები. ტფილისი, 1919.

ადმ.-ტერიტორიული (1949) საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა 1949 წლის 1 სექტემბრისათვის. თბილისი, 1949.

დსე (1953) დიდი საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. XXI, მოსკოვი (რუსულ ენაზე), 1953.

კილაძე (2008) კილაძე ს., გაზ. „ასავალ-დასავალი“, 2008, # 47.

მენტეშაშვილი (1990) მენტეშაშვილი ა., ქართველი, ოსი და აფხაზი ხალხების ურთიერთობი ისტორიიდან. თბილისი, 1990.

ნაჭყებია, (2006) ნაჭყებია მ., ქართველთა ეთნოლინგვისტური ტერმინები. თბილისი. 2006.

ქლუხორი (1945) ქლუხორი. თბილისი. 1945

მერაბ ჩუხუა¹⁷

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

აფხაზურ-ქართველურ გრამატიკულ შეხვედრათა ინტერპრეტაციისათვის

აბსტრაქტი. ნაშრომში განხილულია აფხაზურ-ქართველური ენობრივი კონტაქტების შესაძლო ფაქტები მორფოლოგიიდან. საფუძვლიანი მეცნიერული კვლევებით დგინდება, რომ მეგრულ-ლაზურში, მით უფრო ქართულში, წარმოდგენილი ე. წ. მორფოლოგიური შეხვედრები გამორიცხავს გრამატიკული ელემენტების სესხების შესაძლებლობას ერთი (აფხაზური) ენიდან მეორე (ქართველური) ჯგუფის ენებში. თუმცა ავტორი, ამავდროულად, სავსებით დასაშვებად მიიჩნევს გარკვეული ზმნების, სახელების, სამედიცინო, საყოფაცხოვრებო, თუ მეცხოველეობა-მესაქონლეობის, ფლორა-ფაუნის, რელიგიური და ლანდშაფტთან დაკავშირებული ტერმინების სესხებას ნებისმიერი მიმართულებით.

საკვანძო სიტყვები: აფხაზური, ქართველური, გრამატიკა, შეხვედრა, ენები, ინტერპრეტაცია.

Merab Chukhua¹⁸

For the interpretation of Abkhazian-Kartvelian grammatical meetings

Abstract. The paper deals with possible facts of Abkhazian-Kartvelian linguistic contacts from morphology. Thorough scientific investigation shows that in Laz-Megrelian, especially in Georgian, so-called morphological parallels exclude the possibility of borrowing the grammatical elements from one (Abkhazian) language to another (Kartvelian) group of languages. However, the author, at the same time, considers perfectly permissible borrowing of certain verbs, nouns, the terms related to medicine, household, stockbreeding, flora and fauna, religion and landscape in any direction.

¹⁷ მერაბ ჩუხუა, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი.

¹⁸ Merab Chukhua, Doctor of Philological Sciences, Professor of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

The Kartvelian etymology of all grammatical affixes is possible by using in-depth analysis. In general, it should be noted that the Abkhazian-Kartvelian morphological parallels described in the paper should be discussed not only from the standpoint of areal Caucasology, but also from the comparative studies aspect since we deal with genetically common linguistic material. Considering all these and using the historical-genetic approach, it could be said without any problems that the morpheme of the Abkhazian language -axʰ (ə) "towards" discussed above is genetically related to the Laz-Megrelian -x, which is quite abundantly confirmed in adverbs and locative cases with the same function.

Keywords: Abkhazian, Georgian, grammar, meeting, languages, interpretation.

შესავალი

აფხაზურ-ქართველურ ენობრივ ურთიერთობათა პრობლემების კვლევას დიდი ხნის ისტორია აქვს. თემას იკვლევდნენ როგორც ქართველი და აფხაზი, ისე კავკასიელი, ასევე უცხოელი მკვლევრები: ა. ცაგარელი, დ. გულია, ნ. ჯანაშია, ი. ჯავახიშვილი, ი. ყიფშიძე, პ. ჭარაია, ნიკო მარი, სიმ. ჯანაშია, არნ. ჩიქობავა, ქ. ლომთათიძე, გ. როგავა, გ. შმიდტი, ბ. ჯანაშია, ო. ძიმარია, გ. კლიმოვი, თ. გვანცელაძე, ა. გენკო, ტ. გუდავა, მ. ბუკია, მ. ჭანბა, ბ. ჯონუა, ხ. ბლაჟბა, ვ. ლუკასენი, კ. შაყრილი, ვ. ჩირიქბა, ჯ. ჰიუიტი, მ. კონჯარია, ს. დბარი და სხვ.

ქართველურენოვანი მოსახლეობის დასავლური შტოს მეგრული წარმომადგენლობა საუკუნეების მანძილზე თანაცხოვრობდა აფხაზებთან მჭიდრო კულტურული, ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირების პირობებში. აფხაზეთი და სამეგრელო 1992-1994 და 2008 წლების რუსულ ოკუპაციამდე მშვიდობიანად ვითარდებოდა ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შემადგენლობაში. ისტორიულად სამეგრელო-აფხაზეთის მოსახლეობის წარმომადგენელთა გარკვეული ნაწილი, ქართულ სახელმწიფო ენასთან ერთად, მეტყველებდა როგორც აფხაზურად, ისე მეგრულად, ზოგჯერ ენგურს გამოდმაც. ვადასტურებ რეალურად მომხდარ შემთხვევას, როცა 1993 წელს აფხაზები გამოჩნდნენ სოფელ განმუხურში და ადვილი შესაძლებელი იყო კონფლიქტური სიტუაციის გაღვივება სოფელში, დასახელებული სოფლის მკვიდრმა, ას წელს მიტანებულმა მახაზ ახალაიამ დაუპატიჟებელ სტუმრებს აფხაზურად მიმართა და ამით ამოიწურა „გაუგებრობა“. ამასთან, დადგენილია, რომ საქართველოს ამ რეგიონში აფხაზებმა უფრო მეტად იცოდნენ მეგრული, ვიდრე მეგრელებმა - აფხაზური.

ცხადია, ენობრივი კონტაქტი განსაკუთრებით ინტენსიური იყო სამურზაყანოს ზონაში (ოჩამჩირე, გალი, ტკვარჩელი). სოხუმს ზემო ტერიტორიებში, ანუ ჩრდილოეთით აფხაზთა ბზიფურ მეტყველებაზე მეგრულის ზეგავლენა სუსტდება; უმნიშვ-

ნელოა იგი აბაზურის (ტაპანთურ-აშხარულის) შემთხვევაში. ამ უკანასკნელში პროცენტულად მეტია სალიტერატურო ქართულის ზეგავლენა [ლომთათიძე 1956].

აფხაზურზე მეგრულის ენობრივი ზეგავლენის საკითხი საკმაოდ ამომწურავად არის შესწავლილი არაერთი ფუნდამენტური ნაშრომის წყალობით: ჭარაია [1912], გენკო [1928], შმიდტი [1950], ლომთათიძე [1956; 1989], ბლაჟბა [1964], ციკოლია [1969], ლუკასენი [1980], შაგიროვი [1989], გვანცელაძე [1997], ჯონუა [2002], ბუკია [2013; 2016] და ა.შ.

ამავე დროს პრობლემა მეგრულზე აფხაზურის ზეგავლენისა ფრაგმენტულად გვხვდება ცაგარლის [1880], ჭარაიას [1912], ყიფშიძის [1914], ნ. მარის [1915; 1938], ჩიქობავას [1942], როგავას [1942], გუდავას [1947], ლომთათიძის [1956], ციკოლიას [1977], კლიმოვის [1971], ძიძარას [1987; 1988; 1989], ჰიუიტის [1992; 1992a], გუბლიას [2007] და ა.შ. ნაშრომებში.

ამ მიმართულებით განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა ცნობილი აფხაზი ლინგვისტის ვ. ჩირიქბას შემოქმედება, რომელმაც მეგრულზე აფხაზურის ზეგავლენა მონოგრაფიულად შეისწავლა. მის ნაშრომში [ჩირიქბა 2006] განხილულია აფხაზურ ნასესხობათა როგორც ფონეტიკური თავისებურებები, ისე ნასესხებ ლექსემათა ეტიმოლოგიები. გაანალიზებული ლექსიკური მასალის ძირითადი ნაწილი, რა თქმა უნდა, უკვე იყო განხილვის საგანი სამეცნიერო ლიტერატურაში, მაგრამ, ცნობილთან ერთად, ავტორის მიერ გამოვლინდა საკმაოდ საინტერესო ლექსიკური ერთეულები, რომელთა შესწავლის საფუძველზე გაკეთდა დასკვნა, რომ აფხაზური ნასესხობები მეგრულ ლექსიკაში განსაკუთრებულ ფენას ქმნიან და დაიყოფა რამდენიმე თემატურ ჯგუფად. ყველაზე დიდი ჯგუფი აღმოჩნდა, ანუ უფრო მეტი მომცველობითაა წარმოდგენილი სასოფლო-სამეურნეო ტერმინები, მეცხოველეობისა და რძის პროდუქტების აღმნიშვნელი სიტყვები. ავტორის აზრით, ასევე მდიდარია მეგრული მეტყველება აფხაზურიდან ნასესხები საყოფაცხოვრებო ტერმინოლოგიით, რასაც ემატება მცენარეთა სახელები, რელიგიური ტერმინები, ზღვაოსნობასთან დაკავშირებული ტერმინები და ა.შ.

სესხება მორფოლოგიურ აფიქსთა დონეზე. ვ. ჩირიქბას მიერ განხილული მასალის ერთიანობა/იდენტიფიკაციას ძირითად ნაწილში ჩვენც ვიზიარებთ, თუმცა ზოგჯერ სადავო შეიძლება იყოს სიტყვათა სესხების მიმართულება, მაგრამ ავტორის ამავე ნაშრომში დაისმის ენობრივი კონტაქტების საკითხი მეტად გლობალურ პლანში. ავტორი ავითარებს აზრს აფხაზურის ზეგავლენის თაობაზე მეგრულ-ლაზურის მორფოლოგიასა და სინტაქსზე [ჩირიქბა 2006 : 36-37; 38-39]. ამით კეთდება შორსმძივავალი დასკვნები იმის შესახებ, რომ მეგრულზე აფხაზურის გავლენა მხოლოდ ლექსიკით არ შემოიფარგლებოდა და აშკარა კვალი ვლინდება ზანურ მორფოლოგიასა და სინტაქსში. თუმცა საკითხის დასმის კუთხით ვ. ჩირიქბა ნამდვილად არ იყო პი-

რველი, ვინც ასე ფიქრობდა. თავის დროზე მორფოლოგიაში ზეგავლენის შესაძლებლობაზე განსაკუთრებული ყურადღება გაამახვილა გიორგი კლიმოვმა, რომელიც მიუთითებდა, რომ მეგრულ-ლაზური და აფხაზური აშკარა ჰარაღელებს აჩვენებენ პოტენციალისისა და ორმხრივობა / საურთიერთობო კატეგორიებში [კლიმოვი 1971 : 258; ციკოლია 1977 : 96; ჰიუიტი 1987 : 248; 260].

სპეციალისტები ადრევე მიუთითებდნენ, რომ მეგრულ-ლაზურში ზმნისწინთა დახვეწილი და რთული სისტემა ასევე უახლოვდება აფხაზურისას და განსხვავდება მონათესავე ქართულ-სვანური ენებისაგან, როდესაც ამ უკანასკნელთ პრევერბების უფრო ღარიბი სისტემა ახასიათებთ. ზოგმა ავტორმა მატერიალურ მხარეზეც გააკეთა აქცენტი და მიუთითა, რომ მსგავს სიტუაციაში აფხაზურთან სტრუქტურული მსგავსება და ზოგჯერ მატერიალური იდენტურობა განპირობებულია გარკვეულ აფიქსთა ნასესხებობით აფხაზურიდან მეგრულ-ლაზურში.

ჩვენც სწორედ ამ პრობლემის გამო გვინდა შევჩერდეთ სპეციალურად და ამ საინტერესო თემის დეტალებზე ვისაუბროთ. საკითხი მოითხოვს შედარებით ანალიზსაც, ამიტომაც თითოეულ შემთხვევას ცალ-ცალკე განვიხილავთ.

ზმნისწინი კილა- / კლა-

ჯერ კიდევ ნიკო მარმა ი. ყიფშიძის მეგრული გრამატიკის სარეცენზიო მიმოხილვაში მიუთითა მეგრული **კილა- / კლა-** ალომორფების აფხაზურ წარმოშობის შესაძლებლობაზე [მარი 1915].

ღიახ, ზმნისწინთა მეგრულ-ლაზურ სისტემაში დასტურდება **კილა- / კვლა-** წინდებული, რომელიც მიუთითებს მიმართულებას *რისამე გამჭოლ, გავლით, გადატარებით*, მისი ქართული ეკვივალენტებია: გამო - **კილა-ლალა=გამო-**ტანა; შემო - **კილა-დვალა=შემო-**დება, ჩამო - **კილა-ბუნაფა=ჩამო-**კიდება, მო - **კილა-კითხაფა=მო-**კითხვა... მაგრამ იგი არ არის ერთიანი ზმნისწინი, აქ აშკარაა **კი-ლა- / კვ-ლა-**ს რთული შედგენილობა, როცა **კი- / კვ-** მეორდება **კი-ნო / კვ-ნო** ასევე რთული შედგენილობის ზმნისწინში, ეს უკანასკნელი მიუთითებს *უკან მიმართულებასა და ადგილზე*, შდრ.:

კინო-დგუ „უკან დგას (რაღაცა)“

კინო-ხე „კუთხეში ზის“

კინო-რე „უკან დგას (ადამიანი)“...

და ამიტომაც სულაც არ არის შემთხვევითი, რომ ზოგჯერ **კი-ლა- / კვ-ლა-** და **კი-ნო / კვ-ნო** ზმნისწინები ერთგვაროვანი სემანტიკით ხასიათდებიან გარკვეულ ზმნებთან, შდრ. **კილა-კითხაფა=კი-ნო-კითხაფა=მო-კითხვა...**

რას წარმოადგენს **-ლა-** და **-ნო-** სეგმენტები ზანურში? ისინი რეალურად (მატერიალურად) ქართული **-რე** (ქვემო-რე) და **-ნა** (ზე-ნა) სუფიქსების კანონზომიერი ეკვივალენტებია, შდრ. შესაბამისად, ბგერათშესატყვისობა ქართ. ე: ზან ა და ქართ. ა:

ზან **ო**; უბრალოდ, **ლა**-ს შემთხვევაში ამოქმედებულია პოზიციური **რ** -> **ლ** ფონეტიკური პროცესი ზანურში, რომელიც საზოგადოდ უნდა გავითვალისწინოთ ხოლმე შემოთავაზებულ ეტიმოლოგიურ შტუდიებში, შდრ. ქართ. ქვირით-ი / მეგრ. ქვილით-ი, წარ-ი//ე / ჭგლა „ნიგვზის კანი“, ჩირი / ჩილა... ბარემ აქვე ვიტყვით, რომ ცალკე აღებული მეგრულ-ლაზური **-ლა**-ც ვერანაირად ვერ დაუკავშირდება აფხაზურ-აბაზურ **-ლა**-ს [ჩიქობავა 1942 : 155], ვინაიდან თანამედროვე ზან. **-ლა**- მისი არქაული ***-რა** სახეობიდან მომდინარეობს.

ფაქტია, რომ მატერიალურად ერთიანი წარმომავლობის საერთოქართველური აფიქსები, ქართულისაგან განსხვავებით, მეგრულ-ლაზურში რთულ ზმნისწინთა შენებაში ჩაერთვნენ/იღებდნენ მონაწილეობას და ამიტომაც მათთვის დამახასიათებელი სემანტიკური ნიუანსებით ზანურში უფრო გამოხატულად განისაზღვრება მოქმედების ადგილი და მიმართულება სივრცეში. ზმნისწინთა სისტემის ამგვარი ხერხით სტრუქტურირებას ობიექტურად ხელი შეუწყო (ქართულთან შედარებით) თანდებულთა ნაკლებობამ მეგრულ-ლაზურში. ის, რაც ქართულში თანდებულთა მდიდარი სისტემით რეალიზდება/ზუსტდება, მეგრულ-ლაზურში მიიღწევა ზმნისწინებში სუფიქსთა ჩართულობით (ტმესით).

ზმნისწინი თა- / თა-

ნიკო მარმა [მარი 1915] ასევე შემოგვთავაზა თვალსაზრისი მეგრული **თა-** / **თო-** „შიგნით“ ზმნისწინური ელემენტის აფხაზური **თა-** „შიგნით“ ფორმიდან მომდინარეობის შესახებ. მატერიალური დამთხვევა სწორად არის შენიშნული, მაგრამ აქ სესხების დაშვება არ ჩანს აუცილებელი, ვინაიდან, ვფიქრობთ, საერთო წარმომავლობის პალეოკავკასიურ ***თა-** მორფემასთან გვაქვს შეხება. ამდაგვარი კვალიფიკაციის უფლებას გვაძლევს მეგრული **თო-**ს ეტიმოლოგიური კავშირი ზანურ **თუ-**დო / **თუ-**დე „ქვეშ, ქვემოთ“ ზმნისართებთან, რომელშიც **უ-**გახმოვანება ფიქსირდება მხოლოდ იმის გამო, რომ ზანურისათვის ისტორიულად **ოვ** თანმიმდევრობაა უწინარესი. და რომ **-ვ-**ს არსებობა ნამდვილად დასაშვებია ჩვენს შემთხვევაში, კარგად გამოჩნდება შესაბამის ქართულ მასალასთან შეპირისპირებით, შდრ. ქართ. **თა-ვ-**და- (**თა-ვ-**და-ყირა, **თა-ვ-**ქვე, **თა-ვ-**და-პირველად...): ზან. **თუ-**დო / **თუ-**დე [კლიმოვი 1998 : 66], სადაც **-ვ-** იმავე ფუნქციისაა, რაც **ზე-ვ-**ით, **ქვე-ვ-**ით და ა.შ. ზმნიზედებში. უბრალოდ, **-თო-** სუფიქსიან ზმნისწინებში ზმნიზედებისთვის დამახასიათებელი **-ვ-** არ იყო ფუნქციურად აუცილებელი, ამიტომაც არ შეიქმნა სათანადო პოზიცია **ო** -> **უ** გარდაქმნისთვის. ისე მეგრული **თო-**ს მნიშვნელობა შიგნითობასთან ერთად ქვეშ ქვეყოფნასაც შეითავსებს, შდრ. ა-**თო-**ხე-ნ / გი-**თო-**ხე-ნ „ქვე ზის“, მაგრამ მი-**ლა-**ხე-ნ / მი-**თო-**ხე-ნ „შიგნითა ზის“...

სუფიქსი -ბ-/-ბე.

ცნობილი ქართველოლოგ-კავკასიოლოგი ტოგო გუდავა განიხილავდა რა მეგრულ-ლაზური **ბ-** სუფიქსის წარმომავლობას კოჩ-იშ-ა-**ბ** „კაცამდე“ ტიპის ფორმებს, ავლებდა პარალელებს აფხაზურ მონაცემებთან და **-ბ-**ს აფხაზურიდან შესულად თვლიდა [გუდავა 1947]. თვალსაზრისი გაიზიარა ვ. ჩირიქბამაც, რომელიც თავის მხრივ, ამტკიცებდა, რომ მეგრული მიმართულების **-ბ-/-ბი/-ბე** სუფიქსებით აღინიშნება გრამატიკული სემანტიკა „სანამ, მდე“: ღურა დღა-შა+**ბე** „სიკვდილის დღემდე“, ზუგიდ-იშა+**ბე** „ზუგდიდამდე“. ტ. გუდავა და ვ. ჩირიქბა მეგრულ-ლაზური **-ბ-/-ბი/-ბე** ალომორფების წყაროდ მიიჩნევენ აფხაზური ენის **-axi(ə)** „მიმართ“ დაბოლოებას და პარალელად სახელდება აფხ. **a-bna-[a-a]xi** „ტყისკენ“, **a-yʷn-a-[a]xi(ə)** „სახლამდე“ ტიპის შემთხვევები [გუდავა 1947; ჩირიქბა 2006 : 38-39].

ტ. გუდავა კიდევ უფრო შორს მიდის და ამტკიცებს, რომ აფხაზური მიმართულების **-xi** სუფიქსი ასევე გვხვდება ისეთ მეგრულ-ლაზურ ზმნიზებებში, როგორცაა ჟიღო-**ბ**-შე „ზემოდან“, ეკო-**ბ** „ზემოდან“, დიკო-**ბ** „ქვემოდან“, დოლო-**ბე** „შიგნით“, უკაჩ-**ბე/ა** „უკან“ [გუდავა 1947 : 194]. აქ ავტორი ანგარიშს არ უწევს რეალობას, რომ ეკო-**ბ** და დიკო-**ბ** *ზემოდან* და *ქვემოდან*ს კი არ ნიშნავს, არამედ მხოლოდ *ზემოთ/ქვემოთ*-ს და სრულიად გაუგებარია, თუ როგორ (ან რატომ) განივითარეს ისტორიულად აფხაზური მიმართულების (*დინამიკის*) მაწარმოებელი **-xi** სუფიქსიდან მდგომარეობის (სტატიკის) სემანტიკა მეგრულ-ლაზურმა ზმნისართებმა. ცხადია, სახეზეა გარკვეული ძალდატანება ენობრივ ფაქტებზე წამოყენებული თეზისის სამტკიცებლად. სინამდვილეში, როგორც გაირკვა, ზანური **-ბ-/-ბი/-ბე** ალომორფები კანონზომიერი შესატყვისია სვანურიდან კარგად ნაცნობი **-ბი** სუფიქსისა, რომელიც დამოწმებულია სგა-**ბი** „უფრო შიგნით“, ჟი-**ბი** „უფრო ზემოთ“... ტიპის ზმნისართებში მატერიალურ-ფუნქციურად ფარავს ზან. გოწო-ს „მარშან“ და გოწო-**ბ** „მარშანწინ“ შემთხვევებს, როცა აღწერილ მორფემათა საერთოქართველური წარმომავლობა ადვილი დასანახია.

არამტკიცებულებითი ფორმით ვ. ჩირიქბა მსგავს კონტექსტში ასევე მოიხმობდა ლაზურის ისეთ შემთხვევებს, როდესაც, ავტორის აზრით, ლაზური სუფიქსი **-შა-ხა**, რომელიც ნიშნავს „მსგავსს, როგორიცაა“ (ბაბა შქიმი-**შა-ხა** „მამაჩემის მსგავსად“, ჰამუ-**შა-ხა** „ასეთი“ - მარი 1910 : 228) გენეტიკურად ერთიანდება მეგრ. **-შა-ბ** „მდე“ ლოკატიური ბრუნვის მარკერთან და მათი წყარო ისევ აფხაზური ენის **-axi(ə)** „მიმართ“ ფორმაა. სინამდვილეში აქ ორ სხვადასხვა მორფემასთან გვაქვს საქმე; ერთი მხრივ, წარმოდგენილია ლაზური **-შახა** სადერივაციო სუფიქსი, რომლის შემდგომი სეგმენტაცია ვერ ხერხდება, თანაც მისი მეგრული ეკვივალენტია **-შხა** (მუხი-**შხა** „ვაზის ჯიშია“) და, სავარაუდოდ, პალეოკავკასიური წარმომავლობისაა, ვინაიდან **-შხა** ამავე ფუნქციით ასევე ბუნებრივია ნახურ ენებში, შდრ. ინგუშ. ღაღღა-**შხა** „ინგუშური, ინგუშურის მსგავსი“. მეორე მხრივ, რაც შეეხება მეგრულის **-იშა-ბ** დაბოლოე-

ბას, ისიც საკუთრივ -ხ- სუფიქსს შეიცავს და აწარმოებს ჯერობასაც (ჟირგმა-ხ „ორჯერ“). და აქაც პალეოკავკასიურ -ხ- სუფიქსთან გვაქვს შეხება, ვინაიდან სწორედ ამგვარი -ხ- სუფიქსის მეშვეობით იწარმოება ჯერობა არაერთ დადესტნურ ენაში, შდრ. დიდ. ყანო „ორი“ - ყუნა-ხ „ორჯერ“, ხვარშ. ყუნე „ორი“ - ყუნე-ლუ-ხ „ორჯერ“...

ზმნური -ნი და -კო სუფიქსები.

ა) **-ნი ნაწილაკ-სუფიქსი.** სპეციალისტები მეგრულ-ლაზურისთვის მიუთითებენ მთელ რიგ სინტაქსურ ნიშან-თვისებებს, რომლებიც თითქოს უცხოა სტანდარტული საერთოქართველური ფუძეენიდან მომდინარე სინტაქსური მოდელისათვის და ამიტომაც იგი შეიძლება იყოს განხილული როგორც აფხაზური ენის ზეგავლენის შედეგი [ციკოლია 1977 : 96; ჰიუიტი 1987 : 248, 260; 1992; 1992a]; უწინარეს ყოვლისა, ასეთად მეგრული წინადადებისთვის ისეთ დამახასიათებელ ზმნის სპეციფიკურ სინტაქსურ კონსტრუქციას მიიჩნევენ, როგორცაა **-ნი(ო) სუფიქსიანი ფორმები.** ასკვნიან, რომ მსგავსი მოვლენები აფხაზურ-მეგრული ხანგრძლივი ენობრივი კონტაქტების შედეგია, უფრო სწორად, მეგრულზე აფხაზური ენის სინტაქსური მოდელების შესაძლო გავლენას მიეწერება და, აქედან გამომდინარე, **-ნი** სუფიქსის აფხაზურიდან სესხებით აიხსნება. არადა, როგორც გაირკვა, **-ნი(ო) სუფიქსიანი** (რომ კავშირიანი) კონსტრუქციები ლაზურისთვისაც მეტად ბუნებრივი ყოფილა, შდრ.: **იგზალატუკონი**, **კაი იყვეტუ. მენდახთატუკონი**, **კაი იყვეტუ. თქვატუკონი**, **მიწვატუკონი**, **კაი იყვეტუ „რომ წასულიყო, კარგი იქნებოდა. რომ წასულიყო, კარგი იქნებოდა. ეთქვა, ეთქვა (ჩემთვის), კარგი იქნებოდა“; ჰე უშქურის ბერე ჩქიმი ქეხთატუკონ დო ხომულა ტოტის გამახთუკონ, ტოტი მეტროხუკონ, ბერე მელატუკონ, ჩქუნ მო ბიქომტით? „იმ ვაშლის ხეზე ჩემი შვილი რომ ასულიყო და ხმელ ტოტზე რომ გასულიყო, ტოტი რომ მომტყდარიყო, ბიჭი რომ ჩამოვარდნილიყო, ჩვენ რას ვიზამდით?“ [ქირია, ეზუგბაია, მემიშიში, ჩუხუა 2015 : 341], თანაც, როგორც სპეციალური კვლევის შედეგად გ. როგავამ გაარკვია, **-ნი(ო) ნაწილაკი საერთოზანური მონაცემია და რთული შედგენილობის განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელისა და ზმნისართის შემადგენელი აუცილებელი სეგმენტიცაა.** ამის შესახებ ავტორი წერდა: **ირკვევა, რომ -ნი სუფიქს-ნაწილაკი ჭანურის კუთვნილებაც ყოფილა... მეგრულის მითინი და მუთუნი განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელების მსგავსად ჭანური მითხანი და მუთხანი -ნი კავშირ-ნაწილაკიანი დამოკიდებული წინადადებისაგან უნდა იყოს მიღებული: ჭან. მითხანი <- *მითხა-რე-ნი <- *მითხა-რე(ნი)-ნი, ზედმიწ. „ვიდაცა რომ არის“, მუთხანი <- *მუთხა-რე-ნი <- *მუთხა-რე(ნი)-ნი, ზედმიწ.: ვიდაცა რომ არის.., ხოლო -ნი(ო) ნაწილაკიანი წინადადების მოშლის ტენდენცია ჭანურში უნდა მიეწერებოდეს სხვა ოჯახის ენების, ჯერ ბერძნულისა და შემდეგ თურქულის გავლენებს [როგავა 1988 : 224-225].****

ბ) პირობითობის -კო სუფიქსი. ასევე აფხაზურიდან სესხების თეორიით ხსნიან მეგრულში პირობითი კილოს გრამატიკული შინაარსის -კო სუფიქსით მარკირების საკითხსაც; კერძოდ, ჯ. ჰიუიტი ბ-ჰარ-ი-კო что бы я писал/если бы я писал, ქო-ვორ-დი-კო если бы я был [ყიფშიძე 1994 : 120; 153] ტიპის ფორმების არსებობასაც კი აფხაზური წარმომავლობით ხსნის [ჰიუიტი 1992a]. სინამდვილეში -კო ელემენტის წარმომავლობა გამჭვირვალე ჩანს; მას, მეგრულ-ლაზურის შესწავლის ადრეული პერიოდებიდან მოყოლებული დღემდე, დარგის სპეციალისტები სამართლიანად მიიჩნევენ ოკო(ნ) „უნდა“ ზმნისაგან მომდინარედ [ყიფშიძე 1994, ჩიქობავა 1936]. ამასთან, მეგრულ-ლაზურ ო-კო-ს, სვანურ ხ-ა-კუ „უნდა“ ზმნასთან ერთად, საერთო-ქართველური ეტიმოლოგია ახასიათებს, რაზეც ჯერ კიდევ ა. გრენმა მიუთითა [გრენი 1890 : 138-139]. უფრო მეტიც, კარგა ხანია არმენოლოგიაში საკითხი დაისმის მეგრულ-ლაზური -კო სუფიქსის სომხურში სესხების თაობაზეც [კაფანციანი 1952].

გარდა ამისა, მეგრულ-ლაზური -კო მორფემის წარმომავლობის მტკიცებას საკუთრივ ნიადაგზე სირთულეები არ ახლავს, ვინაიდან უნდა ზმნური წარმომავლობის მოდალური ნაწილაკის მორფემიზაცია ქართველური დიასისტემებისათვის უცხო არ არის; უნდას მორფემად ქცევის ტენდენცია ნათლად დაჩნდება ქართულის „ისნა (=ის უნდა) შეერთო, მეცნა (=მეც უნდა) წავიდეო“ ტიპის ფორმებში:... აჭარულ დიალექტში ვალდებულებითი კილო იწარმოება და / ნა (უნდა -> ნდა) ნაწილაკ-მორფემოიდებით... იგი შესაძლოა მიუერთდეს როგორც წინამავალ ფორმას, ასევე საკუთრივ ზმნას და მიერთვის კავშირებითის ფორმებს. უნდა ფორმობრივად იცვლება სამცხურ-ჯავახურშიც: -ნა / -და / -ნდა; ამათგან ძირითადია -ნა... -ნა ორ პოზიციაში დასტურდება: 1. ზმნის წინ, ენკლიტიკურად მიერთვის ზმნის წინამავალ სიტყვას (მე-ნა წავიდე „მე უნდა წავიდე“... 2. მოსდევს ზმნას და ამ შემთხვევაში ამ ზმნას მიერთვის ენკლიტიკურად“ [ჯორბენაძე 1989 : 332, 393, 565; ქირია, ეზუგბაია, მემიშიში, ჩუხუა 2015 : 333].

როგორც ვხედავთ, სიღრმისეული ანალიზის გამოყენებით შესაძლებელი ხდება ყველა გრამატიკული აფიქსის ქართველური ეტიმოლოგია, რაც წარმოდგენილ ნაშრომებში, სამწუხაროდ, არ განხორციელდა. საზოგადოდ კი, უნდა შევნიშნოთ, რომ, მიუხედავად ჩემი ღრმა პატივისცემისა ზემოთ დასახელებული ავტორების მიმართ, თითქმის ყველა მკვლევარს აღწერილი აფხაზურ-ქართველური მორფოლოგიური შეხვედრები განხილული აქვს არეალური კავკასიოლოგიის პოზიციიდან, მაშინ, როდესაც გენეტიკურად საერთო ენობრივ მასალასთან გვაქვს შეხება. ამის გათვალისწინებით და ისტორიულ-გენეტიკური მიდგომით კი უპრობლემოდ შეიძლებოდა გვეთქვა, რომ ზემოთ განხილული აფხაზური ენის -axi(ə) „მიმართ“ მორფემა გენეტიკურად უკავშირდება მეგრულ-ლაზურ -ხ-ს, რომელიც ზმნისართებსა და ლოკატიურ ბრუნვებში იგივეობრივი ფუნქციით საკმაოდ უხვადაა რეალიზებული.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბუკია (2007) მ. ბუკია, ქართველურ-აფხაზური ლექსიკური შეხვედრები. - კავკასიოლოგიური კრებული, თბილისი
- ბუკია (2009) მ. ბუკია, ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან II. რიტუალური ლექსიკა, ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები, ტ. I, თბილისი
- ბუკია (2013) მ. ბუკია, ნარკვევები ქართველურ-აფხაზური ლინგვოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან, ტ. I, თბილისი
- ბუკია (2016) ბუკია მ., ჩერქეზულ-ქართველური ენობრივი შეხვედრები (მერაბ ჩუხუას რედაქციით), თბილისი
- ბლაჟბა (1948) X. Бгажба, Общие корни (и основы) в абхазском и картвельских языках, იკე, II, თბილისი
- გენკო (1928) А. Н. Генко, Абхазский вокализм. – Известия Академии Наук СССР, Отделение Гуманитарных Наук, VII-ая серия, Ленинград
- გვანცელაძე (1997) თ. გვანცელაძე, აფხაზეთის ისტორიოგრაფიის ლინგვისტური საფუძვლები. დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი
- გრენი (1890) А. Грен, Сванетско-Русский словарь. – СМО Вып. 10, Тифлис
- გუბლია (2007) Р. К. Гублия, Об абхазских лексических заимствованиях в картвельских языках, Сухуми
- გუდავა (1947) Т. Е. Гудава, Абхазский послелог -b- [x] в занском языке. - Сообщ. АН Груз. ССР, т. VIII, №3
- დბარი (2004) С. А. Дбар, Исторические формы захоронений у абхазов. - კრ. Кавказ: История, культура, традиции, языкб Сухуми
- დუმეზილი (1974) Dumézil G., "Notes d'étymologie et de vocabulaire sur les langues caucasique du Nord-Ouest (8-10)", Journal Asiatique, 262, fasc. 1/2: 19-29
- კაპანციანი (1952) Г. А. Капанцян, О взаимоотношении армянского и лазо-мегрельского языка; Ереван, Изд.-во АН Арм. ССР. Инст. языка им. Р. Ачаряна
- კვარჭია (2002) В. Е. Кварчия, Топонимика Абхазии, Сухуми
- კილბა (1983) Э. К. Килба, Особенности речи батумских абхазов; Тб., "Мецниереба" (Абхаз. ИЯЛИ им Д. Гулия)
- კლიმოვი (1968) Г. А. Климов, Абхазско-адыгские этимологии. II. (Заемствованный фонд). - Сборник "Этимология (1966)", М.
- კლიმოვი (1971) Г. А. Климов, [რეცენზია ნაშრომისა] "G. Dumézil, Documents Anato-liens sur les Langues et les Traditions du Caucase, IV, Récits Lazes". - Сборник "Этимология (1968)", М.

- კლიმოვი (1998) G. Klimov, Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages. Mouton de Gruyter: Berlin, New York
- კონჯარია, ჭანბა (1987) Некоторые вопросы земледельческой культуры (Грузино-Абхазские этнографические параллели). - კრ. Материалы VII Республиканской сессии этнографов Грузии, 5-7 Июня 1985 Сухуми, Тбилиси
- ლომთათიძე (1956) К. В. Ломтатидзе, О некоторых вопросах этнической принадлежности и расселения абхазов. – «Мнатоби», 12, Тбилиси
- ლომთათიძე (1989) სიტყვის უკუსესხების ერთი შემთხვევა. - კრ. ეტიმ. ძიებანი, თბილისი (რეზ. რუს. ენაზე)
- ლუკასენი (1980) W. Lucassen, Loans in Abkhaz. - Studies in Slavic and General Linguistics, 1: 253-263, Amsterdam
- მარი (1910) Марр Н., Грамматика чанского (лазского) языка (с хрестоматиею и словарем); С.-Петербург (мат. по Яфет. Языкозн., II)
- მარი (1915) Н. Я. Марр, (რეცენზია) Кипшидзе И. А., Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматиею и словарем; С.-Петербург (Мат. по яфет. Языкознанию, VII). – Записки Восточного Отделения Императорского Русского археологического общества, XXIII, С.-Петербург
- მარი (1938) Н. Я. Марр, О языке и истории абхазов; М.-Л., Изд-во АН СССР (АН СССР Груз. фил., труды Инт-а абхаз. культуры им. акад. Н. Я. Марра, вып. X)
- როგავა (1942) Г. В. Рогава, Абхазско-убыхско-адыгейский суффикс Privatirum ga в мергельском. - Сообщ. АН Груз. ССР, т. III, №6, 1942
- როგავა (1956) Г. В. Рогава, К вопросу о структуре именных основ и категория грамматических классов в адыгских (черкесских) языках; Тб., Изд. Ан Груз. ССР (ИЯ АН ГССР)
- როგავა (1988) გ. როგავა, ზანური - ნი კავშირ-ნაწილაკის კვალი ჭანურ დიალექტში. - იკე, XXVII, თბილისი
- ქირია, ეზუგბაია, მემიშიში, ჩუხუა (2015) ქირია ჭ., ეზუგბაია ლ., მემიშიში მ., ჩუხუა მ., ლაზურ-მეგრული გრამატიკა. I. მორფოლოგია, (მერაბ ჩუხუას რედაქციით), თბილისი
- ყიფშიძე (1994) ი. ყიფშიძე, თხზულებათა I ტ., (რედაქტორები: კ. დანელია, ა. ცანავა), თბილისი
- შაგიროვი (1982) А. К. Шагиров, Материальные и структурные общности лексики абхазско-адыгских языков; М., "Наука" (АН СССР. ИЯ)
- შაგიროვი (1989) А. К. Шагиров, Заимствованная лексика абхазо-адыгских языков. Ответ. ред. В. И. Абаев; М., "Наука" (АН СССР ИЯ)
- შაყრილი (1961) К. С. Шакрыл, Аффикация в абхазском языке, Абгосиздат, Сухуми
- შმიდტი (1950) G. Schmidt, Abchasische Lehnwortstudien. - Orientalia (Fennica), XIV

- ჩიროქბა (2006) Chirikba V. A., Abkhaz loans in Megrelian. - Iran and the Caucasus. Brill, Leiden (<https://www.academia.edu/571278/>)
- ჩიქობავა (1936) არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფილისი
- ჩიქობავა (1942) А.С. Чикобава, Морфологические встречи абхазского языка с картвельскими языками. - Изв. ИЯИМК, т. XII
- ცაგარელი (1880) А. А. Цагарели, Мингрельские этюды. Вып. I. Мингрельские тексты с переводом и объяснениями. Собранные и изданные Ал. Цагарели; С. Петербург, 1880
- ძიძარია (1987) О. П. Дзидзария, К этимологии некоторых мегрельских пастушеских лексем. – Актуальные вопросы лексики и грамматики языков народов Карачаево-Черкесии, Черкесск
- ძიძარია (1988) О. П. Дзидзария, К этимологии некоторых мегрельских пастбичных лексем - ჯრ. Известия Абхазского Института Языка, Литературы и Истории, т. XVI, Tbilisi
- ძიძარია (1989) Об этимологии некоторых мегрельских молочных продуктов. - ჯრ. Труды Абхазского Государственного Университета ,VII, Сухуми
- ძიძარია (2000) О. П. Дзидзария, (2000), Некоторые абхазизмы, представленные в картвельских языках. - ჯრ. Современные проблемы кавказского языкознания и фольклористики, Сухуми
- ჯანაშია (1915) Н. Джанашиа, Религиозные верования абхазов. - Христианский Восток, IV, вып. I, Петроград
- ჯანაშია (1917) Н. Джанашиа, Абхазский культ и быт. - Христианский Восток V, вып. III, Петроград
- ჯონუა (2002) Б. Джонуа, Заимствованная лексика абхазского языка, Сухуми
- ჯორბენაძე (1988) ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, (არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი), „მეცნიერება“
- ჰიუიტის (1987) Hewitt B. G., The Typology of Subordination in Georgian and Abkhaz, Berlin, New York, Amsterdam
- ჰიუიტის (1992) Hewitt B. G., Languages in Contact in N. W. Georgia: Fact or Fiction?, George Hewitt (ed.), Caucasian Perspectives
- ჰიუიტის (1992a) Hewitt B. G., Another Case of the Influence of Abkhaz on Mingrelian syntax?, Catherine Paris (ed.),Caucasologie et mythologie comparée., Actes du Colloque international du CNRS – IV-e Colloque de Caucasologie (Sèvres, 27-29 juin, 1988).
- ჰიუიტის (2001) Hewitt B. G., Convergence in Language Change: Morpho-Syntactic Patterns in Mingrelian (and Laz)”, Transactions of the Philological Society, An international Journal for the Structure, History and Relationships of Languages, vol. 99, No. 1

ნანა მაჭავარიანი¹⁹

*ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არნოლდ ჩიქობავას
სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი*

ხ-, ხა- ფორმანტთა ფუნქციები აფხაზურში

Nana Machavariani²⁰

- kh, kha- functions of formants in Abkhazian

ცოტა ხნის წინ გამოიცა ჩვენი მონოგრაფია „აფხაზური ენის აფიქსები და მოდალური ელემენტები“, რომელშიც შევეცადეთ, აფხაზური ენის მორფოლოგიის უკეთ წარმოჩენის მიზნით, ამ ენაში არსებულ ფორმანტთა სხვადასხვა კუთხით განხილვას.

მოგეხსენებათ, რომ აფხაზური აგლუტინაციური ტიპის ენაა; სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა მსგავსად, იგი გამოირჩევა სახელურ და ზმნურ სიტყვაფორმათა მაწარმოებელი მორფემების სიუხვით.

აფხაზური ენის აფიქსთა და მოდალურ ელემენტთა სისტემატიზაციამ საშუალება მოგვცა დავკვირვებოდით ფონემათა ფორმანტებად ან ფორმანტებში გამოყენების სიხშირეს, ასევე მათს სემანტიკას და ყოველივე ამის გათვალისწინებით, ზოგ შემთხვევაში, მათი წარმოშობის სავარაუდო ისტორიაც აღგვედგინა. ამჟამად თქვენი ყურადღება გვინდა შევაჩეროთ **ხ-, ხა-** ფორმანტთა ფუნქციებზე.

Х х უკანა ენისმიერი სპირანტი. **х** შედის **ха** ლოკალური პრევერბის შემადგენლობაში, მომდინარეობს **ахы** „თავი“ სიტყვისაგან; **и-хо-уп** „ზედ აბია“. **-х** მადინამიკურებელი სუფიქსია: **д-хатца-х-еит** „მე იგი (ად.) კაცად ვაქციე“. **х**- ძირ-სუფიქსია გარდამავალ, დინამიკურ ზმნებში: **и-та-с-х-ит** „რადაციდან ამოვიღე“. **-х** სუფიქსით ნაწარმოებია მიმღეობები: **а-ча-х** „კვებული“ (**а-ча-ра** „პურობა“), **а-шәа-ра-х** „ნადირი“ (**а-шәа-ра** „ნადირობა“).

-ха სუფიქსის გამოყენება აფხაზურსა და აზერულში სახელის ფუძიდან ნაწარმოებ ზმნათათვის დინამიკურობის მინიჭების ერთ-ერთი საშუალებაა.

¹⁹ **ნანა მაჭავარიანი**, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ივ. ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დირექტორი.

²⁰ **Nana Machavariani**, Doctor of philological sciences, Professor. Director of Arnold Chikobava Institute of Linguistics of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

ауаы „ადამიანი“, **ды-уаа-х-оит** < **ды-уаа-ха-уеит** „ადამიანდება“, **ахаҭа** „კაცი“, **ды-хатца-хе-ит** „დაკაცდა“... სწორედ მისი ამ ფუნქციიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ ეს სუფიქსი (-**ха**) „თავის“ (სომატური ლექსემის) განზოგადებულ მნიშვნელობას უნდა მოიცავდეს, რომელიც ამავე დროს ზმნის მადინამიკურებელიც არის. ბუნებრივია, თუ პერსონის („თავი“ ამოსავალი მნიშვნელობით) მონაწილეობით, სტატიკურ ზმნას დინამიკურობა მიენიჭება. შდრ.: **а-ха-тәи** „თავისი პირადი“. აგრეთვე, განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი **а-хатә** „თვით, თვითონ“, რომელიც იცვლება კლასებისა და პირის მიხედვით: **с-хатә** „მე თვითონ“, **у-хатә** `შენ (მკ.) თვითონ და ა. შ. (მაჭავაძე 2015 (2)).

ყველა განხილულ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, **х-, ха-** ფორმანტი ერთი ამოსავალი **ахы / аха** „თავი“ / „პერსონა“ ლექსემიდან უნდა მომდინარეობდეს.

х- ასევე გვხვდება:

ფამილარული მიმართვის-**хеит** სუფიქსის შემადგენლობაში, რომელიც მხოლოდ ადამიანის საკუთარ სახელებს დაერთვის: **Адгур-хеит** „ჩემოადგურ“ (გვანცელაძე 2003 : 46).

х- მონაწილეობს **аха** „მაგრამ“ მაპირისპირებელ კავშირში.

х- სუფიქსი გამოიყენება „კვლავ“ შინაარსის გამოსახატავად: **-азы ахы-х-т** „მან (არაგონ.) წყალი კვლავ დაიჭირა“.

ამრიგად, ზოგადად - აგლუტინაციურ ენათათვის დამახასიათებელ თვისებას: ერთი აფიქსი / ერთი მნიშვნელობა აფხაზური ენა მეტწილად ამართლებს. მნიშვნელობის გაფართოება და ერთი აფიქსისათვის დამატებითი ფუნქციების მინიჭება - ძირითადად მეორეულია.

მანანა ტაბიძე, ბელა შავხელიშვილი, თინათინ თურქია²¹

წმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

კავკასოლოგიის კვლევათა ქართველოლოგიური ასპექტი (პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის სამეცნიერო შრომათა მიხედვით)

აბსტრაქტი. პროფ. გვანცელაძის ყველა ნაშრომი აფხაზოლოგიაში ამავე დროს ქართველოლოგიური ნაშრომიცაა, რადგან ნებისმიერი ენობრივი მონაცემი მუდმივად არის შეჯერებული ქართულ მასალასთან, ახსნილია ქართველოლოგიურ დონეზე და ნათელს ჰყენს არა მხოლოდ ქართულ-აფხაზურ ენობრივი კონტაქტების ხასიათსა და ქრონოლოგიას, არამედ არაერთი ისტორიულ და ეთნოგრაფიულ საკითხსაც. სწორედ ამან განაპირობა თეიმურაზ გვანცელაძის უმჭიდროესი თანამშრომლობა თვალსაჩინო ისტორიკოსებთან, ანთროპოლოგებთან, ეთნოლოგებთან...

საკვანძო სიტყვები: აფხაზოლოგია, თეიმურაზ გვანცელაძე, ქართველოლოგია, თანამშრომლობა, ისტორიკოსები, ანთროპოლოგები, ეთნოლოგები.

Manana Tabidze, Bella Shavkhelishvili, Tinatin Turkia²²

Georgian aspect of Caucasian studies

(Professor Teimuraz Gvantseladze's Scientific works)

Abstract. Prof. Gvantseladze's all scientific researches in Abkhazology are at the same time Kartvelological works, because all linguistic data is reconciled with the Georgian material, is explained at the Kartvelological level, and describes not only the Georgian-Abkhazian language features, but also more than one historical and ethnic issue. This is what caused Teimuraz Gvantseladze's close cooperation with notable historians, anthropologists, ethnologists...

Keywords: Abkhazology, Teimuraz Gvantseladze, Kartvelology, cooperation, historians, anthropologists, ethnologists.

²¹ მანანა ტაბიძე, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ბელა შავხელიშვილი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, თინათინ თურქია, ფილოლოგიის დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

²² Manana Tabidze, Doctor of Philological Sciences, Professor, Bella Shavkhelishvili, Doctor of Philology, Tinatin Turkia, Doctor of Philology, St. Andrews Georgian University.

ცოტას თუ უკვლევი ქართველოლოგიის წილი და წვლილი კავკასიოლოგიაში. კავკასიის მეცნიერებათა შესწავლის ამ მასშტაბურ ისტორიას ბევრი მეცნიერი როდი შესწიდებია. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის იბერიულ-კავკასიურ სკოლას ახასიათებდა კვლევათა დაგეგმვა და წარმართვა სწორედ ამ დიდი კონტექსტის მუდმივი გათვალისწინებით. და ჩვენი დიდი მასწავლებლებიც სწორედ ამ პრინციპით ირჩევდნენ და წარმართავდნენ თავიანთ მოწაფეებს.

ქართველი მეცნიერები კავკასიის, და კერძოდ მთის იბერიულ-კავკასიური ენების, კვლევას მისი კოლორიტულობის გამო არ ირჩევენ, მათი სამიზნე ყოველთვის საქართველო და ქართული ენობრივ-კულტურული სამყაროა, რომელიც ოდენ შიდა ქართველოლოგიური კვლევების დონეზე სრულყოფილად ვერ შეისწავლება. ამიტომაცაა, რომ ის შრომა, რომელიც კავკასიოლოგიასა და განსაკუთრებით, იბერიულ-კავკასიური ენების მსგავსებისა და ნათესაობის საკითხების დამუშავებაშია ჩადებული, უპირველეს ყოვლისა ქართველოლოგიის გამო, საქართველოს საჭიროებებისა და მისწრაფებებისათვისაა გაღებული.

პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძეს გაუმართლა და სწორედ ამგვარ სკოლაში და ამგვარ მასწავლებლებთან სწავლისა და მუშაობის შესაძლებლობა მიეცა. და ვინც მის ბიოგრაფიას გაეცნობა, უდავოდ დაინახავს მსოფლმხედველობრივ სისავსეს, მკაფიოდ ჩამოყალიბებულ პრინციპებს, სამამულოდ მომართულ მზერას და იმ დიდ პასუხისმგებლობას, რომელსაც დიდი, ისტორიულად განპირობებული და კარგად ორგანიზებული სამეცნიერო სკოლის წარმომადგენლობა აკისრებს ადამიანს არა მხოლოდ წარსულის, არამედ მომავლის წინაშეც.

ერთი შეხედვით, ჰუმანიტარული დარგების სამეცნიერო კვლევებს პოლიტიკასთან საერთო არაფერი უნდა ჰქონდეთ, მაგრამ ყველამ ვიცით, რომ სწორედ პოლიტიკაა ზოგ მნიშვნელოვან პრობლემურ თეორიაში ამა თუ იმ ხაზის პროპაგანდირების მთავარი დამკვეთი. გავიხსენოთ უკვე მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერიის სამეცნიერო ექსპედიციების საფუძველზე ამოზრდილი თეორიები კავკასიის ენების სპეციფიკური კლასიფიკაციის, ქართველური ენობრივი მთლიანობის დაშლის, საქართველოს უახლესი თუ შორეული ისტორიის მცდარი წაკითხვის მცდელობები, ჩრდილოეთ კავკასიის უძველესი მოსახლეობის ქართველებთან ნათესაობის ვერსიის წინააღმდეგ მიმართული ფსევდოთეორიები თუ ღონისძიებები. ყველამ ვიცით, რომ ეს კურსი ფიგურანტების შეცვლის მიუხედავად დღემდე არ გაწყვეტილა, და მიუხედავად იმისა, რომ არავის დაუმტკიცებია იბერიულ-კავკასიურ ენათა არანათესაობა, ტერმინი იბერიულ-კავკასიური (თუნდაც როგორც ერთ-ერთი მიღებულ ტერმინი) კატეგორიულადაა ამოღებული არა მხოლოდ რუ-

სულ, არამედ საერთაშორისო სამეცნიერო მიმოქცევიდან და ოდენ გეოგრაფიული მნიშვნელობის ტერმინით „კავკასიური ენებითა“ შეცვლილი.

ეს მაგალითი იმიტომ მოვიყვანეთ, რომ გვეთქვა, სამეცნიერო ველიც თავისებური ბრძოლის ველია, და მხოლოდ ძლიერი პროფესიონალები და ობიექტურობისათვის თავდადებული ადამიანები უძლებენ ამ ველზე გამართულ დაუნდობელ ბრძოლებს.

სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიურ ენათა განყოფილების კონცეფციით, ამ სფეროში სამეცნიერო კარიერისათვის უმთავრესი პირობა იყო რომელიმე, ერთის მაინც, იბერიულ-კავკასიური ენის ზედმიწევნითი და პრაქტიკული ცოდნა და კარგი ქართველოლოგობა (შავხელიშვილი, Табидзе, 2017:284).

ცხადია, სტუდენტისა თუ ახალგაზრდა სპეციალისტის მიერ კონკრეტული ენის არჩევანი შემთხვევითობა ვერ იქნებოდა. მოწაფე და მასწავლებელი ერთად ირჩევდნენ და გეგმავდნენ შესასწავლ ენასა და მისი დაუფლების სტრატეგიასა და ტაქტიკას. და თეიმურაზი ამ არჩევანმა განსაკუთრებულად დააკავშირა აკადემიკოს ქეთევან ლომთათიძის სკოლასთან და ყველაზე „შარიან“ და ამასთან, საქართველოსა და ქართველოლოგიისათვის ყველაზე აქტუალურ ენასთან - აფხაზურთან. ამ სფეროში მუშაობის აუცილებლობა იმ მომენტშიც კარგად ჩანდა, თუმცა ჯერ შორს იყო ის ტრაგიკული მოვლენები, რომლებიც ოთხმოცდაათიანი წლების საქართველოს ზღვისპირეთში, აფხაზეთში, დატრიალდა. სწორედ ამ არჩევანმა განსაზღვრა პროფ. თ. გვანცელაძის ბიოგრაფიის შემდგომი ნაწილი, დაბრკოლებებით აღსავსე სამეცნიერო და პოლიტიკური კარიერა, თუმცა ამ დაბრკოლებებმა გამოაწრთო მისი ხასიათი, გამოკვეთა მიზნები და ამ მიზნების მისაღწევ გზაზე მოსაფრთხილებელი და გადასარჩენი მთავარი ფასეულობები.

პროფესორ თ. გვანცელაძისთვის აფხაზური ენისადმი მიძღვნილ ურიცხვ და უაღრესად მაღალხარისხოვან ნაშრომთა შორის ყოველი ახალი გამოცემა მხოლოდ ერთ-ერთია, მაგრამ ყოველ ჯერზე გვსურს რამდენიმე სიტყვის თქმა: ჩვენს პრაგმატულ ეპოქაში ადამიანები საკუთარი თავის წინ წამოწევისა და წარმოჩინებას დაეჩვივნენ, ამ ბოლო ათწლეულებში მოძლიერებულმა საგრანტო სისტემამაც თავისი წილი ანგარება და პრაქტიციზმი შესძინა სპეციალისტების შრომას, „რომანტიკულობის“ ნაკლადაც კი გამოცხადდა იდეისათვის ღვაწლი; დღეს დიდი ანაზღაურებისა და საკუთარი ავტორობის შარავანდედისათვის თუ გაირჯებიან ადამიანები. ამ ფონზე უცნაურადაც კი გამოიყურება პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის მუხლჩაუხრელი შრომა აფხაზური ენაზე აქა-იქ გაბნეული ცნობების, ხელნაწერების, მივიწყებული ბეჭდური მასალების დადგენის, ფორმათა აღდგენის, ელექტრონულ ვერსიად აწყობის, კვლევისა და გამოცემის მიმართულებით (რომანოვი, 2013: 205).

ჩვენ 2013 წელს რომანოვის „აზაზური ლექსიკონის“ თ. გვანცელაძისეულ გამოკვლევისა და გამოცემის გამო ვწერდით: „ფართო მკითხველისთვის, ალბათ, სრუ-

ლიად წარმოუდგენელია (თუმცა, ცხადია, სპეციალისტებს კარგად ესმით), რა ტიტანური შრომა ესაჭიროება, ისეთ სპეციფიკურ ანბანზე გაწყობილ ხელნაწერში ყველა ასოს ამოკითხვას, როგორც რუსულ ალფაბეტზე დაყრდნობილი აფხაზური გახლავთ, რას ნიშნავს დიალექტური ფორმების „გაჩხრეკა“ და აღდგენა (როცა დღეს თავად აფხაზურში ეს ფორმები მეტწილად დაკარგულია), რაოდენ რთულია კვლევა დღევანდელ აფხაზეთში სასურველი მივლინებების გარეშე... და კიდევ ერთი, როგორ უნდა გიყვარდეს ის ენა და ხალხი, რომლის წარსულსაც ქართულ არქივებში დაეძებ, ასეთი რუდუნებით სწავლობ და თანამედროვე აფხაზ ხალხს უძღვნი,“ რათა კიდევ უფრო ძვირფასსა და საყვარელს - მშობლიურ ენასა და ხალხს მოემსახურო... „ჩვენ წინაშეა გამოცემა, რომელიც არის ტექსტოლოგიურად დაზუსტებული, ისტორიულად დადგენილი და ლინგვისტური სიღრმით შესწავლილი. ასე მუშაობდნენ ჩვენი დიდი მასწავლებლები; ასე მუშაობდნენ ყველა დროის დიდი მეცნიერები. სასიამოვნოა, რომ ჩვენს დროშიც იპოვებიან ადამიანები, რომელთაც ასე მუშაობა შეუძლიათ. ჩვენ სწორედ ასეთ მეცნიერზე ვწერთ.“

ჩვენ ხაზი გვინდა გავუსვათ იმას, რომ პროფ. გვანცელაძის ყველა ნაშრომი აფხაზოლოგიაში ამავე დროს ქართველოლოგიური ნაშრომიცაა, რადგან ნებისმიერი ენობრივი მონაცემი მუდმივად არის შეჯერებული ქართულ მასალასთან, ახსნილია ქართველოლოგიურ დონეზე და ნათელს ჰყვენს არა მხოლოდ ქართულ-აფხაზურ ენობრივი კონტაქტების ხასიათსა და ქრონოლოგიას, არამედ არაერთი ისტორიულ და ეთნოგრაფიულ საკითხსაც. სწორედ ამან განაპირობა თეიმურაზ გვანცელაძის უმჭიდროესი თანამშრომლობა თვალსაჩინო ისტორიკოსებთან, ანთროპოლოგებთან, ეთნოლოგებთან...

ფართო სამეცნიერო განათლებამ და თეორიული ენათმეცნიერების საკითხთა ზედმიწევნითმა ცოდნამ გაუადვილა პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძეს ენათა კლასიფიკაციისა და ენა-დიალექტის გამიჯვნის პოლიტიკურად ანგაჟირებული საკითხის მრავალწახნაგოვანი ანალიზი; ქართველოლოგიური მასალით კავკასიურ ენათა ბევრი თავისებურების ახსნა.

ხშირად უცნაურიც კი ჩანს ზოგადად საინტერესო, თუმცა მკვლევრის სამშობლოსათვის სრულიად შორეული საკითხების კვლევა, საქართველოს ამგვარი ფუფუნების უფლება არასოდეს ჰქონია. ყველა კვლევა ქვეყნისთვის საჭირობო პრობლემას უნდა უკავშირდებოდეს. ვფიქრობთ, ქართველმა მეცნიერებმა უპირველეს ყოვლისა ჩვენი ქვეყნისთვის მწვავე და აუცილებლად გადასაწყვეტი საკითხები უნდა იკვლიონ და ამ კუთხით შეაფასონ საერთაშორისო სამეცნიერო მიღწევები. პროფ. თ. გვანცელაძისთვის ამოსავალი ქართული ენა, საქართველოს ისტორია, საქართველოს აწმყო და მყოფადია; მისი კვლევების საფუძველი ფაქტობრივი მასალა, მრავალგზის შემოწმებული დოკუმენტური მონაცემების გამოწვლილვითი დამუშავება და ენობრივი ფაქტის ისტორიულ - პოლიტიკურ კონტექსტში განხილვაა, რაც

ამ შესანიშნავ მეცნიერს საერთაშორისო რეზონანსის მქონე ნაშრომების შექმნაში დაეხმარა. ცალკე უნდა აღინიშნოს მისი პოლემიკური ხასიათის ნაშრომები, რომლებშიც ავტორის შეუპოვრობა, სამართლიანობა და სიბეჯითე ვლინდება...

ჩვენთვის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი და ძვირფასი ნაწილი თეიმურაზ გვანცელაძესთან თანამშრომლობის თვალსაზრისით, მასთან მეგობრობაა. ერთი შეხედვით, მეგობრობას უშუალო კავშირი პროფესიულ საქმიანობასთან არა აქვს, მაგრამ ინტელექტუალურ საზოგადოებაში მეგობრობა სრულიად გაცნობიერებული, მკაცრი კრიტერიუმებით შემოწმებული და შეფასებული ფაქტია, და რომ არა ადამიანისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ფასეულობების ერთიანობა, ხანგრძლივ და დაუნდობელ დროით გამოცდას ეს მეგობრობა ვერ გაუძლებდა. ჩვენი მეგობრობა ადრეულ ასაკში, სტუდენტობისას ჩაისახა და დღემდე გრძელდება. მაშინ, იმ სრულიად სადა ურთიერთსიმპათიასა და ინტერესს დრომ ურთულესი კონტექსტი მიაგება და ასაკობრივ თუ პროფესიულ სიმწიფესთან ერთად ხან მამულიშვილობა შეამოწმა, ხან პროფესიული კეთილსინდისიერება, ხან სიბეჯითე და ერთგულება, ხან რწმენა და თავისუფლების სიყვარული. წინამდებარე სტატიის სამი ავტორიდან ერთი პროფესორ გვანცელაძის ნასტუდენტარი და მოწაფეა, რომელმაც საკუთრივ განიცადა ამ გულისხმიერი და ბრძენი მასწავლებლის სამეცნიერო და პიროვნული წვრთნა და გავლენა, დანარჩენმა ორმა კი მასთან ერთად იარა კავკასიოლოგია-ქართველოლოგიის არამხოლოდ სამეცნიერო, არამედ პოლიტიკური ნარეკლით მოფენილ გზაზე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

რომანოვი (2013) აფხაზური ენის პირველი ლექსიკონი. ვლადიმერ რომანოვი, აზაზური ლექსიკონი. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტი, თბილისი, 2013, 205 გვ.

Шавхелишвили, Табидзе (2017) Кавказоведение – современный грузинский след в абхазологии (65-летию со дня рождения проф. Теймураза Гванцеладзе), 1.Бела Шавхелишвили, Манана Табидзе, ВОПРОСЫ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ (социолитингвистические изыскания), 2017, LAP Lambert Academic Publishing, Saarbrücken/Deutschland. 284 p. (მონოგრაფია).

ლეილა ავიძბა

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
აფხაზეთის ინსტიტუტი*

ციფრული ტექნოლოგიები აფხაზური ენის სწავლების პროცესში

აბსტრაქტი. მსოფლიოს განვითარების პროცესი გვიჩვენებს, რომ თანამედროვე საზოგადოების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხია ტექნოლოგიების გამოყენება სხვადასხვა აქტივობებსა და სფეროებში, ერთ-ერთი მათგანია ლინგვისტური განათლება. ამ მხრივ გამონაკლისი არც აფხაზური ენაა. მათთვის, ვისაც არ აქვს აფხაზური ენის მშობლიურ გარემოში შესწავლის შესაძლებლობა, თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენება კომუნიკაციის უნარის განვითარების უმარტივესი გზა ხდება. მათ შეუძლიათ გამოიყენონ სხვადასხვა ხელსაწყოები მობილური აპლიკაციებიდან, აუდიო-ვიზუალური მასალებიდან, ონლაინ ლექსიკონებიდან და ა.შ.

საკვანძო სიტყვები: ციფრული ტექნოლოგიები, აფხაზური ენა, სწავლება, კომუნიკაციის უნარი, აუდიო-ვიზუალური მასალა.

Leila Avidzba²³

The role of the Digital Technologies in teaching Abkhaz language

Abstract. Modern world demonstrates that one of the main issues of the modern society is the application of technologies to different activities and spheres, linguistic education is one of them. In that sense Abkhaz language does not make an exception. For those who does not have an opportunity to be immersed in the Abkhaz language's native environment, the use of modern technology becomes the easiest way to develop their communication skills. They can use different tools starting form mobile applications, audio-visual materials, online dictionaries etc.

Keywords: digital technologies, Abkhazian language, teaching, communication skills, audio-visual material.

²³ Leila Avidzba, Doctor of Philology, Abkhazia Institute of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

დღეს მსოფლიოში ერთ-ერთ აქტუალურ საკითხად მიიჩნევა თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენება სწავლის, კერძოდ კი უცხო ენის სწავლის პროცესში.

მსოფლიოში არსებული ვითარება ნათლად გვიჩვენებს, რომ თანამედროვე საზოგადოებისთვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი არის სხვადასხვა სფეროში ტექნოლოგიების გამოყენება, ეს ეხება, რა თქმა უნდა, ენების სწავლება-სწავლის პროცესში ციფრული ტექნოლოგიების გამოყენებასაც. ენის სწავლების პროცესში ციფრული ტექნოლოგიების ჩართვა ამ დარგის ვიწრო სპეციალისტებმა დაიწყეს დაახლოებით 70 წლის წინ, ხოლო ინტერნეტის გამოჩენამ და მობილური ტექნოლოგიების განვითარებამ განაპირობა ამ ტექნოლოგიების გამოყენების ფართოდ დანერგვა უცხო ენების სწავლების პსოცესში (Hockly, 2013: 108).

ენის საკომუნიკაციო უნარ-ჩვევების განსავითარებლად ტექნოლოგიების გამოყენების უპირატესობა სასწავლო პროცესში დადასტურებულია შესაბამისი კვლევებით. კემბრიჯის უნივერსიტეტის პროფესორი მასწავლებელთა განვითარების და პედაგოგიური ინოვაციების დარგში სარა ჰენესი მიიჩნევს, რომ საინფორმაციო ტექნოლოგიების გამოყენება მოქმედებს როგორც კატალიზატორი მასწავლებლების და მოსწავლეების მოტივაციის ამაღლების კუთხით (Hennessy, 2005: 30).

ტექნოლოგიური წყაროები, როგორცაა აუდიო-ვიზუალური საშუალებები, სოციალური მედია, ინტერნეტი, იუთუბი, სმარტფონებში ჩატვირთული ენის გრამატიკისა და ლექსიკის სასწავლო აპლიკაციები, მობილური ლექსიკონი და ა.შ. პედაგოგის მიერ აქტიურად უნდა იქნას გამოყენებული ეფექტური სწავლებისათვის. უცხო ენის მასწავლებელი უნდა იცნობდეს თანამედროვე ტექნოლოგიებს და ეფექტურად იყენებდეს მათ სასწავლო პროცესში. თუ მასწავლებელი ახსნის, ვთქვათ, გრამატიკის საკითხებს ე.წ. „ჰკვიანი“ ინტერაქციული დაფის ან Power point-ში მომზადებულ პრეზენტაციის გამოყენებით, მოსწავლეები უფრო მარტივად აღიქვამენ სასწავლო მასალას (ხელაშვილი: 2019).

აღნიშნული საკითხის მიმართ ენის სპეციალისტებში გარკვეული უნდობლობაც არსებობს, რადგან მათი აზრით ციფრული სწავლების მეთოდოლოგია არ არის სრულყოფილი და თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებას შეუძლია მხოლოდ გაამყაროს ენის სწავლების უკვე არსებული მიდგომები/ მეთოდები და არ შეუძლია მათი ჩანაცვლება. მაგრამ დღეს მსოფლიოში არსებულმა რეალობამ გვიჩვენა ამ საკითხის მნიშვნელობა, ამ მიმართულებით არსებული პრობლემები ნათლად დავინახეთ გლობალური პანდემიის დროს წარმოქმნილი სირთულეების მაგალითზე, და არა მარტო ენის სწავლების მიმართულებით. პედაგოგებს ფაქტობრივად მოუწიათ „ცურვის“ თავიდან სწავლა, რადგან ბევრ მათგანს პრობლემები ჰქონდა ტექნოლოგიების გამოყენების თვალსაზრისით, პროცესი არ იყო გამართული არც ტექნოლოგიურად, არც ადმინისტრაციულად. ამ საკითხის მიმართ არსებული სკეპტიციზმის მიუხედავად, ინტენსიურად მიმდინარეობს უცხო ენის სწავლების და სწავლის მიმა-

რთულეობაში ციფრული მიდგომების განვითარება. იქმნება ონლაინ- ლექსიკონები, ენის სწავლების ონლაინ-პლატფორმები, მობილური აპლიკაციები.

ტექნოლოგიების გამოყენება სასწავლო პროცესში შეიმჩნევა აფხაზური ენის სწავლა-სწავლების კუთხითაც. მაგრამ ამ მიმართულეობაშიც არსებობს ძალზედ სერიოზული გამოწვევები, რომლებიც არა მხოლოდ ენის სწავლების პროცესში ტექნოლოგიების გამოყენებასთან არის დაკავშირებული. არავისთვის არ არის საიდუმლო, რომ აფხაზური ენა განიცდის სირთულეებს როგორც ეთნიკური აფხაზების მიერ მშობლიური ენის ცოდნის, ასევე ენის სწავლა/სწავლების, დარგობრივი სახელმძღვანელოების არსებობის ან სიმცირის გამო. ჩვენი აზრით, აფხაზური ენის სწავლის პროცესში თანამედროვე ხელსაწყოების ჩართვამ ენის სწავლის მსურველთა რაოდენობა შეიძლება მნიშვნელოვნად გაზარდოს.

მაშინ, როდესაც ადამიანს არ აქვს ენობრივ გარემოში, კერძოდ კი აფხაზურ ენობრივ გარემოში, ყოფნის საშუალება, კომუნიკაციური უნარ-ჩვევების განვითარება უფრო მარტივია თანამედროვე ტექნოლოგიების დახმარებით - ეს იქნება მობილური აპლიკაციები, კომპიუტერული პროგრამები, აუდიო-ვიზუალური მასალები, ონლაინ-ლექსიკონები თუ სხვა.

არავისთვის არ არის საიდუმლო, თუ როგორი რთულია აფხაზური ენის გრამატიკა, ფონეტიკა. ენის გრამატიკული წყობის ახსნა ენობრივი გარემოს გარეშეც მარტივად არის შესაძლებელი. მაგრამ მსმენელისთვის, რომელიც არასდროს ყოფილა აფხაზეთში, არასდროს გაუგია ცოცხალი ენის ჟღერადობა და ზოგ შემთხვევაში საერთოდ არასდროს გაუგია საუბარი აფხაზურ ენაზე, ენის შესწავლის პროცესი რთულდება ზუსტად აუდიო-ვიდეო მასალის არარსებობის ან გამოუყენებლობის გამო.

ამ კუთხით არსებული პროგრესის მაგალითად შეგვიძლია მოვიყვანოთ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში 2009 წელს შექმნილი ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობათა სამეცნიერო-კვლევით ცენტრი, აწ უკვე აფხაზეთის ინსტიტუტი. 2014 წელს ცენტრის თანამშრომლების მიერ შექმნილ „აფხაზური ზეპირმეტყველების გაკვეთილების“ (ავიძბა, კოკოსკერია: 2014) ერთ-ერთ ღირსშესანიშნავ შემადგენელ ნაწილად მიგვაჩნია დისკის სახით წარმოდგენილი აუდიოჩანაწერების არსებობა, რომელშიც ჩაწერილია წიგნში შეტანილი დიალოგები და ტექსტური მასალა. ახალი რეალობიდან გამომდინარე დღეისათვის აფხაზური ზეპირმეტყველების კურსები ონლაინ-რეჟიმში წარმართება და აუდიომასალა ძალიან მოსახერხებელი და შედეგის მომცემია მსმენელთათვის ამ ძალზედ რთული ენის დაძლევაში, მათ აუდიომასალის მოსმენის შემდეგ უადვილდებოდათ რთული ბგერების გამოთქმა, სწორი მახვილების დასმა, ინტონაციის შეგრძნება და ა.შ. პანდემიით გამოწვეულმა ონლაინ რეჟიმმა კიდევ ერთხელ დაგვიდასტურა, თუ რაოდენ ეფექტურია აუდიომასალის გამოყენება ენის სწავლებისას. მსოფლიოში მძვინვარე

პანდემიის დაწყებამდე აფხაზური ზეპირმეტყველების გაკვეთილებზე მსმენელებს გარდა აუდიომასალის მოსმენისა, საშუალება ჰქონდათ ენახათ და მოესმინათ აფხაზურ ენაზე გახმოვანებული მხატვრული ფილმები და მულტფილმები.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის ინიციატივით შექმნილი აფხაზური ენის თვითმასწავლებელი ელექტრონული პროგრამა - „ვისწავლოთ აფხაზური ენა“, (ოსია: 2018) რომელიც მცირე ასაკის მსმენელებს გათვლილი. აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის მხარდაჭერით ასევე შეიქმნა „აფხაზური ენა დამწყებთათვის“ (გვანცელაძე, 2018), რომლის ავტორია თეიმურაზ გვანცელაძე. არსებობს წიგნის ელექტრონული ვერსია და ენის შესწავლის მსურველებს შეუძლიათ ინტერნეტის მეშვეობით მას გაეცნონ სახლიდან გაუსვლელად. ასევე ინტერნეტსივრცეში ენის შესწავლის მსურველებმა შეიძლება მოიძიონ „აფხაზური ენის გრამატიკული მიმოხილვა“ (ქართულ ენაზე), სხვა მრავალი ნაშრომი და არაერთი ლექსიკონი.

უნდა აღინიშნოს იუნესკოს მიერ დაფინანსებული პროექტი „კავკასიური ენების აუდიო და ვიდეო ჩანაწერების ბიბლიოთეკა“. პროექტის ფარგლებში შეიქმნა კავკასიური ენების აუდიო და ვიდეო ფონდი, სადაც დაცულია ე.წ. native speaker-ების მეტყველება. პროექტის ფარგლებში შეიქმნა აფხაზური აუდიო-ვიდეო ჩანაწერები, მოხდა მათი ტრანსკრიბირება და თარგმანი. ზოგიერთი კავკასიური ენა გადაშენების საფრთხის წინაშე დგას, აღნიშნული ენების აუდიო და ვიდეო ფონდი საშუალებას აძლევს არა მხოლოდ ენის შესწავლის მსურველებს მოუსმინონ ცოცხალი ენის ჟღერადობას, არამედ ენათმეცნიერთათვის მრავალი კვლევის ჩატარების საშუალებას იძლევა. აღნიშნული პროექტი 2004 წელს განხორციელდა პროფესორ ტარიელ სიხარულიძის ხელმძღვანელობით. ეს იყო კავკასიური ენების პირველი ციფრული აუდიო-ვიდეო ფონდი.

არ შემიძლია არ აღვნიშნო ძალზედ საინტერესო პროგრამა, რომელიც ჯერ მხოლოდ პროექტის სახით არსებობს. ეს არის აფხაზური ენის დისტანციური სწავლების პროექტი, რომელიც სტარტაპ Lingwing-ის და საქართველოს სახელმწიფო ენის დეპარტამენტის ერთობლივი ძალებით და თსუ-ს აფხაზეთის ინსტიტუტის ჩართულობით უნდა განხორციელდებოდეს. სტარტაპ Lingwing-ი არის უცხო ენების შემსწავლელი ვებპლატფორმა, რომლის გამოყენებითაც მომხმარებელს შესაძლებლობა აქვს სრულიად დამოუკიდებლად ისწავლოს უცხო ენები ვებტექნოლოგიების გამოყენებით. 2020 წლის 21 თებერვალს მოხდა ამ პროგრამის პრეზენტაცია, იმედს ვიტოვებ, რომ პანდემიის შემდეგ მის განხორციელებას წინ არაფერი დაუდგება.

მინდა აღვნიშნო, რომ აფხაზური ენის თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით სწავლებას ყურადღება ექცევა აფხაზეთშიაც. 2018 წელს ჩაეშვა აფხაზური ენის ონლაინ-კურსები. მსმენელებს ენის შესწავლის შესაძლებლობა მიეცათ სპეციალური კომპიუტერული პროგრამის მეშვეობით, რომელიც შექმნილი იყო ადგურ შინქუბას,

აღდონა აჟიბას, დიანა შამბას და მაია ამიჭბას ავტორობით გამოცემული „მე ვსწავლობ აფხაზურ ენას“ საფუძველზე. მაგრამ, ვფიქრობ, ეს ზღვაში წვეთია და ამ მიმართულების განსავითარებლად ძალების მაქსიმალური მობილიზებაა საჭირო.

ჩვენი აზრით, მუშაობა აფხაზური ენის სწავლების პროცესში თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენების, მათი შექმნის მიმართულებით არ უნდა შეჩერდეს. უნდა ხდებოდეს ენის პოპულარიზაცია, განსაკუთრებით ახალგაზრდებში. ამისათვის წარმატებით შეიძლება გამოყენებულ იქნას ციფრული ტექნოლოგიები, უნდა შეიქმნას მაღალი ხარისხის ციფრული კონტენტი, რათა მსურველს საშუალება ჰქონდეს აფხაზური ენით დაინტერესების შემთხვევაში სახლიდან გაუსვლელად თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით შეისწავლოს იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ეს ღირსეული წარმომადგენელი.

უნდა მოხდეს თანამედროვე განათლების დროის მოთხოვნებთან ადაპტირება და ციფრული ევოლუციის უპირატესობების გამოყენება. ამ მიმართულების განვითარების და რეალიზაციის ერთ-ერთ ძირითად პრინციპს წარმოადგენს სწავლების პროცესში ციფრული საშუალებების, ინტერაქციული სისტემების, რის მეშვეობით შესაძლებელი იქნება ანიმირებულ კომპიუტერული გრაფიკასთან, ხმასთან, სტატისტიკურ ტექსტებსა და გამოსახულებებთან მუშაობა, დანერგვის მხარდაჭერა და პედაგოგების მომზადება.

პანდემიის პერიოდში დისტანციური სწავლების მხრივ შეძენილი გამოცდილება გვარწმუნებს იმაში, რომ აუცილებელია, გავიმეორებ, სპეციალური ციფრული პლატფორმების, სახელმძღვანელოების ელექტრონული ვერსიების შექმნა, პედაგოგების მომზადება, შორეული რეგიონების ინტერნეტით უზრუნველყოფა, რაც საბოლოო ჯამში დადებითად აისახება სასწავლო პროცესის წარმართვაში. მაგრამ თანამედროვე ტექნოლოგიების განვითარება და დანერგვა განათლების სისტემაში არ უნდა ნიშნავდეს დასწრებულ სწავლაზე უარის თქმას. ეს უკანასკნელი აყალიბებს ადამიანის ფსიქოლოგიურ ჯანმრთელობას, ავითარებს ქცევის უნარებს, უწყობს ხელს საზოგადოებაში ადაპტაციას, განსაკუთრებით კი ეს მნიშვნელოვანია მცირეწლოვან მოსწავლეებში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

Pegrum (2013) Mark Pegrum, Nicky Hockly, Gavin Dudeney, Digital Literacies 2013
Hennessy, Ruthven, Brindley (2005) Hennessy, S., Ruthven, K., & Brindley, S. Teacher perspectives on integrating ICT into subject teaching: Commitment, constraints, caution, and change. *Journal of Curriculum Studies*, 37(2), 155-192. <http://dx.doi.org/10.1080/0022027032000276961> https://zhanakhelashvili.blogspot.com/2019/0-4/blog-post_4.html

- ავიძბა, კოკოსკერია, (2014) ავიძბა ლ., კოკოსკერია ე. „აფხაზური ზეპირმეტყველების გაკვეთილები“, 2014, თბილისი.
- გვანცელაძე, და სხვები,, (2018) გვანცელაძე, ამიჭბა-მადანია, ოსია-კინწურაშვილი, გვანცელაძე თ, ამიჭბა-მარდანია რ., ოსია-კინწურაშვილი რ. აფხაზური ენა დამწყებთათვის, 2018, თბილისი.
- გვანცელაძე (2003) გვანცელაძე თ., აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის. ტ.1. აფხაზური ენის გრამატიკული მიმოხილვა (ქართულ ენაზე) და აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი, 2003
- ოსია (2018) ოსია რ. ელექტრონული პროგრამა „ვისწავლოთ აფხაზური ენა - ზეპირმეტყველება“, თბილისი, 2018.

მაია მესხიძე²⁴

ყარსის კავკასიის უნივერსიტეტი (თურქეთი)

ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობები ქართული გრაფიკით შესრულებული თურქულენოვანი სახარების მაგალითზე

აბსტრაქტი. ყველა დამწერლობა შეიცავს ენის კულტურულ სიმდიდრეს, რომლის საშუალებითაც ადამიანები მნიშვნელოვან ისტორიულ მოვლენებს ჩანაწერების სახით გადასცემენ მომავალ თაობებს. ისტორიის მანძილზე თურქები იყენებდნენ კირილიცას, რუნიკულ, უიგურულ, არაბულ, ლათინურ, ებრაულ, ბერძნულ, სომხურ, ქართულ დამწერლობებს.

ცნობილია, რომ სახარება ნათარგმნია მსოფლიოს მრავალ ენაზე. არსებობს თურქულ ენაზე თარგმნილი სახარების რამდენიმე ვარიანტი. მათ შორის, ბერძნული გრაფიკით თურქულ ენაზე შესრულებული სახარება, იგი თურქეთში სათანადოდ არის გამოკვლეული და შესწავლილი. აქვე აღსანიშნავია, ქართული გრაფიკით თურქულად შესრულებული სახარება, რომელიც თურქეთში ბევრისთვის არ არის ცნობილი.

დღეისათვის ქართული გრაფიკით შესრულებული თურქულენოვანი სახარების ორი ხელნაწერი არსებობს. ჩვენს მიერ შესწავლილი ხელნაწერია შესრულებულია მხედრული ანბანით. იგი თბილისში, საქართველოს ეროვნულ არქივშია დაცული (კატალოგი: 401).

ხელნაწერს ჰქვია „სახარება და ოთხ თავი ისოს ქრისტეს თათრულად ნათარგმანევი“. იგი შედგება ოთხი ნაწილისგან. გვერდების რაოდენობა უდრის 367-ს. ჩვენს ხელთ არსებული ხელნაწერი 1881 წელს ორიგინალიდან მღვდელს, ვინმე ალექსი ბაქრაძეს გადაუწერია.

ტრანსკრიპციის მეთოდი, როგორც აპრობირებული ხერხი, ენის ისტორიის შესასწავლად გამოიყენება. იგი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია თურქული ენის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით. უნდა აღინიშნოს, რომ დიდი მნიშვნელობა აქვს ზემოაღნიშნული ხელნაწერების შედარებას ენათა ფონეტიკის თვალსაზრისით.

საკვანძო სიტყვები: სახარება, საქართველო, თურქეთი. ენობრივი ურთიერთობები.

²⁴ **მაია მესხიძე.** ფილოლოგიის დოქტორი მაია მესხიძე ყარსის კავკასიის უნივერსიტეტის პროფესორი / თურქეთი Orcid : 0000-0002-9235-6623.

Georgian-Turkish language relations on the example of the Turkish-language gospel performed with Georgian graphics

Abstract. Writing is one of the most important elements that show the existence of a language, create a cultural accumulation with a language and pass it on to future generations. Through writing, people recorded important historical events and passed them on to future generations. Among the alphabets used by Turks throughout history, there are Göktürk, Uygur, Arabic, Cyrillic, Latin, Hebrew, Greek, Armenian, Georgian alphabets.

The Bible is one of the holy books that have been translated into Turkish as well as all world languages throughout history. There are also translations of the Bible in Greek letters as well as Bible translations written in Ottoman Turkish with Arabic letters during the Ottoman period. letters written in Georgian in Georgia in Turkey, Turkish translation of the Bible known by many.

The language formed in the history of mankind, the letter system of letters showing the voices of the mouth, arranged in an agreed order, is called the alphabet. Usually alphabets consist of 25-33 symbols on average. Alphabets make up writing systems. The Georgian Alphabet is one of the 14 writing systems used in the world today.

There are two known copies of the Georgian Letter Turkish Bible. The copy we have studied in the Tbilisi National Archive (Catalog No: 401) is written in Georgian Mkhedruli (მხედრული) alphabet. The original name of the work is "The Four-Part Bible of Jesus Translated into Tatar". The handwritten work consists of four parts and a total of 367 pages. The copy we have was copied from the original text by priest Aleksi Bakradze in 1881.

The meaning of transcribed works is the well known way to learn the history of languages. It is especially important in terms of examining the history of Turkish Language. It is of great importance to compare the works in question in terms of phonology of various languages.

Keywords: Gospel, Georgia, Turkey, language relations.

ენას აქვს ურთიერთობა თითქმის ყველაფერთან, ის პირდაპირ კავშირშია მეცნიერების ყველა დარგთან, ბუნებასთან, ზოგადად ცხოვრებასთან. იგი ურთიერთობს, ასევე, კულტურულ მემკვიდრეობასთან, რადგან ასახავს ჯგუფის, საზოგადოების, ერის მახასიათებლებს. აქედან გამომდინარე, წარმოადგენს საზოგადოებრივ ინსტიტუტს. წარმოადგენს საკომუნიკაციო საშუალებას, გამოხატავს ადამიანის გრძნობებს და აზრებს.

²⁵ **Maya Meskhidze.** Doctor of Philology, Caucasus University of Kars / Turkey. Orcid : 0000-0002-9235-6623.

დღეისათვის ქართული გრაფიკით შესრულებული თურქულენოვანი სახარების ორი ხელნაწერი არსებობს. ერთ-ერთი ხელნაწერი ზუგდიდის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმში ინახება და შესრულებულია ქართული დამწერლობის მხედრული ანბანით (საინვენტარო N 894). ხელნაწერი შედგება ოთხი სახარებისაგან. მოცულობა დიდია, იგი შედგება 405 გვერდისაგან. ხელნაწერი დათარიღებულია 1739 წლის 27 სექტემბრით. ჩვენს მიერ შესწავლილი ხელნაწერი შესრულებულია მხედრული ანბანით. იგი თბილისში, საქართველოს ეროვნულ არქივშია დაცული (კატალოგი: 401). ამ ხელნაწერის სათაურია „სახარება და ოთხ თავი ისოს ქრისტეს თათრულად ნათარგმანევი“. იგი შედგება ოთხი ნაწილისგან. გვერდების რაოდენობა უდრის 367-ს. ჩვენს ხელთ არსებული ხელნაწერი 1881 წელს დეკანოზ დავით ღამბაშიძის დაკვეთით ორიგინალიდან მღვდელს, ვინმე ალექსი ბაქრაძეს გადაუწერია.

როგორც ვხედავთ, არსებობს „თათრული ოთხთავის“ ორი ხელნაწერი, რომელთაგან ზუგდიდში დაცულ ხელნაწერის გადაღების საშუალება არ მოგვეცა, ამიტომ არქივში დაცულ ხელნაწერზე ვიმუშავებთ. ორიგინალ ხელნაწერზე, შედარებითი მიმოხილვითი ანალიზი ჩაატარა პროფ. მურმან ბელთაძემ (მ. ბელთაძე, 1967).

ის ფაქტი, რომ საქართველო თავისი გეოპოლიტიკური მდებარეობიდან გამომდინარე თურქულენოვანი სამყაროს მეზობლადაა და საქართველოში ცხოვრობს თურქულენოვანი მოსახლეობა, გვაფიქრებინებს, რომ ეს ნაშრომი ითარგმნა ქრისტიანობის არსის მათთვის ხელმისაწვდომობის მიზნით. სახარება შესრულებულია მხედრული ანბანით, რაც გაადვილებდა მის წაკითხვას და ფართო მასებში გავრცელებას. სათაურში, ტერმინის „თათარი“ გამოყენება განპირობებულია იმით, რომ საქართველოში თათარს თურქულად მოსაუბრე ხალხს და ზოგადად მუსლიმებს უწოდებენ. ამ მიზეზით, ჩვენ მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ ჩვენი სადოქტორო დისერტაციისთვის მიგვეცა შემდეგი სათაური - „ქართული გრაფიკით შესრულებული თურქული სახარება“.

სახარების ტექსტის დამუშავების შემდეგ, მივედით ქვემოთ ჩამოთვლილ დასკვნებამდე:

ენის მახასიათებლებიდან გამომდინარე აღსანიშნავია, რომ ტექსტში აღმოსავლეთ ანატოლიის, კერძოდ, ფოცხოვის, ართვინის, შავშეთის, არტანუჯის, იუსუფელის მხარეებში გავრცელებული დიალექტების და მაჰმადიან მესხთა თურქული მეტყველების ზეგავლენა იგრძნობა. ასევე, ჩანს აზერბაიჯანული ენის ზეგავლენაც.

მაგალითად: დარღვეულია ხმოვანთა სინჰარმონიზმი

გეთურდი geturdi (297/17), დემადი demadi (332/6), სევარამ sevaram (343/6), ევუმა evuma (39/4), გელსუნ gelsun (60/3), გეთსუნლარ getsunlar (125/18), ხარაბ ეტმაზ ħarab etmaz (15/4), ბილმაზლარ bilmazlar (264/9), სზა s[i]za (13/14)

მრავლობითი რიცხვი მხოლოდ ერთი ფორმით გვხვდება -ლარ Çokluk eki +lar şekli-
ndedir: ევლარინი evlarini (80/12), გუნლარ gunlar (252/3), აელლარი aeğlari (331/10),
ათალარი atalari (144/12), ბეგლარი beğlari (68/19), ქიშილარ kişiler (305/9)

წინადადების წყობა უმეტესად ქართულია.

Sabah. ki. oldi. şahr[a]. donub. ac^oldi. bir. icil. ağaci. yol. uşta. gordi. geldi. yenina. zad.
bulmadi. iç[i]nda. yaprahđan. qayri. ‘ Sabah olunca şehre dönüp acıktı, yol üstünde bir incir
ağacı gördü, yanına gidince yapraklar dışında hiçbirşey bulamadı‘ (72/17-18, 73/1). როცა
გათენდა ქალაქში დაბრუნდა და მოშივდა. ლეღვის ხე გზაზე ნახა, მივიდა ხესთან,
ვერაფერი ვერ ნახა ფოთლის გარდა.

O^zaman, Hazrati. İsoa. Ruddan, çola. aparur. idi^ki, Şeytandan, tacruba, olunsun. (7/2-3)
მაშინ იესო სულისგან უდაბნოში იყო გაყვანილი, რომ ეშმაკის გამოცდა გაეკლო.

Dağdan. ki. yendi. çoh. caamaat, ardinca. geldi_lar. biri abraz. idi. geldi. ozina. şecda,
q[1]ldi, dedi. Yara- bi. ager. ist[i]yasan. qad[i]rsan. mani. sağ[a]ltmağa (19/10-12) მთიდან
როდესაც ჩამოვიდა ბევრი ხალხი უკან გაჰყვა. ერთი კეთროვანი იყო მივიდა მასთან
თაყვანი სცა მუხლი მოიყარა და მას უთხრა უფალო თუ გნებავს შენი სიდიადით გა-
ნმკურნე.

Gogun. canati. bengzar. ev. sahabina. ki-sahardan. ç[1]hđi. gandinun. bağina-pahlalar. Apa-
rmağa. (66/14-15) ცათა სასუფეველი ჰგავს ოჯახის პატრონს, რომელიც დილაუთენია
გამოვიდა და თავის ვენახში მუშები გააგზავნა სამუშაოდ.

როგორც ვხედავთ სახარების დიდ ნაწილში იგრძნობა ქართული ენის ზე-გავ-
ლენა, მისი სინტაქსური წყობა, რომელიც განპირობებულია იმით, რომ მთარგმნელი
არის ქართველი, რომელმაც იცის რეგიონში გავრცელებული თურქული ენის დია-
ლექტი და ის მაჰმადიანურ ტერმინოლოგიასაც კარგად ფლობს და იყენებს სიტყვებს
როგორცაა namaz kılmak, tabeh olmak, tahram qılmak, Alah tala, Rab, rahim, secda
qılmak.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბელთაძე (1967) მ. ბელთაძე, „XIII საუკუნის თურქულენოვანიძეგლი ქართული ტრა-
ნსკრიპციით“, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ.121, 1967
თბილისი.

სე არქივი: საქართველოს ეროვნული არქივის ხელნაწერთა კატალოგი, N 401, 54.

მესხიძე (2018) მ. მესხიძე, ქართული გრაფიკით შესრულებული თურქულენოვანი
სახარება, ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად
წარდგენილი დისერტაცია, ათათურქის უნივერსიტეტი, თურქული ენების
კვლევის ინსტიტუტი, ერზურუმი, 2018.

Meskhidze, M. (2018) *Gürcü Harfli Türkçe İncil* (İnceleme-Metin- Dizin). Doktora Tezi,
Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.

სოფიკო ჭაავა²⁶
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

**აფხაზოლოგია სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში -
სწავლება და კვლევა (პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძის ხელმძღვანელობით)**

აბსტრაქტი. ნაშრომში შესწავლილი და გაანალიზებულია სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში (თბილისი) აფხაზოლოგიის განვითარების მოკლე ისტორია. თავდაპირველად მხოლოდ აფხაზური ენა ისწავლებოდა. მოგვიანებით ჩამოყალიბდა აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტი, რომელსაც იმთავითვე ცნობილი ენათმეცნიერი, აფხაზოლოგი, პროფესორი თეიმურაზ გვანცელაძე ჩაუდგა სათავეში. მოგვიანებით, ინსტიტუტის ბაზაზე შეიქმნა სამშვიდობო განათლების ცენტრის აფხაზეთის კვლევის მიმართულება, რომელიც ფასდაუდებელ საქმიანობას ეწევა აფხაზური ენის, ლიტერატურისა და კულტურის ისტორიის შესწავლის მხრივ. ქართულ, აფხაზურ, ინგლისურ და რუსულ ენებზე ქვეყნდება აფხაზური ენის ლიტერატურის ნიმუშები, მომზადდა და გამოიცა არაერთი საინტერესო სამეცნიერო ნაშრომი აფხაზური ენის, ლიტერატურის, ეთნოგრაფიის მიმართულებით.

თეიმურაზ გვანცელაძის ინიციატივით, 2006 წელს სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში შეიქმნა აფხაზური ფილოლოგიის საბაკალავრო პროგრამა (ძირითადი და დამატებითი პროგრამები), რომელს 2012 წლამდე მუშაობდა აკრედიტაციის რეჟიმში, ხოლო 2012 წელს გაიარა პროგრამული აკრედიტაცია.

პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის ხელმძღვანელობით, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა აფხაზური ენისა და ლიტერატურის მიმართულებით მრავალი ახალგაზრდა კადრი აღზარდა.

საკვანძო სიტყვები: აფხაზოლოგია, ენა, ლიტერატურა, ეთნოგრაფია, აფხაზური ფილოლოგიის საბაკალავრო პროგრამა, სწავლება და კვლევა.

²⁶ **სოფიკო ჭაავა**, ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამშვიდობო განათლების ცენტრის აფხაზური ენისა და ლიტერატურის მიმართულების თანამშრომელი.

Sofiko Chaava²⁷
Abkhazology at Sukhumi State University -
teaching and research (led by Prof. Teimuraz Gvantseladze)

Abstract. The short history of the development of Abkhazology at Sukhumi State University (Tbilisi) is studied and analyzed in the work. At first, only the Abkhazian language was taught. Later, the Institute of Abkhazian Language and Culture was established, which was headed by the famous linguist, abkhazologist, Professor Teimuraz Gvantseladze. On the basis of the Institute, the Abkhazia research direction of the Peace Education Center was established, which is engaged in invaluable activities in the field of studying the history of the Abkhazian language, literature and culture. Literary samples of the Abkhazian language, literature are published in Georgian, Abkhazian, English and Russian languages, many interesting scientific works in the direction of Abkhazian language, literature, ethnography were prepared and published. Under the initiative of T. Gvantseladze, in 2006, the undergraduate program of Abkhazian philology (main and additional programs) was established in Sukhumi State University, which has many graduates. The program has been accredited since 2012. Under the leadership of Professor Teimuraz Gvantseladze, Sukhumi State University increased its young staff in the direction of Abkhazian language and literature.

Keywords: Abkhazology, language, literature, ethnography, undergraduate program of Abkhazian philology, teaching and research.

აფხაზური ენის ფაკულტატური სწავლება ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალში²⁸ დაიწყო 2000 წელს ფილოლოგიის ფაკულტეტის ქართული ენისა და ლიტერატურის სპეციალობაზე, მაშინდელი ადმინისტრაციის წარმომადგენლების - პროფესორ ოთარ ჟორდანიას²⁹ და დოცენტ მერაბ ნაჭყებიას³⁰ ინიციატივით. კურსს კითხულობდა პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძე.

²⁷ **Sofiko Chaava**, doctor of philology, employee of the Abkhazian language and literature department of the Peace Education Center of Sukhumi State University.

²⁸ 2007 წელს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალს, საქართველოს „უმადლესი განათლების კანონის“ საფუძველზე, ეწოდა სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

²⁹ **ოთარ ჟორდანია** - ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალის რექტორი 1993-2006 წლებში. ცხუმ-აფხაზეთის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტი.

³⁰ **მერაბ ნაჭყებია**, ფილოლოგიის დოქტორი, პროფესორი. 1996-2005 წლებში იყო ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოხუმის ფილიალის ფილოლოგიის ფაკულტეტის დეკანი. 2006 წლიდან არჩეულია პროფესორად, ხოლო 2015 წლიდან სსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანად.

2006-2007 წლებში პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძის ინიციატივით სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში პირველად შეიქმნა აფხაზური ფილოლოგიის საბაკალავრო პროგრამა, რომელმაც ავტორიზაციის ფარგლებში დროებითი აკრედიტაცია მიიღო 2008 წლის 8 იანვარს. 2012 წლის 28 ნოემბერს აფხაზური ფილოლოგიის საბაკალავრო პროგრამას მიენიჭა სრული სახელმწიფო აკრედიტაცია. საბაკალავრო პროგრამას ახლავს აქვს, როგორც ძირითადი (major), ასევე დამატებითი (minor) სასწავლო გეგმები, რაც ნიშნავს, რომ პროგრამაზე სწავლობს საქართველოს ერთიანი ეროვნული გამოცდების საფუძველზე აფხაზური ფილოლოგიის პროგრამაზე ჩარიცხული სტუდენტები, ასევე სხვა საბაკალავრო პროგრამის სტუდენტები, რომლებმაც დამატებითი პროგრამის ფარგლებში აირჩიეს აფხაზური ფილოლოგია.

აფხაზური ფილოლოგიის საბაკალავრო პროგრამაში ისწავლება აფხაზოლოგიის კომპეტენციისთვის აუცილებელი სასწავლო კურსები: **აფხაზური ენა, საკომუნიკაციო აფხაზური ენა, აფხაზური ფოლკლორი, აფხაზური ლიტერატურის ისტორია, აფხაზი ხალხის ეთნოლოგია, აფხაზეთის არ. ისტორია, აფხაზურ-ქართული ლინგვოკულტურული კონტაქტები, ქართულ-აფხაზური ლიტერატურული ურთიერთობანი და სხვანი. პროგრამამ სრული**

აფხაზური ფილოლოგიის საბაკალავრო პროგრამას კურსდამთავრებულთა **პირველი გამოშვება** ჰქონდა 2013 წელს. პროგრამის წარჩინებული სტუდენტები იღებდნენ **პრეზიდენტის სტიპენდიას**. სტუდენტები სისტემატურად მონაწილეობენ საფაკულტეტო და სხვადასხვა მასშტაბის კონფერენციებში, **სახელმწიფო ენისა და აფხაზური ენის დღისადმი** მიძღვნილ ღონისძიებებში, ტრენინგებში. სტუდენტები ლექტორებთან ერთად მონაწილეობდნენ **5 სასწავლო-სამეცნიერო ექსპედიციის** მუშაობაში. ექსპედიციები მოეწყო **ბათუმში (3-ჯერ), მარტვილ-სენაკსა და ზუგდიდში**.

აფხაზური ფილოლოგიის დამატებითი (minor) პროგრამის კურსდამთავრებულმა, ამჟამად დოქტორანტმა **მონიკა ხობელიამ** აქტიური მონაწილეობა მიიღო შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის - „**თანამედროვე აფხაზური ენის ეკოლინგვისტური ანალიზის**“ - შესრულებაში.

2008 წელს სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტზე პროფ. თ. გვანცელაძის ინიციატივით დაარსდა აფხაზური ენისა და კულტურის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი (აეკი), რომელიც ფუნქციონირებდა 2018 წლამდე. აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტის თანამშრომლები იყვნენ: პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძე (დირექტორი); პროფ. მანანა ტაბიძე; უმცრ. მეცნ. თანამშრ. თამარ გითოლენდია; უმცრ. მეცნ. თანამშრ. სოფიკო ჭაავა.

**აფხაზური ენისა და
კულტურის ინსტიტუტი**

**Апсуа бызшәеи
культурей ринститут**

**Institute of Abkhazian
Language and Culture**

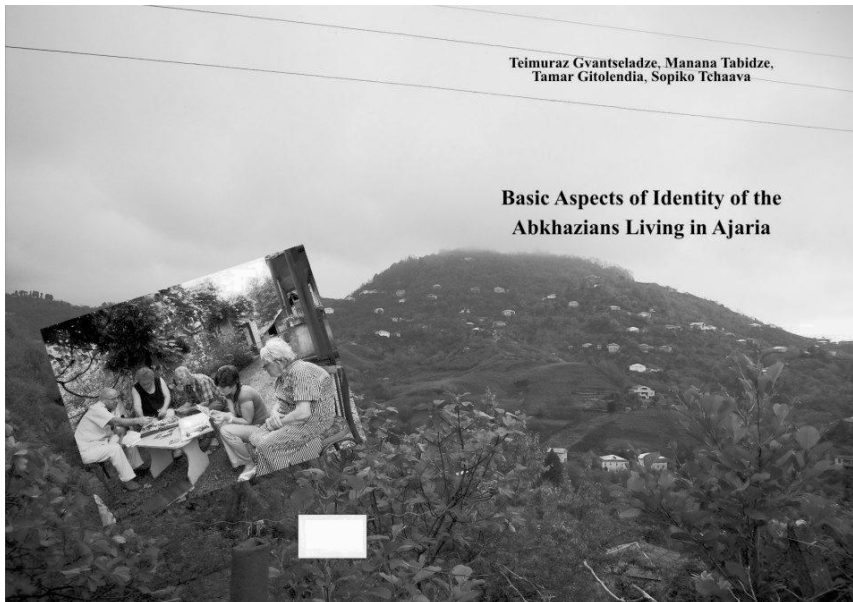
აფხაზურ ენისა და კულტურის ინსტიტუტის თანამშრომლებმა **თეიმურაზ გვანცელაძის ხელმძღვანელობით** გამოსცეს **26 წიგნი**: მონოგრაფიები, სახელმძღვანელოები, ორენოვანი ლექსიკონები, სამეცნიერო კრებულები, დაამუშავეს რამდენიმე პროექტი, მოაწყვეს სასწავლო-სამეცნიერო ექსპედიციები, დააარსეს ეროვნული მასშტაბის სამეცნიერო კონფერენცია, ჩაატარეს არაერთი საჯარო ლექცია, სემინარი, პროექტებისა და გამოცემული წიგნების პრეზენტაციები, შექმნეს სასწავლო ელექტრონული რესურსები, ელექტრონული ბიბლიოთეკა, ბლოგი და ფეისბუქის გვერდი. სიახლეები აქტიურად შექედებოდა სატელევიზიო გადაცემებში.

კვლევითი და საგანმანათლებლო პროექტები: 2010 წელს აფხაზეთის ა.რ. განათლებისა და კულტურის სამინისტროს „აფხაზეთის მეცნიერთა მხარდაჭერის პროგრამის“ ფინანსური მხარდაჭერით გამოსაცემად მომზადდა და დაიბეჭდა **ზაგრატ (შოთა) ჯანაშიას წიგნი „მევენახეობა-მეღვინეობის აფხაზური ლექსიკა“ (რუსულ ენაზე)**.

2011 წელს გაეროს განვითარების პროგრამისა და ევროსაბჭოს ერთობლივი საერთაშორისო ინიციატივის „**ნდობის აღდგენისა და ადრეული რეაგირების მექანიზმის**“ (COBERM-ის) გრანტის საფუძველზე დამუშავდა კვლევითი თემა: „**აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა იდენტობის კვლევა. 1**“. პროექტის ფარგლებში გამოიცა 3 წიგნი: თეიმურაზ გვანცელაძე, მანანა ტაბიძე. **აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა იდენტობა.1**. პირველი სამეცნიერო-სასწავლო ექსპედიციის წინასწარი შედეგები. გამომცემლობა „**არტანუჯი**“, თბილისი, 2011;

Теймураз Гванцеладзе, Манана Табидзе, Тамар Гитолендия, Софико Чаава. Основные аспекты идентности абхазов, живущих в Аджарии. Тбилиси, изд. „Универсал“, 2011;

Teimuraz Gvantseladze, Manana tabidze, Tamar Gitolendia, Sofiko Chaava. Basic Aspects of Identity of the Abkhazians Living in Ajaria. Tbilisi, Publishing House Universal, 2011.

2014-2015 წლებში გაეროს განვითარების პროგრამისა და ევროსაბჭოს ერთობლივი საერთაშორისო ინიციატივის „ნდობის აღდგენისა და ადრეული რეაგირების მექანიზმის“ (COBERM-ის) გრანტის საფუძველზე დამუშავდა პროექტი „აფხაზოლოგიის ელექტრონული ბიბლიოთეკა“. აფხაზ კოლეგებთან თანამშრომლობით შეიქმნა ელექტრონული ბიბლიოთეკა, რომლის საიტზე განთავსდა აფხაზ და ქართველ ჰუმანიტარ მეცნიერთა 140 მონოგრაფიის ელექტრონული ვერსიები.

2014-2015 წლებში **თ. გვანცელაძემ** და **თ. გითოლენდიამ** აფხაზეთის ა.რ. განათლებისა და კულტურის სამინისტროს დაკვეთით შეადგინეს „**აფხაზური ენის ელექტრონული ინტერაქტიული სასწავლო პროგრამა. მეორე დონე**“;

2014-2015 წლებში **თ. გვანცელაძემ** გაეროს განვითარების პროგრამის (UNDP) დაკვეთით ე. კოკოსკერიასთან ერთად **აფხაზურად თარგმნა „მოქვის სახარების“** ვრცელი რეზიუმე;

2014-2016 წლებში **თ. გვანცელაძემ** ლუნდის უნივერსიტეტის (შვედეთი) ბაზაზე მოქმედ პროექტში „**შედარებითი ენათმეცნიერების დიაქრონული ატლასი**“ **დაამუშავა აფხაზური ენის მასალა.**

2017-2018 წლებში **თ. გვანცელაძე** მონაწილეობდა ლუნდის უნივერსიტეტის ბაზაზე მოქმედი პროექტის „**კავკასიის ენათა ოჯახების ფილოგენეტიკის**“ დამუშავებაში;

2018 წელს **თ. გვანცელაძემ** მონაწილეობა მიიღო აფხაზეთის ა.რ. განათლებისა და კულტურის სამინისტროს დაფინანსებულ პროექტში „**აფხაზური ენა დამწყებთათვის**“. იყო ამ პროექტის ხელმძღვანელი;

2020-2021 წლებში **თ. გვანცელაძე, ს. ჭავჭავაძე, ლ. მირცხულავა და მ. ხობელია** მონაწილეობდნენ შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის - „**თანამედროვე აფხაზური ენის ეკოლინგვისტური ანალიზის**“ დამუშავებაში.

სამეცნიერო გამოცემები:

თეიმურაზ გვანცელაძე. აფხაზური და ქართული ენების შემსწავლელთათვის (ორ ტომად). გამომცემლობები: „ქართული ენა“ და „ინტელექტი“. თბილისი, 2003; ქართულ-აფხაზურ ლინგვოკულტურულ ურთიერთობათა ისტორია. I. თბილისი, 2010 წელი;

აკაკი წერეთლის „გამზრდელი“. დამხმარე სახელმძღვანელო უნივერსიტეტების სტუდენტთათვის. პოემის ქართული ტექსტი დიმიტრი გულიასეული აფხაზური თარგმანითურთ გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა დაურთო, აფხაზურ-ქართული და ქართულ-აფხაზური სასწავლო ლექსიკონები შეადგინა **თეიმურაზ გვანცელაძემ.** გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი, 2008, მეორე გამოცემა - 2010;

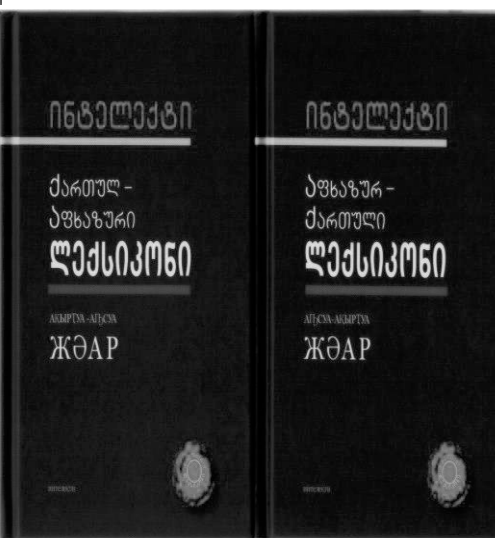
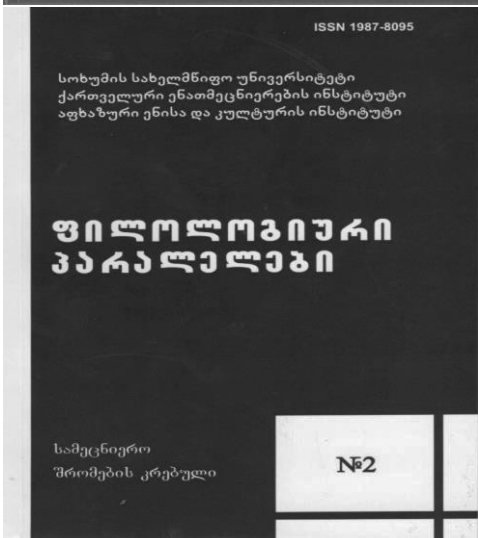
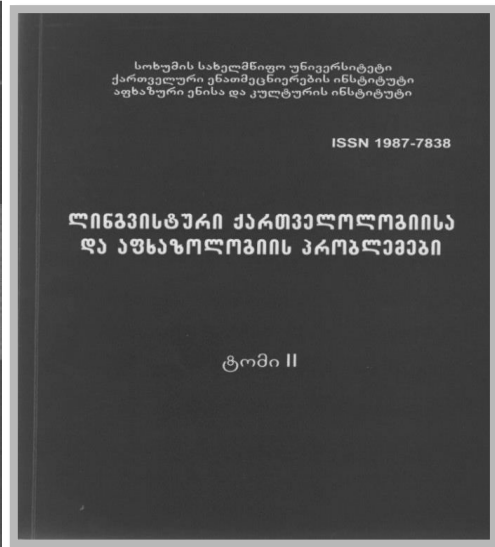
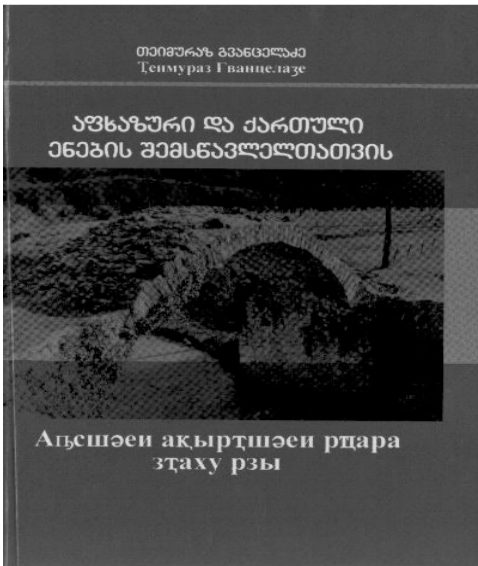
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის **ქართული ენისა და კულტურის ინსტიტუტთან** (დირექტორი - **პროფ. მერაბ ნაჭყებია**) ერთად მომზადდა და გამოიცა სამეცნიერო შრომების კრებულები:

ა) „**ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები**“, ტ. I, თბილისი, 2009;

ბ) „**ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები**“, ტ. II, თბილისი, 2010;

გ) „**ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები**“, ტ. III, თბილისი, 2011;

დ) „ფილოლოგიური პარალელები“ (იგი პროფ. მ. ნაჭყებიას ინიციატივით მალე იქცა საფაკულტეტო პერიოდულ სამეცნიერო ორგანოდ). N1 – 2009, N2 - 2010, N3 - 2011; უპირველესი... დიმიტრი გულია. ლექსები და შაირები. რეპრინტული გამოცემა ემღვნება აფხაზური მხატვრული ლიტერატურის შექმნის 100 წლისთავს. (აფხაზურ ენაზე). გამომცემლობა „სიესტა“. თბილისი, 2012; თეიმურაზ გვანცელაძე. აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი. ქართულ-აფხაზური ლექსიკონი. გამომცემლობა „ინტელექტი“. თბილისი, 2012, მეორე გამოცემა - 2019; აფხაზური ენის პირველი ლექსიკონი. ვლადიმერ რომანოვი. აზაზური ლექსიკონი. ლექსიკონის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, აფხაზური დიალექტური ფორმები აღადგინა, წინასიტყვაობა და გამოკვლევა დაურთო თეიმურაზ გვანცელაძემ. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. სსუ აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტი. გამომცემლობა „ნეკერი“. თბილისი, 2013, მეორე გამოცემა - 2014.

აფხაზოლოგიის ცენტრის სამეცნიერო-სასწავლო ექსპედიციები: გაეროს განვითარების პროგრამისა და ევროკავშირის ინიციატივის „ნდობის აღდგენისა და ადრეული რეაგირების მექანიზმის“ (COBERM) მიერ დაფინანსებული პროექტის „აჭარაში მცხოვრებ აფხაზთა იდენტობის კვლევა.1-ის“ (ხელმძღვანელი თეიმურაზ გვანცელაძე) ფარგლებში 2011 წელს მოეწყო 2 სასწავლო-სამეცნიერო ექსპედიცია აჭარაში, რომლებშიც მონაწილეობდნენ აეკ-ის თანამშრომლები, სტუდენტები და მოხალისეები.

სამეცნიერო ფორუმები: სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ენისა და კულტურის ინსტიტუტისა (დირექტორი: პროფ. მერაბ ნაჭყებია) და აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტის ინიციატივით ჩატარდა ეროვნული მასშტაბის 4 სამეცნიერო კონფერენცია: „ლინგვისტური ქართველოლოგიისა და აფხაზოლოგიის პრობლემები“.

2008 წელს შექმნილ აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტის ბლოგს ა.წ. 30 სექტემბრისათვის 52 ათასამდე მომხმარებელი ჰყავდა, ხოლო ფეისბუქის ოფიციალურ გვერდს - 3 098 მეგობარი მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნიდან: <http://www.abkhazology.wordpress.com>, FB: აფხაზოლოგია.

აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტმა ჩაატარა არაერთი პრეზენტაცია უნივერსიტეტში, პარლამენტში, კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროში, პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში და ა.შ.

2019 წლიდან სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტში რექტორის, პროფესორ ზურაბ ხონელიძის ინიციატივით საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრომ მხარი დაუჭირა „სამშვიდობო განათლების ცენტრის“ (დირექტორი - ლევან გერაძე) შექმნას. ცენტრში შეიქმნა „აფხაზეთის კვლევის მიმართულება“, რომელსაც ხელმძღვანელობს პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძე.

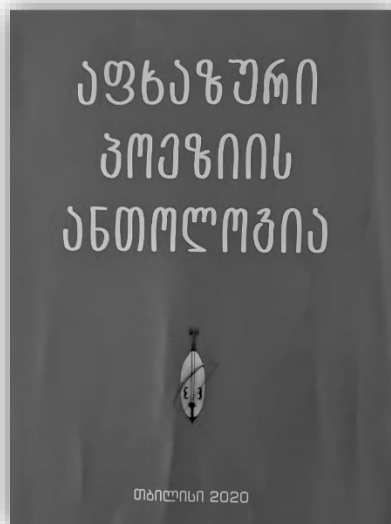
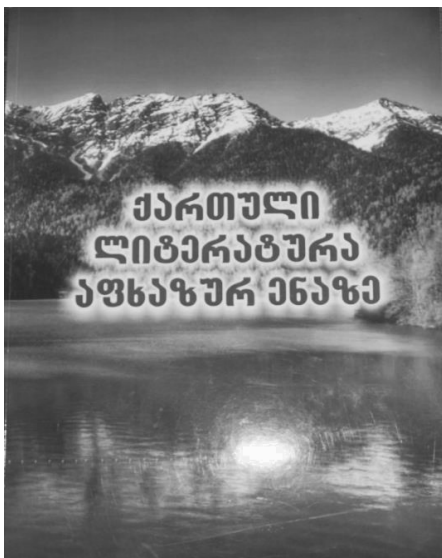

სამშვიდობო განათლების ცენტრის ეგიდით და პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძის უშუალო მონაწილეობით 2019-2020 წლებში გამოიცა შემდეგი წიგნები:

„ქართული ლიტერატურა აფხაზურ ენაზე“ აკაკი წერეთლის პოემა „გამზრდელი“; ლეო ქიაჩელის მცირე რომანი „ჰაკი აძბა“. გამოსაცემად მოამზადეს თეიმურაზ გვანცელაძემ და სოფიკო ჭაავამ. გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2019; კავკასიოლოგიის შესავალი სახელმძღვანელო უნივერსიტეტის სტუდენტებისათვის. გვანცა გვანცელაძე, თეიმურაზ გვანცელაძე. გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2019;

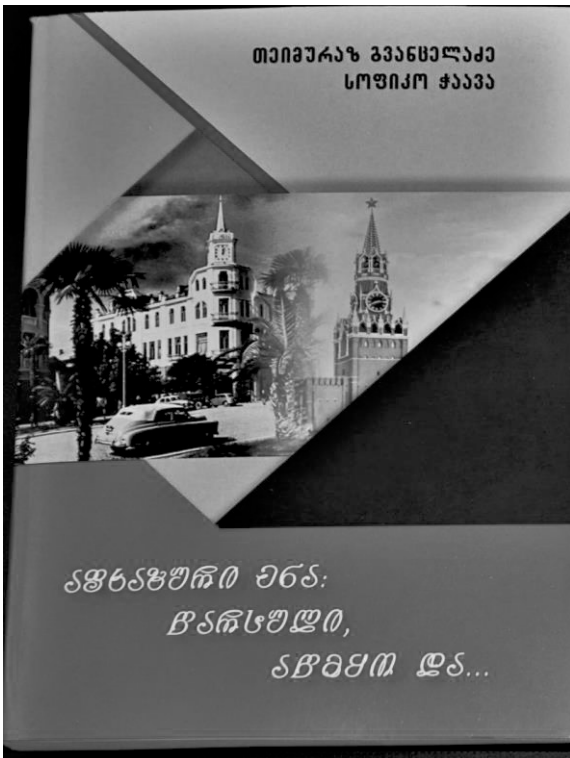
აფხაზური პოეზიის ანთოლოგია მთარგმნელ-შემდგენელი: ნიკა ბაძაღუა. რედაქტორი: თეიმურაზ გვანცელაძე. თბილისი, 2020.

მიმართულების მიერ ჩაიწერა ვიდეოლექციები და ვიდეოპრეზენტაციები აფხაზოლოგიასთან დაკავშირებული საკითხების შესახებ, რომლებიც განთავსებულია იუთუბზე (შემსრულებლები: თეიმურაზ გვანცელაძე, სოფიკო ჭაავა და მონიკა ხობელია).

დიდგორის ბრძოლის 900 წლისთავთან დაკავშირებით, 2021 წლის 12 აგვისტოს აფხაზეთის კვლევის მიმართულების ორგანიზებით ჩატარდა **ონლაინ სამეცნიერო კონფერენცია**.

2019 წელს შოთა რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის „აფხაზური ენის ეკოლინგვისტური ანალიზის“ ფარგლებში დაიბეჭდა მონოგრაფია (ავტორები: თეიმურაზ გვანცელაძე და სოფიკო ჭაავა) „აფხაზური ენა: წარსული, აწმყო და... (ეკოლინგვისტური და სოციოლინგვისტური ანალიზი)“. გამომცემლობა „სამშობლო“, თბილისი, 2021, 444 გვ. ახლავს 100-გვერდიანი რეზიუმე ინგლისურ ენაზე.

ამრიგად, ჩვენს მიერ ზემოთ მოკლედ წარმოდგენილი ინფორმაციაც მიუთითებს რამდენად მნიშვნელოვან და ფასდაუდებელ საქმიანობას ეწევა სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის აფხაზოლოგიის ცენტრი პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის

ხელმძღვანელობით. ეს მოკლე ინფორმაცია ადასტურებს რომ სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი მნიშვნელოვანი აფხაზოლოგიური სასწავლო-სამეცნიერო კერაა, სადაც აფხაზოლოგიური დისციპლინების სწავლება და აფხაზური ენისა და კულტურის მეცნიერული კვლევა მაღალ დონეზე მიმდინარეობს. ამ საქმეში გადამწყვეტი იყო და არის უნივერსიტეტის ადმინისტრაციისა და შესაბამისი ფაკულტეტის დეკანატის ხელშეწყობა, რისთვისაც მათ მიმართ მაღლიერების გრძნობას გამოვთქვამთ. და, რაც მთავარია, ყოველივე ეს არ იქნებოდა, რომ არა აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტის (ახლა აფხაზეთის კვლევის მიმართულება) მცირერიცხოვანი კოლექტივის შრომა პროფესორ თეიმურაზ გვანცელაძის ხელმძღვანელობით.

ნინო მაშია³¹

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ნასესხები სიტყვები მეგრულ-ლაზურ სასოფლო-სამეურნეო ლექსიკაში

აბსტრაქტი. ნაშრომში შესწავლილია ნასესხები სიტყვები მეგრულ-ლაზურ სასოფლო-სამეურნეო ლექსიკაში. ანალიტიკურმა მასალამ აჩვენა, რომ სხვადასხვა ეპოქაში ნასესხები არაბული, თურქული, სპარსული, ბერძნული და სხვა სიტყვები უხვადაა მეგრულ-ლაზურში (ასევე სალიტერატურო ქართულში). ამის მიზეზი არის ეკონომიკური, პოლიტიკურ-კულტურული თუ რელიგიური (ან ყველა ამ ფაქტორების ერთობლიობა) ურთიერთობები ჩვენს მეზობელ ქვეყნებთან. შესაძლებელია რომელიმე მათგანის ან ერთდროულად ყველა ამ ფაქტორის არსებობა:

ა) მეგრულ-ლაზურ სასოფლო-სამეურნეო ლექსიკაში იდენტიფიცირებულია სიტყვები, რომლებიც სალიტერატურო ქართულიდან ყოველგვარი ცვლილების გარეშე იყო მიღებული, ან ზოგიერთი მათგანი იცავდა ფონეტიკის წესებს და დამკვიდრდა ტრანსფორმირებული ფორმით მთელი დროის განმავლობაში. ასეთი ლექსიკური ნაზავის შედეგი მეგრულში გამოიკვეთება: კვირტი, ჩენჩო, ბარი, მარანი; ლაზურად: ქინძი, ქერი და სხვ.

ბ) უცხოური ლექსიკური ერთეულების რაოდენობა მეგრულ-ლაზურში (განსაკუთრებით ამ უკანასკნელში) დიდია. უცხო სიტყვების გარკვეული ნაწილი ქმნის სინონიმურ წყვილებს მეგრულ-ლაზურ ლექსელებთან: ლაზ ბამბაკი (ბამბის სახეობა) და ფამბული (თურქ. pamuk), ლაზ 253 ბულეკი (რადიმ, ბოლქვი) და რედისი (რუსული), ლაზ ფესო (ფესვი) და ქდოკი (თურქ.), ლაზ გეპუსკუტა (უნაყოფო, თეთრი მიწა) და კითლული (თურქული კიტლიკი) და ა.შ.

საკვანძო სიტყვები: მეგრული ლაზური, ნასესხები, სასოფლო-სამეურნეო, სიტყვა, ლექსიკა, სალიტერატურო ქართული, პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული, ფაქტორი.

³¹ ნინო მაშია, ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანის მოადგილე.

Borrowed words in Megrelian-Laz agricultural vocabulary

Abstract. The analytical material has demonstrated that Arab, Turkish, Persian, Greek and other words borrowed in different epochs are abundant in Megrelian-Laz (as well as in literary Georgian). The reason behind this the economic, political-cultural or religious (or the combination of all these factors) relations with our neighboring countries.

A) In the Megrelian-Laz agricultural vocabulary the words, which were adopted without any modification from literary Georgian can be identified, or some of them followed the rules of phonetics and were established by a transformed form throughout the time period. The result of such lexical mixture can be identified in Megrelian: კვირტი, ჩენწო, ბარი, მარანი; in Laz: ქინძი, ქერი, etc.

b) The amount of foreign lexical units in Megrelian-Laz (especially in the latter) is big. A certain part of foreign words creates synonymic pairs with Megrelian-Laz lexemes: Laz ბამბაკი (a type of cotton) and ფამბული (Turk. pamuk), Laz 253 ბულეკი (raddish, bulb) and რედისი (Russiaj), Laz ფესო (root) and ქოქი (Turkish), Laz გეპუსკუტა (barren, white land) and კითლული (Turkish Kitlik), etc.

Key words: Maghrian language, Laz language, agricultural, word, vocabulary, literary Georgian, political, economic, cultural, factor.

ცივილიზებულ ერთა ენები ადასტურებენ, რომ ენათა განვითარების ისტორია ერთმანეთთან (განსაკუთრებით მეზობელენებთან) მათი აქტიური ურთიერთობების, კონტაქტების ისტორიაა, რასაც ბუნებრივად მოჰყვება ერთი ენიდან სხვა ენის მიერ სიტყვათა შეთვისება. ერთი ენიდან მეორე ენაში სიტყვათა შესვლასა და დამკვიდრებას ლიტერატურაში სიტყვის სესხება ეწოდება. სესხების დროს ხდება ფონეტიკური და გრამატიკული სუბსტიტუცია. ნასესხობა მიესადაგება მსესხებელი ენის სისტემას, ზოგჯერ იმდენად, რომ მისი უცხოური წარმომავლობა შეიძლება დადგინდეს მხოლოდ საგანგებო ეტიმოლოგიური ანალიზით.

ცნობილია, რომ არსებობს უცხოური ლექსიკური ფორმების დამკვიდრების ორი გზა: მწიგნობრული და ზეპირი. მეორე, ზეპირი მეთოდი ლექსემათა გადმონერგვისა, ერთადერთი გზა აუმწერლობო ენებისათვის, თუმცა მწერლობის მქონეთათვისაც არა აუცხო მოვლენა.

საანალიზო მასალამ გვიჩვენა, რომ მეგრულ-ლაზურში (ისევე, როგორც სალიტერატურო ქართულში) უხვადაა სხვადასხვა ეპოქაში შემოსული არაბული, თურქული, სპარსული, ბერძნული სიტყვები; ამის მიზეზია ჩვენს მეზობელ ხალხებთან

³² Nino Mashia, Doctor of philology, Associated Professor at Sokhumi State University, deputy dean of the Faculty of Humanities.

ეკონომიკური, პოლიტიკურ-კულტურული ან რელიგიური ურთიერთობა. შესაძლებელია რომელიმე მათგანის ან ერთდროულად ყველა ამ ფაქტორის არსებობა:

ა) მეგრულ-ლაზურ სამეურნეო ლექსიკაში თავს იჩენს ისეთი სიტყვები, რომლებიც ყოველგვარი ცვლილების გარეშეა სალიტერატურო ქართულიდან შეთვისებული, ან ზოგი მათგანი დროთა ვითარებაში ფონეტიკურ წესებს დამორჩილებული დამკვიდრებულია. ამგვარი ლექსიკური 207 შერევის შედეგი ჩანს მეგრულში: **კვირტი, ჩენჩო, ბარი, მარანი...ლაზურში : ქინძი, ქერი, დიკა, ზენი, ბრინჯი...**

ბ) უცხოური ლექსიკური ერთეულების ხვედრითი წილი მეგრულ-ლაზურში (განსაკუთრებით უკანასკნელში) დიდია. უცხო სიტყვათა გარკვეული ნაწილი მეგრულ-ლაზურ ლექსემათთან ერთად ქმნიან სინონიმურ წყვილებს: ლაზ. **ბამბაკი** (ბამბის სახეობა) და**ფამბული**(თურქ. pamuk), **დიკა** (ხორბლის სახეობა) და**არმაშ**, მეგ. **ქერი** (მარცვლოვანი მცენარე) და**ქერექენი, ბულევი** (ბოლოკი, ბოლქვი) და**რედისი** (რუს.), ლაზ. **ფესო** (ფესვი) და**ქოქი** (თურქ), ლაზ. **გეპუსკუტა** (მოუსავლიანი, თეთრიმიწა) და**კითლუდი** (თურქ. Kitlik)...

გ) ასევე ნასესხები სიტყვები, რომლებიც დროთა განმავლობაში დამკვიდრებულია ლაზურში და მის ორგანულ ნაწილად ქცეულა: **კრომი** (ხახვი, ბერძ.) და**სოღანი, ბრინჯიდაჩელთილი** (დაუცეხავი ბრინჯი თურქ.) **შუკა/შურკა** (ნესვი, თურქ.), **კავონი/კაონი**(თურქ.)...

საინტერესოა არაბულ-თურქულ-სპარსული ნასესხობანი მეგრულ-ლაზურ სასოფლო-სამეურნეო ლექსიკაში. ბევრი არაბული სიტყვა ქართულ ენაში სხვა აღმოსავლური ენის მეშვეობით (თურქულიდან, სპარსულიდან) არის შემოსული. როგორც აკად. გ. წერეთელია ღნიშნავდა: „XI-XII საუკუნეებიდან მოყოლებული უკვე იხსნება გზა არაბული სიტყვების შემოსვლისათვის, მაგრამ ამ დროს არაბული სიტყვები უფრო ფართოდი წყებენ სხვა გზით, სპარსული და თურქული გზით ქართულში შემოსვლას“ [წერეთელი, 1947:37].

მაგალითად, ივ. ჯავახიშვილი ქართულ „ხეივან“-ს ადარებს სპარსულ „ხიზან“-ს, რომელიც სპარსულად ბადის გზას, სასეირნო გზას, ხეივანს ნიშნავს [ჯავახიშვილი, 1986: 324- 25]. შესაბამისად ეს ტერმინი სპარსულიდან უნდა იყოს შემოსული.

ასევე, ასხმული ყურძნის მარცვალს **აკიდო** ჰქვია. დასავლეთ საქართველოში ცნობილია ყურძნის ჯიშიც, რომელსაც აკიდო ეწოდება.

მეგრულში აკიდოს ტერმინი **კიწოწია** გამოხატავს [ქობალია, 2010: 371], ლაზურში კიდიზიმი [თანდილავა, 2013: 196]. პროფ. გ. ჩიქოვანი **აკიდო** ლექსემისთვის ამოსავლად გულისხმობს არაბულს [ჩიქოვანი 2002: 204]. არაბული წარმომავლობა უდასტურდება აკიდო ლექსემას ლენის [1968: 2107] და ჯონსონის [1852: 880] ლექსიკონებშიც.

აკიდო ლექსემა კლასიკური და აღორძინების ხანის ტექსტებში არ დასტურდება, სავარაუდოა ამ ლექსემის ზეპირი გზით დამკვიდრება ქართულში.

ნამგალი (<მანგალი, მოკლე ტარიანი სამკალი იარაღი, რკალად მოხრილი და შიგნით მხრიდან მჭრელი) არაბულიდან შემოსულად მიიჩნევა: **მანჯალ** (არაბ. „წალდი“).

ნაჯახი ხელ-ცული; მომცრო ცული, მიჩნეულია არაბულიდან მომდინარედ [მიქაშვილი, 2012: 191].

ხახვს (მეგრ. ხვარხვი), ლაზურში ორი განსხვავებული სახელი აქვს: **კრომი** და **სოდანი** [მაყაშვილი, 1991: 97]. **სოდანი** თურქული სიტყვაა (sogan). მეგრულში სოლი უთავო ხახვის ჯიშს ეწოდება; იგივეა სვანურშიც. ივ. ჯავახიშვილი თვლის, რომ **სოხი** სპარსულიდანაა ნასესხები და ამ ენაშიც ხახვს ნიშნავს [ჯავახიშვილი, 1968: 236].

ქართული **ნად-ის** კანონზომიერი შესატყვისია მეგრული **ნოდი** - „ნადი“ (ა : ო), **ლაზური ნოდ-ერ-ი** („ნადში მოხმარება) და სვანური **ნად-ი** („ნადი“). ჰ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველაძის აზრით, „ნადი“ საერთო ქართველურმა ფუძე-ენამ ისესხა საერთო სემიტური ფუძეებიდან [ფენრიხი, სარჯველაძე, 2000: 352]. ი. ყიფშიძე თვლის, რომ **ნოდ-ი** შემოსულია არაბული ენიდან. მ. ანდრონიკაშვილიც იზიარებს ამ აზრს, მხოლოდ უთითებს, რომ მეგრული ნოდი, რომელიც კანონზომიერი შესატყვისია ქართული ნადის, მომდინარეობს არაბულიდან, რომელიც სპარსულის გზით შევიდა ქართულში და შემდგომ ქართულიდან მეგრულში [ანდრონიკაშვილი, 1996: 2010].

არაყი არაბულიდან ნასესხობადაა ჩათვლილი ნ. ჩუბინაშვილის, გ. წერეთლის, იოანე ბაგრატიონის ლექსიკონებში და იგივე მნიშვნელობა უდასტურდება. დავით ჩუბინაშვილი მიუთითებს მის თათრულ წარმომავლობას, „რახი, вода“ (ჩუბინაშვილი 1984:43), ხოლო ქანანელის „უსწორო კარაბადინში“ არაყი არაბულ-სპარსულ ლექსემადაა მიჩნეული. „არაყი-ქასნი“. ქასნის არაყი“ („უსწორო კარაბადინი“ 1940: 475).

თურქულიდან არის ნასესხები სიტყვა ბოსტნის ძველი ქართული შესატყვისი **მტილი**. ქართული მტილის ეკვივალენტია მეგრულში **ორტვინი** (ბოსტანი), ხოლო სვანურში **ლერტამ**. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ორტვინისა და ბოსტნის აღმნიშვნელი ლათინურ hortus-ს შორის მსგავსება მხოლოდ გარეგნულია [ჯავახიშვილი, 1986: 111- 112].

ლაზურში ბრინჯის აღსანიშნავად გამოიყენება ტერმინი **ჩელთიდი**, რაც თურქულია და დაუცხველ ბრინჯს ნიშნავს [თანდილავა, 2013: 831]. ასევე, თურქულიდან არის შემოსული შუკა//შურკა, რაც, გარდა ნესვისა, საზამთროს აცალნიშნავს [თანდილავა, 2013: 825]; ასევე თურქულია ნესვის აღმნიშვნელი ტერმინი **კავონი//კაონი**. ლაზურში საზამთროს თურქული სიტყვა **კარპუზი** გამოხატავს; თურქულია **ბალკაბადი-ც** (კვახისჯიმი, შავიკვახი).

თურქიზმია ლაზურში ზეთის აღმნიშვნელის იტყვადი (**yagli**): **გაულადალი** - ვარდისზეთი, **ბალუქადალი** - 13. ნ. მაშია 210 თევზისზეთი (ქონი). საზეთე ჭურჭელი კი თულუმბ// ტულუმბა-ა.

ასევე ლაზურში თურქულია ბამბის სახელწოდებაა **ფამბული** (თურქ. pamuk) და **ტარი**; უკანასკნელი ნ. მარს საპ-იდან (თურქ. Sap - ტარი, ჯობი) მიღებულად მიაჩნია. თურქიზმებია: თოქმაქ-ი (ხისჩაქუჩი), იარალი / თურქ. იარაკ (ჭური ძელისა ან რკინისა, სახმარი ხელოსანთა); ვფიქრობთ, ლაზურში ჩუქური, რომელიც დაბლობს აღნიშნავს, ასევე თურქულია (მეგრულში ჩეყვა ჰქვია).

ბერძნიზმები მეგრულ-ლაზურში

ისტორიულად სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო (ისტორიული კოლხეთის ნაწილი) ემეზობლებოდა ბიზანტიისი მპერიას და ბერძნულ-ლათინური სიტყვები ქართულში ამ გზით ვრცელდებოდა. სწორედ ამით უნდა აიხსნას სამეგრელო-ლაზეთში და ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში ბერძნიზმების მეტი გავრცელებულობა, ვიდრე აღმოსავლურ დიალექტებში, სადაც ჭარბობს სპარსულ-არაბულ-სომხური ლექსიკა.

ბოდორია//ზოდერია ჰქვია მეგრულად **ბალბას** (Molva) [მაყაშვილი, 1991: 15; ქობალია, 2010: 64]. მისი ძველი ქართული სახელია **მოლოქი**, რომელიც ბერძნულიდანაა ნასესხები (Μολσκη) და დღეს ლაზურში და ასევე სვანურშია დაცული ამ **ოლუქ//მოლოქ**-ის სახით.

ბაია (ბერძნ. baion) კუთხურ მეტყველებაში გვიმრის ფოთოლს აღნიშნავს. მეგრულში **ბაია**-ს სახელნაცვალი ფორმაა **ბაიე**. ი. ყიფშიძე ასახელებს **ბაია-ჟაშხას** - დიდ მარხვის მეექვსე კვირა.

დაფნა-ს მეგრულად დაფი ჰქვია, ლაზურად **დეფნე**. სულხან-საბას განმარტებით: „**დაფნი**“ ხე) ბერძულია, ქართულად **რაფინდი** ჰქვია“ (საბა, 1, გვ. 205).

კიტრს (Cucumis Sativus L) მეგრულად **კინტირი//კენტერი** ეწოდება. ლაზურში გვაქვს ბერძნულიდან ნასესხები **შუკა//შურკა**, რაც გარდა კიტრისა, ნესვსაც აღნიშნავს [თანდილავა, 2013: 825].

ნიახურს მეგრულად სონა ჰქვია, რომელიც მომდინარეობს ბერძნული **სელინონ**-იდან [ჯავახიშვილი, 1986: 255].

პრასი (Allium porrum L) მეგრულ-ლაზურში არის **პურასკია//პრასკია//პასკია** [მაყაშვილი, 1991: 58]. ჟღენტის აზრით, ადრე **პურასია** უნდა გვქონოდა, მაგრამ ის ახალი ბერძნულიდან ნასესხები Πραοxa არის [ჟღენტი, 1953:90].

წითელ ფხალს (Beta Vulgris L) მეგრულში **სოტოლოა//სოტელია** ეწოდება. სავარაუდოდ იგი ბერძნულიდან უნდა იყოს ნასესხები.

რეჰანი (Ocimum basilicum L) მეგრულად **სამშურე**-ა. ლაზურში კი რეჰანი (თურქ. reyhan) მწვანილს აღნიშნავს. ფიქრობენ, რომ რეჰანი ბერძნული ρίχανი-დან უნდა მოდიოდეს.

ლაზურში ხახვს ორი განსხვავებული სახელი აქვს: **კრომი** და **სოდანი**. აქედან ერთ-ერთი - **კრომი** ბერძნულიდან ნასესხებად ითვლება.

მეგრ. **ტურპანტი**, ლაზ. **ტურპანი** (ბურლი) ბერძნულად ძმად ითვლება.

ამდენად, ჩამოთვლილი მაგალითებიც კი ნათლად მეტყველებს, თუ რამდენად ძლიერია მეზობელი ხალხების ლექსემების სესხება ლაზურში მეგრულთან შედარებით.

საგულისხმოა, რომ მეზობელი ერების ენების ლექსემის განვითარებაზე კულტურულ გავლენას ახდენდა ქართული ენაც, რაც დასტურდება არაერთი მაგალითით. ეს სხვა, უფრო ფართო კვლევის თემაა და ამჯერად აქ არ შევჩერდებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ანდრონიკაშვილი (1965) ანდრონიკაშვილი მ., არაბული, სიტყვების სპარსული გზით შემოსვლის შესახებ ქართულში. თსუ შრომები, ტ. 105, თბილისი.

თანდილავა (2013) თანდილავა ა., ლაზური ლექსიკონი. თბილისი.

მაყაშვილი, 1991 - მაყაშვილი ა., ბოტანიკური ლექსიკონი: მცენარეთა სახელწოდებანი, თბილისი.

ორბელიანი (1966) - ორბელიანი სულხან-საბა, წიგნი I. თბილისი.

ფენრიხი, სარჯველაძე (1990) ფენრიხიჰ., სარჯველაძე ზ., ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. თბილისი.

ქობალია (2010) ქობალია ა., მეგრული ლექსიკონი. თბილისი.

ჩიქოვანი (2002) ჩიქოვანი გ., შუა აზიის არაბული დიალექტები. ენა და კულტურა; თბილისი.

ჯონსონი (1852) Jonson F., A Dictionary Persian, Arabic and English. London: Published under the Patronage of the Honourable East-india company, 1852

ჩუბინაშვილი (1984) ჩუბინიშვილი დ., ქართულ-რუსულ ილექსიკონი, პეტერბურგი.

ჟღენტი (1953) ჟღენტი ს., ჭანურ- მეგრულის ფონეტიკა. თბილისი.

ჯავახიშვილი (1986) ჯავახიშვილი ივანე., თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი V. თბილისი.

მარინა ჯღარკავა³³

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი*

ლაზები XX საუკუნის 30-იანი წლების აფხაზეთში ისქანდერ წითაშის წერილების მიხედვით

აბსტრაქტი. ნაშრომში გაანალიზებულია ლაზი მასწავლებლის, მწერლის, პუბლიცისტის, ჟურნალისტისა და სახელმწიფო მოღვაწის ისქანდერ წითაშის სტატიები „ლაზური ენა და „ლაზური ლიტერატურა“, ასევე მისი პირადი წერილი იოსებ სტალინისადმი.

გასული საუკუნის 30-იანი წლებში აფხაზეთში რამდენიმე სოფელში ცხოვრობდნენ ლაზები, რომლებიც თურქეთიდან საქართველოში დაბრუნდნენ და აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში დასახლდნენ ოჩამჩირის რაიონის სოფლებში, ასევე გუდაუთაში ბზიფის ხეობის ტერიტორიაზე. ისინი აგრძელებდნენ ტრადიციულ საქმიანობას, ხელოსნობას და აარსებდნენ არტელებს, მაგრამ, ისქანდერ წითაშის თქმით, საბჭოთა მთავრობამ და ადგილობრივმა ხელისუფლებამ ლაზებს სათანადო ყურადღება არ მიაქცია, რათა მეზობლად მცხოვრები სხვა ეროვნების წარმომადგენლებთან ინტეგრაციაში დახმარებოდნენ. ამის გამო ლაზებმა დაიწყეს აფხაზეთის დატოვება.

ი. სტალინისადმი გაგზავნილ წერილში ისქანდერ წითაში ჩამოთვლის აფხაზეთიდან ლაზების წასვლის მიზეზებს და ასახელებს პრაქტიკულ ნაბიჯებს, რომლებიც დაეხმარება აფხაზეთის ლაზური სოფლების გადარჩენას. ამ ღონისძიებებს შორის ხაზგასმულია დაწყებით სკოლებში ლაზური ენის სწავლების დანერგვის მოთხოვნა, ლაზური სახელმძღვანელოების შექმნა, მასწავლებელთა გადამზადება და სხვ.

საკვანძო სიტყვები: XX საუკუნის 30-იანი წლები, ისქანდერ წითაში, აფხაზეთი, ლაზები, ლაზური ენა, ლაზური ლიტერატურა, წერილი, იოსებ სტალინი.

³³ მარინა ჯღარკავა, ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის თანამშრომელი. სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი.

Marina Jgarkava³⁴

Lazes in Abkhazia in the 30s of the XX century according to the letters of Iskander Tsitash

Abstract. The article analyzes the articles "Laz language" and "Laz literature" of the Laz teacher, writer, publicist, journalist and statesman Iskeder Tsitashi, as well as his personal letter to Joseph Stalin.

In the 30s of the last century, Lazes lived in several villages in Abkhazia, who returned from Turkey to Georgia and settled in the Autonomous Republic of Abkhazia in the villages of the Ochamchir region, as well as in the Bzif valley in Gudauta. They continued their traditional activities of handicrafts and established artels, but, according to Iskander Tsitashi, the government and local authorities did not pay proper attention to the Laz to help them integrate with the representatives of other nationalities living in the neighborhood. Because of this, the Lazes started to leave Abkhazia.

In the letter sent to Stalin, Iskander Tsitashi lists the reasons for the escape of Lazes from Abkhazia and names practical steps that will help save the Laz villages of Abkhazia. Among these measures, the demand for introduction of Laz language teaching in primary schools, creation of Laz textbooks, teacher training, etc. is emphasized.

Keywords: 30s of XX century, Iskander Tsitashi, Abkhazia, Laz, Laz language, Laz literature, letter, Joseph Stalin.

Марина Джгаркава³⁵

Лазы в Абхазии в 30-е годы XX века по письмам Искандера Циташи

Абстракт. В публикации проанализированы статьи „Лазский язык“ и „Лазская литература“, а также личное письмо тов. Сталину известного лазского педагога, писателя, публициста, журналиста, государственного деятеля Искедера Циташи.

В Абхазии в 30-ых годах прошлого столетия в нескольких сёлах проживали лазы, вернувшиеся из Турции в Грузию и поселившиеся в Абхазской автономной республике в сёлах Очамчирского района и на территории Бзыпского ушеля. Они продолжили заниматься своими ремёслами, основали артели, но, по словам И. Циташи, лазам со стороны правительства и местных властей не уделялось должного внимания, чтоб

³⁴ Marina Jgharkava, employee of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Arnold Chikobava Institute of Linguistics. Guest lecturer of Sokhumi State University.

³⁵ Марина Джгаркава, сотрудник Института языкознания имени Арнольда Чикобава Тбилисского государственного университета им. Иване Джавахишвили. Лектор Сухумского государственного университета.

помочь интегрироваться с представителями других народностей, проживавших по соседству. Лазы стали покидать Абхазию.

И. Циташи в письме И.В. Сталину перечисляет причины бегства лазов из пределов союза и называет практические ходы, которые помогут сохранить лазские сёла в Абхазии. Среди этих мер подчёркнуто требование ввести обучение лазского в начальных школах, создание учебников на лазском. переквалификация учителей и т.д.

Ключевые слова: 30-е годы XX века, Искандер Циташи, Абхазия, лазы, лазский язык, лазская литература, письмо, Иосиф Сталин.

ლაზი მწერალი, პედაგოგი, ლინგვისტი, მთარგმნელი და საზოგადო მოღვაწე. წითაში ისქანდერ თეიმურაზის ძე დაიბადა ვიწეში (ფინდიკლი - ოსმანთა იმპერია) 1904 წელს .

დაწყებითი განათლება მიიღო რუსეთში. ბიძის გავლენით განიმსჭვალა 1917 წლის ოქტომბრის რევოლუციის იდეებით, გახდა კომუნისტ-ბოლშევიკი და იბრძოდა წითელი არმიის რიგებში. ასპირანტურა გაიარა მოსკოვის აღმოსავლური ენების ინსტიტუტში, სადაც ისმენდა ნიკო მარის ლექციებს და შემდეგ კი თანამშრომლობდა მასთან. „1927 წელს, სსრკ-ში, წითაშის მონაწილეობით, ლათინურის საფუძველზე შეიქმნა ლაზური ანბანი. აფხაზეთში 1929 წ. იწყება გამოცემა ისკ. წითაშის მიერ დაარსებული გაზეთისა „მჭითა მურუცხი“ (წითელი ვარსკვლავი) ლაზურ ენაზე, მაგრამ ნესტორ ლაკობას დაღუპვის შემდეგ მოხდა ლაზების აფხაზეთიდან დეპორტირება (გადაასახლეს), აკრძალეს ბეჭდვა და გამოცემა ამ ენაზე, გაზეთის რედაქტორი კი დააპატიმრეს და დახვრიტეს 1938 წლის 22 ივნისს ქ. თბილისში“. (Alboni)

ისქანდერ წითაში არის ავტორი სასკოლო სახელმძღვანელოებისა ლაზურის შემსწავლელთათვის საერთო სახელწოდებით „ჩქუნი ჭარა“ (ჩვენი წერა), რომელშიც შედის ლაზური ანბანი, საკითხავი წიგნი და ლაზურ -რუსული ლექსიკონი.

წითაშის მიერ საბჭოთა ენციკლოპედიისთვის დაწერილ სტატიებში Лазский язык „ლაზური ენა“ და Лазская литература „ლაზური ლიტერატურა“ მოცემულია მოკლე მიმოხილვა ლაზურისა და ლაზურად არსებული ლიტერატურის შესახებ.

პირველ წერილში ვკითხულობთ: „ლაზური ენა არის ენა მთიანი ქვეყნის - ლაზისტანისა, რომლის ჩრდიოეთი მხარე სსრკ-ს შემადგენლობაში შედის, უმეტესი ნაწილი კი თურქეთშია და წარმოადგენს რიზესა და ართვინის ვილაიეთების ნაწილს. ლაზური ენა ჯერაც ნაკლებადაა შესწავლილი. ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით, ის იყოფა სამ სამეტყველო ტიპად: აღმოსავლურ, შუა და დასავლურად, რომლებშიც თავის მხრივ შედის რამდენიმე კილო. კილოებიდან ყველაზე მეტად შესწავლილია: ათინური, ბულენური (იგულისხმება ბულეფურ-ართაშენული), ვიწური, არქაბული, ხოფური, ჩხალური. ლაზურად ლაპარაკობენ აფხაზეთში გადასახლებული ლაზებიც (2000 ადამიანამდე). აქ არიან ლაზისტანის ყველა კილოკავის

წარმომადგენელი. ლაზური ენა, რომელიც ახლოს დგას მეგრულ ენასთან და რომელთანაც ერთად ის ქმნის იაფეტური ენების შიშინა ჯგუფს, კავშირს ამჟღავნებს ასევე სვანურთან; ამ ენასთან და სისინა ჯგუფის წარმომადგენელ ქართულ ენასთან ერთად ის შეადგენს იაფეტური ენების სიბილანტურ ჯგუფს სამხრეთ კავკასიისა.“³⁶

ავტორი გვამცნობს, რომ აფხაზეთში გარდა ლაზებისა, ლაზურად ლაპარაკობენ (/ლაზურს ფლობენ) ლაზ მოსახლეობას შორის მცხოვრები ან მათთან სავაჭრო ურთიერთობების მქონე მუსულმანი სომხები, ე.წ. ჰემშინები, და ბერძნები.

ისქანდერ წითაში იმოწმებს აკადემიკოს ნიკო მარს და აღნიშნავს, რომ ლაზურ ენაში მნიშვნელოვანი როდენობაა ბერძნული, სომხური და ქართული ნასესხობებისა.

მეტად მნიშვნელოვანია ცნობა იმის შესახებ, რომ „თურქული კულტურის გავლენით სკოლის, პრესისა და ეკლესიის (церковь) მეშვეობით (აქვე აღნ. რომ ლაზები მუსულმანები არიან) მივიღეთ ის, რომ ქალების მეტყველება გაცილებით განსხვავდება მამაკაცთა მეტყველებისგან, რომელშიც ორენოვნების გამო შემოვიდა თურქული სიტყვები და გრამატიკული ფორმები, რის გამოც შეიქმნა მეტყველების შერეული ტიპი...“. აქედან გამომდინარე, ლაზი ქალები, რომლებიც ოჯახში საქმიანობდნენ და ძირითადად ერთმანეთთან ჰქონდათ კონტაქტები, უფრო სუფთად მეტყველებდნენ ლაზურად, ვიდრე მამაკაცები, რომლებსაც უწევდათ გარე ურთიერთობები სხვა ეროვნებების წარმომადგენლებთან და განსაკუთრებით თურქებთან.

ლაზურად სწავლა-განათლებისა და დამწერლობის შესახებ წითაში წერს: „ბოლო წლებამდე (იგულისხმება 20-იანი წლები) ლაზები დამწერლობის არმქონე ეროვნებად რჩებოდნენ. მართალია, მე-19 საუკუნის 70-იან წლებში, ძლიერი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დროს, ფაიკ-ეფენდიშმა პირველად შექმნა ლაზური ანბანი არაბულის საფუძველზე. ამ ანბანის გამოყენებით მან შეადგინა ლაზური ენის გრამატიკა და დაწერა რამდენიმე ისტორიული ნაშრომი. მაგრამ აბდულ-ჰამიდის რეაქციული ძალები მკაცრად გაუსწორდნენ ლაზური დამწერლობის შემქმნელს, ფაიკი ციხეში ჩასვეს და მისი ნაშრომები კი სახალხოდ დაწვეს.

ოქტომბრის რევოლუციამ გამოაღვიძა საბჭოთა ლაზების ეროვნულ-კულტურული თვითშეგნება. 1927 წელს შეიქმნა ლაზური ანბანი ლათინურზე დაყრდნობით, რომელიც 1929 წელს განიცდის რეფორმას და ფართოდ ვრცელდება.“ (წითაში, 124). ბიბლიოგრაფიაში ავტორს დასახელებული აქვს ნ. მარის, ი. ყიფშიძის, რ. შორის, ჰ. აჭარიანის ნაშრომები.

სტატიაში „ლაზური ლიტერატურა“ ავტორი აღნიშნავს, რომ ის თითქმის შეუსწავლელია. ლაზურ დამწერლობაზე ცნობები მოიპოვება ანტიკური ხანისა და ბიზანტიელ ისტორიკოსებთან (აქვე ასახელებს მე-6 საუკუნის ბიზანტიელ მოღვაწეს პროკოფი კესარიელს), თუმცა, ამ დამწერლობის რაიმე ძეგლი არ შემონახულაო, გვა-

³⁶ სტატიაში გამოყენებული ყველა წერილის თარგმანი ჩვენია (მ.ჯ.)

მცნობს წითაში და დასძენს: ლაზები მრავალი ასწლეულის განმავლობაში იმყოფებოდნენ დაჩაგრული ეროვნული უმცირესობის მდგომარეობაში, რომლის ენა და ნაციონალური კულტურა სახელმწიფოს მიერ განიცდიდა დევნას. ნაციონალური დამწერლობის შექმნის მცდელობა არაბული ანბანის საფუძველზე ჰქონდა ფაიკ-ევენდიშის მე-19 საუკუნის 70-ან წლებში, რის გამოც ის სატუსაღოში მოხვდა, ხოლო მისი ნაწერები კი დაწვეს (წითაში, 126).

„ბუნებრივია, რომ ვითარდება მხოლოდ ზეპირი ლიტერატურა - თქმულებები, გადმოცემები, ანდაზები, სიმღერები: ლირიკული, შრომითი „ნოდერული“ (ნადური), რომლებსაც ასრულებდნენ მხოლოდ კოლექტიური შრომისას, და „ობირუ“ ანუ „ოტროლოდუ“ (სიმღერა) - იმპროვიზირებული ლექსები ცეკვის ან შეჯიბრების დროს. ყოველი სოფლის თემს ჰყავს თავისი ცნობილი სახალხო მომღერლები და მთქმელები, განსაკუთრებით ქალებს შორის; იციან რა კარგად ენა და ადათ-წესები, ისინი წარმოსდგენენ მეტყველებისა და ადათების სიწმინდის დამცველებს, მომღერალი მამაკაცები მათ ჰბამავენ...“ (წითაში, 126).

შემდეგ ისქანდერ წითაში აღწერს, თუ როგორ იმატა ნაციონალურ-კულტურულმა მშენებლობამ საბჭოთა ლაზისტანში 1927 წლიდან, შეიქმნა ლაზური ლათინიზებული ანბანი, რომელმაც ხელი შეუწყო დამწერლობის განვითარებას... ამ პერიოდში ლიტერატურული მოძრაობის სათავეშია პოეტი მუსტაფა ბანიში, რომელიც თავის ნაწარმოებებში უმღერის როგორც ახალ ცხოვრებას, ასევე ძველ ლაზიკას - კოლხეთს... (იქვე)

„მუსტაფა ბანიშის კვალდაკვალ მოდიან ახალგაზრდები: ქიაზიმ ჭაპანიში - რევოლუციური სიმღერების მთარგმნელი და ტექსტების ავტორი, მამეთი ვანილიში - ლირიკოსი, ლაზთა ცხოვრების ამსახველი, 2 პიესისა და მოთხრობების ავტორი, ი. წითაში - პოეტი და პუბლიცისტი, ჟაროვის, ბეზიმენსკის, გორკისა და სხვათა მთარგმნელი, ლაზთა შესახებ მოთხრობების, ლექსებისა და პოემების ავტორი“ (იქვე)

გარდა ამ ორი საენციკლოპედიო სტატიისა, აფხაზეთში ლაზთა ყოფასა და განათლებაზე მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის ისქანდერ წითაშის „წერილი იოსებ ბესარიონის ძე სტალინს“, რომელიც ასე იწყება:

„წერილი სტალინს (11 თებერვალი 1935 წელი)

ძვირფასო ამხანაგო სტალინ!

ყველა ინსტანცია გავლილია. რამდენიმე მოხსენებითი წერილი გაიგზავნა სამხრეთ კავკასიის საოლქო კომიტეტში 1933, 1935 წწ.; საქართველოს ცენტრ. კომ-ში, პირადად ამხ. ბერიასთან და პირადად ამხ. ფილიპე მახარაძესთან. ყველაფერი ეს საქართველოს სსრ-ში ლაზებთან ჩატარებულ მუშაობასთან დაკავშირებით.

ლაზების ძირითადი ნაწილი ცხოვრობს თურქეთის ტერიტორიაზე (200 000, დანარჩენი ნაწილი კი სსრკ-ში აფხაზეთსა და აჭარისტანში. აფხაზეთში ლაზების ჩახახლება დაიწყო 50 წლის წინ (მე-19 საუკ. 80-იანი წლ.), აქ მათ ჩამოიტანეს ძირითა-

დად თამბაქოს მოვლის კულტურა. 1928-1929 წლებში, თურქეთში მასიური დაბრუნების შემდეგ, აქ სახლობდა 5000 სული. ანუ, 1921-1928 წწ. აფხაზეთიდან გაემგზავრა დაახლოებით 4500 ლაზი“ (წითაში, 130).

შემდეგ წერილის ავტორი ჩამოთვლის მიზეზებს ლაზების მიერ საქართველოს დატოვებისა. ესენია:

„მიწის კეთილმოუწყობლობა, ლაზების არასაკმაო დასაქმება არტელებსა და კუსტარულ სახელოსნო საქმიანობაში, თევზჭერაში, ლაზური ყოფის გაუთვალისწინებლობა, პარტიული და საბჭოთა სამსახურების არარსებობა მათთვის გასაგებ ენაზე, ქემალისტების მიერ სააგიტაციო მუშაობის ჩატარება თურქეთში დასაბრუნებლად, სხვის ტყავში გადაცმული კულაკების ბატონობა (იგულისხმებიან კულაკები, რომლებიც პარტიულობას ამოფარებულნი, ძველი ბატონებივით ცხოვრობდნენ და თან საბჭოთა ორგანოების წრეებშიც ტრიალებდნენ) ...

ლაზები მიდიან იმ ადგილებიდან, სადაც მათ გვერდით სახლდებიან სხვა ეროვნების წარმომადგენლები (ბერძნები, სომხები და სხვ.), რადგან არ სურთ, რომ მათი შვილები დაუნათესავდნენ არალაზებს. ისინი თურქებსაც არ უნათესავდებიან“ (წითაში, 130).

წითაში ჩამოთვლის ლაზთა განათლებისა და სოციუმში მათი ინტეგრირების ხელისშემშლელ მიზეზებს:

„საბჭოთა და პარტიული მუშაობა არ მიმდინარეობს ლაზებისთვის გასაგებ ენაზე, რაც ამძაფრებს ყველა ზემოთჩამოთვლილ მიზეზს. მოსახლეობასთან არავინ ლაპარაკობს მათთვის გასაგებად, არ უხსნის კანონებს, ღონისძიებებს, არ აცნობს არა მხოლოდ საბჭოთა, არამედ უცხოეთის ამბებსაც. პრესის არარსებობა ლაზურ ენაზე კვალს ტოვებს ამ ყველაფერზე. აჭარაში მთელი მუშაობა მიმდინარეობს ქართულად, აფხაზეთში კი რუსულად, აფხაზურად და ბერძნულად და არცერთი ეს ენა ლაზების ძირითადმა მასამ არ იცის. გასაგებია მიზეზი იმისა, რომ ლაზების ყოფა გასაბჭოების 14 წლის განმავლობაში თითქმის არ შეცვლილა. ერთადერთი, რაც ნაწილობრივ დამაკმაყოფილებელია, არის მრავალი დაბრკოლების გადალახვითა და დიდი ძალისხმევით მიღწეული ლაზური სკოლა აფხაზეთში და 1-ლი და მე-2 კლასის სახელმძღვანელოები, რომლებიც ლაზთა ცხოვრებაში პირველი წიგნებია მათთვის გასაგებ ენაზე“ (წითაში, 134).

წერილში ისქანდერ წითაშს დასახელებული ჰყავს ლაზები, რომლებიც არ ზრუნავენ ლაზებისთვის უკეთესი ცხოვრების პირობების შექმნაზე, არამედ, პირიქით, ხელს უშლიან განათლებისა და კულტურის ამაღლებას ლაზურ სოფლებში. მაგ., დელავერ ოღლი, ოსმან ჯამშერიში, რ. ტორსურიში, „რომელთაც ბატრაკებიც კი ჰყავთ, ისინი არიან პარტიის წევრები, პრეზიდენტში, სოფლსაბჭოში, მაგრამ ხელს უშლიან ლაზთა ყოფის გაუმჯობესებას. მაგ. ტორსურიში წინააღმდეგია ლაზური სკოლისა და მომხრეა თურქულისა, თურქეთიდან იქაური სახელმძღვანელოების ჩამოტანისა...“ (წითაში, 136).

ისქანდერ წითაში ადრესანტს სთავაზობს ღონისძიებებს, რომლებიც ხელს შეუწყობს ლაზთა ყოფა-ცხოვრების გაუმჯობესებას, მათ გააქტიურებას ხელმძღვანელ თანამდებობებზე, სოფლსაბჭოებში მათი წარმომადგენლობითი რაოდენობის გაზრდას და სხვ., რათა აფხაზეთში დარჩენილ ლაზებს არ ჰქონდეთ სურვილი თურქეთში დაბრუნებისა.

ავტორი მნიშვნელოვნად მიიჩნევს ლაზების განათლების საკითხს და ჩამოთვლილი აქვს მოთხოვნები: „ 8) გადაიყვანონ დაწყებითი კლასები ლაზურ ენაზე, რისთვისაც უნდა ჩატარდეს მასაველებელთა გადამზადება და უნდა გამოიცეს სახელმძღვანელოები. 9) წინადადება მიეცეს აბგიზს ანუ აფსახგამ-ს (აფხაზეთის სახელმწიფო გამომცემლობას) და აფხ პარტ გამს (აფხაზეთის პარტ. გამომც.) გამოსცენ ლაზურ ენაზე პარტიული, საბჭოთა, სოფლის სამეურნეო და მხატვრული ლიტერატურა. 10) გაეწიოს ორგანიზება ეროვნული კულტურის სახლს ადგილობრივი ფილიალებითურთ, სადაც ჩატარდება როგორც სამეცნიერო, ასევე კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობა საქართველოს ლაზებს შორის.

ეს ღონისძიებები ხელს შეუწყობდა ნამდვილი საბჭოთა მუშაობის გაშლას ლაზებს შორის და დააკავშირებდა მათ გრანდიოზულ მშენებლობასთან, რომელსაც აწარმოებენ საბჭოთა ხალხები“.

ავტორი ასე ასრულებს წერილს: „საბოლოო სიტყვა თქვენზეა, ძვირფასო ამხანაგო სტალინ, ველოდებით.

კომუნისტური საღმრთო ლაზური კომ. გაზეთის ყოფილი რედაქტორი, ახალი ანბანის - ალფავიტის ლაზური სექციის პასუხისმგებელი მდივანი ისქანდერ წითაში“ (წითაში, 138-140).

წერილი გაგზავნილია ბაქოდან. მას თან ერთვის ლ. ბერიას, ფ. მახარაძისა და ჟოზეფ ისააკის ძე მეერზონის სახელზე გაგზავნილი დადგენილების პროექტი, შედგენილი თვითონ წითაშის მიერ.

ავტორის მიხედვით, დადგენილების მე-3 პუნქტი უნდა ეხებოდეს კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობის შემდეგ საკითხებს:

ლაზურ სკოლებში სწავლება გადაიყვანილ იქნას მშობლიურ ენაზე დაწყებითი სკოლის ფარგლებში, რისთვისაც წინადადება მიეცეს აჭარისა და აფხაზეთის განათლების სახკომებს შეიმუშაონ პრაქტიკული ღონისძიებები მოცემულ საკითხთან დაკავშირებით და უზრუნველყონ სკოლები როგორც მასწავლებელთა შემადგენლობით, ასევე საჭირო სახელმძღვანელოებით მშობლიურ ენაზე.

აჭარისტანისა და აფხაზეთის განსახკომებს დაევალოს ლაზებით დასახლებულ ადგილებში გაიხსნას პუნქტები, სკოლები წერა-კითხვის უცოდინრობის აღმოსაფხვრელად, და სამკითხველო სახლების ქსელები.

აფპარტგამმა და აბსახგამმა ჩართონ თავიანთ საწარმოო - სამუშაო გეგმაში პარტიული, საბჭოთა და მხატვრული ლიტერატურის გამოცემა ლაზურ ენაზე.

ენის, დამწერლობის, მშობლიურ ენაზე სწავლების მეთოდის შემუშავების მიზნით, ასევე საქართველოს სსრ-ს ლაზი მოსახლეობის კულტურული დონის ამაღლების მიზნით კოლმეურნეობაში „წითელი ლაზისტანი“ დამტკიცდეს ეროვნული კულტურის სახლისა და მისი ფილიალებისა ჩამოყალიბება-ორგანიზება. ...

მოწონებულ იქნას ახალი ლათინიზებული ანბანის ლაზური სექციის ორგანიზება. წინადადება მიეცეს აფხაზეთისა და აჭარის ცენტრ. აღმასკომებს გამოყონ საჭირო თანხები სექციის მუშაობისთვის“ (წითაში, 142)

ზემოთ ჩამოთვლილი წერილების ავტორი, ისქანდერ წითაში, საკმაოდ ოდიოზური და ერთგვარი ბურუსით მოცული პიროვნება გახლდათ, მაგრამ აშკარაა, რომ მისი მიზანი ნამდვილად იყო თურქეთიდან აფხაზეთში გადმოსახლებულ ლაზთა ყოფის, განათლებისა და კულტურის განვითარება, ლაზურის ცოდნის გავრცელება და გავრცელება, აფხაზეთში მცხოვრებ სხვა ეროვნებების წარმომადგენელთა შორის ლაზთა ინტეგრაციისა და სათანადო ადგილის დამკვიდრება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

წითაში (2012) Isqenderi Chitaşı, Çquni Çhara, Albonişi Supara, სტამბოლი, 2012;
Alboni (1935) Алфавитный Каталог Авторов, Ц, Искендер Циташи, Alboni/Букварь.
[Абхазская интернет-библиотека](#)

მარიამ მირესაშვილი³⁷

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

**ქართველის ეთნომაგოლოგიური სახე თანამედროვე
აფხაზურ ლიტერატურაში**

აბსტრაქტი. რამდენადაც მსოფლიო კულტურები საუკუნეების მანძილზე უწყვეტად ურთიერთობდნენ და ურთიერთობენ დღესაც, თანამედროვე კულტუროლოგიის კვლევა და ლიტერატურის შესწავლა (განსაკუთრებით შედარებით კვლევებში) და იმაგოლოგია სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება. გამოსახულების კვლევები, ანუ იმაგოლოგია, ტრადიციულად ექვემდებარება „ნაციონალური ხასიათის“ არაკრიტიკულ ცნებას, რომელიც თავისთავად ჩანაცვლებულია კონსტრუქტივისტული ტერმინით „ეროვნული სტერეოტიპი“. ეს ჩარჩო აერთიანებს სოციალურ კონსტრუქტივისტურ შეხედულებას ეროვნული ხასიათისა და ეროვნული იდენტობის შესახებ ლიტერატურისადმი დისკურსიულ, რიტორიკულ და კულტურულ მიდგომებთან.

ნაშრომში შესწავლილია XX საუკუნის 90-იანი წლების ომისშემდგომი აფხაზური ლიტერატურის ქართული იმიჯის ფორმები და ფუნქციები, თანამედროვე აფხაზურ ლიტერატურაში ასახული ქართველის სტერეოტიპი. საკითხის კვლევა ორ ლიტერატურულ კრებულს ეფუძნება. სტატიის მიზანი არც სტერეოტიპებისა და ნეგატიური ურთიერთობების კრიტიკაა და არც ქართველების შესახებ მითების დემონსტრირება დღევანდელი აფხაზური ლიტერატურის მიერ.

საკვანძო სიტყვები: ქართველის სახე, აფხაზური ლიტერატურა, თანამედროვე, სტერეოტიპი, ეთნომაგოლოგია, ნაციონალური ხასიათი.

Mariam Miresashvili³⁸

Ethnoimagological face of Georgian in modern Abkhazian literature

Abstract. As the world cultures continuously interact and communicate today, the research of the modern culturology and the study of literature (particularly in comparative studies)

³⁷ **მარიამ მირესაშვილი.** ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი. სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სასწავლო პროცესის მართვის დეპარტამენტის უფროსი

³⁸ **Mariam Miresashvili.** Doctor of Philological Sciences, Professor. Head of the Educational Process Management Department of Sokhumi State University.

and imagology is getting more and more important. Image studies, or imagology, is traditionally subsumed under the uncritical notion of “national character”, which is itself replaced by the constructivist term “national stereotype”. This framework integrates social constructivist view of national character and national identity with discursive, rhetorical, and cultural approaches to literature.

The paper explores forms and functions of the Georgian image of the 90-ies post war Abkhazian literature, or stereotype of the Georgian image in the modern Abkhazian literature. The problem is based on two literary collections. The aim of the article is neither criticizing the stereotypes and negative relations nor the demonstration of the myths about Georgians from the point of view of today’s Abkhazia.

Keywords: face of a Georgian, Abkhazian literature, contemporary, stereotype, ethnoimagology, national character.

კულტუროლოგიასა და ლიტერატურათმცოდნეობაში (კერძოდ, კომპარატივისტიკაში) უკანასკნელ პერიოდში ძალზე აქტუალური გახდა იმაგოლოგიური ხასიათის კვლევები, რაც გულისხმობს ამა თუ იმ ეპოქის, ქვეყნის საზოგადოებრივ, კულტურულ, ლიტერატურულ აღქმაში *სხვისი სახის* (სხვა ქვეყნის, სხვა ერის, სხვა რელიგიის წარმომადგენლის...) შესწავლას. *სხვა* ნაციონალური ხასიათის ანალიზისა და აღქმის პრობლემა, მისდამი მიმართების თემა, ძირითადად, ეთნოფსიქოლოგიური სტერეოტიპების ჭრილში განიხილება. ამგვარი კვლევისთვის მხატვრული ლიტერატურის ნაწარმოებები საინტერესო მასალას იძლევიან, რადგან მათში ფიქსირებულია, ერთი მხრივ, სამყაროს ენობრივი სურათი და, მეორე მხრივ, მსოფლალქმისთვის მნიშვნელოვანი წარმოდგენები *სხვა* ნაციონალურ ხასიათებთან მიმართებით, რომლებიც, თავის მხრივ, ხორცშესხმულია მხატვრული პერსონაჟების მეშვეობით. აქვე შევნიშნავთ, რომ ამ ტიპის კვლევებში აქცენტი გადატანილია არა მხატვრულ ნაწარმოებებში წარმოჩენილი *სხვა* (უცხოელი) პერსონაჟების მხატვრულ ფუნქციაზე, არამედ ხალხში არსებულ წარმოდგენებზე მათ შესახებ, ანუ სტერეოტიპებზე.

სწორედ ამ ჭრილში გვინდა განვიხილოთ გასული საუკუნის 90-იანი წლების შემდგომდროინდელ აფხაზურ ლიტერატურაში წარმოჩენილი *ქართველის სახე*, ანუ თანამედროვე აფხაზურ ლიტერატურაში დამკვიდრებული ქართველის სტერეოტიპი. აღნიშნული პრობლემის განხილვისას დავეყრდენით ორ ლიტერატურულ კრებულს: ქართულ-აფხაზურ ურთიერთობათა ინსტიტუტის მიერ 2002 წელს გამოცემულ აფხაზ პოეტთა ლექსების ბილინგვურ (ქართულ-აფხაზურ) კრებულს (დაფინანსებულია ფონდ „ღია საზოგადოება – საქართველოს“ მიერ) [”რა დამავიწყებს”. თბილისი. 2002] და არასამთავრობო ორგანიზაციების კავკასიური ფორუმის მიერ 2003 წელს გამოცემულ პროზაულ კრებულს, რომელშიც შესულია აფხაზ, ქართველ, სომეხ, აზერბაიჯანელ და ოს მწერალთა მოთხრობები [Время жить. Рассказы писа-

телей Южного Кавказа. Майкоп. 2003]. მინდა ხაზგასმით აღვნიშნო, რომ წინამდებარე სტატიის მიზანს არ წარმოადგენს არც კრებულებში წარმოდგენილი სტერეოტიპების და უარყოფითი განწყობების კრიტიკა, არც იმის დემონსტრირება, რომ აფხაზების მითები ქართველთა შესახებ სინამდვილეს არ შეესაბამება. ჩემი მიზანია, წარმოგიდგინოთ არა „სინამდვილე“ თავისთავად, არამედ ის, თუ როგორები ვართ ჩვენ (ქართველები) მათ (აფხაზ მწერალთა) წარმოდგენით.

ზემოთ აღნიშნული ბილინგვური კრებული თავად აფხაზ პოეტთა მიერ არის შედგენილი და გადმოგზავნილი ქართულ ბზკარედებთან ერთად. თბილისში ბზკარედები გალექსეს ქართველმა პოეტებმა (რატი ამალღობელმა, ჯემალ აჯიაშვილმა, ზაზა ბერიშვილმა, ნინო ბერძენიშვილმა, ეკა გამცემლიძემ, ნიკო გომელაურმა, შარლოტა კვანტალიანმა და დავით ჯავახიშვილმა). ცხადია, თოთხმეტი აფხაზი პოეტის ხედვა, აფხაზეთში დატრიალებული ტრაგიკული მოვლენების მათეული შეფასება ჩვენსას არ ემთხვევა, მეტიც, რადიკალურად განსხვავდება. თუმცა, რაგინდ საწყენი და მტკივნეულიც არ უნდა იყოს ჩვენთვის, სწორედ აღნიშნულ კრებულში წარმოდგენილი ქართველის სტერეოტიპია დამკვიდრებული დღევანდელ აფხაზეთში.

კრებულში წარმოდგენილი ლექსების უმეტეს ნაწილში იკვეთება პატრიოტული მოწოდებები სამშობლოს – აფხაზეთის – დასაცავად და გასათავისუფლებლად, „მომხდური ურდოს“, „მტრების“, „ქართველ ოკუპანტთა“ წინააღმდეგ საბრძოლველად. მაგალითად:

„ჩემო აფხაზეთო, მომხდურთა ურდოსგან
შენ დიდი საფრთხე და სიკვდილი გელოდა,
მაგრამ ვაჟკაცები უშიშრად დაუხვდნენ
და ბრძოლით განდევნეს მთიდან და მდელოდან“.

(ვანდა დბარი, „აფხაზეთი“).

„ყველაფერი მახსოვს კარგად, გასროლილი ყველა ტყვია,
ყველა კაცი მახსოვს ვისაც ჩვენი ქვეყნის შვილი ჰქვია.
ყველაფერი მახსოვს კარგად, ვერვინ შეცვლის ღმერთის ნებას,
მოვესწრებით აფხაზეთის საბოლოო გამარჯვებას“.

(ლეონიდ გიცბა, „ყველაფერი მახსოვს“).

„ვერასოდეს დაგამარცხებს მტერი, შეუპოვარს და ბრძოლაში ნაქებს,
არ შეშინდეთ, არ დაეცეთ სულით, შეებრძოლეთ ქართველ ოკუპანტებს.“

(ემა ანქვაბი, „ჩუმად დგანან კავკასიის მთები“).

„დე, გადამიწვას მტერმა სახლ-კარი, ოღონდ გადარჩეს აფხაზთა მოდგმა,
თუ მომკლეს, ჩემი სულის სიმტკიცე უნდა მიიღოს ჩემს გვერდით მდგომმა“.

(დაურ ზანთარია, „იმედი“).

„მაგრამ წამოდგნენ შენს დასაცავად საუკეთესო შვილები შენი,

რომ შეუნახონ კერიას ცეცხლი და დაგიბრუნონ კვლავ მზე, სხივმფენი.“

(ზურაბ აბლაჯავა, „ჩემი სამშობლო“).

„ვიცი, რომ შემუსრეთ მტერი, დიდი გამარჯვებაც ნახეთ,
სახელი გაითქვით შორს და ერსაც დაუბრუნეთ სახე.“

(მარინა ჯოპუა, „თქვენ შეძლებთ“) და ა.შ.

აღსანიშნავია, რომ აფხაზები ქართველთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ეულად არ გრძნობენ თავს; ლექსებში ისინი სათანადო პატივს მიაგებენ თანამებრძოლებს: ჩეჩნებსა და ადიღეელებს, რომლებიც მათ მხარდამხარ ვაჟკაცურად ებრძვიან „მომხდურ“ მტერს:

„იფრილოს კავკასიის დროშამ, ეშინოდეს ბოროტების მთესველს
რადგან დიდი გამარჯვების სჯერა ადიღეელს, აფხაზსა და ჩეჩენს.

კარგად ვიცი, რომ ვერცერთი ძალა თქვენს ჩირაღდანს ვერ ჩააქრობს, ვერა,
და ვლადისლავ, ჯოხარ, უსუფ, მუსა ქართველ მტრებს თქვენ დაამარცხებთ, მჯერა.“

(ემა ანქვაბი, „ჩუმად დგანან კავკასიის მთები“).

გარდა „მომხდურის“, „ოკუპანტის“, „მტრის“ სტერეოტიპისა კრებულში მკვიდრდება ქართველის, როგორც „ქურდისა“ და „მძარცველის“ სტერეოტიპი. მაგალითად:

„რა დამავიწყებს, ვერ დავივიწყებ, მემახსოვრება მე საარაკოდ,

იარაღასხმულ ქართველებს როცა ჩვენ შევერკინეთ უიარალოდ.

და შედრკა მაშინ მომხდურის გული, იგრძნო, სიმართლეს განგებაც შველის,

რომ აფხაზეთს ვერ დაისაკუთრებს და მარცვა-გლეჯას მოჰკიდა ხელი.

ჩაებლაუჭა ნახევარ აფსნის, არაკაცობით სცადა განცხრომა,

საქართველოში რაც ვერ წაიღო, დაწვა, ველურ ჟინს გადააყოლა.“

(ენვერ აჟიბა, „რა დამავიწყებს, ვერ დავივიწყებ“).

„ქურდების მოდგმა გაქრება როდის, როდის დამთავრდება ქურდების გზა

უბედურები, შვილები ცოდვის, ტომრებით ზურგზე, ნაძარცვის ზღვა,

თავის სიხარბეს ვეღარ თოკვენ, ვინც კი შეხვდებათ, ყველას მოკლავენ“ და ა.შ.

(ვანდა დბარი, „ქურდები“).

ცალკე აღნიშვნის ღირსია კრებულში წარმოდგენილი იმჟამინდელი საქართველოს სახელმწიფოს მეთაურის სახე:

„დამაქცეველნი ამა სოფლის, სამი სატანა: ჰიტლერი, დუჩე, შევარდნაძე...

ამის ატანა ხალხს ადარა სურს და გაისმის კრულვა და წყევლა,

გესმის, ედუარდ, დაჩაგრულთა დრტვინვა და ღელვა,

აფხაზსაც მისწვდი, გასურს, წაართვა დედა-სამშობლო,

თავს ლაფი ასხა, დაამცირო და დააობლო” და ა.შ.

(რიმა ჭეღია, „ჩვენ სიკვდილის არ გვაქვს უფლება“).

კრებულში, რომელშიც თოთხმეტი პოეტის ოთხმოცამდე ლექსია წარმოდგენილი, მხოლოდ ერთგან გაკრთება ნათელი სხივი; ეს გახლავთ პოეტ შამილ ფილიას ერთსტროფიანი ლექსი:

„ვხედავ, ჩვენს შორის ტყვია ჩამდგარა,
ერთურთს ამაგი ვერ დავუფასეთ,
მაგრამ რა ვუყო ამ გულს, რომელიც
ვერ დაივიწყებს ნოდარ დუმბაძეს“.

დიდი სურვილის მიუხედავად, ეს ერთი სტროფი ვერ გადაწონის კრებულში წარმოდგენილ ლექსთა უმეტესობას, რომლებიც ქართველის უარყოფით სტერეოტიპს ამკვიდრებენ მკითხველში.

რაც შეეხება მეორე კრებულს, აფხაზურ მწერლობას მასში წარმოადგენს სამი ავტორი: დაურ ნაჭყებია, ალექსი გოგუა და ფაზილ ისკანდერი. დაურ ნაჭყებიას მოთხრობა „მალე შემოდგომაა...“ (1997) გარდაცვლილი გმირის მონოლოგზეა აგებული. მისი სიცოცხლე სოხუმის ალებას შეეწირა და ამაჟამად იგი შუაგულ მზეზე წევს იმის მოლოდინში, თუ როდის დამთავრდება საბრძოლო შეტაკება და დაიწყებენ მიცვალებულთა დამარხვას. მოთხრობის ახალგაზრდა გმირი იხსენებს ომის დაწყებას, ხანმოკლე ლტოლვილობას გუდაუთის ერთ-ერთ სანატორიუმში, ას დოლარად ნათესავისგან ავტომატის ყიდვის ისტორიას და ბრძოლას ქართველების წინააღმდეგ, ბრძოლას მშობლიურ სოხუმში დასაბრუნებლად. ამავე ავტორის მეორე მოთხრობაში – „ცალთვალა ცა“ (1994) მოქმედება კვლავ სოხუმის ალებისთვის მიმდინარე ბრძოლების ფონზე იშლება. ამჯერად მოთხრობის გმირი თავისი მეგობრის, ასლანის სიკვდილზე გვიამბობს, რომელიც ქართველი სნაიპერის ტყვიამ შეიწირა. დაჭრილი მეგობრის დასახმარებლად მისული მოთხრობის გმირი ისევ ასლანის სხეულმა დაიცვა; მას მოხვდა სნაიპერის მეორე ტყვიაც, რომელიც მოთხრობის გმირისთვის იყო განკუთვნილი. ერთმანეთს ჩახუტებული ცოცხალი და გარდაცვლილი მეომრები ერთად წვანან სოხუმის მოქუფრული ცალთვალა ცის ქვეშ....

დაურ ნაჭყებიას მოთხრობაში „მინაში“ (2002) ახალგაზრდა მეომარი – ბესლანი გადმოგვცემს მოხუცი აფხაზი ქალის, მინაშის ისტორიას, რომელმაც ერთადერთი ვაჟი სამამულო ომში დაკარგა, მაგრამ მაინც მთელი ცხოვრება ელოდა მის დაბრუნებას. ქართველების შეტევის მოლოდინში ბესლანმა გადაწყვიტა, არ დაეტოვებინა მოხუცი ქალი; „ქართველებს რომ ჩაუვარდეს ხელში, მთელ ქვეყანას მოსდებენ, აფხაზები პანიკამ მოიცვა და ისე გარბიან, რომ თავიანთ მოხუცებს ტოვებენ,“ – ამბობს ბესლანი. მოხუც ქალს უმძიმს სახლის დატოვება მაგრამ ბოლოს იძულებული ხდება ახალგაზრდა მეომრებს გაჰყვეს. სხვა ლტოლვილებთან ერთად ტყვარჩელში გამგზავრებამდე მინაში ბესლანს აძლევს შეკვრას, რომელშიც მოხუცი ქალის მიერ წლების განმავლობაში ნაგროვები, უკვე ხმარებიდან ამოღებული ფული აღმოჩნდება.

ალექსი გოგუას ვრცელ მოთხრობაში „სანამ მზე ჩასულა“ (2000) გადმოცემულია ახალგაზრდა აფხაზი ქალის, ესმას სულიერი განცდები ქართველებთან ომში დაღუპული მეუღლის დასაფლავების დღეს. ესმას ტრაგიზმს ისიც ამძაფრებს, რომ მისი მეუღლე ვერ მოესწრო შვილის დაბადებას, რომელსაც ესმა დღე დღეზე ელის. ესმა იხსენებს მისი და ეზუგის სკოლაში გაცნობის პირველ დღეს, გათხოვებას, ხანმოკლე, მაგრამ ბედნიერ ერთობლივ ცხოვრებას. მოთხრობის ფინალში, მეუღლის დასაფლავების დღეს, ესმა ვაჟიშვილს გააჩენს. მართალია, ალექსი გოგუა მოთხრობაში ქართველებს არც ახსენებს, მაგრამ ერთ-ერთ მონაკვეთში, როდესაც იგი ეზუგის ინტერესების სფეროს ეხება, აღნიშნავს, რომ იმ დროს აფხაზეთის ისტორიით დაინტერესება და მისი შესწავლა ბევრს არ უნდოდა, რადგან ამ საკითხთან დაკავშირებით ურთიერთგამომრიცხავი მოსაზრებები არსებობდა და ისინი, ვინც კარიერასა და წინსვლაზე ფიქრობდნენ, აფხაზეთის *ნამდვილი* ისტორიის შესწავლის სურვილს, როგორც წესი, არ გამოთქვამდნენ. თუმცა ეზუგი ჭეშმარიტი აფხაზი პატრიოტი იყო, ამიტომაც აინტერესებდა აფხაზეთის ისტორია.

და ბოლოს, ფაზილ ისკანდერის მოთხრობაში „ბიჭი და ომი“ (2001) მოქმედება მოსკოვის ერთ-ერთ ბინაში იშლება. პატარა ბიჭი დასაძინებლად ემზადება, როდესაც მამამისს გაგრიდან ჩამოსული სტუმრები - ბიძია ასლანი და მისი შვილი ვალიკო - ეწვევიან. ბიჭს მხოლოდ ნათელი მოგონებები აკავშირებს გაგრასთან, სადაც მოსკოვისგან სრულიად განსხვავებული ცხოვრების წესი იყო დამკვიდრებული: ყოველ საღამოს მეზობლების მისვლა-მოსვლა, სადამოობით ღვინის სმა, ერთმანეთის გადაპატიჟება, სხვადასხვა დღესასწაულების ერთად აღნიშვნა. ბიჭისთვის სრულიად გაუგებარია, თუ რატომ მიმდინარეობს იქ ომი, რა ვერ გაიყვეს იქაურმა მაცხოვრებლებმა... იგი გულისყურით უსმენს სტუმრების საუბარს, საიდანაც შეიტყობს, რომ ექიმი გიორგი მოუკლავთ აფხაზებს (აქვე შევნიშნავთ, რომ თავად გიორგის ეროვნება მოთხრობაში არ არის ფიქსირებული, თუმცა სავარაუდოდ, იგი ქართველი უნდა იყოს). ბიჭს საშინლად დაწყდება გული, როდესაც ამ კეთილშობილი, ხუმარა, ყველასათვის საყვარელი ადამიანის ტრაგიკული გარდაცვალების შესახებ გაიგებს. ასლანი დაწვრილებით უყვება მასპინძელს, თუ როგორ ამოიცნო ქალაქის განაპირა პარკში დახვრეტილი ექიმი გიორგისა და მისი სიდედრის გვამები, როგორ მისცა ფული ექსკავატორის მძღოლს, რათა ამ უკანასკნელს ადამიანურად დაემარხა მიცვალებულები.

მოსმენილის შემდეგ ბიჭს ძილი გაუკრთება; იგი ფიქრებში ჩაეფლება; მისთვის გაუგებარია ასეთი არაკაცური, არაადამიანური დამოკიდებულება ექიმის მიმართ, რომელიც ეროვნული ნიშნით არ განასხვავებდა პაციენტებს და იმდენი სიკეთე ჰქონდა დათესილი გაგრაში, რომ არ უფიქრია ცოლ-შვილთან ერთად გამგზავრება და საკუთარ ბინაში მოხუც სიდედრთან ერთად დარჩა. ვის სჭირდებოდა ქალაქში ყველასათვის საყვარელი ექიმის მიზანმიმართული მოკვლა: ღამით ბინიდან მისი

გამოყვანა და დახვრეტა ქალაქის განაპირას; ამასთან, არც არავინ მიბრუნებულა ბინაში და იქიდან არაფერი წაუღია. პატარა ბიჭი მეორე დღესაც განაგრძობს მომხდარზე ფიქრს; იგი ვერ გარკვეულა ცხოვრების საზრისში, თუ რა აზრი აქვს ცხოვრებას, თუკი ბოროტება სიკეთეს ამარცხებს, თუკი ადამიანები არ ითვალისწინებენ ისტორიის გაკვეთილებს და არ ხდებიან უკეთესები. ბიჭი მამამისს უზიარებს თავის პესიმისტურ განწყობას და ეს უკანასკნელიც ვერ პოულობს დამაჯერებელ პასუხს. მოთხრობის ფინალში სადარბაზოდან გასული მამა-შვილი დაინახავენ მოხუც ხეიბარ ქალს, რომელიც საჭმლის ნარჩენებს აჭმევს უპატრონო ძაღლებს. მამა ეუბნება შვილს, რომ თუ ვიღავა არამზადები ავ საქმეებს სჩადიან და უდანაშაულო ადამიანებს კლავენ, ეს მოხუცი ქალი, თავად გაჭირვებაში მყოფი, როგორც შეუძლია, ისე ზრუნავს სხვებზე. მწერლის თანახმად, სწორედ ეს გახდება ბიჭისთვის მაგალითი იმისა, რომ სიკეთე ბოროტებას დაამარცხებს. ჩვენი მხრივ შევნიშნავთ, რომ მოთხრობის ფინალი, მწერლის კვალიფიკაციის გათვალისწინებით, ნაკლებად დამაჯერებელი და ხელოვნურიც კი გვეჩვენება.

როგორც ვხედავთ, მეორე კრებულშიც *ქართველის საბაზო სტერეოტიპი* შენარჩუნებულია (დამპყრობი, მომხდური, აფხაზი ახალგაზრდების სიკვდილის მიზეზი...), თუმცა ნაკლებად იგრძნობა აგრესია, რომელიც პირველი კრებულის ყოველ სტროფში გამოსჭვივის. ჩემი აზრით, ამის მიზეზი შესაძლოა დროითი დისტანცია იყოს. პირველ კრებულში შესული ნაწარმოებები, მეტწილად, დაწერილია 90-იან წლებში, ბევრი მათგანი ომის პერიოდშიც კი. რაც შეეხება მეორე კრებულს, აქ დროითი დისტანცია უფრო დიდია. ჯორჯ გორდონ ბაირონი წერდა: „ტრაგედიის შესაქმნელად მხოლოდ ტალანტი არ კმარა; ბევრი რამ უნდა გქონდეს განცდილი წარსულში და *საკმარისი დროც* უნდა იყოს გასული, რათა ვნებები ჩაცხრეს. როდესაც ადამიანი ვნებათა ტყვეობაშია, მას შეიძლება ძალზე მწვავე განცდები ჰქონდეს, მაგრამ თავისი გრძნობები ვერ გადმოგცეს. მხოლოდ გარკვეული დროის შემდეგ შეგიძლია მიენდო მეხსიერებას და შექმნა ლიტერატურისთვის რაღაც ღირებული, მნიშვნელოვანი“ [Дьяконова, 1968:54]. ვიმედოვნებ, რომ როდესაც ვნებები ჩაცხრება, დადგება დრო, რომ მხოლოდ გონებას მოვუხმოთ, განვსაჯოთ, რა გზით უნდა წავიდეთ. გზის სწორ არჩევანზე კი, დამოკიდებულია, ჩვენთვის მიუღებელი, არასასურველი, XX საუკუნის 90-იანი წლების შემდგომ აფხაზურ ლიტერატურაში დამკვიდრებული *ქართველის* სტერეოტიპის მსხვრევა და ახალი სტერეოტიპების დამკვიდრება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

რა დამავიწყებს (2003) რა დამავიწყებს = Исхаштзом, აფხაზ პოეტთა ლექსების კრებული, მთარგმნელი რატი ამდლობელი, ჯემალ აჯიაშვილი, ზაზა ბერიშვილი და სხვ. ქართულ აფხაზურ ურთიერთობათა ინტიტუტი, თბილისი, 2002. – 220 გვერდზე, ტექსტი ქართულ და აფხაზურ ენებზე.

Начкебия, Одишариа (2003), Время жить. Рассказы писателей Южного Кавказа. Сост. и ред.: Д. Начкебия, Г. Одишариа.; Кавказский Форум Неправительственных Организаций. - Майкоп: ГУРИПП "Адыгея", 2003. 284 с., илл. 5800 экз.

Дьяконова, (1968) Дьяконова Н., Поэма Байрона “Дон-Жуан”, В кн. Байрон. Дон-Жуан, Москва, 1968

მარინა ტურავა³⁹

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

„ნაჭედი სიტყვა“

(ივანე თარბას პოეზიის ქართული თარგმანები)

აბსტრაქტი. ივანე თარბას პოეზია არის კონკრეტული ქრონოტოპოსის შედეგი: იგი ზუსტად გადმოსცემს საბჭოთა ეპოქის ძირითად ტენდენციებსა და განწყობებს. ნაკლებად გვხვდება შეფარვით ნათქვამი, ქვეტექსტური. ისეთი განცდა გრჩება, რომ პოეტს სჯერა ყველაფრისა, რაზეც წერს. ამ პოეზიის გამორჩეული, შეიძლება ითქვას, ყველაზე ალალი, არაკონიუნქტურული ნაწილი, სწორედ ქართველთა და აფხაზთა ურთიერთობებს, მრავალსაუკუნოვან მეგობრობას ეძღვნება.

ივანე თარბას პოეზია, მთელი შემოქმედება მყისიერად ითარგმნებოდა ქართულ ენაზე და ქვეყნდებოდა ქართულ პერიოდიკაში, გამოიცემოდა კრებულები. ივანე თარბას შემოქმედებას თარგმნიდნენ ცნობილი ქართველი პოეტები: კარლო კალაძე, შოთა ნიშნიანიძე, ოთარ ჭილაძე, თამაზ ჭილაძე, მორის ფოცხიშვილი, მედეა კახიძე, ჯანსუღ ჩარკვიანი, ვახტანგ ჯავახაძე, არჩილ სულაკაური და სხვები.

ივანე თარბას შემოქმედება აფხაზური პოეზიის მნიშვნელოვანი ნაწილია, ამიტომ მისი კვლევა აუცილებელია.

სტატიაში გამოყენებულია კვლევის შედარებით-ისტორიული და ჰერმენევტიკული მეთოდები. იგი დაეხმარება აფხაზური ლიტერატურით დაინტერესებულ მკვლევრებსა და მკითხველებს.

საკვანძო სიტყვები: აფხაზური ლიტერატურა. კულტურული გადაძახილები. პოეტური თარგმანები.

Marina Turava⁴⁰

“A Piece Of Word” (*Georgian translations of Ivane Tarba's poetry*)

Abstract. Ivane Tarba's poetry is the result of a specific chronotopos: It accurately conveys the main trends and sentiments of the Soviet era. Less commonly found conspired implication, there is such a feeling that the poet believes in everything he writes about. The

³⁹ მარინა ტურავა, ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

⁴⁰ Marina Turava, Doctor of Philology, Associate Professor of Sokhumi State University

most distinctive, truthful, non-conjecture part of this poetry is dedicated to relationship between Georgian and Abkhazian, which counts many centuries. Poetry of Ivane Tarba, the whole work was instantly translated into Georgian and published in Georgian periodicals, collections were edited. The works of Ivane Tarba were translated by famous Georgian poets: Karlo Kaladze, Shota Nishnianidze, Otari Chiladze, Tamaz Chiladze, Moris Potskhishvili, Medea Kakhidze, Jansug Charkviani, Vakhtang Javakhadze, Archil Sulakauri and others. Ivane Tarba's work is an important part of Abkhazian poetry, so his research is necessary. The article uses comparative-historical and hermeneutical methods of research. It will help researchers and readers, who are interested in Abkhazian literature.

Keywords: Abkhazian literature., Cultural echoes. Poetic translations.

წერილობითი აფხაზური ლიტერატურა გამოჩნდა XX საუკუნის დასაწყისში, თუმცა აფხაზური ზეპირსიტყვიერების ტრადიცია საკმაოდ მდიდარია. აფხაზები, სხვა კავკასიელ ხალხებთან ერთად, ნართაულ ეპოსს ინაწილებენ - ზღაპართა სერიებს მითიურ გმირებზე. მკვლევართა ერთი ნაწილი აფხაზური მხატვრული ლიტერატურის ისტორიის დასაწყისად 1912 წელს მიიჩნევს, როცა თბილისში აფხაზურ ენაზე გამოიცა დიმიტრი გულიას პირველი 38-გვერდიანი პოეტური კრებული „ლექსები და შაირები“ (ეს თვალსაზრისი ასახულია საცნობარო ლიტერატურაშიც), მაგრამ რეალურად ამ კრებულში შესული ლექსებიდან ერთი ნაწილის დაწერის თარიღად 1906, 1907, 1909, 1910 და 1911 წლები აქვს მითითებული, რაც საფუძველს იძლევა საიმისოდ, რათა აფხაზური ლიტერატურის შექმნის თარიღად 1906 წელი დადგინდეს.

წერილობით წყაროებში არ ჩანს რაიმე ცნობა იმის შესახებ, რომ 1906 წლამდე რომელიმე აფხაზ ავტორს საკუთარ ენაზე შეექმნას მხატვრული ტექსტი, თუმცა ცნობილია, რომ პირველი ეროვნებით აფხაზი მწერალი ყოფილა აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის ვაჟი, პოეტი, დრამატურგი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე, ქართველ თერგდალეულთა თანამოაზრე გიორგი შარვაშიძე (1846-1918 წწ.), რომელიც უპირატესად წერდა ქართულად (დაუწერია რამდენიმე რუსულენოვანი თხზულებაც).

შემოქმედების დასაწყისში დიმიტრი გულიას ლექსებს აშკარად ეტყობა, ერთი მხრივ, აფხაზური ხალხური ზეპირსიტყვიერებისა და, მეორე მხრივ, ქართული და რუსული ლიტერატურის გავლენა. მომდევნო პერიოდშიც ხშირად მიმართავდა პოეტი ამ წყაროებს თავისი სათქმელის გადმოსაცემად. დიმიტრი გულიამ (1874-1960 წწ.) საფუძველი მოუძადა აფხაზურ ლირიკას, ამიტომაც ივანე თარბას გარკვეული პოეტური ტრადიცია უკვე დახვდა მშობლიურ ლიტერატურაში. ეს ტრადიცია მან კიდევ უფრო განავითარა და გააღრმავა. ივანე თარბას პოემა „მართალი სიტყვა“ სწორედ დიმიტრი გულიას ეძღვნება. „მე გამოვყვები შენს ნაფეხურებს, გზას გამინათებს შენი პწკარები, ჩამკიდე ხელი და მიმეგზურე, არ მიმატოვო, გემუდა-

რები“, ვკითხულობთ შოთა ნიშნიანიძის მიერ გადმოქართულეზულ პოემაში. დიმიტრი გულისას ეძღვნება ლექსი „სკამი პოეტისა“, რომელიც გიორგი კაჭახიძემ თარგმნა ქართულად.

ივანე თარბა 1921 წლის 21 მარტს დაიბადა ოჩამჩირის რაიონ, სოფელ ბესლახუბაში, 30-იან წლებში დაიწყო ჟურნალისტური საქმიანობა, მუშაობდა რაიონულ გაზეთ _ „ბოლშევიკური გზის“ რედაქციაში. მოგვიანებით საოლქო გაზეთებში _ „აფხნი ყაფში“ და „სოვეტსკაია აფხაზია“. 1940 წელს გახდა პარტიის წევრი, 1947 წელს დაამთავრა სოხუმის პედაგოგიური ინსტიტუტი, რუ-სული ფილოლოგიის განხრით. 1958 წელს იგი მწერალთა კავშირის აფხაზური განყოფილების თავმჯდომარედ აირჩიეს. იყო აფხაზეთის განათლების მინისტრი, აფხაზეთის საოლქო კომიტეტის მდივანი, საბჭოთა კავშირისა და აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს დეპუტატი. მისი მეუღლე - ეთერ კოლონია აფხაზეთის თეატრალური საზოგადოების თავმჯდომარე, აკაკი ხორავას სტუდენტი, ბრწყინვალე მსახიობი (ქართულად თამაშობდა სპექტაკლებს), ომის დროს საცოდავად მოკვდა - ჭურვი მოხვდა ფეხში, მოგლიჯა კიდური და სისხლისგან დაიცალა. თავად პოეტი 1994 წლის 21 იანვარს გარდაიცვალა სოხუმში. როცა დაიბაბა სიტუაცია აფხაზეთში, ივანე თარბა სამსახურიდან დაითხოვეს. მის ბინის კარს ყოველ დღე შავი საღებავით აწერდნენ, რომ აფხაზი ერის მოღალატე და გამყიდველია. ივანე თარბამ ცხოვრების ბოლომდე იმ იდეალებს უერთგულა, რომლებსაც მიუძღვნა თავისი ნახევარსაუკუნოვანი მოღვაწეობა, მთელი ლიტერატურული ნააზრევი. იგი მრავალმხრივი მოღვაწე იყო, წერდა ლექსებს, პოემებს, მოთ-ხრობებს, რომანებს. მისი შემოქმედება მრავალხმოვანი და მრავალფეროვანია. მან უამრავი ლექსი მიუძღვნა ქართველებისა და აფხაზების საუკუნოვან მშობას.

პირველი ლექსი 1937 წელს გამოაქვეყნა, ლექსების პირველი კრებული-1949 წელს. ლექსებისა და პოემების სხვა კრებულებია: „ორი ზღვა“ (1954), „ლექსები და პოემები“ (1960), „აფხაზეთო ჩემო“ (1963), „მთიდან მთამდე“ (1965), „ლექსები“ (1971), „შუადღის გზებზე“ (1972), „სიმღერიდან სიმღერამდე“ (1975). ივანე თარბას ეკუთვნის აგრეთვე რომანები: „ცნობილი კაცი“ (1967) და „მზე ჩვენთან იღვიძებს“ (1971).

ივანე თარბას პოეზია, მთელი შემოქმედება მყისიერად ითარგმნებოდა ქართულ ენაზე და ქვეყნდებოდა ქართულ პერიოდიკაში, გამოიცემოდა კრებულები. პოეტი ქართული რადიო და ტელეგადაცემების ხშირი სტუმარი იყო და ქართველი მკითხველიც კარგად იცნობდა. ივანე თარბას შემოქმედებას თარგმნიდნენ ცნობილი ქართველი პოეტები: კარლო კალაძე, შოთა ნიშნიანიძე, ოთარ ჭილაძე, თამაზ ჭილაძე, მორის ფოცხიშვილი, მედეა კახიძე, ჯანსულ ჩარკვიანი, ვახტანგ ჯავახაძე, არჩილ სულაკაური და სხვები.

ყოველი ახალი ეპოქა ახლებურად გაიაზრებს თარგმანის მნიშვნელობას და თარგმანისადმი წაყენებულ მოთხოვნას, მაგრამ თვითონ თარგმანის მნიშვნელობა

ნებისმიერი ქვეყნის ეროვნული კულტურისათვის უდიდესი და კულტურული ცხოვრებისათვის ახალი სიცოცხლის მიმნიჭებელია. თარგმანი ავლენს ენის ახალ შესაძლებლობებს და იცავს მას უცხო, არაბუნებრივ ფორმათა შემოტანისა და ენაში დამკვიდრებისგან. თარგმანთმცოდნეობა, ისევე როგორც თავად თარგმანი, მთელი თავისი წარსულით მოწმობს, რომ ყველა ეპოქასა და ყველა ქვეყანაში თარგმანი იყო გამოძახილი იმ ცოდნისა და კულტურისა, რომელიც გააჩნდა ერს, ერთი მხრივ, ენის ფენომენის მიმართ, ხოლო მეორე მხრივ, ნაწარმოების, როგორც ერთი მთლიანის გაგების თვალსაზრისით. თარგმანი არის საუცხოო საშუალება ერების და ხალხთა ურთიერთობისა, კულტურული ინტეგრაციისა და მშვიდობიანი თანაცხოვრებისა.

თარგმანის პრობლემებზე დიდი ხანია კამათობენ. მკვლევრები ასაბუთებენ, რომ თარგმანი შეიძლება იყოს ლიტერატურათმცოდნეობის, ფსიქოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ლინგვისტიკის საკვლევე ობიექტი. ნაწილი მეცნიერებისა ასაბუთებს, რომ თარგმანი შემოქმედებაა და არა უცხო ენაზე შექმნილი ტექსტის მშობლიურ ენაზე გადმოცემის მექანიკური აქტი [ნატროშვილი, 2014: 27]. აფხაზი პოეტების თარგმანები თვალნათლივ ადასტურებს, რომ ქართველი მთარგმნელები ძირითადად აფხაზური ლიტერატურის პოპულარიზაციაზე, ქართველი მკითხველისათვის მის გაცნობაზე ზრუნავდნენ, აფხაზურ ლიტერატურას ქართული კულტურისაგან დისტანცირებულად არასოდეს განიხილავდნენ.

ივანე თარბას პოეზია არის კონკრეტული ქრონოტოპოსის შედეგი: იგი ზუსტად გადმოსცემს საბჭოთა ეპოქის ძირითად ტენდენციებსა და განწყობებს. ნაკლებად გვხვდება შეფარვით ნათქვამი, ქვეტექსტური. ისეთი განცდა გრჩება, რომ პოეტს სჯერა ყველაფრისა, რაზეც წერს. ამ პოეზიის გამორჩეული, შეიძლება ითქვას, ყველაზე ალალი, არაკონიუნქტურული ნაწილი, სწორედ ქართველთა და აფხაზთა ურთიერთობებს, მრავალსაუკუნოვან მეგობრობას ეძღვნება. თარგმანებით ვერაფრით მიხვდები, რომ ეს ქართველი კაცის ნაწერი არ არის. ამას, ერთი მხრივ, თარგმანის მაღალი ხარისხი, მეორე მხრივ, კი პოეტის მსოფლშეგრძნება განაპირობებს.

ლექსი „საქართველო“ დიდი სიყვარულის ნათელი მაგალითია:

„მეც, სამშობლოვ სანატრელო,
შენთვის ვმღერი, საქართველოვ,
ხალხთა ძმობით გიმღვნით სალამს,
არ გაჰქრება შენი ერი,
ძლიერი და ბედნიერი,
მას წინ უძღვის დიდი ძალა!“ /გრიგოლ აბაშიძის თარგმანი/.

რუსთაველის საქართველოს, საყვარელ დედას ეძახის აფხაზი პოეტი და მისი წარსულის გამარჯვებებით ამაცობს. არაერთი ასეთი ლექსის ავტორია ივანე თარბა _ ალაზანი მისთვის მტერზე გამარჯვების მოწმეა:

„ო, მადლობა ჩემს ქვეყანას,
რომ გამზარდა და მადირსა,
მომღერალი გავმხდარიყავ
აყვავებულ ალაზნისა“ /ოთარ ჭელიძის თარგმანი/.

ივანე თარბა უმღერის თბილისის ღამეს, ორთაჭალას, სიღნაღის მუზეუმს, სიღნაღის ღამეს, შირაქის ველს, რუსთავს. „ივანე თარბას ლექსები ყურადღებას იქცევდა ტროპული საშუალებების მკაფიო ინდივიდუალურობით, ენის ღრმა ცოდნით, ფრაზის მოქნილობით და იმითაც, რომ არცთუ იშვიათად პოეტური ნაწარმოებები ეძღვნებოდა ქართულ სინამდვილეს - ქართველ პოეტებს“ [გვანცელაძე 2021: 12-15]. ცალკე უნდა გამოიყოს მიძღვნილი ლექსები. ამ მხრივ, საინტერესოა ლექსი „გიორგი ლეონიძეს“, ქართველი პოეტი განსაკუთრებით ყვარებია ივანე თარბას. გიორგი ლეონიძის გარდაცვალება მთელმა ქვეყანამ იგლოვა, ივანე თარბამ თავისი მწუხარება ამ ლექსით გამოხატა. აფხაზ პოეტს თავისი მეგობარი წყნეთში ეგულებოდა, მაგრამ არ დახვდა იქ:

„იქნებ შენ დარჩი შენს აფხაზეთში,
სადაც სტუმრობა გიყვარდა აგრე,
და აფხიარცა,
მზის აფხიარცა,
იწერს ლარებზე შენს ახალ ჰანგებს“ /სულხან აბდულაძის თარგმანი/.

ეს ლექსი პირდაპირ აფხაზური ენიდან თარგმნა ნიკა ბაძაღუამ, კრებული „მიყვარს ჩემი აფხაზური“ ივანე თარბას 100 წლის იუბილეს მიუძღვნა გამომცემლობა „ივერიონმა“, მასში ზუსტად 100 ლექსი შევიდა (თარბა, 2021). უკვე არსებულის ხელახლა თარგმნა, ივანე თარბას პოეზიასთან ნიკა ბაძაღუას კიდევ ერთხელ მიბრუნება, ამ ლექსების გადმოქართულება, შუამავალი ენისა და პწკარედების გარეშე, იმაზე მიაწინებებს, რომ აფხაზურ ენასა და ლიტერატურას ჩვენზე დიდი პატრონი დღემდე არ ჰყავს.

„არ ვიცი, დღეს თავს ასე რად ვერჩი,
ვერ ვგუობ ვერავითარ ცვალებას,
ვშიშობ: უეჭველში შემაქვს ეჭვი, -
არ მჯერა შენი გარდაცვალება!“

...

„სიკვდილს გამობდი... არ გჩვეოდა ბორგვა,
გაბზარულ შუქში სხივებს აქსოვდი,
გადამეყარე ამაყად, გოგლა,
და ამაყადვე დამამახსოვრდი!“

[„გიორგი ლეონიძეს“, ნიკა ბაძაღუას თარგმანი, თარბა, 2019: 19].

მიძღვნითი ლექსებიდან განსაკუთრებით გამოირჩევა „ოჯახი,“ რომელიც ნინო ჟღენტს ეძღვნება. ეს ლექსი საინტერესოა მხატვრული თვალსაზრისითაც. ივანე თარბა სტუდენტობის წლებსა და გულთბილ თბილისელ მასპინძელს იგონებს:

„შემოვედი და ამაღლდა ჭერი,
სხვენზე ორბივით ლექსი შემოვსვით.
შენა ხარ, დაო, ამ წმინდა კერის
კეთილი სული და ანგელოზი“ /შოთა ნიშნიანიძის თარგმანი/.

გალაკტიონს ეძღვნება ლექსი „დრო და პოეტი,“ რომელსაც ეპიგრაფად უძღვის ცნობილი სიტყვები: „ჯერ ლექსი მწვავდა, მერე მზე, ჯერ მზე და მერე ლექსები.“ ივანე თარბა ეხმიანება გალაკტიონის სოხუმში სტუმრობას:

„აგერ, გალაკტიონი _
სასურველი სტუმარი _
მოაბიჯებს გამზირზე
ჩუმი და იდუმალი;
ის ჩემს ქალაქს ეწვია,
აფხაზსაც და ქართველსაც
ხელი რომ გადახვიოს,
როგორც ახლო ნათესავს“ /ხუტა გაგუას თარგმანი/.

ლექსი „ქირურგი“ ეძღვნება ცნობილ ქართველ ექიმს გივი ნადარეიშვილს /თარგმანი ხუტა გაგუასი/, „მეფოლადე პარასატაშვილი“ ეძღვნება „აზოვსტალის“ ახალგაზრდა მუშას, საქართველოს ეძღვნება „მიჩურინი საქართველოში“ და „ქართუთავის წყარო“ და სხვა.

პოემაში „მართალი სიტყვა“ ვკითხულობთ:

„თუ არ ვეწვიე მეზობელს,
თავი რად მინდა ცოცხალი,
რატომ არ უნდა მესმოდეს
მისი ხმა გასაოცარი?!
მარტოხესავით ვედრებას
ხომ არ დავიწყებ ტრამალზე,
მზეს მარტო ხომ არ შევხვდები, _
მიწას რომ გაალამაზებს?!“

სიმბოლურად აქ ქართველი მეზობელიც უნდა იგულისხმობოდეს, თუმცა ამავე პოემაში არის ასეთი სიტყვებიც: „და ჩვენ საერთო სიყვარულს _ დიდ რუსეთს მივუაღერსო“.

1941-1945 წლებში მეორე მსოფლიო ომმა აფხაზურ ლიტერატურაში მანამდე უკვე ჩამოყალიბებულ თემებს ახალი იდეოლოგიზებული თემა, ანტიფაშიზმი დაუმატა. პრაქტიკულად ყველა აფხაზი მწერალი წერდა ანტიფაშისტურ ნაწარმოებებს

(ლექსებს, პოემებს, მოთხრობებს, პიესებს) და განამტკიცებდა საბჭოურ იდეოლოგიას. ამ პერიოდში კვლავ მოღვაწეობდნენ მწერლები: დ.გულია, ს.ჭანბა, ი. პაპასქირი, მ. აჰაშბა, ზაზ (ვლადიმერ) დარსალია და სხვები, ახალგაზრდა მწერლებიდან გამოირჩეოდნენ პოეტები ბაგრატ შინქუბა და ივანე თარბა, რომელთაც სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლისთანავე მიიპყრეს ყურადღება.

ქვეყნის ბედზე მოფიქრალი, მის გარშემო მიმდინარე მოვლენებს დაყურადებული ივანე თარბა, მოგვიანებითაც, თითქოს გრძნობდა მოახლოებულ საშიშროებას – მტრობის გაღვივებას ქართველთა და აფხაზთა შორის. მოსალოდნელი უბედურების საფრთხე ჩანს მის ლექსებშიც:

„არ გვინდა, ზეცა რომ დაფარონ შავმა ღრუბლებმა,
არ გვინდა, ბავშვებს დაებუროს თვალები ნისლით,
მაგრამ ჩვენ ვიცით, იარაღით ვინც იმუქრება,
უნდა, როგორმე უძღურება დამალოს თვისი“.
ამ მხრივ საგულისხმოა ასევე ლექსი „საზღვარი“:
„წაიშლებოდა საზღვარი მართლა,
ძმური ყიჟინით ცას შევარბევდით –
რომ ქვეყნის საზღვრებს, მტრედების გარდა,
არვინ არღვევდეს ავი ზრახვებით“.

ძალიან ცოტაა ივანე თარბას შემოქმედებაში არაპათეტიკური, ჩურჩულით ნათქვამი ლექსი, სადაც უმთავრესი პოეტის ლირიკული განწყობა და განცდაა. თუმცა ზოგიერთი მათგანი, მართლაც, საინტერესოა. და მაინც მუსიკალურობითა და სახეობრივი აზროვნებით ყველაზე ცნობილი ლექსია „აფხაზეთო ჩემო“, რომლის ქართული თარგმანიც კარლო კალაძეს ეკუთვნის. ეს არის შუაზე გაყოფილი ალექსანდრიული ლექსი, 6-6 მარცვლიანი სტრიქონებითა და ძირითადად ჯვარედინი რითმებით, რაც განაპირობებს კიდევ მის კეთილხმოვანებას:

„აფხაზეთო ჩემო,
ჩემო ტკბილო დედავ!
მაპატიე ისევ
თუ სიმღერას ვბედავ.
... განა მხოლოდ ზეცა,
განა მხოლოდ მთები,
ზღვის ნაპირიც მიყვარს,
ზღვის ტალღებშიც გხვდები“... (თარბა 1963).

ივანე თარბა მარინისტი პოეტია, ის არაერთ ლექსში უმღერის ზღვას, მის სილამაზეს, სოხუმის ქუჩებს, ივანე თარბას პოეზიაში არის ურბანისტული სურათებიც, თუმცა, ცისფერყანწელების მსგავსად, ის ვერ ხდება ქალაქის მეხოტბე. ამ

საკითხებს სპეციალური კვლევა უძღვნა პროფესორმა ტიტე მოსიამ. მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა აფხაზი პოეტის ლირიკაში პოეტისა და პოეზიის დანიშნულება:

„ბუმბულივით მსუბუქ სიტყვას
შორს გაფანტავს ნიავი,
მე ნაჭედი სიტყვა მიყვარს,
სიტყვა მარილიანი“ /თარგმანი ოთარ შალამბერიძისა/.

ივანე თარბას აქვს საბავშვო ლექსებიც, რომელსაც კრიტიკული წერილი უძღვნა მედეა კვარაცხელიამ (კვარაცხელია (2011: 277-288). მე ხელთ მქონდა აბესალომ გადილიას წიგნი „მეგობრობის საგალოელი“ (გადილია. 2008), სამივე კვლევა თბილისში შეიქმნა, სოხუმის დაკარგვის შემდეგ. პოეზიის ნიმუშები კი ამოვიღე ივანე თარბას საიუბილეო კრებულიდან „რჩეული ლექსები და პოემები“, რომელიც 1981 წელს გამოიცა თბილისში და რომელსაც გრიგოლ აბაშიძის წინასიტყვაობს უძღვის – „მშობის მომღერალი“ (თარბა, 1981).

მიუხედავად იმისა, რომ სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლიდან გარდაცვალებამდე (1937_1994) პოეტმა ივანე თარბამ ნახევარსაუკუნეზე მეტ ხანს წერა, ამ ხნის განმავლობაში უამრავი ლიტერატურული პროცესი, ლექსის რეფორმა განხორციელდა ქართულ პოეზიაში, ივანე თარბა კი, ბოლომდე თავისი ადრეული ლექსების ერთგული დარჩა, მისი ლირიკის, მთელი ლიტერატურული მემკვიდრეობის თარგმანსა და კვლევაზე, ქართველებს არასოდეს გვითქვამს უარი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გადილია (2008) აბესალომ გადილია. მეგობრობის საგალობელი, აფხაზი პოეტები საქართველოს, რედაქტორი ნაპოლეონ ლემონჯავა, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი, გამომცემლობა უნივერსალი, 2008. - 76 გვ.

გვანცელაძე (2021) თეიმურაზ გვანცელაძე. მომეცი ხელი კვლავ მეგობარო, ორიოდ სიტყვა რედაქტორისგან, წიგნში, ივანე თარბა, მიყვარს ჩემი აფხაზური, თბილისი, 2021. გამომცემლობა „ივერონი“. გვ. 12-15.

კვარაცხელია (2011) მედეა კვარაცხელია. ივანე თარბა და საქართველო, შრომები N2 Proceedings / ცხუმ-აფხაზეთის მეცნიერებათა აკადემია. თბილისი, 2011. გამომცემლობა „მერიდიანი“. გვ. 277-288.

ნატროშვილი (2014) ნატროშვილი მათა. უილიამ შექსპირის სიყვარულის თემაზე დაწერილი სონეტები და მათი ქართული თარგმანები, დისერტაცია, თბილისი 2014, <http://dl.sangu.edu.ge/pdf/dissertacia/maianatroshevili.pdf>;

ნაჭყებია (2021) ზაურ ნაჭყებია. ივანე თარბა - ქართველებსა და აფხაზებს შორის გადებული „ცოცხალი“ ხიდი, ხელმისაწვდომია <http://iverioni.com.ge/16860-ivanetsharba-qarthvelebsa-da-afkhazebs-shoris-gadebuli-cockhali-khidi.html>

- ნაჭყებია (2021) ზაურ ნაჭყებია. კაცი, რომელიც სოხუმში აფხაზებს და ქართველებს ეძებდა, წიგნში: ივანე თარბა, მიყვარს ჩემი აფხაზური, თბილისი, 2021, გამომცემლობა „ივერონი“. გვ. 3-11.
- თარბა (1963) ივანე თარბა, აფხაზეთო ჩემო, ლექსები და პოემები. თბილისი, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1963. 105გვ.
- თარბა (1981) ივანე თარბა, რჩეული ლექსები და პოემები, თარგმანი აფხაზურიდან, თბილისი, გამომცემლობა საბჭოთა საქართველო, 1981. - 332 გვერდზე.
- თარბა (2014) ივანე თარბა, საქართველო: ენციკლოპედია, ტ. III. ქართული ენციკლოპედიის ირაკლი აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია. თბილისი, 2014. გვ.470.
- თარბა (2021) ივანე თარბა. მიყვარს ჩემი აფხაზური, თბილისი 2021, გამომცემლობა „ივერონი“
- თარბა ივანე, საქართველოს ბიოგრაფიული ლექსიკონი, <http://www.nplg.gov.ge/bios-ka/00009595/>

ნანა კუცია⁴¹

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

**აფხაზეთი დევნილი ახალგაზრდების მეხსიერებაში
(კრებული „14 გიგაბაიტი“)**

აბსტრაქტი. სამყაროს მიერ დევნილად მარგინალიზებული ადამიანების სული-სძვრათა დახვეწილი, რაფინირებული რეფლექსიაა წარმოდგენილი დევნილი ახალგაზრდების შემოქმედებით კრებულში, რომლის შემდგენელთა ძალისხმევითაც გაუსაძლისი სულიერი ტკივილ(ებ)ი მხატვრულ ტექსტებად, ფერწერულ ტილოებად, ინსტალაციებად ტრანსფორმირდა. არადევნილი მკითხველი კრებულს, ალბათ, დახურავს განცდით, რომ დევნილი „სპამი“ არაა, რომელიც აუცილებლად უნდა წაიშალოს, პირიქით - სუბლიმირებული ტკივილი ყველამ უნდა გაითავისოს, რათა არსად, არასდროს გამეო-რდეს კაცობრიობის წინაშე ჩადენილი უსაზარლესი დანაშაული - ომი. „სანამ ყველაფერი გაირკვევა, იზრდებიან თაობები უცხო ქალაქებში, უცხო ალაგთა სიყვარულით, სხვანაირი მოგონებებით, სხვათა სასტუმროებსა თუ ახალ სახლებში... ემშობლიურებათ მათ ოდესმე სოხუმი?!“ დევნილი ახალგაზრდების შემოქმედების გაცნობის შემდეგ, ვგრძნობთ, რომ კითხვა რიტორიკულია. მეხსიერების გიგაბაიტები სოხუმს (სრულიად აფხაზეთს) საწმინდარივით ინახავს - დაბრუნების სასოებითა და მოლოდინით.

საკვანძო სიტყვები: აფხაზეთი, დევნილი ახალგაზრდები, შემოქმედება, მხატვრული ტექსტები, ფერწერული ტილოები, მეხსიერების გიგაბაიტი, დაბრუნების მოლოდინი.

Nana Kutsia⁴²

Abkhazia in the memory of displaced youth

Abstract. The article discusses the creative publication of displaced youth "14 gigabytes", which presents a subtle, refined reflection of the souls of people marginalized by the world as displaced persons.

The unbearable spiritual pain(s) of displaced youths were transformed into artistic texts, canvases, installations.

⁴¹ ნანა კუცია, ფილოლოგიის დოქტორი. სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

⁴² Nana Kutsia, Doctor of Philology. Associate Professor of Sokhumi State University.

This pain must be felt by everyone, so that the heinous crime committed against humanity - war - will never be repeated anywhere. Gigabytes of memory of the displaced youth keep Sukhumi (Abkhazia as a whole) as a shrine - with hope and expectation of return.

Keywords: Abkhazia, displaced youth, creativity, artistic texts, paintings, gigabyte of memory, waiting for Dab-runs.

პოსტსაბჭოთა ეპოქაში სრულიად საქართველოში, განსაკუთრებით კი, ქვეყნის სამ რეგიონში (თბილისი, აფხაზეთი, სამაჩაბლო (ე.წ. „სამხრეთ ოსეთი“)) საბჭოთა იმპერიის მიერ ინსპირირებულმა კონფლიქტებმა (90-იანი წლები, 2008 წლის აგვისტო) უმძიმესი დაღი დაასვა, ზოგადად, ქვეყანას თუ კონკრეტული ინდივიდუუმების სულსა და ფსიქიკას.

ოდნავ მოგვიანებით, როდესაც „ძლიერი საზოგადოებრივი სტრესის პირობებში ფრუსტრაციის ველში მოქცეული“ [წიფურია ბ., 2016: 127] ლიტერატურა იბრუნებს თავის სოციალურ ფუნქციებს, „ფიქშენის“ პარალელურად, აქტუალური ხდება „ნონ-ფიქშენიც“, რომლის უმკვიდრესი ლიბო-წანამძღვარი ქართულ ჰაგიოგრაფიაშივე იკვეთება („წამებანი“, „ცხოვრებანი“).

შეიარაღებული კონფლიქტების მიზეზ-შედეგების საინტერესო თეორიული ანალიზი წარმოდგენილია საქართველოში უკანასკნელ წლებში დაცულ დისერტაციებში (*ანა იმნაიშვილი*, „*მეოცე საუკუნის 90-იანი წლების ქართული პროზის ტენდენციები. პოსტსაბჭოთა თაობა*“ (2010), *ანა იმნაძე*, „*ფაქტი და ლიტერატურული რეფლექსია (მეოცე საუკუნის 90-იანი წლების რეალობა ქართულ ბელეტრისტიკაში*“ (2013), *სოფიკო ძნელაძე*, „*პოსტმოდერნისტული ტენდენციები თანამედროვე ქართულ რომანში*“ (2013), *ნინო თოდუა*, „*პოსტსაბჭოთა პერიოდის ქართული დრამატურგია*“ (2020))...

2021 წელს დაცულ სადოქტორო დისერტაციაში („ომის პარადიგმა თანამედროვე ქართულ მწერლობაში“) მკვლევარი კლარა გელაშვილი აღნიშნავს: „90-იან წლებში განვითარებულმა მოვლენებმა, რომელთა შედეგადაც ათასობით ადამიანი იძულებით გადაადგილებული გახდა, ლიტერატურაში ახალი თემის დამკვიდრებას შეუწყო ხელი - თანამედროვე ავტორთა მიერ სხვადასხვა რაკურსით გაშუქდა ქართული ლიტერატურისათვის აქამდე, ფაქტობრივად, უცხო სახე - დევნილისა“ [გელაშვილი კ., 2021: 10].

პარადიგმა აბსოლუტურად განსხვავებული - ფილოსოფიურ-ეგზისტენციური კონოტაციით -ცხადია, არსებობდა ადრეულ ტექსტებშიც (გავიხსენოთ გურამ გეგეშიძის „დევნილისა“ და გურამ დოჩანაშვილის „სამოსელი პირველის“ პერსონაჟები (დევნილი, ლტოლვილი)), მაგრამ ეთნიკური წმენდის მსხვერპლის მნიშვნელობით ტერმინი-პარადიგმა სწორედ 90-იანი-2000-იანი წლების მხატვრულ თხზულებებში გვხვდება.

„დევილიის პარადიგმა ეპოქალური დისკურსის კონტექსტში“ ამავე სათაურის მქონე კვლევაშია გაანალიზებული [მინდიაშვილი ნ., 2019], გააზრებულია ლტოლვილ(ობ)ის „იდეოლოგიურ-ნაციონალური ასპექტები.“

უცხოელი მკვლევრები თეორიულ დისკურსში ამკვიდრებენ კონსტრუქციას „დევილითა ლიტერატურა“ (Refugee Literature). გასათვალისწინებელია, რომ დიფერენცირდება „დევილითა ლიტერატურა“ და „ლიტერატურა დევილითა შესახებ“ [მინდიაშვილი ნ., 2019].

მსოფლიო ლიტერატურათმცოდნეობითი დისკურსი ქართულ სივრცეშიც პროეცირდება, ამდენად, საქართველოშიც, რომელმაც საკუთარ თავზე იწვნია იმპერიის მიერ ინსპირირებულ ეთნოკონფლიქტთა ტრაგიზმი, აქტუალური ხდება „ტრავმული მეხსიერების“ კონცეპტის გააზრება.

განსხვავებით საბჭოთა ეპოქისაგან, როდესაც ტრავმა, გასაგებ მიზეზთა გამო, მხოლოდ და მხოლოდ „ეზოპეს ენით“ რეფლექსირდებოდა, პოსტსაბჭოთა ეპოქა ღიად აანალიზებს ტრაგედიის მიზეზ-შედეგებს.

ლიტერატურათმცოდნე მანანა კვაჭანტირაძე მწერლობას იაზრებს „საიდუმლო ტრავმული მეხსიერების შემნახველ მონუმენტად. ტრავმა ხსოვნაში ინახავს ემოციურ ხატებს. თუ ცნობიერებამ ტრავმის გადალახვა შეძლო, ეს მეხსიერების დადებით გამოცდილებაზე მეტყველებს“ [კვაჭანტირაძე მ., ელექტრონული მისამართი].

დევილიის ტრაგიკულ სტიგმაზე (მრავალ სხვა პრობლემასთან ერთად) მსჯელობს ლიტერატურათმცოდნე ბელა წიფურია კვლევაში „პოსტსაბჭოური ტრავმა და კიდევ ერთი ნარატივის დასასრული“: „თხზულებები ხშირად იქმნება ფუნქციით, ავტორმა გარკვეული მიჯნა დადოს გარე და შინაგან სამყაროს შორის და სტრესულ ვითარებაში პიროვნული მდგომარეობის აღწერის ანუ თვითფიქსაციის გზით მაინც დაიცვას საკუთარი თავი და ინდივიდუალობა გარე აგრესიისაგან“ [წიფურია ბ., 2016: 89].

ლიტერატურის ერთ-ერთი კონცეპტუალური პრობლემა დროთა დარღვეული კავშირის აღდგენაა, რასაც მხოლოდ მეხსიერების „გიგაბაიტ(ებ)ი“ ახერხებს.

2019 წელს თბილისში გამოიცა ფორმატითა და შინაარსით უნიკალური წიგნი - კრებული „14 გიგაბაიტი.“ წიგნის ავტორ-შემდგენელია თეა კალანდია, მთავარი კონსულტანტი - ნინო კალანდია, რედაქტორი - პროფესორი ნანა გაფრინდაშვილი, მხატვარი - პაპუნა პაპასქირი, დიზაინერ-დამკაბადონებელი - ია მახათაძე.

წიგნის პრეზენტაცია შედგა თბილისში, ნატოს ცენტრში იმავე წლის შემოდგომაზე. გამოცემის მნიშვნელობას განაზღვრავს ისიც, რომ კრებული ორენოვანია - ქართულ-ინგლისური, რაც მრავალეროვანი მკითხველი აუდიტორიისათვის მისაწვდომს ხდის ომის ტრაგიკული ამბების რეფლექსია-რეცეფციებს (მთარგმნელნი - ტრევორ ჯორჯ კარტლეჯი (Trevor George Cartledge) და სოფიო თოთიბაძე).

წიგნის უნიკალურობას განაპირობებს რედაქტორისა და შემდგენლის მიერ უზუსტესად განსაზღვრული კონცეპტი - 14 მთხრობელი აფხაზეთის ომის (რეა-ლუ-რად - რუსეთ-საქართველოს ომის - „გამოუცხადებელი სიკვდილის ქრონიკის“ აფხა-ზეთის ეპიზოდის) ამბავს ჰყვება, პერსონალურ ტრაგიკულ ისტორიას.

უკანასკნელ ათწლეულში აფხაზეთის ომს რამდენიმე შესანიშნავი გამოცემა მიეძღვნა: ქართველ და აფხაზ ავტორთა კრებული „ხიდი“, აფხაზეთიდან დევნილ ქართველ მწერალთა კრებული „აფხაზეთი“, წიგნი-ფაზლი „ვილაპარაკოთ“, მოთხრობების კრებულები „შიშის საათი“, „მე მომკლეს, დე“, ჩატარდა საერთაშორისო კონფერენცია თემაზე „ქართულ-აფხაზური და ქართულ-ოსური ურთიერთობანი - წარსული, დღევანდელი, მომავალი“, გამოდის ჟურნალი „რიწა“, რომელიც აფხაზეთის პრობლემებს უღრმავდება...

„14 გიგაბაიტის“ ცალკეული, პერსონალური ისტორიები ქმნის ერთგვარ ფაზლს, მონუმენტურ ტილოს, რომელიც ირეკლავს უმძიმეს განწყობილებებს ბავშვობაწართმეული, ბუდემორღვეული ახალგაზრდებისა, ვისაც ახსოვს კონტურებწანისლული წარსული, რომლის აღდგენასაც სუბლიმირებული განცდებით ცდილობს, მეხსიერების „გიგაბაიტების“ იმედად და მოშველიებით.

წიგნს უძღვის შემდგენლისა და კონცეპტის ავტორის, თეა კალანდიას ლაპიდარული წინათქმა, რომელიც, იმავდროულად, თოთხმეტიდან პირველ „გიგაბაიტად“ აღიქმება. ერთგვერდიან პროლოგში, რომელიც თვითმკმარ მინიატურად იკითხება, ცნობილი ქართველი პოეტის, გამორჩეული სოხუმელის - გენო კალანდიას ქალიშვილი, თავადაც გამორჩეული ლიტერატურათმცოდნე ჰყვება 1992 წლის 14 აგვისტოს უმძიმეს შთაბეჭდილებაზე (სწორედ ამ დღეს დაიწყო ომი აფხაზეთში).

თარიღი თეას ცხოვრებას (ისევე, როგორც აფხაზეთის ყოველი მკვიდრისა, ეროვნების განურჩევლად) შუაზე ყოფს - ომამდე (სამოთხე) და ომის შემდგომ (ფუძემოშლილის მრავალწლიანი ჯოჯოხეთი).

მინიატურას წერილში კიდევ დავუბრუნდებით (მით უმეტეს, რომ კრებულს შემდგენლისეული ბოლოთქმაც ახლავს, რაც სიუჟეტურად კრავს ტექტ(ებ)საც და კონტექსტ-ქვეტექტსაც ამკვეთრებს).

შემდგენლისა და რედაქტორის ორიგინალური კონცეპტით, კრებულის ავტორები მეხსიერების გიგაბაიტებში გააცოცხლებენ ჩალექილ წარსულს და აქცევენ არა მხოლოდ ტექსტად ან ნახატად(რაც, თავისთავადაც, უმნიშვნელოვანესია), არამედ - ერთგვარ მანიფესტად, ომის საზარი კანონების, კადრების ილუსტრაციად და ლუსტრაციად.

მათთვის, ვისაც არ უნახავს, არ განუცდია ომის საშინელებანი (უფალმა ყველა დაიფაროს მსგავსი „გამოცდილებისაგან“!), ეს წიგნი აღიქმება გაფრთხილებად, დასტურად, ანარეკლად, როგორ ზემოქმედებს უდიდესი კაცობრიული დანაშაულის პროცესი და შედეგები თითოეული ადამიანის, მით უფრო - მოზარდის სულზე.

რედაქტორმა და შემდგენელმა კრებულის ავტორებად შეარჩიეს თოთხმეტი დევნილი ახალგაზრდა. ერთ-ერთის ტექსტი, მიზეზთა გამო, ვეღარ შევიდა კრებულის საბოლოო ვერსიაში, თუმც, რედაქტორის აბსოლუტურად გამართლებული, ორიგინალური გადაწყვეტილებით, მეთოთხმეტე „გიგაბაიტი“ ცარიელ სივრცედ დაფიქსირდა გამოცემაში, მინაწერით - „შენ“ - ანუ ყოველ მკითხველს შეუძლია, საკუთარი ისტორია, პერსონალური მოგონება „ჩასვას“ წიგნი-ფაზლის შეუვსებელ პასაჟში.

„ომის ბავშვთაგან“ თითოეული დღეს შემდგარი ახალგაზრდაა - პოეტი, მხატვარი, მსახიობი, სტუდენტი... თითო გიგაბაიტს ჰმატებენ მრუმეფერებიან პაზლს პაპუნა პაპასქირი („სახლი, რომელიც არ მახსოვს“), ნინო კალანდია („აბა, ულა“), ანუნა ბუკია („ჩექ-ინ სახლში“), გიორგი ესებუა („უჩემოდ სახლში“), თეა თოფურია („უმიზეზო“), პაატა შამუგია („მხსნელი“), ვინდა ფოლიო (თემურ ეზუგბაია)(„ვინდა ფოლიოს სოხუმის რუკა“), კახა კინწურაშვილი („მემკვიდრე“), ზურა ჯიშკარიანი („08.2032“), ლადო ფოჩხუა („მეხსიერება და პეიზაჟი“, „ჩემი თანამგზავრები ცაში“), თომა პაპასქირი („ხვალ“).

თანმიმდევრულად მივყვებით მოგონებებს, რომელნიც ნებისმიერ ისტორიულ სახელმძღვანელოზე თუ ჟურნალისტურ რეპორტაჟზე უკეთ გვიამბობენ, რომ ომი არასოდეს მთავრდება - ის მუდმივად გრძელდება და სამუდამოდ რჩება მეხსიერებაში, როგორც წარუშლელი, უმძიმესი მოგონება, ერთგვარი სტიგმა, რომელსაც წაუყრებ, თვალს მოუხუჭავ, მაგრამ ვერასოდეს დაივიწყებ... არც „ხელნაწერი იწვის“, არც „გიგაბაიტები“ ქრება.

კრებულის პირველი (ავტორ-შემდგენლის შემდეგ - მეორე) ავტორი - მხატვარი პაპუნა პაპასქირი - წარმოდგენილია რუმბრიკით „სახლი, რომელიც არ მახსოვს.“ რუმბრიკის „ქუდქვეშ“ ხუთი უსათაურო ტილოა და ერთგვარი წინათქმა-რეზიუმე. ზუგდიდიდან შინ, სოხუმში ელექტრომატარებლით მიმავალი პატარა ბიჭის მოგონებებში მეტყველი პარადიგმა გაკრთება - „ჭა“: „ჭა და მატარებლის ფანჯარა ერთ სიმაღლეზეა. ბებიას არ უყვარს, როცა ჭაში ვიყურები“ [14 გიგაბაიტი, 2019:12].

„ჭაში ყურება“ წარსულის მოხილვის, გააზრების ბრწყინვალე პარადიგმაა. გვენიშნა სხვა ენიგმაც - ეზოში გადმოსული უშველებელი ლედვის ხე. საოცარია, მაგრამ სწორედ ლედვის ხეს აღიქვამს ცნობილი პალესტინელი მწერალი მურიდ ალ-ბარლუთი თავის ცნობილ მემუარებში „რამალაში დაბრუნება“ ბავშვობის ერთგვარ ენიგმატურ ანარეკლად [ბარლუთი მ., 2009: 86].

ლაკონიურ-ლაპიდარული წინათქმის წინადადების ბედნიერი განწყობა - „ორი საათიც და სახლში ვიქნები“ დევნილობის გრძელ, უმძიმეს წლებად იქცა, კიდევ - ტილოებად, რომლებშიც ილანდება იძულებით მიტოვებული მშობლიური ქალაქის კონტურები - რატუმა (ერთგან მკვეთრსილუეტისანი, მეორეგან - კონტურებწანის-ლული), „ზღვაში ჩაკიდული“ რესტორანი „ამრა“, უსაყვარლესი დელფინებით, ნაცნობი (თუ არც ისე) სახლებით... ფერთა პალიტრაზე დომინანტური ლურჯია, სოხუ-

მის ფერი - ზღვის, ცის... ნაირა გელაშვილის ლექსშიც „სიმღერა სოხუმზე“ სწორედ ლურჯი კონსტატორდება დომინანტურ ფერად: „შავი ზღვის პირას თეთრი ქალაქი მახსოვს... და ელვარებდა შავ ზღვის მუქი ლილა“ [გელაშვილი, 2006: 218].

ლურჯს ობერტონებად სდევს მეწამული, შავი, ალაგ-ალაგ - ნარინჯი. პალმის სილუეტი შავია (საგულისხმოა, რომ რუსეთ-საქართველოს ომის სხვა პასაჟის - სამეგრელოს „ოპერაციის“ ამრეკლავ პასაჟში ზვიად კვარაცხელია ომის პარადიგმულ სახედ ჩამწვარ-ჩაშავებულ პალმას ხატავს). იქნებ, პარადიგმის აღქმა ხელოვნურია, მაგრამ ... პალმა ის მცენარეა, რომლის რტოებსაც იერუსალიმში შებრძანებისას უფენდნენ მაცხოვარს მორწმუნენი... ომის დროს სოხუმშიც და ზუგდიდშიც იწვოდა პალმა, ადამიანებს დაავიწყდათ ღმერთი...

არც ტილოებზე ობერტონად გამკრთალი ნარინჯისფერი გვაგონებს აფხაზეთის ნარინჯ-თურინჯებს - ფორთოხალ-მანდარინს, უფრო - ომის ხანძრის ანარეკლად, ალად აღიქმება პაპუნა პაპასქირის ტილოების კობალტისფერ გრუნტზე.

წინათქმის განწყობით დავასრულებთ: „სამინებლიდან ზღვის პატარა ნაწილი ჩანს. მე ფანჯრის მხარეს ვწევარ“ [14 გიგაბაიტი, 2019: 12].

ტიქსტის ლაპიდარულ მონასმში, ისევე, როგორც ტილოების კობალტისფერში იგრძნობა იმედი - სოხუმის ყველა წერტილიდან ჩანდა ზღვა. დევნილის მეხსიერების ყოველი გიგაბაიტი ინახავს („იმარხავს“) ზღვისა და ქალაქის ფერსა და სურნელს, და არამხოლოდ ინახავს - ტრანსლირებს.

(აქვე უნდა აღვნიშნოთ ერთი დეტალიც - გამოცემის მაღალი პოლიგრაფიული დონის გამო ტილოები სრულფასოვან რეპროდუქციებად აღიქმება, ჩინებული საავტორო ალბომის დაუვიწყარ ფრაგმენტებად).

კრებულის მომდევნო რუბრიკაა „აბა, ულა“ (მეგრულად: „აბა, წასვლა! აბა, წავედით!“ - ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, არა ხალისიანი, არამედ - ტრაგიკული კონოტაციით - გაქცევის, გასწრების მნიშვნელობით). პასაჟის ავტორია ნინო კალანდია. როგორც პაპუნა პაპასქირის ტილოებს, იაპონურ ნეცკეთა მსგავს პაწია ფიგურებსაც ავტორისეული წინათქმა უძღვის. თუკი პაპასქირთან „ჭაში ყურებაა“ წარსულის გააზრების პარადიგმა, ნინო კალანდიასთან „მეხსიერება ცახცახებს დაჭრილ ღამურასავით“ (პანდემიის ეპოქაში გააზრებული ბნელი კონოტაცია „ღამურასი“ ბნელი უნებლიეთ დაგვაფიქრებს ანალოგიაზეც - ომიც პანდემიაა, უგუნურობის ეპიდემიის განშლა უფართოეს სივრცეზე).

ბალერინობაზე მეოცნებე პატარა გოგონა ზეთისხილისფერთვალებიან მოცეკვავეს ხატავს (ნახატიც წარმოდგენილია, თარიღითურთ - 1989 წლის 30 იანვარი. ომამდე დარჩენილია ოთხი წელიწადი და რვა არასრული თვე). წინათქმაში გაკრთება დედ-მამის აბრისები - დედის უმშვენიერესი კაქტუსების ბაღი და მამის მიერ მიხატული „ფეფები“ ფარფატა მოცეკვავისა, რადგან ნინო ჯერ პატარაა და მხოლოდ პუანტების დახატვას ახერხებს... კაქტუსი საკულტო ქართველ ავტორთან, გურამ დოჩა-

ნაშვილთან („სამოსელი პირველი“) სიყვარულის ყვავილია (არა ვარდი, ია, შრომანი, არამედ - სწორედ კაქტუსი - ჩხვლეტია და მკაცრი!). მოგონების გიგაბაიტები კაქტუსის ეკალივით კაწრავს სულს. კრებულის სხვა გვერდებზე ნეცკესდარი ფიგურებია. კომპოზიციები განსხვავებულია, შთაბეჭდილებებიც: პირველზე ფიგურათა გროვაა (ტალახისფერი, ლბილი ნარინჯისფერი, გაფცქვნილი მანდარინისფერი), მეორეზე, თითქოს საჭადრაკო დაფის ნახევარზე თითქმის იგივე ფიგურები მწყობრად განლაგებულან, ოღონდ, 31 ტალახისფერია, ერთადერთი - ნარინჯისფერი, მესამეზე - გამჭვირვალე სტერილურ პარალელეპიპედში ერთადერთი ტალახისფერი ფიგურა დგას, მეოთხეზე - მართკუთხა ღიობში - კვლავ ერთადერთი ტალახისფერი, ბრტყელ ზედაპირზე კი, ერთგვარ „სახურავზე“ - ცხრა ტალახისფერი...

ინსტალაციების ინტერპრეტირება იმდენნაირად შეიძლება, რამდენიც აღმქმელ-მაყურებელია. ინტერპრეტაციათაგან ერთ-ერთია ტალახისფრად ტრანსფორმირებული ნარინჯისფერი ბავშვობა, რომელიც კი არ დამთავრდა, შეწყდა. იწყება ომი, აპრიორი წყდება ბავშვობა (სიმპტომატურია, რომ 1989 წლის ბალერინასაც ნარინჯისფერი კაბა აცვია). თუმც, ისევე, როგორც პაპუნა პაპასქირის კობალტისფერს ბზარავს ვერცხლისფერი, ნინო კალანდიას ტალახისფერში ნარინჯისფერი არა ომის ხანძრის, არამედ ფორთოხლის(ფრის) (აფხაზეთის საკულტო მცენარის) ანარეკლად გვსურს დავინახოთ...

კონცეპტუალური კრებულის მესამე (მეოთხე) პასაჟი კონცეპტუალურივე რემა-რკათი - „შენ“ - ცარიელი სივრცე (გავიმეორებთ, რედაქტორის - ნანა გაფრინდაშვილის ორიგინალური, აბსოლუტურად გამართლებული გადაწყვეტილებით) თითქოს მკითხველს ეპატიჟება, საკუთარი მოგონებების „გიგაბაიტებით“ შეავსოს ნაპრალი, ნაბზარი - აკი „ყველას რაიმე აქვს სახსოვარი“ [გალაკტიონი], თანაავტორად, აქტორად აღიქვას თავი, ომის ტალახისფერ მოგონებებში საკუთარი - ნარინჯისფერი („სიცოცხლის ჰომეოფელი“) ამოლანდოს.

მეოთხე (მეხუთე) პასაჟში “Check-in სახლში“ წარმოდგენილია ამავე სათაურის მინიატურა და ინსტალაცია „I Swam Enguri.“ ენგური ის მდინარეა, დანარჩენი საქართველოსაგან რომ აცალკევებს რუსული იმპერიის მიერ ოკუპირებულ ქართულ მიწას - აფხაზეთს, რაც შეიძლება გეოგრაფიულად დროებით დაინარჩუნოს მტერმა, მაგრამ მეხსიერების გიგაბაიტებიდან ვერასოდეს ამოშანთავს, მით უფრო - მეხსიერებიდან ბავშვისა, რომელიც სამოთხიდან ჯოჯოხეთში გამოისროლეს, თუმც კონტრბანდასავით გამოყოლილი ხსოვნის ამოშანთავაზე „ვერ იზრუნეს“... ჰოდა, იზრუნოს იმპერიამ, როცა დანარჩენი მსოფლიო იხილავს ანანო ბუკიასეულ „უმანკობის მუზეუმს“ (ორჰან ფამუქისეულის ანალოგიით) - კობალტისფერ (კვლავ კობალტისფერ!) ფონზე გეომეტრიული წესრიგით განლაგებულ ნივთებს, რომელთაც „მოაქვთ ზღვის ნაპირების სურნელი“ [გრ. რობაქიძე]: ფერად-ფერად კენჭებს, ზღვის ტალღების ლოკვით კიდებგაგლუვებულ მინის ნამსხვრევებს, მარაოსებრ ნიჟარებს და

თავად მარაოს, საზაფხულო საბავშვო ფეხსაცმელს (სლენგით, თუ დამახინჯებული რუსულის კალკით - „ბასანოშკს“ (босоножки)), იქვე - გაცვეთილ დახურულ „ტუფლსაც“, კომპასს, სოხუმური „ასტრას“ კიდევბმემოფლეთილ კოლოფს, ჩიბუხს, კამათელს (ზღვისპირა ნარდისას), საბავშვო კონსტრუქტორის ფერად ნაწილებს, საკოლექციო მანქანების სამიოდე ეგზემპლარს, თხილს, შავ-თეთრ ძველ ფოტოს.... ვისაც სოხუმში (ან სუბტროპიკული ზონის ნებისმიერ ზღვისპირა ქალაქში) უცხოვრია, ეს ნივთ-ფრაგმენტები მირიად მოგონებას წამოუშლის - თავის „ითაკას“ მოაგონებს, „ტკბილ-მწარე კვამლს“...

„როგორ გადმოვცე ის, რასაც ვეძებ და ის, რაც ვიპოვე?!“ - რიტორიკულ კითხვას დასვამს ანუნა ბუკია, რომელიც, თუმც ენგურის გადაცურვას 1993 წლიდან უკრძალავენ, კატეგორიულად აცხადებს: „I Swam Enguri“ („გადავცურე!“) და ეს კატეგორიულობა წართმეულ ბავშვობაში ჩარჩენილი ბავშვის ჭირვეულობა კი არა, მ კ ვ ი დ რ ი ს, პატრონის პოზიციას, რომელსაც ვერასოდეს ვერავინ გამოაძევებს სამკვიდროდან, რადგან სამკვიდროს უფალი გვისაზღვრავს და არა ინვაზორი, ისეთი სასტიკიცა და უგუნურიც კი, როგორიც საქართველოს თანამედროვე ოკუპანტია.

გოგონა საკუთარ მისამართს ციტირებს. ანუნა ბუკიას მინიატურაშიც საძინებლის სარკმლიდან იგივე ხედავს, რაც პაპუნა პაპასქირისა (სოხუმის ყველა სარკმლიდან ერთი (და იგივე) ხედი ჩანდა): „მწველი მზე დამაბრმაველად ანათებს შავი ზღვის ცაზე.“ კონსტრუქცია პოეტური ლიცენცია არაა - შავ ზღვას საკუთარი ცა აქვს, როგორც ყოველ ზღვას და ყოველ ადამიანს...

მინიატურის უკანასკნელი ფრაზა ლაპიდარულია, ზუსტი: „უჩვეულო სულიერ სიმშვიდეს განვიცდი - თითქოს დედას დავუბრუნე მზე, შავი ზღვა და თოლიები.“ ფრაზა არა მარტო სიუჟეტს, დროთა დარღვეულ კავშირსაც კრავს - მახვილი მოუდის საკრალურ სიტყვას „დედა.“ დედაც და ზღვაც საკრალური(ს) წიაღია.

გიორგი ესებუასეული პოეტურ-პროზაული ნარატივი („წერილიდან“, „ფრენა“) „14 გიგაბაიტის“ მეექვსე პასაჟია, მეექვსე „გიგაბაიტი.“ ავტორის პოეტური კრებული როსტომ ჩხეიძის რედაქტორობით 2018 წელს გამოსცა „ჩვენმა მწერლობამ“, ნატა ვარადას შესანიშნავი წინასიტყვაობითა და მარინე ტურავასა და იოსებ ჭუმბურიძის ასევე შესანიშნავი ბოლოსიტყვაობებით [ესებუა გ., 2018]. ლექსი „წერილიდან“ კონცეპტუალური ტექსტია, რომელშიც ახალგაზრდა თავის (მის დაბადებამდე) დამწვარ სახლში დამკვიდრებულ „მკვიდრს“ შეესიტყვება და რიტორიკულ კითხვას დაუსვამს: „არ იპარები დამდამობით ღია სარკმლიდან ღია ზღვისაკენ?! გყოფნის ჰაერი?!“

ხაზგასმით აღვნიშნავთ ავტორთა მზერის საერთო რაკურსს, საერთო პარადიგმას - ზღვისაკენ გაჭრილ ფანჯარას. დომინანტური ფერი გიორგი ესებუასთანაც ლურჯია („შენი და ჩემი დის სარკეში გაილანდება, ალბათ, და იქნებ, დღიურებშიც იწერდეს ლექსებს და ცრემლებივით უბრწყინავდეს დედაჩემის ლურჯი საყურე?!“ [„14 გიგაბაიტი“, 2019, 56].

აქაც დედის აბრისი კრთება და აქაც - ლურჯის პედალირებით. კონკრეტული დედა ლექსში სრულიად აფხაზეთის პარადიგმულ სახედაც აღიქმება.

მეხსიერების გიგაბაიტები კრავს დროთა დარღვეულ კავშირს და წარმოსახული (გიორგი 1997 წელს, აფხაზეთის ოკუპაციის შემდეგ დაიბადა) წარსულის გამააზრებელი წარმოსახულსავე მომავალში მოგზაურობს, წარმოიდგენს უნახავ მშობლიურ ქალაქში დაბრუნებას (რაც, რეალურად, პირველხილვას). თუ ანუნა ბუკია „ენგურს გადაცურავს“, გიორგი ესებუა მშობლიურ სივრცეში (რომელიც გარდაცვლილმა ბაბუამ მონათხრობებით გაუმშობლიურა) უნდა გაფრინდეს. ((გა)ფრენამდე სულ უფრო ნაკლები და ნაკლები დრო რჩება). ცნობიერების ნაკადი დროის ფრაგმენტებს კრავს და ტექსტის ქსოვილიდან ამოიზრდება პასუხგაუცემელი, გულზე ლოდივით დაწოლილი კითხვა: „ნუთუ სადღაც შორს, ძალიან შორს არის იდუმალი ქალაქი, სადაც ვერავინ ბრუნდება?!“

ეს „შორს“ სულ რაღაც 400 კილომეტრია თბილისიდან...

„სიშორის შენის სიახლოვე, მარადის მძაფრი, აბრუებს ყნოსვას“ (გალაკტიონი)...

მეხსიერების გიგაბაიტებსაც „აბრუებს.“ სწორედ ამ გამაბრუებელ სურნელზე ჰყვება თანამედროვე ქართული პროზაული ნარატივის ერთ-ერთი გამორჩეული „ხმა“ - თეა თოფურიაც, საკუთარი მეხსიერების ტალანში, საკუთარი „უმანკობის მუხეუმში“ გვისტუმრებს. მინიატურა „უმიზეზო“ („14 გიგაბაიტის“ მომდევნო (მეშვიდე) პასაჟი) დაუვიწყარ, მძიმე რეფლექსიას გვთავაზობს - ძველი კარადის სურნელს... „უსულო საგნებსაც შეუძლიათ რაღაცნაირად დაგემშვიდობონ. ის სურნელი, რომელიც ჩემს წამოსვლამდე მთელი წელი იდგა პატარა კარადაში (თითქოს წამლის, თითქოს ყვავილების, ციტრუსის, მაგრამ - მხოლოდ თითქოს), შემდეგ არსად და არასოდეს მიგრძნია“ [„14 გიგაბაიტი“, 2019: 70].

პრუსტიანული აღწერაა, კომბრეს შემოგარენის კუნელისა [პრუსტი მ., 2016: 177].

სათაური მინიატურისა სხვა ფრანგულ შედევერთანაც გადაამისამართებს მკითხველს ასოციაციურად - „უმიზეზო ნაღველი, არსაიდან რომ არაფრით არის ნაკარნახევი“ [ვერლენი პ., 1977: 89].

უმიზეზო არაფერია სამყაროში, ყველა მიზეზს მეხსიერების გიგაბაიტი ინახავს.

მორიგ პასაჟში, ამჯერად უკვე თანამედროვე ქართული პოეტური ნარატივის ასევე გამორჩეულ ხმას - პაატა შამუგიას მივყურადებთ, ოღონდ კრებულში არა პოეტური, არამედ პროზაული ნარატივია წარმოდგენილი - მინიატურა „მხსნელი.“ ტექსტის პროზაული ფაქტურაც კი პოეტურ სიფაქიზესა და სიღრმეს, ლირიკულ ინტონაციებს, ობერტონებს იტევს. პირველი ფრაზა დახვეწილი სენტენციაა - „მოიგონო რამე, ნიშნავს იწინასწარმეტყველო წარსული... ზუსტი თარიღებით წინასწარმეტყველება არ შემძლია“ [14 გიგაბაიტი, 2019: 76].

ფრაზის კონცეპტი იგივეა, რაც ასევე ომთან (პირველ მსოფლიო) დაკავშირებული პოსტმოდერნისტული ფილმისა - „მოგონებები მომავალზე“ (რეჟისორი - ჯეიმს

კენტი, სცენარი დაფუძნებულია მოგონებებზე ვერა ბრიტონისა, რომლის ჩანაწერები ლიტერატურათმცოდნეებმა „დაკარგული თაობის ხმად“ მონათლეს - ნ. კ.). სურათის ქრონოტოპოსი გამუდმებით იცვლება, რათა დროის სხვადასხვა ჰიპოსტაზში იქნეს გააზრებული კაცობრიობის წინაშე ჩადენილი უდიდესი დანაშაული.

ის, რომ საგანგებოდაა ხაზგასმული „ზუსტი თარიღებით წინასწარმეტყველების“ შეუძლებლობა, ცხადყოფს ფაქტს, რომ ომის დანაშაულები „უთარილოა“, განგრძობადი, უსრული, წარუშლელი - ყოველ დროებაში ჩნდება ტრაგედიის უმძიმესი რეციდივები, ტრავმულ მეხსიერებად, ტრაგიკულ ხსოვნად რეფლექსირებული.

ერთდროულად, გულისმომწყვლელ-გროტესკული მონასმი („სიყვარული არასოდესაა ადრე“ – „პირველი სიყვარული“ თანაბადელია, სიყვარულის მიზეზი - ბუთქუნა გოგოს მადა!) ტრაგიკულით იცვლება - „თურმე შესაძლებელია ბადის შეყვარებულის გვარიც დაგავიწყდეს“ იმიტომ, რომ (კვლავ კინემატოგრაფს დავესესხებით, ერთი რუსული ფილმის სათაურისა არ იყოს) «Завтра была война.»

ომზე საუბრისას ყოველი „გიგაბაიტელი“ საოცარ ტაქტს, ლაკონიურ ნარატივს ირჩევს. იქნებ, არც ირჩევს და სათქმელის ტრაგიზმი თავისთავად ამოიყოლებს სწორედ ამ კონკრეტულს სტილს - ლაპიდარულსა და, ფაქტობრივად, განძარცულს მეტაფორიზებისაგან?!

ვინდა ფოლიო (თემურ ეზუგბაია) სოხუმის საკუთარ რუკას ქმნის. მოგვაგონდება ფოლკნერის რომანებს დართული იოკნაპატოფას რუკა თუ უმბერტო ეკოს „ვარდის სახელს“ მოდევნებული სქემა ლაბირინთისა, ოღონდ, თუ მსოფლიო სახელის მქონე მოდერნისტისა თუ პოსტმოდერნისტის ტექსტების ქრონოტოპოსი წარმოსახულია, ვინდა ფოლიოსი - გახსენებული. „მქონდა იგი თუ მომაგონდა?!“ (გალაკტიონი).

„სოხუმზე ბევრი არაფერი მახსოვს, მხოლოდ რამდენიმე ეპიზოდი - ჭადრაკის დაფის მსგავსი დიდი ქვაფენილი, წითელი და თეთრი. შესაძლოა, დიდი არც იყო. უბრალოდ, მაშინ ასე მეჩვენებოდა.... კიდევ - „კანფეტის ხე, რომელიც „პიტომნიკის“ (მაიმუნთსაშენის) ტერიტორიაზე იზრდებოდა, სადაც შესვლა აკრძალული იყო - „იქ თუ გადაძვრებით, მაიმუნები შეგჭამენ“ [14 გიგაბაიტი, 2019: 92] (1993 წლის 27 სექტემბრის - სოხუმის დაცემის - შემდეგ საშენიდან გამოქცეულ-გამოშვებული მაიმუნები ქალაქს მოედვენენ).

ფრაგმენტები ფაზლს ქმნიან, თითქოს ბურუსიდან ამოიზრდება ქალაქი, რომლის კონტურები ბავშვების მეხსიერებაში წაინისლა, მაგრამ, თურმე, გონის თუ გულის გიგაბაიტები „მუშაობს“, პალიმფსესტივით თუ გადაფხეკ ახალ შთაბეჭდილებებს, ეგებ, რა აღმოაჩინო ხსოვნის საგანძურში, მაგალითად, რუკა, რომელზეც განძთა კუნძულია - სოხუმი...

ომი ადამიანებს აქრობს... ვინდა ფოლიოს ერთი ბიჭიც ახსოვს, მაგრამ „სად და როდის გაქრა, არც [იცის]“.... სწორედ ამ სტილზე ვსაუბრობდით ზემოთ - მშრალ, მა-

გრამ გულისგამყინავად ტრაგიკულ ლაკონიზმზე. გალაკტიონის ციტატისა არ იყოს: „თუ გინდა, ჯვარს ეცვი... საშველი არ არის... არ არის...“

მორიგი „გიგაბაიტელი“, მსახიობი კახა კინწურაშვილიც მემკვიდრეა - ქალაქისა და ომის ტრავმული ხსოვნისა (მის მოგონებას ასეც ჰქვია - „(მე)მკვიდრე.“ სათაური, ფაქტობრივად, უთარგმნელია, რადგან, სემანტიკიდან გამომდინარე, სიტყვა თავისთავში აერთიანებს პირველი პირის ნაცვალსახელს (მე-ნარატორს), გარსები-თებულ სახელზმნას (მკვიდრი), რომელსაც კონცეპტუალური დატვირთვა აქვს (ქართველი აფხაზეთში მკვიდრია, და არა - „გვიან ჩასახლებული სტალინ-ბერიას მიერ“, როგორც ამ აბსურდის ტირაჟირებას ცდილობენ მავანნი), ჯამი კი - მემკვიდრე - პასუხისმგებლობის კონცეპტით აღბეჭდილი კონოტაცია.

კახა კინწურაშვილი, ვინდა ფოლიოსავით, თუ პაატა შამუგიასავით (სხვა „გიგაბაიტელებივითაც“) ბავშვობის მოგონებებს ჩაუღრმავდება და რიტორიკულ კითხვას დასვამს: „ნუთუ, რამდენიმე მოგონებას ჰქვია ბავშვობა?!“ აქაც (წინასწარ დათქმულივით) იგივე მანერა თხრობის - ლაპიდარული, მაქსიმალურად დაწურული, თითქოს იაპონურ პოეზიას ვკითხულობდეთ: „მე რომ დავიბადე, ბაბუამ ეზოში პალმა დარგო. ის ახლა ოცდაცამეტი წლისაა“ [14 გიგაბაიტი, 2019: 95].

მსახიობი ქრისტეს ასაკში, ბავშვობის მოგონებისას, არ „სახიობობს“ - უნილბოდ ჰყვება საკრალურზე, რაც წაართვეს და მხოლოდ ხსოვნამ „დაიმარხა.“

ზურა ჯიშკარიანის ფრაგმენტული ნარატივი („08.2032“) 2032 წლის აგვისტოში გვამოგზაურებს. ტექსტი ფენტეზია - „რამდენიმე საათში ქართულ-აფხაზური კონფედერაციის კოსმონავტები დატოვებენ მიწას და შეურთდებიან დედამიწის სხვა შვილებს მთვარის ბაზების რეკონსტრუქციაში“ [14 გიგაბაიტი, 2019, 104].

ფენტეზი თითქოს სახელმწიფოებრივი მოწყობის აბრისსაც წარმოაჩინს - „ქართულ-აფხაზურ კონფედერაციას“ - და არცთუ შორეულ მომავალში სულაც არაფანტასტიკურ რუტინაზე - „მთვარის ბაზების რეკონსტრუქციაზეც“ ჰყვება. რა მოწყვლადი ჩანს/გამოჩნდება კოსმიური სივრცეებიდან ჩვენი პაწია ცისფერი პლანეტა და რა აბსურდული - ამ პაწია „სახლში“ იმპერიათაგან ინსპირირებული ლოკალური ომები, რომელთა შედეგებიც აღნიშნულ „ლოკალთა“ მცხოვრებთათვის უნივერსუმის მსხვერვის ტოლფარდია ...

ქართველთა მთავარი წიგნის - „ვეფხისტყაოსნის“ კონცეპტით, ღმერთმა „ჩვენ, კაცთა, მოგვცა ქვეყანა, გვაქვს უთვალავი ფერითა“, მაგრამ დევნილის უნივერსუმს ყოველთვის აკლია „უთვალავთაგან“ მთავარი ფერი - აფხაზეთიდან დევნილთათვის ეს კობალტია (ან ლურჯის ნებისმიერი ნიუანსი თუ ობერტონი, როგორც არაერთგზის აღვნიშნეთ ზემოთ).

საკრალური ფერიც კი ომის სივრცეში კომმარულ ხილვებს (გამო)იწვევს - „ცასავით ლურჯი მიცვალებული გვერდით კორპუსში. რომ არა შიმშილისა და სტრესისა-

გან დაქვეითებული ესთეტიკური შეგრძნება, ჩვენ მას მუზეუმში შევინახავდით, როგორც სილურჯის დეფინიციას...“ [14 გიგაბაიტი, 2019: 111].

ტექსტში გამუდმებით იცვლება ტონიც და ობერტონებიც, კომმარულს ნათელი ანაცვლებს, სასოწარკვეთას - იმედი...

ერთ-ერთ პასაჟში, სამყაროს ზურა ჯიშკარიანისეულ მიკრომოდელში, ახალ კოსმოგონიურ სისტემაში „არავის ახსოვს ომი, ბალახით დაფარული კორპუსები... ყველაფერი დეკრიმინალიზებულია, ყველა ბედნიერი. აი, რა ხდება აფხაზეთში, რომელსაც „ევრაზიის კალიფორნიასაც კი ემახიან“ [14 გიგაბაიტი, 2019: 104]. პოსტმოდერნიზმის თუ ალტერმოდერნის კანონიკის შესაბამისად, მწერალი ამ ფრაზას არა საკუთარ, არამედ „ნიუ-იორკ ტაიმსისეულ“ ციტატად წარმოგვიდგენს...

ტექსტის კოლაჟურ ფაქტურაში ერთმანეთში ირევა წარსულის მოგონებები და აწმყოსეული განაზრებები, „დიდი აფეთქების“ თეორიის მიწიერ რეფლექსიად მეზობელ კორპუსს ომის დროს დაცემული ბომბის აფეთქება აღიქმება. უკომენტარო ციტატა ომის ტრაგიზმს, ფაქტობრივად, სრულყოფილად ირეკლავს - ომი ახალი, უღმერთო „კოსმოგონია“, არა „სიცოცხლის ჰომიოფელი“, არამედ - უარმყოფელი.

პოსტმოდერნისტული, ტრაგიკულ-გროტესკული მონასმებით აღიწერება ომისეული „შესაქმე“ (ანუ, შესაქმე უკუღმა): „იცხაკ ლურიას „კაბალაში“ სამყარო კატასტროფის შედეგად იქმნება ეს, ალბათ, აღწერა ერთ-ერთი ყველაზე ტრაგიკული სამყაროსი, რომელიც ოდესღაც შეუქმნია რომელიმე რელიგიას. ღმერთის შეცდომის გამო ღვთაებრივი ღარნაკები იმსხვრევა და მისი სინათლის ნაწილაკები უდაბურ სინათლეში იკარგებიან. სწორედ აქ, ტერიტორიაზე, რომელიც „ღმერთმა მიატოვა“, ჩნდება ჩვენი სამყარო... ლურია მეგრული, ან აფხაზეთი გვარია და კატასტროფა, რომელზეც ის საუბრობდა, ჩვენი კატასტროფაა“ [14 გიგაბაიტი, 2019: 105].

ომის კონტექსტში ტრაგიკულ-გროტესკულად გაიჟღერებს სტრაბონისა თუ იტალო კალვინოს, რეალური დიოსკურიისა თუ ირეალური, წარმოსახული ქალაქების სახელები... მწერლისათვის სოხუმიც „კვანტურ სუპერპოზიციამია - თან არსებობს, თან - არა...“

როგორც ნუგზარ შატაიძის ნოველაში „მოგზაურობა აფრიკაში“, ან გელა ჩქვანავას მოთხრობებში, პატარა ბიჭების თვალითა და გულით აღქმულ-აღწერილი ომი უზუსტესი ანარეკლია ამ არაადამიანური ფენომენისა, რომელიც არა და არ მთავრდება - უკვე დევნილობაშიც, თითქოს „სამშვიდობოზე“, ფხიზლობენ ომის აჩრდილები, რომელთაც სათითაოდ გამოიხმობს მწერალი შესაქმნელად კომმარულ-ფანტასმაგორიული მხატვრული სივრცისა, ასე რომ ჰგავს დალის სიურრეალისტურ ტილოებს.

საპირისპიროდ ბანერ-ბილბორდებზე წაწერილი პათოსური ფრაზისა: „გვახსოვდეს აფხაზეთი!“ მწერალი პარადოქსით ქმნის მხატვრულ-პუბლიცისტური ტექსტის შემზარავად მართალ ფაქტურას - უმძიმესი ფინალით: „და მერე, წლების შემ-

დეგ, დგება დრო, როცა ხვდები - იმისათვის რომ დამთავრდეს ომი, რომ იზეიმოს სუბტროპიკულმა და არა რკინის სუნმა, ახალდაცლილი „კალაშნიკოვის“ ლულას რომ ასდის, საჭიროა... დაივიწყო საკუთარი მკვდრები, საკუთარი დაჭრილები და საკუთარი დანგრეული კორპუსები... როცა მოვა დრო და განთიადის საზღვრებთან ერთმანეთის პირისპირ დავდგებით, ისინი მოვლენ თავიანთი მკვდრებით, ჩვენ მოვალთ - ჩვენებით... დროა, გავუშვათ მკვდრები, როგორც მანტრა, გავიმეოროთ აისის დროს: მე ვივიწყებ საკუთარ მკვდრებს, რომ შენ ცოცხალი მიყვარდე - ვითარცა თავი ჩემი, ვითარცა მკვდარი ჩემი (*აზრობრივი მახვილი სწორედ ამ სინტაგმას მოუდის - „მკვდარი ჩემი“ - ნ.კ.*), ვითარცა და და ძმა ჩემი“ [14 გიგაბაიტი, 2019: 112].

ლადო ფოჩხუას ტილოზეც („გაგრა“), როგორც მოსალოდნელი იყო, კობალტის-ფერი ზეობს. ჩანაწერების („სატელიტები ცაში“) ფაზლი (ნიუ-იორკი, წყნეთი-თბილისი, სოხუმი) „ჭრელია“, აღრეული ქრონოტოპოსი დროისა და სივრცის ფრაგმენტებად რეფლექსირდება, ომამდელი, ომისდროინდელი, ომისშემდგომი სოხუმის ვიზიონები განსხვავებულია. შთამბეჭდავია მხატვრისეული ხილვა, ომის დაწყებამდე ერთი თვით ადრე, ოთხმოცდათორმეტის ივლისში რომ სწვევია ხელოვანს: „წარმოვიდგინე, როგორ დაფარა ქალაქი უზარმაზარმა იისფერმა ღრუბელმა, ჯერ შუქი, შემდეგ - გამვლელები, თეთრი სახლები, მანქანები, სანაპირო, პალმები, ნავსაყუდელი. ბოლოს ჩრდილებიც გაქრა, თითქოს ვიღაცამ ხელი ასწია და უზარმაზარი, კაშკაშა ნათურა გამორთო (*შდრ. გიორგი სოსიაშვილის „გამორთული მთვარის“ კონცეპტი - ნ.კ.*)... წყვილია ჩამოდგა. დაბნელდა. შავმა ფერმა ყველაფერი შთანთქა, არაფერი დატოვა, ქალაქის ყველა წითელი და მწვანე გადაფარა, მით უფრო - თეთრი. გამურული, გაჭვარტლული ქალაქის თავზე ნელ-ნელა და საშიშად მოცურავდნენ შავი ღრუბლები... უნდა დავხატო, - გავიფიქრე...“ [14 გიგაბაიტი, 2019: 142].

მედიტაციისას წარმოსახული ერთ თვეში აცხადდება (როგორც რეზო ინანიშვილის მინიატურაში - „ბზიფის შესართავი“) - მშვენიერი საკურორტო სივრცე „ბნელ, შემზარავ ქალაქად“ იქცევა - შემზარავივე ბედით თუ ბედისწერით.

კრებულის ბოლო გიგაბაიტი პაპუნა პაპასქირის პარაბოლა - „ფეხსაცმელი წვიმაში.“ ერთკვირიანი ხეტიალის შემდეგ, დაკარგული ფეხსაცმელი, ბოლოს და ბოლოს, იპოვის მშობლიურ სახლს.... პარაბოლა გამჭვირვალეა....

კრებულის ეპილოგში შემდგენელი, თეა კალანდია ორიგინალურად კრავს წინათქმაში ორიგინალურადვე განსაზღვრულ სიუჟეტს...

ბილბორდების პათოსური „გვახსოვდეს აფხაზეთი“ ძალადობდა ჩემს მეხსიერებაზეო, დაწერს პასაჟში „მე“, მამის - ბრწყინვალე პოეტის, გენო კალანდიას გენიალური ლექსის - „ლოტოფაგების“ პერსონაჟად წარმოიდგენს თავს - „მთელი ეს ოცდახუთი წელი უხვად მივირთვი ლოტოსი და ვცდილობდი, დამევიწყებინა წარსულიო.“

„დავიწყებული წარსული“ „თოთხმეტ გიგაბაიტად“ ტრანსფორმირდა...

ბესიკ ხარანაულს, თანამედროვეობის პოეზიის მეტრს, უთქვამს - „ეს ამბები ისეთი ნამდვილია, ისეთი სულისშემძვრელი, რომ ლიტერატურაზე უფრო დიდი ამბები ხდებაო“ [14 გიგაბაიტი, 2019, 166].

ლევან ბრეგაძე, თანამედროვე ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის ერთ-ერთი გამორჩეული პერსონა, თვლის, რომ ლიტერატურაში მომავალი „ნონფიქშენს“ ეკუთვნის [ბრეგაძე ლ., 2013].

ნონფიქშენ-გიგაბაიტების ფინალური ფრაზაც ნამდვილია, არაპათოსური: „აფხა-ზეთის ამბების რეპრეზენტაცია დაიწყო და აუცილებლად გაგრძელდება“....

დაბოლოს, კრებულის კვინტესენციურ პასაჟს ერთხელ კიდევ ჩავუღრმავდებით და გავიაზრებთ. ზურა ჯიმკარიანის ფაზლში მძიმე სტრიქონებია: „კატასტროფის განუყოფელი ნაწილი ხარ. მისი ათასი სახიდან ერთ-ერთი და ამას ვერასოდეს შეცვლი. სანამ არსებობ, საკუთარი თავისა და სხვებისთვის შენ იქნები იმის შეხსენება, რომ კატასტროფა მოხდა - ესაა დევნილების მთავარი მისია, შეიძლება ითქვას, მთავარი წყევლაც. ამიტომაც არ უყვართ დევნილები - ისინი ხომ კატასტროფის ცოცხალი შეხსენება არიან, როგორც ცუდი სიზმრისა... ციფრულ სიმშვიდეში ნამდვილი სისხლი იღვრება... სახელმწიფოებს დევნილები არ უყვართ, რადგან ისინი გადაუწყვეტელი „error“- ნი არიან, სისტემური პრობლემა, რომელმაც უეცრად ადამიანების სახე და ფორმა მიიღო, შესაბამისად, ეს ადამიანები არ არიან ადამიანები, მათ არ აქვთ სული, ისინი განსხეულებული სახელმწიფო პრობლემები და სპამები არიან, სპამი კი აუცილებლად უნდა წაიშალოს, სანამ გადაავსებს მეილს, დააზიანებს საინსტალაციო კოდს, რომელზეც ჩაწერილია შენი კულტურის პროგრამა“ [14 გიგაბაიტი, 2019: 106].

(ამავე - გროტესკულ-ტრაგიკული ტონითაა ნათხზი ეკა ქევანიშვილის აქ ნუ დადგებით“ - ნ.კ.).

პალესტინელი მწერლის, მურიდ ალ-ბარლუთის „მე ვნახე რამალაშიც“ დევნილის მარგინალურობას გაესმის ხაზი.

სამყაროს მიერ დევნილად მარგინალიზებული ადამიანების სულისძვრათა დახვეწილი, რაფინირებული რეფლექსიაა „თოთხმეტი გიგაბაიტი“, რომლის შემდგენელთა ძალისხმევითაც გაუსაძლისი სულიერი ტკივილ(ებ)ი მხატვრულ ტექსტებად, ფერწერულ ტილოებად, ინსტალაციებად ტრანსფორმირდა. არადევნილი მკითხველი კრებულს, ალბათ, დახურავს განცდით, რომ დევნილი „სპამი“ არაა, რომელიც აუცილებლად უნდა წაიშალოს, პირიქით - სუბლიმირებული ტკივილი ყველამ უნდა გაითავისოს, რათა არსად, არასდროს გამეორდეს კაცობრიობის წინაშე ჩადენილი უსაზარლესი დანაშაული - ომი.

„სანამ ყველაფერი გაირკვევა, იზრდებიან თაობები უცხო ქალაქებში, უცხო ალაგთა სიყვარულით, სხვანაირი მოგონებებით, სხვათა სასტუმროებსა თუ ახალ სახლებში... ემოზიურიებათ მათ ოდესმე სოხუმი?!“ [კუცია ნ., 2020: 69].

„14 გიგაბაიტის“ წაკითხვის შემდეგ ვგრძნობთ, რომ კითხვა რიტორიკულია. მესხიერების გიგაბაიტები სოხუმს (სრულიად აფხაზეთს) საწმინდარივით ინახავს - დაბრუნების სასოებითა და მოლოდინით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბარლუთი (2009) ბარლუთი მურიდ ალ, მე ვნახე რამალა, მთარგმნელი - ნინო დოლიძე, „ჩვენი მწერლობა“, თბილისი, 2009, 259 გვ.;

ბრეგაძე (2013) ბრეგაძე ლევან, ინტერვიუ, „არილი“ N2, 2013, თბილისი.

გაფრინდაშვილი (2012) გაფრინდაშვილი ნანა, კოლონიური და პოსტკოლონიური კვლევების კულტუროლოგიური პრობლემატიკა, შედარებითი ლიტერატურათმცოდნეობის თეორიული საფუძვლები, თბილისი, 2012, გამომცემლობა „მერიდიანი“, 318 გვ.

გელაშვილი (2006) გელაშვილი ნაირა, სიმღერა ქალაქ სოხუმზე წიგნში „დრო, პური და ღვინო“, თბილისი, 2006, 279 გვ.

ვერლენი (1977) ვერლენი პოლ, „ჩემს სულს აწვიმს“ წიგნში „ფრანგი პოეტები“, „ნაკადული“, თბილისი 1977, 297 გვ.

თოთხმეტი ... (2019) თოთხმეტი გიგაბაიტი, თბილისი, 2019, 173 გვ.

კვაჭანტირაძე (2010) კვაჭანტირაძე მანანა, ტრავმული მესხიერება პოსტსაბჭოთა ქართულ ნარატივში (ოთარ ჭილაძის „აველიუმში“), „კრიტიკა“ N 5, თბილისი, 2010. ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, ხელმისაწვდომია <http://literaturatmcodneoba.tsu.ge/kritika-5.pdf>

კუცია (2015) კუცია ნანა, ჟამის რეფლექსია 80-იანი წლების ქართულ კრიტიკაში, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 2015, გამომცემლობა „მერიდიანი“ გვ. 159- 165. ხელმისაწვდომია <https://www.sou.edu.ge/-images/dxp/humanitarul-da-socialur-politikur-mecnierebaTa-seria---2015-1544422783.pdf>

კუცია (2020) კუცია ნანა, ხელოვანი და ომი, ჟურნალი „რიწა“ N3, 2020, თბილისი. 108 გვ.;

მინდიაშვილი (2019) მინდიაშვილი ნინო, დევნილის პარადიგმა ეპოქალური დისკურსის კონტექსტში, შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, მეცამეტე საერთაშორისო სიმპოზიუმი - „ლიტერატურათმცოდნეობის თანამედროვე პრობლემები“, 2019;

მინდიაშვილი (2017) მინდიაშვილი ნინო, კონფლიქტის გენეზისი მხატვრულ ტექსტებში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საერთაშორისო კონფერენცია „ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა განვითარების პერსპექტივები“, თბილისი, 2017;

პრუსტი (2016) პრუსტი მარსელ, სვანის მხარეს, „ზაკურ სულაკაურის გამომცემლობა“, თბილისი, 2016, 568 გვ.

წიფურია (2016) წიფურია ბელა, ქართული ტექსტი საბჭოთა/პოსტსაბჭოთა/პოსტმოდერნულ კონტექსტში, 2016, 568 გვ.; ელექტრონული რესურსი <http://eprints.iliauni.edu.ge>

Джеффри (2012) Джеффри Элигзандер, Культурная травма и коллективная идентичность, Социологический журнал, N3, 2012. ხელმისაწვდომია <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnaya-travma-i-kollektivnaya-identichnost/viewer>

ნანა არახამია⁴³

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ილია ჭავჭავაძე და აფხაზეთი

აბსტრაქტი. ნაშრომში „ილია და აფხაზეთი“ განხილულია და წარმოჩენილი ძირითადი დეტალები ილია ჭავჭავაძის აფხაზეთთან ურთიერთობის შესახებ. ჩამოყალიბებულია დიდი კლასიკოსის ხედვები მოძმე აფხაზი ხალხის სოციალური ყოფისა თუ ეროვნული თვითმყოფადობის რთულ საკითხებთან მიმართებაში. ვრცლად არის განხილული რუსეთის იმპერიული პოლიტიკის ზრახვები აფხაზეთში და ამ მოვლენათა ფონზე გაანალიზებულია ილია ჭავჭავაძის როლი და დამსახურება აფხაზი ხალხის კულტურის, ფოლკლორის, ეთნოგრაფიის და ისტორიის პოპულარიზაციის საქმეში. ნაშრომში მოტანილია პროფ. თ. გვანცელაძის, მ. ლორთქიფანიძის, გ. ცაავას და სხვათა თვალსაზრისები. საუბარია სოხუმში, ილიას სტუმრობის მნიშვნელობაზე და ამ სტუმრობით გამოწვეულ შედეგებზე, აფხაზეთში სკოლების და ბიბლიოთეკების გახსნის შესახებ. ვრცლადაა მიმოხილული გაზეთ „ივერიის“ და გაზეთ „დროების“ დამსახურება აფხაზი ხალხის იდენტობის შენარჩუნებასა თუ აფხაზური დამწერლობის შექმნისათვის ბრძოლის თვალსაზრისით. ასევე გაანალიზებულია ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკური ალღო და ინტუიტურობა ქართველ-აფხაზთა გათიშვის პროცესისადმი. ნაშრომში საუბარია აფხაზეთის ისტორიაში მეტად მტკივნეულ პროცესზე, როგორცაა მუჰაჯირობა. ასევე განხილულია ილია ჭავჭავაძის დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი. დაფიქსირებულია ილიასეული ხედვები აფხაზთა, უბიხთა, აჭარელთა აყრა-გადასახლების შესახებ.

ნაშრომში გამოკვეთილია დიდი კლასიკოსის დამოკიდებულება იმპერიული ენობრივი პოლიტიკისა აფხაზეთში და მის მოსალოდნელ შედეგებზე განხილულია ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტური წერილები, „შინაური მიმოხილვა“, „წერილი -ბ-ნ იანოკოვის წერილის გამო“ და ფიქსირებულია ილიას დამოკიდებულება აფხაზური ენის შექმნის აუცილებლობის თაობაზე.

საკვანძო სიტყვები: ილია ჭავჭავაძე, აფხაზეთი, სოხუმი, აფხაზური კულტურა, ენა, აფხაზთა გადასახლება, მუჰაჯირობა, სოხუმი.

⁴³ ნანა არახამია, ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

Nana Arakhamia⁴⁴
Ilia Chavchavadze and Abkhazia

Abstract. The key details of ILIA Chavchavadze's relations with Abkhazia were reflected and discussed in the paper "ILIA and ABKHAZIA". The views of the great classic writer on the social life and national identity of the fraternal Abkhazian people were formed in the paper. The intentions of the Russian imperial policy were widely considered, and against the background of these events, the role and merits of Ilia Chavchavadze in popularizing the culture, folklore, ethnography and history of the Abkhazian people were analyzed. The work included the opinions of Prof. T. Gvantseladze, M. Lortkipanidze, G. Tsaava and other scientists. The importance of Ilia's visit to Sukhumi is emphasized, as well as the results of his visit - the opening of schools and libraries in Abkhazia. The paper extensively discusses the merits of the newspapers "IVERIA" and "DROEBA" in preserving the identity of the Abkhaz people and the struggle for the creation of the Abkhaz script. The author also analyzes Ilia Chavchavadze's political sense and intuition regarding the process of separation of the Georgian and Abkhaz peoples. The paper also discusses a very painful process that took place in the history of Abkhazia – the so-called "Muhajiroba" - the forced displacement of people and Ilia Chavchavadze's attitude to this issue, as well as Ilia's views on the displacement of the Abkhazian, Ubykh, and Adjarian peoples.

The paper highlights the attitude of the great classic writer to the imperial language policy in Abkhazia and its expected consequences.

Ilia Chavchavadze's publicistic letters-"Domestic Review", "Letter about the letter of Mr. Yanokov" are discussed, Ilia's attitude to the necessity to create the Abkhazian language is indicated there.

Keywords: Ilia Chavchavadze, Abkhazia, Sukhumi, Abkhazian culture, language, migration of Abkhazians, migration, Sukhumi.

მომხმე ქართველი და აფხაზი ხალხების კულტურულ ურთიერთობას მეტად მდიდარი ტრადიცია გააჩნია. ამ ურთიერთობებმა არნახულ აღმავლობას მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში მიაღწია, მაგრამ ეს ეპოქა, როგორც საქართველოსთვის ისე აფხაზეთისთვის რთული სოციალური, ეროვნული და პოლიტიკური კოლიზიებით გამოირჩევა. ამ რთულ ეპოქაში ი.ჭავჭავაძე, აკ. წერეთელი, გ. წერეთელი, თ. სახოკია, პ. ჭარაია, ნ. ჯანაშია, კ. მაჭავარიანი და სხვები გვერდში ედგნენ აფხაზ ხალხს, განსაკუთრებით მუჰაჯირობის, ან რუსული იმპერიული პოლიტიკით გამოწვეულ მძიმე წუთებში. ქართველ მოღვაწეთაგან უნდა გამოვყოთ ილია ჭავჭავაძის

⁴⁴ **Nana Arakhamia**, Doctor of Philology, Associate Professor of Sokhumi State University.

დამოკიდებულება აფხაზური კულტურით, ფოლკლორით, ეთნოგრაფიით, მისი სოციალურ-პოლიტიკური თუ ეროვნული თვითმყოფადობის საკითხებით.

ჩვენი ინტერესის არეალს განსაზღვრავს თუ რა დამოკიდებულება ჰქონდა დიდ კლასიკოსს მოძმე აფხაზი ხალხების სოციალური ყოფისა თუ ეროვნული თვითმყოფადობის გადარჩენის საკითხებთან? როგორი იყო რუსეთის იმპერიული ზრახვები აფხაზეთში? რა საშიშროება ელოდა აფხაზ ხალხს რუსიფიკატორული პოლიტიკის პირობებში? როგორ უყურებდა ილია აფხაზთა ქართველთაგან გათიშვის პროცესს.? რა პოლიტიკას აწარმოებდა რუსეთის მეფის ხელისუფლება აფხაზეთის ეკლესიებში ღვთისმსახურების ქართულიდან სლავურ ენაზე გადაყვანის თვა ლსაზრისით?

პროფესორი თეიმურაზ გვანცელაძე ნაშრომში: „აფხაზური ენა, ლი-ტერატურა და სკოლა 1938-1954 წლებში“ წერს: „XIX საუკუნეში ამგვარი სკოლების რეალურ მიზანს – გარუსების ხელშეწყობას არ მალავდნენ არც, ცარიზმის ხელისუფლება თუ იდეოლოგიები და არც, რა მოულოდნელიც უნდა იყოს ეს, ეროვნულ უმცირესობათა წარმომადგენელი განმანათლებლები“ (გვანცელაძე 2012). შექმნილი მდგომარეობიდან გამომდინარე აფხაზეთში სკოლის დაარსების საჭიროებისა და აფხაზური კულტურის გაძლიერებისათვის თავდაუზოგავად იბრძოდა ილია ჭავჭავაძე. ილია ჭავჭავაძის პერიოდული ორგანო „ივერია“ დიდ ყურადღებას აქცევდა სწავლა-განათლების გავრცელებას აფხაზეთში. გაზეთმა დიდი ინტერესი აღძრა აფხაზი ხალხის მდიდარი ფოლკლორისადმი. სწორედ, ამ გაზეთის ფურცლებზე იბეჭდებოდა აფხაზური ანდაზები, ქართული ტრანსკრიპციით. ამავე გაზეთში დაიბეჭდა თ. სახოკიას, ნ. ჯანაშიას, კ. მაჭავარიანის და სხვათა ეთნოგრაფიული წერილები. გაზეთს ჰქონდა საგანგებო რუბრიკა: „აფხაზეთი“ „ქ. სოხუმი“, „სამურზაყანო“, „აბჟუა“, „აფხაზეთ-სამურზაყანო“.

მეორე პერიოდული ორგანო „დროება“ „ივერიასთან“ ერთად ფართოდ აცნობდა საზოგადოებას მოძმე აფხაზი ხალხის გმირულ წარსულს. ორივე პერიოდულმა ორგანომ გასწიეს დიდი პროპაგანდა აფხაზური დამწერლობის შექმნისთვის. შედეგმაც არ დააყოვნა და 19-ე საუკუნის 80-იანი წლებიდან აფხაზეთში ძლიერდება მისწრაფება სწავლა - განათლებისაკენ. ილია ჭავჭავაძე არ იშურებს ძალისხმევას და თავისი პერიოდული ორგანოს „ივერიის“ და „დროების“ ფურცლებიდან მოუწოდებს კერძო პირებს კეთილშობილური, ეროვნული წამოწყებისაკენ სკოლების და ბიბლიოთეკების გახსნის თაობაზე. გაზეთი „ივერია“ აქვეყნებდა იმ პირთა გვარებს, რომლებიც აფხაზეთში სკოლების და ბიბლიოთეკის გახსნის ინიციატორები გახდნენ.

ილია არა მარტო პოპულარიზაციას უწევდა აფხაზურ კულტურას, მის ძველ ტრადიციებსა და ეთნოგრაფიულ მასალებს, არამედ, მისი გაზეთის ირგვლივ ტრიალებდნენ სახელოვანი აფხაზი მოღვაწენი. „ივერიის“ ერთ-ერთ რედაქტორად ცნობილი ჟურნალისტი და მკვლევარი დავით ჩქოტუა უნდოდა, ციმბირში რომ არ გადაესახლებინათ. ილია ჭავჭავაძეს მოწვეული ჰყავდა თანამშრომლად აფხაზი იუ-

რისტი დავით ანჩაბაძე. ასევე, წლების მანძილზე „ივერიის“ მუდმივი თანამშრომელი იყო გიორგი შარვაშიძე. ივერიის აქტიური კორესპოდენტები იყვნენ აფხაზეთიდან: კ. გვასალია, ივ. გეგია, ალ. გოგოხია, კ. მაჭავარიანი და სხვები.

როგორც ირკვევა, ილია ჭავჭავაძე იჩენდა დიდ სიყვარულს და მეგობრობის ძმურ ხელს უწვდიდა აფხაზ საზოგადო მოღვაწეებს, მასწავლებლებს და მათთან ერთად იბრძოდა აფხაზი ხალხის ეროვნული უფლებების გარკვევისა და მოპოვებისათვის. ასევე თავდაუზოგავად იბრძოდა აფხაზური კულტურისა და მისი იდენტობის შენარჩუნებისათვის.

ისტორიკოსი მარიამ ლორთქიფანიძე ნაშრომში: „აფხაზეთი და აფხაზები“ წერს: „რუსეთის მეფის ხელისუფლება საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ (1811 წ.) ცდილობდა აფხაზეთის ეკლესიებში ღვთისმსახურების ქართულიდან სლავურზე გადაყვანას, რაც ქვეყნის რუსიფიკაციას ისახავდა მიზნად (ლორთქიფანიძე, 1990: 31). განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა აფხაზეთში რუსული ენის დამკვიდრებისა და აფხაზთა გარუსებისადმი.

გაზეთი „ივერია“ მოქალაქეებს აუწყებდა ეროვნული ენის დაცვისთვის ბრძოლის აუცილებლობის შესახებ. ამ საქმეში აფხაზეთის ინტელიგენცია თავდადებულად იბრძოდა. ცნობილია, რომ აფხაზეთში ამ დროს მშობლიური ენა იდევნებოდა, როგორც სკოლებში, ასევე ეკლესიებში. ქალაქ სოხუმის მოსახლეობა, მათ შორის ქართველებიც ითხოვდნენ სოხუმში წირვა-ლოცვის ქართულ ენაზე ჩატარებას, სოხუმის საკრებულოს ტამარში. ილია ხელს უწყობდა აფხაზეთის პრობლემური საკითხების „ივერიის“ ფურცლებზე პუბლიკაციას და პრობლემების გასაჯაროების მომხრე იყო. მაგალითად, გაზეთმა „ივერიამ“ შემოგვინახა ნიკო ჯანაშიას წერილი, რომ „სოხუმის ოლქში მცხოვრებ მეგრულ-ქართველებს ამიერიდან ეძლევა უფლება წირვა-ლოცვისა (ივერია, N273, 1898,) აქაც ჩანს „ივერიის“ და ილია ჭავჭავაძის ძალისხმევა აფხაზეთის ეკლესიებში ღვთისმსახურება ქართულ ენაზე ყოფილიყო და ამ პროცესით შეეშალა ხელი რუსული იმპერიის პოლიტიკისთვის.

რუსეთის იმპერია მოხერხებულად იყენებდა აფხაზთა ტრაგიკულ მდგომარეობას მუჰაჯირობის დროს. როგორც მ. ლორთქიფანიძე წერს: „რუსეთის ხელისუფლება თავისი მიზნებისათვის იყენებდა ისეთ ტრაგიკულ მოვლენებს აფხაზი ხალხის ისტორიაში, როგორც იყო მუჰაჯირობა. ფაქტობრივად ახდენდა რა მაჰმადიანი აფხაზების თურქეთში გადასახლების პროვოცირებას, შემდეგ დაბრკოლებებს უქმნიდა მუჰაჯირთა იმ ნაწილს, რომელიც სამშობლოში დაბრუნების სურვილს გამოთქვამდა. იგივე ხელისუფლება არ აძლევდა აფხაზეთში დასახლების უფლებას ქართველებს და ხელს უწყობდა მუჰაჯირთა მიწებზე სომხების, რუსების და სხვა ეროვნებათა წარმომადგენლების დასახლებას“ (ლორთქიფანიძე, 1990: 31). როგორც აფხაზი ერის გულმხურვალე და ჭეშმარიტ ქომავს ილია ჭავჭავაძეს და მის თანამოაზრეებს მუჰაჯირობის პრობლემა განსაკუთრებით აწუხებდათ. იმდროინდელი პრე-

სიდან, ჩანს, რომ მოწინავე ქართველი ინტელიგენცია, ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით ყოველნაირად ცდილობდა აფხაზთა თურქეთში გასახლების პროცესის შეჩერებას და მხარში ედგა აფხაზ ხალხს ამ მიმე დროს. დიდმა კლასიკოსმა ერთ-ერთ მის ცნობილ პუბლიცისტურ წერილში „მინაურ მიმოხილვაში“ აჭარლების გადასახლების საკითხთან დაკავშირებით (1879) მიუთითა კავკასიელ ხალხთა (აფხაზების, ჩერქეზების, უბიხების და სხვა) ოსმალეთში მასიური ლტოლვის მიზეზებზე. „აჭარლები აყრას ფიქრობენ და ოსმალეთში გადასახლებასაო...“ ხალხი რათ უნდა მიიზიდებოდეს ოსმალეთში... მერე როგორ? თავის მამაპაპისეულ ბინას, სახლს, კარს მამულს, დედულს, მამათა სალოცავს, მამათა საფლავს, - სულ ყველაფერზე ხელს უნდა იღებდეს ხალხი და ოსმალეთში მიდიოდეს, გაგონილა?...რათ მირბის ხალხი, მერე როგორ მირბის? ვიმეორებთ - სულ ყველაფერს სტოვებს, რისთვისაც კაცი თავს იკლავს ხოლმე მთელი თავისი დღენი, რისთვისაც ზრუნავს დაბადების დღიდანვე დიახ სტოვებს და მიდის სად? ოსმალეთში!... ეს დაუჯერებელი ტვინის შემარყევი ამბავი მხოლოდ შეიძლება მაშინ მოხდეს, როცა ხალხს ეტყვიან, ან აქ სიკვდილი ან იქ სიცოცხლეო“ (ჭავჭავაძე, 1955: 32). როგორც ვხედავთ, ილია ჭავჭავაძე აქაც ხალხის იძულებითი გადასახლების თაობაზე გამოხატავს შეშფოთებას და მარტივი გამოსაცნობია ვინ მიაჩნდა მას დამნაშავედ და ვისი ხელი იყო გარეული ამ დიდ ბოროტებაში.

თეიმურაზ გვანცელაძის აზრით, „XIX საუკუნეშიც რუსეთის მიერ ოკუპირებული საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში _ აფხაზეთში _ რუსიფიკატორული პოლიტიკის პირობებში აფხაზები იყენებდნენ ქართულ სამწიგნობრო ენას, როგორც ოფიციალური მიმოწერისას, ასევე, ქრისტიანული ღვთისმსახურებისა და კულტურული მოღვაწეობის დროს. ქართულ ენას შესანიშნავად ფლობდა არამარტო არისტოკრატია, არამედ დაბალი სოციალური ფენების ნაწილიც. უფრო მეტიც, XIX საუკუნის განმავლობაში აფხაზეთის მთავრები და სხვა თავადები რუსეთის ხელისუფლებასთან ოფიციალურ მიმოწერას მხოლოდ ქართულ ენაზე აწარმოებდნენ, ხოლო ინტელიგენცია ქართულ ენასა და კულტურას თავის მშობლიურ ენად მიიჩნევდა“ (გვანცელაძე, 2009: 206).

ეს რეალობა შეიცვალა და მე - 19 საუკუნის 80-იანი წლებიდან აფხაზეთში მეტად გამწვავდა ეროვნული საკითხი. მეფის მთავრობა კრძალავდა აფხაზურ და ქართულ ენებზე სკოლებში სწავლებას. ეკლესიიდან იდევნებოდა ქართული ენა. ილია ჭავჭავაძე მის თანამოაზრეებთან ერთად ცდილობდა გამკლავებოდა შავრაზმელ მოხელეთა დამბეზღებელ წერილებს, რომლებიც იბეჭდებოდა გაზ „ნოვოე ვრემიაში“. ამ შავრაზმელთა ჯგუფებს არ აწყობდათ აფხაზეთში ქართველთა და აფხაზთა საუკუნოვანი ისტორიული თანაცხოვრების ტრადიცია და აკრტიკებდნენ ქართული ენის საეკლესიო ენად გამოყენების ფაქტებს. ი. ჭავჭავაძემ იმთავითვე ამხილა „ნოვოე ვრემიას“ გარშემო შემოკრებილი ადამიანების დამოკიდებულება ქართული ენი-

სადმი. „ნოვოე ვრემიას“ ფურცლებზე დაბეჭდილი ანტიქართული დამოკიდებულებების შემცველ წერილებს პასუხობდა თ. სახოკიაც. ქართული ენის მნიშვნელობასა და საგანმანათლებლო საკითხებზე უნდა აღვნიშნოთ ილია ჭავჭავაძის პასუხი იანოვსკის, რომელსაც მოგვიანებით მიუბრუნდებით.

1903 წელს გაგრამი სასწავლებლის დაარსებასთან დაკავშირებით, ილია ჭავჭავაძე საგანგებოდ იქნა მიწვეული პრინც ალექსანდრე ოლდენბურგის მიერ. ამ უკანასკნელმა დიდი პატივი დადო აფხაზეთს კურორტ გაგრის დაარსებით, სასწავლებლის გახსნით და საერთოდ, აფხაზეთის, ამ კუთხის გამოცოცხლებაში დიდი წვლილი მიუძღვის. მადლობის გამოსაცხადებლად არჩეულ დეპუტაციაში შედიო-და ილია ჭავჭავაძე, ალ. ორბელიანი, დიმიტრი ჩოლოყაშვილი და სხვები. აი, როგორი სიყვარულით გაჯერებული სიტყვა წარმოთქვა ილია ჭავჭავაძემ სოხუმში სტუმრობისას: „სინათლე დასავლეთიდან მოდის, საქართველოსთვის მაინც-მეთქი.! იმიტომ მოგახსენეთ, რომ დასავლეთ საქართველოს ქართველობამ აღმოსავლეთ საქართველოს მოძმეებს მაგალითი უნდა უჩვენოს სიფხიზლისა, ცხოვრებაში ბრძოლის უნარის გამოჩენისა, უნდა ასწავლოთ, რომ იმათაც ამავე გზით იარონ, იმათაც თქვენ მოგბადონ, ერთობლივის ძალით მამა-პაპათაგან ნაანდერძევი ტურფა და მდიდარი ქვეყანა შევირჩინოთ, სხვას მისი დაპატრონების მადა არ გავუღვიძოთ, მოსეულ ათასგვარ მტერსა და დუშმანს კრიჭაში ჩავუდგეთ, გავუმკლავდეთ, ხმალამოლებული დავუხვდეთ, ჩვენზე არ გავაცინოთ“ (ივერია, N118, 1903).

ილია ჭავჭავაძის ჩამოსვლამ აფხაზეთში ნაყოფიერი შედეგი რომ გამოიღო ჩანს მეორე ქართული გაზეთის „ცნობის ფურცელი“-ს ცნობებიდან, თბილისში დაბრუნებულ ილიას აღუძრავს საკითხი სოხუმში წერა კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების განყოფილების გაძლიერებისა და სკოლის დაარსების შესახებ, შესაბამისად, „სოხუმის ქართველობის შუამდგომლობა სკოლის დაარსებულ შესახებ „ქ.შ.წ.კ. გამავრც. საზ-ბოს“ გამგეობამ განიხილა 10 ივნისს და დაადგინა აღზრდას შუამდგომლობა სამოსწავლო ოლქის მზრუნველის წინაშე, ნება მიეცეს საზ-ბას დაარსოს სოხუმში სასწავლებელი“ (ცნობის ფურცელი, 1903:2).

ილია ჭავჭავაძის როლზე აფხაზეთის საკითხების მოგვარებში არაერთი მეცნიერი მიუთითებს. „რუსეთის ხელისუფლება გამიზნულად ცდილობდა ქართული სამყაროსგან აფხაზეთისა და აფხაზეთის ჩამოშორებას. XIX-XX სს. მიჯნის ქართველი მოღვაწეები ილია ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი, კირიონ სამაგლიშვილი, ამბროსი ხელაია და სხვები ამბობდნენ რომ აფხაზი ესაა დამოუკიდებელი ეთნიკური ჯგუფი და აქედან გამომდინარე, მათ სრული უფლება ჰქონდათ თავიანთი დამწერლობა ჰქონოდათ. ქართველი საზოგადო მოღვაწეები ყველანაირად ცდილობდნენ დახმარებოდნენ აფხაზებს. მაგალითად, დამწერლობის შექმნაში და შემდგომში მათი კულტურის წინსვლასა და განვითარებაში“- წერს გელა ცაავა თავის სადისერტაციო

ნაშრომში „რუსული იმპერიული პოლიტიკა აფხაზეთში (XIX საუკუნის 60-იანი წლები XX საუკუნის 80-იანი წლები) (ცაავა, 2015).

საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით საგულისხმოდ მიგვაჩნია გაზეთ „ივერიის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებული სტატიები და ინფორმაციები აფხაზური დამწერლობის დაარსების აუცილებლობაზე. პირველი აფხაზური ანბანი გამოიცა 1865 წელს, ხოლო მეორე 1892 წელს. პროფ ოთარ ჭურღულია ვარაუდობს, რომ „შეიძლება შუალედში კიდევ იყო ცდა ახალი აფხაზური ანბანის შედგენისა.“ (ჭურღულია, 1983:-35). თუმცა, აფხაზი მეცნიერები, მათ შორის აფხაზური ისტორიოგრაფიის პატრიარქი, ისტორიკოსი გიორგი ძიძარია, რომელიც აფხაზური ისტორიული მეცნიერების ფორმირების სათავეში იდგა, ასევე შალვა ინალ-ივა, ხუბუტი ბლაჟბა და სხვები ვერ ადასტურებენ ამ ინფორმაციას. მიუხედავად ამისა, ვფიქრობთ გაზეთ „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ ინფორმაციას აფხაზური ანბანის შექმნის აუცილებლობის შესახებ ჰქონდა გამოქვეყნების საფუძველი და „ივერიის“ ირგვლივ მყოფი საზოგადოება ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით მიიჩნევდნენ, რომ აფხაზებს, როგორც დამოუკიდებელ ეთნიკურ ჯგუფს სრული უფლება ჰქონდათ თავიანთი დამწერლობა ჰქონოდათ.

ილია ჭავჭავაძემ ეს აზრი დააფიქსირა, ის იყო ერთ - ერთი პირველი, რომელიც ხმამაღლა გამოხატავდა საკუთარ აზრს აფხაზებისათვის დამწერლობის შექმნის თაობაზე, რადგან თვლიდა, რომ მათი ენა განსხვავდებოდა ქართულისაგან, ისინი ქართველების მონათესავენი იყვნენ. ილიამ ამ თემას მიუძღვნა წერილი „ბ-ნ იანოვსკის წერილის გამო“ 1881 წელს. წერილში დიდი კლასიკოსი მისთვის ჩვეული გაბედულობით პასუხობს: იანოვსკის, რომელიც თავის მხრივ გაზეთ „დროებაში“ მის შესახებ დაწერილ სტატიას გამოეხმაურა. დიდი მგოსანი მას „პატივცემულ გვამს“ უწოდებს და აცხადებს „საერო სკოლის უმთავრესი მიზანი და საქმე საზოგადოდ ის არის, რომ ერის მოზარდს აუხილოს გონების თვალი, გაუჩარხოს გულის ყური, გაუწვრთნას და კეთილად გაუმართოს გრძნობა... საერო სკოლამ უნდა მოემზადოს ერს გონებით და გულით გაღვივებული კაცი იმოდენად, რომ იგი საკუთარის ჭკუით და გულით გაუჭირვებლივ მიუძღვეს იმ სულიერს და ხორციელს პატარა მოედანს, საცა ერის უმრავლესობა სულს იბრუნებს, სულით და ხორციით იღწვის და მოქმედებს“ (ჭავჭავაძე, 1881).

ამ წერილში ილიას მოჰყავს უამრავი მეცნიერის თვალსაზრისი დედა ენის სწავლების აუცილებლობის თაობაზე. იქნება ეს უშინსკის, დისტერვეგის, პესტალოცისა და სხვების იდეები. ეს უკანასკნელი ამბობდა: „პირველ - დაწყებით ცოდნის მოედნად უნდა იყოს სამშობლო.“ ილიას აზრით, კი საერო სკოლა, როგორც პირველ-დაწყებითი სკოლა ერისა, სხვა არა უნდა იყოს-რა, გარდა დედა-ენისა და სამშობლო ქვეყნის მასწავლებელ სკოლისა, იმისდა მიუხედავად განგრძობილი იქნება მას შემდეგაც სწავლა, თუ არა.“ ილია ჭავჭავაძე ეწინააღმდეგებოდა რუსულ ენაზე დაწყე-

ბით კლასებში სწავლა-განათლების მიღებას, ასევე მიუღებლად მიაჩნდა სახელმწიფო ენად რუსულის აღიარება, მოზარდს უნდა სცოდნოდა კარგად დედა ენა ისე, რომ უმაღლესი განათლების მეღება შეძლებოდა მშობლიურ ენაზე. თუმცა, რუსული ლიტერატურის ცოდნის წინააღმდეგი არ იყო და თვლიდა, რომ რუსულ ლიტერატურას სულიერი საზრდოს მიცემა შეეძლო ადამიანებისათვის.

დღეს აფხაზეთის პოლიტიკურ, საგანმანათლებლო და კულტურულ არენაზე რუსული ენას წამყვანი ადგილი უჭირავს და მშობლიურ აფხაზურ ენას გასაქანი არ აქვს. აფხაზოლოგი თ. გვანცელაძე აცხადებს, „აფხაზეთში რუსული ენა ყველა სფეროში გაბატონებული, თავად აფხაზებიც კი თვლიან, რომ რუსული ენა უფრო პრიორიტეტულია მათთვის, რომლითაც უფრო მარტივად შეძლებენ დასაქმებას და სწავლის გაგრძელებას რუსეთის ფედერაციაში,“ უფრო მეტიც, რუსიფიკაციის მასშტაბი აფხაზი ხალხის მომავალს სერიოზულ საფრთხეს უქმნიდა და, სამწუხაროდ, დღესაც უქმნის. იუნესკოს დასკვნა, რომ აფხაზური ენა უახლოეს 20 წელიწადში შეიძლება გაქრეს, სრულიად შეესაბამება სიმართლეს (ურიდია, 2019).

ილია ჭავჭავაძე თავისი ანალიტიკური ნიჭის და საოცარი პოლიტიკური ინტუიტიური აზროვნებიდან გამომდინარე ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში წინასწარმეტყველებდა, რომ აფხაზ-ქართველთა საშიში ეროვნული მტერი ფულისადმი მისწრაფება იყო. სამწუხაროდ, ეს თვალსაზრისი დღევანდელ ქართულ სინამდვილეზეც ვრცელდება. დიდი კლასიკოსი პოლიტიკური გამჭრიახობით შეფარულად მოძღვრავდა მაშინდელ აფხაზეთის მოსახლეობას: „ღმერთმა გიხსნათ ამ საშინელ მაცდურისაგან. ღმერთმა ჰქნას და თამამ ხმლისაგან უძლეველნი არ იძლივნეთ მხდალ და მშიშარ ფულისაგან და შეირჩინოთ ეს ქართველის სისხლით მორწყული მშვენიერი ქვეყანა“ (ივერია, 1903).

გამოყენებული ლიტერატურა:

გვანცელაძე (2009) თ. გვანცელაძე, იმპერიული ენობრივი პოლიტიკა აფხაზეთში და მისი შედეგები. კრებული „საქართველოში არსებული კონფლიქტები და მშვიდობის პერსპექტივები“ თბილისი, 2009. გვ. 206-220. ხელმისაწვდომია - <https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/315613/1/SaqartveloshiArsebuliKonfliqtebiDamshvidobisperspeqtivebi.pdf>

გვანცელაძე, (2012) თეიმურაზ გვანცელაძე, - აფხაზური ენა, ლიტერატურა და სკოლა. 1938-1954 წლებში. (აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტი) ხელმისაწვდომია <https://abkhazology.files.wordpress.com/2012/06/apkhazuri-ena-daliteratura-19381954.pdf>

- ლორთქიფანიძე (1990) მარიამ ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი. თბილისი, 1990. გამომცემლობა „განათლება“.
- ცაავა (1915) გ. ცაავა, სადისერტაციო ნაშრომი, რუსული იმპერიული პოლიტიკა აფხაზეთში (XIX საუკუნის 60-იანი წლები - XX საუკუნის 80-იანი წლები) ხელმისაწვდომია http://press.tsu.ge/data/image_db_innova/Disertaciebi/gela_caava.pdf
- ჭავჭავაძე (1955) ილია ჭავჭავაძე, შინაური მიმოხილვა, თხზულებანი ტ. 5. თბილისი, 1955 წელი.
- ჭავჭავაძე (1881) ი. ჭავჭავაძე. წერილი ბ-ნ იანოკოვის წერილის გამო. ხელმისაწვდომია <https://www.gdi.ge/ge/publication/ilia-chavchavadze1.page>
- ურიდია (2019) ლევან.ურიდია. ენა, რომელიც უახლოეს 20 წელიწადში შეიძლება გაქრეს - იუნესკოს დასკვნა. 09.დეკემბერი, 2019.
- ჭურღულია (1983) ო.ჭურღულია, ქართულ -აფხაზური ლიტერატურულ კულტურული ურთიერთობანი, გამომცემლობა „ნაკადული“ თბილისი, 1983, გვ35.
- ივერია (1898) გაზეთი, „ივერია“, # 188 ,გვ. 18
- ივერია (1903) გაზეთი „ივერია“ 4 ივნისი, N 118, 1903.
- ცნობის ფურცელი (1903) „ცნობის ფურცელი“ N 2, 178, 1903

მედია კვარაცხელია⁴⁵
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

„...და ეტოდა პატარა ჭერქვეშ მთლად საქართველო და აფხაზეთი...“
(ივანე თარბა და ბაგრატ შინქუბა საქართველოზე)

აბსტრაქტი. ნაშრომში შესწავლილია ცნობილი აფხაზი პოეტებისა და საზოგადო მოღვაწეების ივანე თარბას და ბაგრატ შინქუბას პოეტური ნაწარმოებები. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა პოეტის დამოკიდებულებას საქართველოსადმი.

ივანე თარბასთვის საქართველო და აფხაზეთი განუყოფელი ცნებებია, რადგან ეს უკანასკნელი მოიაზრება როგორც საქართველოს ერთ-ერთი კუთხე და ეს არის სწორედ ისტორიული სიმართლე.

შესწავლილია ივანე თარბას დამოკიდებულება ქართველი მწერლების, პოეტებისა და ლიტერატურის კრიტიკოსებისადმი. ცნობილი ფაქტია, რომ ივანე თარბას ძმა ადრე გარდაეცვალა და ძმად გაეფიცა ასევე ცნობილ ქართველ პოეტს კარლო კალაძეს. ეს იყო არა მეგობრობის, არამედ ძმობის ისტორია, რომელიც ქვეყანაში დატრიალებულმა საომარმა ვთარებამ შეწყვიტა - თბილისში სახელმწიფო გადატრიალებამ და აფხაზეთში რუსეთის ოკუპაციამ.

საკვანძო სიტყვები: ივანე თარბა, პოეზია, პოეტის მეოცია, საქართველო, აფხაზეთი, ძმადშეფიცვა, კარლო კალაძე.

Medea Kvaratskhelia⁴⁶

"..and all of Georgia and Abkhazia are under one small roof..."
(Ivane Tharba and Bagrat Shinquba on Georgia)

Abstract. The work examines the poetic works of the famous Abkhazian poet and public figure Ivane Tarba. Special attention is paid to the attitude of the poet towards Georgia. For Ivane Tarba, Georgia and Abkhazia are inseparable concepts, because the latter is considered as one of the corners of Georgia and this is the historical truth.

⁴⁵ **მედია კვარაცხელია.** ფილოლოგიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოწვეული ლექტორი. სსუ გამოცდებისა და შეფასების ცენტრის თანამშრომელი.

⁴⁶ **Medea Kvaratskhelia.** Doctor of Philology, Guest lecturer of Sokhumi State University. Employee of SSU Examinations and Evaluation Center.

Ivane Tarba's attitude towards Georgian writers, poets and literary critics is studied. It is a well-known fact that Ivane Tarba's brother died earlier and he also swore to the famous Georgian poet Karlo Kaladze as his brother. It was not a story of friendship, but of brotherhood, which was interrupted by the war in the country - the coup d'état in Tbilisi and the Russian occupation of Abkhazia.

Keywords: Ivane Tarba, poetry, poet's legacy, Georgia, Abkhazia, brotherhood, Karlo Kaladze.

„შეუძლებელია, საგანგებოდ არ აღინიშნოს ორი უახლოესი ძმის _ აფხაზი და ქართველი ხალხის ისტორიული, სისხლხორცეული მეგობრობა, რომელსაც შორეულ წარსულში აქვს ფესვები გადგმული. ქართველები და აფხაზები ერთად იბრძოდნენ ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის, ერთად ერკინებოდნენ უცხოელ დამპყრობლებს. ასე ქარცეცხლში მოიპოვეს და გამოატარეს ჭეშმარიტი ძმობა“. ეს სიტყვები აფხაზ მწერალსა და საზოგადო მოღვაწეს, ივანე თარბას ეკუთვნის (თარბა 1981, N10).

ტრადიციებითა და ხალხური სიბრძნით ნასაზრდოები შემოქმედებით შემოაბიჯა ივანე თარბამ აფხაზურ მწერლობაში და თემატიკის აქტუალობითა და მრავალფეროვნებით, მხატვრული ოსტატობით, ასევე მტკიცე მოქალაქეობრივი პოზიციით იმთავითვე დაიმსახურა სიყვარული და აღიარება, როგორც პოეტმა და პროზაიკოსმა და როგორც პიროვნებამ.

დიახ, სწორედ ორიგინალობა და მართალი სიტყვა გამოარჩევს ჭეშმარიტ შემოქმედს სხვა დანარჩენთაგან, ივანე თარბას ცხოვრებისეული კრედიო კი მართალი სიტყვის მსახურება იყო:

„ბუმბულივით მსუბუქ სიტყვას შორს გაფანტავს ნიავი,
მე ნაჭედი სიტყვა მიყვარს, სიტყვა მარილიანი,
იგი სიტყვა ლიტონია, თუ სიმართლეს არ ნიშნავს.....
ყალბი სიტყვა მიზნისაკენ გზას ვერასდროს იპოვის,
ჩამოასხი ტყვიისაგან თითეული სტრიქონი“.

ნიშანდობლივია, რომ მწერლისთვის საქართველო და აფხაზეთი განუყოფელი ცნებებია, რადგან ეს უკანასკნელი მოიაზრება როგორც საქართველოს ერთ-ერთი კუთხე და ეს არის სწორედ ისტორიული სიმართლე. ივანე თარბა დედასამშობლოს უწოდებს საქართველოსაც და აფხაზეთსაც, სადაც იშვა როგორც ადამიანი, როგორც შემოქმედი, და იქაური გადასახედიდან უმზერს მთელ სამყაროს:

„აფხაზეთო ჩემო,
ჩემო ტკბილო დედავ,
ქვეყნის ყველა კუთხეს
შენი თვალით ვხედავ“.

და იქვე:

„საქართველოვ, საქართველოვ,
მშობლიურო მთა და ველო,
შენ გადიდებთ აფხაზები,
გულით ნათქვამ ლამაზ შაირს
შენთვის ვმღერით ნაირ-ნაირს.
საქართველო, ჩემო დედავ,
შენს კუთხეებს ერთად ვხედავ,
როგორ დგანან მხარდამხარა.
ერთი ფიქრით გამსჭვალული,
ერთგვარად სცემს მათი გული
ერთმანეთის გასახარად.
მეც, სამშობლოვ სანატრელო,
შენთვის ვმღერი, საქართველოვ“.

საკუთარის, მშობლიურის ცხოველი განცდის შემდეგ იბადება სხვათა სიკეთის, სხვათა ჭირ-ვარამის თანაგანცდის გრძნობა:

და ყველა ხალხის რომ ვარ მლოცველი,
უთარჯიმანოდ მიწა გამიგონ“.

უთარჯიმნოდ მხოლოდ და მხოლოდ წრფელი გულის „ხმის“, გულის „სიტყვის“ გაგონება შეიძლება, რაც თავად პოეტს შესანიშნავად აქვს ნათქვამი ალექსანდრე ტვარდოვსკის, რასულ გამზათოვისა და კარლო კალამისადმი მიძღვნილ ლექსში „ღუნიბის ღამე“:

„ეს იყო ძმათა ლექსის მეჯლისი,
ძმათა სიმღერა ერთობ,
და მთვარე, როგორც ედელვასი,
ყველა სტრიქონში ენთო.
და ღიღინებდა სხვადასხვა ენით
ფიქრი მეგობარ გულთა...“

სიმართლე, გულწრფელობა ივანე თარბას შემოქმედების ერთ-ერთი უმთავრესი ღირსებაა, რაზეც პოეტს ასეთივე გულწრფელობითა და სიყვარულით პასუხობდნენ, უწინარესად, ქართველი თანამოკალმენი და სრულიად საქართველო. მის ლექსებს თარგმნიდნენ მხატვრული სიტყვის უზადლო ოსტატები: კარლო კალამე, ოთარ ჭელიძე, ოთარ შალამბერიძე, მორის ფოცხიშვილი და სხვები. „ბევრი ლექსი ისე კარგადაა ქართულად ამეტყველებული, რომ ორიგინალის ღირსებას ამჟღავნებს. მათ (მთარგმნელებს მ.კ.) ყველაფერი გაუკეთებიათ მეგობარი აფხაზი თანამოკალმის მშვენიერი ქართულით ამეტყველებისთვის“ (ჯიბლაძე, 1976: 3-16).

ივანე თარბას ლექსებში ხშირად ვხვდებით საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მშვენიერებით აღძრულ ასოციაციებს. პოეტს სოხუმში თუ სიღნაღის „ცვარშეუმშრა-

ლი“ მინდორ-ველები უყვარს, ამ ზღაპრული ქალაქის მთიდან „გულში გამომწყვდეულ“ ზღვას ეფერება:

„მთაზე ვიდექი მარტო მე,
წინ გადამშლოდა ქვეყანა,
ზღვა აფხაზეთში დავტოვე
და სიღნაღს შემომეყარა“.

ეს ის ზღვაა, რომელიც, პოეტის წარმოსახვით, თავის წიაღში მითაჟამის ამბებს ინახავს, მისი სუნთქვიდან ისტორიის სუნთქვა ისმის, რომელსაც ხანდახან ოხვრას ამოაყოლებს ხოლმე. ზღვა-წყალი, როგორც მატერიალური სამყაროს ერთ-ერთი საფუძველი, დრო-ჟამსაც არ ეპუება, არყოფნის „მიწის კიდევანი და გუგუნით ფურცლავს ისტორიის „უცნობ წიგნებს“, მაგრამ ვაი, რომ მისი ენა არ გვესმის:

„ხან შენი სუნთქვა ჩამოჰგავს ოხვრას
და შენი ენა არ ვიცი თუმცა,
წყალი კი არა, ჟამი და დრო ხარ
და უცნობ წიგნებს გუგუნით ფურცლავ“ (თარბა, 1976: 30).

პოეტი მადლიერია ასევე თავისი ქვეყნისა, რომელმაც გაზარდა და უდავოა, რომ „ჩემს ქვეყანაში“ საქართველო იგულისხმება, რადგან მაშინ ნაკლებად ეპარებოდათ ეჭვი, რომ აფხაზებიც ისეთივე ღვიძლი შვილები არიან დედასაქართველოსი, როგორც სხვა დანარჩენი.

„ო, მადლობა ჩემს ქვეყანას, რომ გამზარდა და მაღირსა,
მომღერალი გავმხდარიყავ აყვავებულ ალაზნისა“.

მაშინ სხვა დრო იყო, მაშინ ერთ „პატარა ჭერქვეშ მთლად საქართველო და აფხაზეთი ეტეოდა“. აი, ეს ლექსიც, რომელიც ივანე თარბამ ქართველი პოეტის, რევაზ მარგიანის მულღეს ნინო ჟღენტს მიუძღვნა:

„შემოვედი და ამაღლდა ჭერი,
სხვენზე ორბივით ლექსი შემოვსვით,
შენა ხარ, დაო, ამ წმინდა კერის
კეთილი სული და ანგელოსი.
სვანურ-აფხაზურ სიმღერებს ვჭექდით
და ქართულ ხმებით ზეცას ვწვდებოდით,
და ეტეოდა პატარა ჭერქვეშ
მთლად საქართველო და აფხაზეთი“.

ივანე თარბას, ბევრი თანამოკალმის მსგავსად, საოცრად თბილი ურთიერთობა აკავშირებდა ქართველ პოეტ-ებთან და მწერლებთან.

ამ ჭეშმარიტი, ღვიძლი ძმობის წიაღში ჩაისახა გიორგი ლეონიძის, რევაზ მარგიანის, ირაკლი აბაშიძის, კარლო კალაძის, ნოდარ დუმბაძის, მურმან ლებანიძის, ჯანსუღ ჩარკვიანის, ფრიდონ ხალვაშის, შოთა აკობიას, მირიან მირნელის, გენო კალა-

ნდიას, ჯანო ჯანელიძის და სხვათა მეგობრობა ივანე თარბასთან. უფრო მეტიც, კარლო კალაძე, ივანე თარბას მამის სურვილით, გარდაცვლილი უფროსი ვაჟის „მაგიერი“ იყო თარბების ოჯახში. საგულისხმოა, რომ ქართულ-აფხაზური ტრადიციით, გარდაცვლილი შვილის „მაგიერს“ ოჯახი უსაყვარლეს და უახლოეს ადამიანებში ირჩევდა. „ჩვენ მამაჩემმა გვაკურთხა ძმებად“, – ამბობს პოეტი და მაშინ, აბა, რას წარმოიდგენდა მამამისი, ეს დარბაისელი, ღირსეული და გამტანი აფხაზი კაცი, რომ ახლო მომავალში ძმები ასე სამკვდრო-სასიცოცხლოდ დაერეოდნენ ერთმანეთს.

ქართველ და აფხაზ შემოქმედთა ურთიერთობის ამსახველი მრავალი ფაქტის მოხმობა შეიძლება. რა დიდი გრძნობაა ჩაქსოვილი გოგლა ლეონიძესთან ერთად კახეთს სტუმრად წვეული ბაგრატ შინკუბას სიტყვებში: „ჩვენ მივიწვევდით მალლა, სულ მალლა და გოგლას ლექსი მესმოდა ტკბილი“. ივანე თარბა კი გიორგი ლეონიძის გარდაცვალების შემდეგ დაწერილ ლექსში კრულვას უთვლის თვით სიკვდილს, რადგან გოგლა პირველად არ დახვდა კახეთში მასპინძლად და მას აფხაზეთში „ეძებს“:

„მე გეძებ, გეძებ, მივდეგ შენს ნათელს,
თვით დადგომია სიკვდილს შავი დღე,
და მეტი აღარ ვიცი, არ ვიცი,
საით გეძებო, საით წავიდე.
...იქნებ შენ დარჩი შენს აფხაზეთში,
იქნებ რიწაზე მღერიხარ ახლა...
...იქნებ აფხაზურ ფაცხაში კერას,
მიფიცხებიხარ ჩინჩხალ ნაკვერჩხლებს,
ანდა დადიხარ მშობელ მხარეში

და ზედ დაწურულ ლექსებს აკვესებ“ (თარბა, 1981, 78).

თითქოს სიყვარულში ეჯიბრებოდნენ ერთმანეთს ქართველები და აფხაზები. როგორი ზუსტი და ობიექტურია ივანე თარბა პოეტი-აკადემიკოსის, ირაკლი აბაშიძის შემოქმედების შეფასებისას: „ირაკლი აბაშიძე უპირველესად ეროვნული პოეტია. მისი მაღალი რანგის პოეზია ჩემთვის ყოველთვის იყო იმის მაგალითი, თუ როგორი უშუალოდით უნდა ემსახურებოდეს ჭეშმარიტი შემოქმედი მშობელ ხალხს. მისი ბრწყინვალე პოეზია ეროვნულ, ქართულ ნიადაგზე აღმოცენებული და ვაჟა-ფშაველას თქმისა არ იყოს, ის, რაც ეროვნულია, ზოგადკაცობრიულიცაა. ირაკლი აბაშიძეს გულით უყვარს აფხაზეთი. არასდროს დამავიწყდება მისი ახოვანი ფიგურა სოხუმში, ზღვისპირას. იგი დიდხანს თვალმოჭუტული გასცქეროდა ზღვის უკი-დეგანო სივრცეს, თითქოს აქედან ჭვრეტდა უკვდავი რუსთაველის ნაკვალევს“ (თარბა, 1979: №244.).

იქვე, ახლოს რუსთაველის ძეგლი იდგა, რომელსაც ქართველებთან ერთად აფხაზებიც ამკობდნენ ყვავილებით. დღეს იქ, რა თქმა უნდა, ამ ძეგლის ნასახივ არსად

ჩანს, რაც ჩვენი, ქართველებისა და აფხაზების, ტრაგიკული და ამავე დროს სამარცხვინო, უაზრო ძმათამკვლელი ომის შედეგია.

ქვეყნის ბედზე მოფიქრალი, მის გარშემო მიმდინარე მოვლენებს მიყურადებუ-
ლი ერისკაცი, ივანე თარბა გრძნობდა მოახლოებულ საშიშროებას. მოსალოდნელი
უბედურების საფრთხე ჩანს მის ლექსებშიც:

„არ გვინდა, ზეცა რომ დაფარონ შავმა ღრუბლებმა,
არ გვინდა, ბავშვებს დაებუროს თვალები ნისლით,
მაგრამ ჩვენ ვიცით, იარაღით ვინც იმუქრება,
უნდა, როგორმე უძღურება დამალოს თვისი“ (თარბა, 1960: 13).
ამ მხრივ საგულისხმოა ასევე ლექსი „საზღვარი“:
„წაიშლებოდა საზღვარი მართლა,
ძმური ყიჟინით ცას შევარბევდით _
რომ ქვეყნის საზღვრებს, მტრედების გარდა,
არვინ არღვევდეს ავი ზრახვებით“.

ან კიდევ:

„და უნდობლობის დიდი მდინარე
ჩვენ შორის იწვა, როგორც იარა“.

ივანე თარბას უნდოდა, ჩვენს მიწაწყალზე სიმშვიდე დავანებულიყო და ადა-მი-
ანები ბედნიერები ყოფილიყვნენ. იგი „გამოხატავს ხალხის გულისთქმას, მის სასი-
ცოცხლო ინტერესებს, მას ესმის მშვიდობის კარი“ (კუპრავა, 1966)

მაგრამ მოსახდენი მაინც მოხდა, გონიერებამ ვერ იზეიმა - ამ ომში საქართვე-
ლოც დამარცხებულია და აფხაზეთიც. გაიმარჯვა ჩვენმა ავისმოსურნე გარეშე ძა-
ლამ, არადა, როგორც ანა კალანდაძე ამბობს: „ჩაგვიტყდა ხიდი, ჩვენ მომავალს
ველოდით სხვაგვარს“.

სხვაგვარ მომავალს ელოდა დიდი კონსტანტინე გამსახურდიაც, როცა წერდა:
„სიყრმის წლებიდან მე მიყვარს აფხაზი ხალხი. არავის არ შეუძლია, ჩრდილი მიაყე-
ნოს ამ სიყვარულს, რომელიც ჩვენ გვაერთიანებს მრავალი საუკუნის მანძილზე. ჩვენ
ვიყავით, ვართ და ვიქნებით დაკავშირებულნი ერთმანეთთან პატივისცემის
გრძნობით“.

ვია, რომ შეძლეს და მერე რა სისასტიკით. არადა, შეუძლებელია, ამ ორი ხალხის
სიყვარულით სავსე ურთიერთდამოკიდებულებას „წარსული ერქვას“.

1960 წელს სოხუმის ფილარმონიის ტრიბუნიდან გიორგი ლეონიძემ ასეთი
რამეც თქვა: „ჩვენს წინაპართა ფიქრს თუ სიმღერას წარსულში მუდამ თან სდევდა
ცრემლი და იმედი. ცრემლი წინაპრებმა წაიღეს, ყვავილოვანი იმედი დაგვიტოვეს.
ამ იმედის მომვლელია ხალხი, ძმობა და მეგობრობა“. ცოლ-ქმარმა არეული, აწეწი-
ლი სამშობლოს დარდთან ერთად დიდი სითბო და სიყვარული გაიყოლა იმ ქვეყნად
და არა მარტო აფხაზი ხალხისა.

გიორგი შატბერაშვილი ერთგან წერს: „მოულოდნელი უბედურება ადამიანის გულში პირველად გაცეხას და სხარტად დარჩენას იწვევს, მერე თანდათან მოდის უბედურების შეგრძნება“ (შატბერაშვილი 1975, 19).

ასე გვჭირს ჩვენც, ქართველებსაც და აფხაზებსაც. ამდენი წლის შემდეგ უფრო მტკივნეულად ვგრძნობთ უერთმანეთობით გაჩენილ სიცარიელეს, „შოუნანას“ და „იავნანას“ ერთად ამღერების სურვილს და იმედიც ჭიატობს, რომ ჯერ კიდევ ყველაფერი დაკარგული არ არის.

„მე მინდა, ისე გავკაფო ახო, ცინცხალი ცვარი პეშვებით შევსვა“ – ამბობს ივანე თარბა ერთ-ერთ ლექსში, მაგრამ საბედისწეროდ, მის მიერ სწორად გაკაფული ახო გავაჯანგნარეთ, ცინცხალ ცვარში სამსალა გაუფრიეთ და ახლა კვლავ ხელახლა გასაკაფი გვაქვს ერთმანეთთან მისასვლელი გზა, კვლავ გასადები გვაქვს ჩატეხილი ხიდი.

ივანე თარბას ლექსი „ხიდი“ წარსულ დროშია დაწერილი, მაგრამ თითქოს იმაზეცაა, რაც აწი უნდა მოხდეს, უცილობლად უნდა მოხდეს: „პაპებმა ჩვენთვის ააგეს ხიდი და შეაერთეს ორი ნაპირი, წყალმა წაიღო ძველი ნაღველი, დრომ მოგვიტანა სითბო უღევი. დაე, ცოცხლობდეს მათი სახელი, ვინც შეაერთა ჩვენი გულები“. და ბოლოს, დავასრულებთ ივანე თარბას ლექსი-მოწოდებით საკუთარი თავისადმი – „პოეტი თუ ხარ“:

„...შენი მარადი სიჭაბუკე ყოველთვის მეგრძნოს,
გასწი, იარე, შეეჭიდე წელთა მრავლობას
და ჩემი სიტყვა გადაეცი შთამომავლობას“.

ღიახ, შთამომავლობის ვალია, ღირსეულ წინაპართა კვალს, ძველ გზას მისდიოს. ივანე თარბას შემოქმედება კი, გვჯერა, ყველა გამოცდას გაუძლებს და ბევრ რამეზე დააფიქრებს ახალგაზრდობას, რომელმაც ჩვენი თაობის მიერ დაშვებული შეცდომები უნდა გამოასწოროს. ქართველი და აფხაზი ხალხის მესხიერებიდან კი არასოდეს ამოიშლება ამბავი კაცისა, რომელსაც უყვარდა აფხაზეთი და დედასაქართველო, მთელი ცხოვრება უმღეროდა ძმობას, მეგობრობასა და სიყვარულს, სიტყვითა და საქმით ემსახურებოდა ერთიანობის იდეას.

როცა სოხუმში ვცხოვრობდი და ვსწავლობდი, როცა ცხოვრება ჩვეული, ბუნებრივი რიტმით მიედინებოდა, ასე არ ჩავდრმავებოვარ ქართველთა და აფხაზთა ურთიერთობის საკითხებს. აფხაზეთის ტრაგედიის შემდგომ კი, როცა ყველაფერი ერთბაშად აირია, ძმა ძმას წაეკიდა, უზღვავი სისხლი დაიღვარა და მხოლოდ მანძილი კი არა, წლები მაშორებს ჩემს საყვარელ ქალაქს, მუდმივად მაწვალებს პასუხგაცემელი კითხვა – რატომ? მას შემდეგ ყველგან და ყველაფერში ვეძებ პასუხს. სწორედ ამან განაპირობა ჩემი განსაკუთრებული დაინტერესება აფხაზი პოეტებისა და მწერლების შემოქმედებით. მწერალი ხომ ერის სულიერი წინამძღოლია, მისი ნაწარ-

მოებები კი - ცხოვრების სარკე და მეტად მნიშვნელოვანია, რას ფიქრობდნენ, რას წერდნენ ისინი საქართველოსა და ქართველებზე.

შრომის წითელი დროშის ორდენის კავალერი - ყველა რეგალიის მფლობელი ბაგრატ შინკუბა უპირველესად თავისი ხალხის, თავისი კუთხის - აფხაზეთის ჭეშმარიტი შვილია და მისი პოეტური შთაგონებაც აქედან იღებს სათავეს. როგორც თავად აღნიშნავს: „ჩემი პოეზიის ძირითადი წყარო, ბუნებრივია, არის ჩემ თვალწინ გარდაქმნილი აფხაზეთი... მუდამ ვცდილობდი, არ გადამეხვია ცხოვრების მთავარი გზიდან და შეძლებისდაგვარად ყოველთვის კვალდაკვალ მივსდევდი ჩემს ხალხს შრომაში. ჩემი მოვალეობაა, ვწერო სიმართლე ჩვენი საუკუნის ცხოვრებაზე, დროის სურათი გადავშალო მკითხველის წინაშე, დავებმარო მას, უფრო ღრმად ჩასწვდეს თანამედროვეობის ჭეშმარიტებას“. (შინკუბა, 1969). მისი გარეგნობაც წარუშლელ შთაბეჭდილებას ახდენდა. წარმოსადეგი კაცი იყო, მთის შვილთათვის დამახასიათებელ სიმტკიცესა და ნებისყოფას ასხივებდა თითქოს. როგორ პოეტურად ახასიათებს მას რუსი ლიტერატორი ელენე ნიკოლაევსკაია: „Ого, какой большой, большой, крепкий, как гора... и седина, совсем как снег на вершине и лицо смуглое в крупных морщинах, словно высеченное из горного камня. А за ним сверкало и переливалось лазурное море. И я подумал, до чего же он похож на свою Абхазию“ (Николаевская 1987).

საგულისხმოა, რომ, როგორც მწერლის მოგონებებიდან ჩანს, იგი სერიოზულად იყო დაინტერესებული ქართული ლიტერატურით, თბილისური ცხოვრება კი ამ მხრივ მისთვის ნაყოფიერი და საინტერესო გამოდგა: „თბილისში სწავლისას მე დიდი დრო მოვანდომე მრავალსაუკუნოვანი ქართული მწერლობის შესწავლას. ქართველი პოეტებისა და მწერლების ნაწარმოებთა თარგმნამ აფხაზურ ენაზე დიდი სიამოვნება მომგვარა (ლიტერატურული საქართველო, 1968).

მის მიერ არის თარგმნილი რამდენიმე ნაწყვეტი „ვეფხისტყაოსნიდან“, ნიკოლოზ ბარათაშვილის „მერანი“, „შემოღამება მთაწმინდაზედ“, „ბედი ქართლისა“, აკაკი წერეთლის „სულიკო“, „გაზაფხული“, ალექსანდრე ყაზბეგის „ხევისბერი გოჩა“, გალაკტიონ ტაბიძის, იოსებ გრიშაშვილის, გიორგი ლეონიძისა და სხვათა ნაწარმოებები.

უკვდავი „ვეფხისტყაოსნისა“ და მისი ავტორისადმი გულწრფელი ოდაა ლექსი „შოთა რუსთაველი“:

„მღეროდი, ფრთოსან მგალობლებს ეგონათ ტკბილი ნანინა,
ე მაგ ხმამ ვეფხვსაც ცრემლები შეაშრო, მოაბანინა.
კაცო, სიმღერის მეუფევე, ქვეყნის ნამუსის გვირგვინო,
როგორი იყავ ნეტავი, მინდა, რომ წარმოგიდგინო“.

ან კიდევ:

„და კაცი, სიბრძნედ ქცეული, ქვეყნიერებას გარს უვლის“ (თარგმანი თეიმურაზ ჯანგულაშვილისა).

როცა წავიკითხე ბაგრატ შინკუბას ლექსები „რუსთაველის პროსპექტზე“ და „მთაწმინდა“, ცნობილი კრიტიკოსის, გიორგი შატბერაშვილის სიტყვები გამახსენდა, „ის უნდა წერო, რაც მოსვენებას არ გაძლევს, მუდამ გახსენდება უნებურად... რასაც სულში ღრმა ნაკვაღევი (ხნული) დაუტოვებია და შენს მუდამ საფიქრალად ქცეულა“ (შატბერაშვილი 1975:119). ეტყობა, აფხაზ მწერალსაც არ ასვენებდა ლამაზი მოგონებები მთაწმინდასა და რუსთაველის პროსპექტზე, სადაც მთაწმინდიდან დაფენილ ბინდბუნდში მოსეირნე „ყელმოღერილებს დამფრთხალ შვლებივით, ლამაზ გოგონებს ღიმილთ ზვერავდა“. ისე თბილად და ალაღად ეფერება პოეტი ამ წმინდა სავანეს („მთაწმინდა“. თარგმანი რევაზ მარგიანისა), შეუძლებელია, სულის ამოძახილს არ გამოხატავდეს ავტორისა, რომელიც წყნარ და მზიან ამინდში „სიბრძნის დასაწაფებლად“ და არა „არწივივით ფრთების გასაშლელად და მალა ასაფრენად“ ეწვია კურთხეულ ადგილს, საიდანაც ჩანს, „...ვით ჰყვავის ცის სილურჯეში უბერებელი ქართლის მთა-ბარი“.

„შენი უქრობი შუქი დაჰნათის,
მათი სავანე მხოლოდ შენა ხარ,
წერდნენ, იბრძოდნენ,
რათა ლამაზად აყვავებული ქართლი ენახათ...
...მთაწმინდავ, შენ ხარ მათი ნუგეში,
პატიოსნების გასხივოსნება,
საუკუნიდან საუკუნეში გადაგაქვს მათი წმინდა ოცნება“.

დაბოლოს, ქართული მწერლობის სახელოვანი წარმომადგენლების სამუდამო სავანეს ასე მიმართავს მწერალი, „შენ მეუფე ხარ დიდი თბილისის, მარადიული მისი თვალები“. ქართველი და აფხაზი ხალხის მეგობრობაზე, ურთიერთობაზე ბევრი დაწერილა. ბევრი თქმულა და დაწერილა ასევე კონსტანტინე გამსახურდიას, რევაზ მარგიანის, იოსებ ნონეშვილის, ნოდარ დუმბაძის, გენო კალანდიას და სხვათა სულიერ სიახლოვეზე აფხაზ თანამოკალმეებთან. არც აფხაზი მოძმეები რჩებოდნენ ვალში. ეს იყო ურთიერთსიყვარულისა და ურთიერთპატივისცემის უზადო მაგალითები.

შემოდგომის ულამაზესი მზით გამთბარი ზღაპრული გრემი გოგლასთან ერთად აფხაზ პოეტს ივანე ბაგრატ შინკუბასაც მასპინძლობს: „ჩვენ მივიწვევდით მაღლა, სულ მაღლა და გოგლას ლექსი მესმოდა ტკბილი“. ეს ლექსი დაიწერა მას შემდგომ, როცა გოგლა ცოცხალი აღარ იყო და „გიორგი ლეონიძის გახსენება ჰქვია. შეუძლებელია, გულწრფელი არ იყოს ამ უმშვენიერესი ლექსის სიყვარულით სავსე სტრიქონები:

„შემოდგომის მზით იწვოდა გრემი,

მართლაც ზღაპრული სამოთხე ვნახე.....

უმგონსო მხარეს უბედოდ ჩავთვლი, ულექსო მხარეს უბედოდ დედად,
აქ კი სავსეა ეს მიწა მადლით
და რჩეულ მგოსანს სახავენ ღმერთად,
იმ დღეებს ხსოვნა ინახავს ჩემი
და გოგლას ლექსის წკრიალი მესმის“.

ვეძებ მიზეზს და ვერ ამიხსნია, როგორ შეძლო გარეშე ძალამ, წაეშალა „იმ დღე-
ების ხსოვნა ჩვენი, ორივე ხალხის მეხსიერებიდან, როგორ გვაქცია მოსისხლე მტრე-
ბად. „მინდა, გავავლო ენძელას გვერდით ჩემი სახნისით ლექსის პწკარები“ - ამბობს
ერთ ლექსში ბაგრატ შინკუბა და ამ „ხნულში დათესილი“ მართალი სიტყვებიდან
მხოლოდ ძმობის, მეგობრობის, ვაჟკაცობის, სიყვარულის საგალობელი ისმის: „შარ-
თა ამთა! ძმობის გარდა, ქვეყნად არის რამ ძლიერი? თქვენი სადღეგრძელო იყოს,
თქვენი მრავალჟამიერი“. სიკეთის სამსახურში სანთელივით ანთებული პოეზია
კი, მისი აზრით, ერთნაირად გასაგებია სხვადასხვა ენაზე მოუბართათვის:

„ჩაგბერე ჩემი სულის ნაწილი, აგანთე,
როგორც ოქროს კანკელი,
ჩაგიდგი ენა, ენა იმგვარი, არ დაგჭირდება
არსად მთარგმნელი“.

და რაც ყველაზე მთავარია: „ყველანი მიდიან, ქვეყანა დიდია, დაიტევს ყვე-
ლას“. ვაგლახ, რომ ჩვენ „ვერ დაგვიტია“ საქართველოს ღვთის კურთხეულმა მიწამ,
მაგრამ სანამ ბაგრატ შინკუბას და სხვათა პოეზია, მჯერა, ერთნაირად გვით-
რთოლებს გულს, ჯერ კიდევ ყველაფერი დაკარგული არ არის.

ბაგრატ შინკუბას ერთ-ერთი ლექსი - „წყარო“ ქართულად თარგმნილი არ არის.
მასში ჩადებული აზრი მეტად ღრმაა და ღირებული: არა აქვს მნიშვნელობა, სათვა-
ლაშიც არ არის ჩასაგდები, როგორი გაუვალი ბილიკების გავლა მოგიწევს ტყეში, იმ
სიხარულთან შედარებით, როცა დაკარგული წყაროს პირას ისევ დაგხვდება ხელა-
და. ეტყობა, ვიღაც კეთილმა ადამიანმა იშრომა და ახალი სიცოცხლე შთაბერა ერთ
დროს მორაკრაკე წყაროს. ირგვლივ ბუნებაც გაცოცხლდა და ძველებურად ახასხა-
სდა. და იქნებ ქართველი და აფხაზი პოეტების უკვდავმა შემოქმედებამ (როგორც
ბაგრატ შინკუბა იტყოდა - „უასაკოა ლექსი ნამდვილი, ასაკი მხოლოდ მგოსნის
ხვედრია“), წინაპრების გულითადმა ურთიერთობამ, მარადიული ფასეულობების
პატივისცემამ გვაპოვნინოს ერთმანეთის გულებთან („დაკარგულ წყაროსთან“) მი-
სასვლელი ბილიკი. ახლა, როცა წლებმა ორივე ხალხი ცივი გონებით დაგვაფიქრა
ჩვენს შეცდომებსა თუ დანაშაულზე, როცა ვიგრძენით, როგორ გვაკლია ერთმანეთი,
მჯერა, უსათუოდ ასე მოხდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

თარბა, (1960 ა) თარბა ივანე, ორი ზღვა, თბილისი, 1960.

თარბა (1960 ბ): თარბა ივანე, ლექსები და პოემები, თბილისი, 1960.

თარბა (1981) თარბა ივანე, ლექსები და პოემები, თბილისი, 1981. გრიგოლ აბაშიძის წინასიტყვაობით. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.

თარბა, (1979) თარბა ივანე, ჩვენი ირაკლი, გაზ. „საბჭოთა აფხაზეთი“, 1979, №244.

თარბა (1981) თარბა ივანე, ჩვენი ძღვევამოსილების წყარო, ჟურნალი „საქართველოს კომუნისტი“, 1981, №10, გვ. 78-81.

კუპრავა (1966) კუპრავა რ. ივანე თარბას პოეზია ქართულად, გაზეთი „საბჭოთა აფხაზეთი“, 1966, 25 I.

ლიტერატურული საქართველო (1968) გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“, #7, 1968.

შატბერაშვილი (1975), შატბერაშვილი გიორგი, წერილები, თბილისი, 1975, 119.

შინკუბა (1969) შინკუბა ბაგრატ, ერთტომეული. თბილისი, 1969.

ჯიბლაძე (1976) გიორგი ჯიბლაძე. ივანე თარბას პოეზია, წიგნში: თარბა ივანე, ლექსები და პოემები, თბილისი, 1976. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, გვ. 3-16.

Николаевская (1987) Е.Николаевская, «О народном поэте Абхазии Б.Шинкуба, Москва, 1987.

ჯემალ გამახარია⁴⁷

აფხაზეთის ა/რ უმაღლესი საბჭო

ქართული კვალის წაშლის საოკუპაციო პოლიტიკა და ცვლილება კანონში „კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ“

აბსტრაქტი. ეთნიკური წმენდისა და გენოციდის პოლიტიკა, რომელიც ოკუპირებულ აფხაზეთში დღემდე გრძელდება, მთელი სისასტიკით გამოვლინდა კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების მიმართაც. ქართული კვალის წაშლის მიზნით ოკუპანტები ცდილობენ ძეგლების ავთენტურობის შეცვლას ან განადგურებას. ოკუპირებულ რეგიონებში ქართული კულტურული მემკვიდრეობის დასაცავად დამატებითი სამართლებრივი მექანიზმების შექმნის მიზნით აფხაზეთის ა/რ უმაღლესმა საბჭომ საქართველოს პარლამენტში საკანონმდებლო ინიციატივის წესით წარადგინა კანონპროექტი „კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ“ საქართველოს კანონში ცვლილებების შესახებ. 2021 წლის 16 ნოემბერს პარლამენტმა კანონპროექტი მესამე მოსმენით დაამტკიცა. საერთაშორისო სასამართლო პრაქტიკის გათვალისწინებით, კანონში „კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ“ შევიდა ძეგლის „დისკრიმინაციული დაზიანებისა“ და „დისკრიმინაციული განადგურების“ ცნებები (მე-3 მუხლის „წ1“ და „ჭ1“ ქვეპუნქტები, მე-5 და 31-ე მუხლები). დისკრიმინაციული განზრახვით ჩადენილი დანაშაული კი, საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 53-ე მუხლის თანახმად, წარმოადგენს დამამძიმებელ გარემოებას.

განხორციელებული საკანონმდებლო ცვლილების შედეგად ოკუპირებულ ტერიტორიებზე არსებული კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ახალი სამართლებრივი ბერკეტი შეიქმნა. ამასთანავე იგი წარმოადგენს ერთგვარ გზავნილს ოკუპანტებისთვის, რომ მათი მხრიდან აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში ქართული კვალის წაშლის მცდელობები შეუმჩნეველი არ დარჩება და დამნაშავეები აუცილებლად წარსდგებიან ქართული ან საერთაშორისო მართლმსაჯულების წინაშე.

საკვანძო სიტყვები: კულტურული მემკვიდრეობა, ოკუპირებული ტერიტორია, აფხაზეთი, ქართული კვალის წაშლა, საოკუპაციო პოლიტიკა, კანონი.

⁴⁷ **ჯემალ გამახარია.** ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარე.

Jemal Gamakharia⁴⁸

The occupation policy of erasing the Georgian traces and the change in the Law "On Cultural Heritage"

Abstract. The article discusses the occupation policy of erasing the Georgian traces in the occupied territories of Georgia and the change in the law "On cultural heritage". Cases of international law and examples of how the International Tribunal judged the violation of human rights and the erasure of cultural heritage in the territory of the former Yugoslavia are cited.

The Parliament of Georgia amended the Georgian Law on Cultural Heritage, as a result of which a new legal lever for the protection of cultural heritage in the occupied territories was created. The article discusses the new articles added to the law. It represents a kind of message to the occupiers that their efforts to erase the Georgian traces in Abkhazia and Tskhinvali region will not go unnoticed and the criminals will definitely be brought before Georgian or international justice.

Keywords: cultural heritage, occupied territory, Abkhazia, erasure of Georgian traces, occupation policy, law.

ქართული კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის კუთხით ოკუპირებულ ტერიტორიებზე უკიდურესად მძიმე მდგომარეობაა შექმნილი. აგრძელებენ რა ეთნიკური წმენდისა და გენოციდის პოლიტიკას, ოკუპანტებმა და სეპარატისტებმა იმთავითვე მიზანში ამოიღეს კულტურის უნიკალური ძეგლები. მათი ვითომ აღდგენისა და რესტავრაციის საბაბით მიმდინარეობს ძეგლების ავთენტურობის შეცვლა, მათი იერსახის დამახინჯება, ქართული ეპიგრაფიკის განადგურება და ა. შ. ქართულ კულტურულ მემკვიდრეობას სეპარატისტები სრულიად უსაფუძვლოდ აფხაზურ (აფსუურ) კულტურულ მემკვიდრეობად აცხადებენ. ყოველივე ამის მიზანი ოკუპირებულ რეგიონებში ქართული კვალის წაშლის მცდელობა გახლავთ. ამჯერად არ ვაპირებთ კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების განადგურების თუ დაზიანების კონკრეტულ ფაქტებზე საუბარს. აღნიშნული საკითხი ლიტერატურაში მეტ-ნაკლებად გაშუქებულია (ახალაძე, 2012: 129-150; ჯგუბურია, 2015; შარია, 2021; ოკუპირებული მემკვიდრეობა, 2021)). სრულიად აშკარაა, რომ აფხაზეთის ტერიტორიაზე მდებარე ქართული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების ამჟამინდელი მდგომარეობა საკმაოდ კრიტიკულია.

შექმნილი ვითარება მოითხოვდა და მოითხოვს ოკუპირებულ რეგიონებში კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისთვის დამატებითი სამართლებრივი ბერკეტების შექმნას, პირველ რიგში, „კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ“ საქართველოს კანონში სათანადო ცვლილებების შეტანას. ამ მიზნით აფხაზეთის ავტონომიური რესპუ-

⁴⁸ **Jemal Gamakharia.** Doctor of historical sciences, Professor. Chairman of the Supreme Council of the Autonomous Republic of Abkhazia.

ბლიკის უმაღლესმა საბჭომ 2021 წლის 25 მაისს დამტკიცა და საკანონმდებლო ინიციატივის წესით საქართველოს პარლამენტში წარადგინა კანონპროექტი „კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ“ საქართველოს კანონში ცვლილების შესახებ. კანონპროექტი უმაღლესი საბჭოს იურისტებმა (ხელმძღვანელი - ნოდარ თოფურიძე) კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულ სააგენტოსთან მჭიდრო თა-ნა-მშრომლობით მოამზადეს. პარლამენტში მისი განხილვისას და რედაქტირებისას გათვალისწინებულ იქნა პარლამენტის კულტურის კომიტეტის (წამყვანი კომიტეტი), იურიდიული დეპარტამენტის, საქართველოს კულტურის, სპორტისა და ახალგაზრდობის სამინისტროს, აგრეთვე შინაგან საქმეთა სამინისტროს შენიშვნებისა და რეკომენდაციების დიდი ნაწილი.

2021 წლის 5 ოქტომბერს, 2 და, ბოლოს, 16 ნოემბერს საქართველოს პარლამენტმა დაასრულა უმაღლესი საბჭოს მიერ წარმოდგენილი კანონპროექტის სამივე მოსმენით განხილვა - კანონპროექტი კანონად იქცა. დამტკიცებული ცვლილებები ძალაში შევიდა და უკვე აისახა საქართველოს კანონში „კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ“⁴⁹.

აფხაზეთის ა/რ უმაღლესი საბჭოს მიერ საკანონმდებლო ინიციატივის წესით წარმოდგენილი და პარლამენტის მიერ დამტკიცებული კანონპროექტის საბოლოო რედაქცია ასე გამოიყურება:

1. მე-3 მუხლის:

ა) „წ“ ქვეპუნქტი ჩამოყალიბდეს შემდეგი რედაქციით:

„წ) ძეგლის დაზიანება – ძეგლის ან მისი ნაწილის ან უძრავი ძეგლის ტერიტორიის იმგვარი ცვლილება, რომელიც აუარესებს მის ფიზიკურ მდგომარეობას ან ხელყოფს მის მახასიათებლებს და ამცირებს მის კულტურულ, ესთეტიკურ, მეცნიერულ ან მატერიალურ ღირებულებას;“;

ბ) „წ“ ქვეპუნქტის შემდეგ დაემატოს შემდეგი შინაარსის „წ¹“ ქვეპუნქტი:

„წ¹) ძეგლის დისკრიმინაციული დაზიანება – დისკრიმინაციული ნიშნით ძეგლის ან მისი ნაწილის ან უძრავი ძეგლის ტერიტორიის იმგვარი ცვლილება, რომელიც აუარესებს მის ფიზიკურ მდგომარეობას ან ხელყოფს მის მახასიათებლებს და ამცირებს მის კულტურულ, ესთეტიკურ, მეცნიერულ ან მატერიალურ ღირებულებას;“;

გ) „ჭ“ ქვეპუნქტი ჩამოყალიბდეს შემდეგი რედაქციით:

„ჭ) ძეგლის განადგურება – ძეგლის მოსპობა ან ძეგლზე ან მის ნაწილზე იმგვარი ზემოქმედება, რომელიც ძეგლს უკარგავს იმ მახასიათებლებს, რომლებისთვისაც მას ძეგლის სტატუსი მიენიჭა;“;

⁴⁹ საქართველოს კანონი კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ. მიღების თარიღი, 08/05/-2007; გამოქვეყნების თარიღი: 22/05/2007, ბოლო კონსოლიდირებული ვარიანტი: 16/11/2021. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/21076?publication=17>

დ) „ჭ“ ქვეპუნქტის შემდეგ დაემატოს შემდეგი შინაარსის „ჭ¹“ ქვეპუნქტი:

„ჭ¹) ძეგლის დისკრიმინაციული განადგურება – დისკრიმინაციული ნიშნით ძეგლის მოსპობა ან ძეგლზე ან მის ნაწილზე იმგვარი ზემოქმედება, რომელიც ძეგლს უკარგავს იმ მახასიათებლებს, რომლებსთვისაც მას ძეგლის სტატუსი მიენიჭა;“.

2. მე-5 მუხლის პირველ პუნქტს დაემატოს შემდეგი შინაარსის „ნ¹“ ქვეპუნქტი: „ნ¹) „ოკუპირებული ტერიტორიების შესახებ“ საქართველოს კანონით განსაზღვრულ ოკუპირებულ ტერიტორიებზე საერთაშორისო სამართლის ნორმების შესაბამისად ზრუნავს კულტურული მემკვიდრეობის დისკრიმინაციული დაზიანებისა და განადგურებისგან დაცვაზე“... „მუხლი 31. პასუხისმგებლობა ძეგლის დაზიანებისა და განადგურებისთვის

დისკრიმინაციული ნიშნით ან სხვა მოტივით ძეგლის დაზიანება ან განადგურება გამოიწვევს საქართველოს კანონმდებლობით დადგენილი წესით პირისთვის სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის დაკისრებას“⁵⁰.

როგორც ვხედავთ, პრინციპული ხასიათის ცვლილება, რომელიც ოკუპირებულ რეგიონებში შექმნილი ვითარებისა და საერთაშორისო სასამართლო პრაქტიკის გათვალისწინებით ქართულ საკანონმდებლო სივრცეში პირველად განხორციელდა, შეეხო მოქმედი კანონის მე-3, მე-5 და 31-ე მუხლებს. ახალი, უფრო დაზუსტებული რედაქციით არის წარმოდგენილი მე-3 მუხლის „წ“ და „ჭ“ ქვეპუნქტები, რომლებიც შეიცავენ „ძეგლის დაზიანებისა“ და „ძეგლის განადგურების“ განმარტებებს. გარდა ამისა, საჭიროდ ჩაითვალა კანონში ახალი ცნებების, ოკუპირებულ რეგიონებში არსებული ვითარების ადექვატური ახალი ტერმინების შეტანა - ეს ტერმინებია „დისკრიმინაციული დაზიანება“ და „დისკრიმინაციული განადგურება“. აღნიშნული ტერმინები შესაბამისი განმარტებებით ასახულია კანონპროექტის მე-3 მუხლის დამატებით „წ“ და „ჭ“ ქვეპუნქტებში.

საკითხის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, კანონპროექტზე მუშაობისას საჭირო გახდა საერთაშორისო სასამართლო პრაქტიკის გაცნობა. საერთაშორისო ჩვეულებითი სამართლის ნორმებიდან გამომდინარე, კულტურული მემკვიდრეობა წარმოადგენს საერთაშორისო საზოგადოების საერთო ინტერესის ნაწილს. ძეგლის დისკრიმინაციული ნიშნით ხელყოფას და განადგურებას თან სდევს აუნაზღაურებელი დანაკარგი, რომელიც ვნებს არა ცალკეულ ჯგუფებს, თუნდაც ერის სახით, არამედ მთელს კაცობრიობას. დაცული მემკვიდრეობის განზრახ განადგურება არა მხოლოდ

⁵⁰ცვლილებები შევიდა ასევე მოქმედი კანონის 30-ე და 49-ე მუხლებში. განხორციელებული ცვლილებები ითვალისწინებენ „ძეგლზე ნებართვის მფლობელის“ პასუხისმგებლობას, ახლებურად განსაზღვრავენ „ძეგლზე სამუშაოების საპროექტო დოკუმენტაციის შემადგენლობას“, არეგულირებენ უძრავი ძეგლის სარეაბილიტაციო სამუშაოების პროექტის შემუშავებასთან, ასევე ძეგლის მცირე სარეაბილიტაციო სამუშაოების პროექტის შედგენასთან დაკავშირებულ საკითხებს.

გავლენას ახდენს ხალხის ისტორიულ იდენტობაზე, არამედ აძლიერებს დაპირისპირებას, ხელს უწყობს ძალადობის პროვოცირებას და ესკალაციას, ამასთანავე ხელს უშლის კონფლიქტების დარეგულირებას, მშვიდობის მშენებლობას.

ძეგლის დისკრიმინაციული ხელყოფა და განადგურება, როგორც დანაშაული, არაერთხელ იქნა დაგმობილი ყოფილი იუგოსლავისათვის 1993 წელს შექმნილი საერთაშორისო ტრიბუნალის (ICTY) მიერ ტადიჩის, დერონჯიჩის, კორდიჩის, სტრუგარის, მილუტინოვიჩის, ბლაშკიჩის, ჯოკიჩისა და სხვათა საქმეებში⁵¹. კორდიჩისა და კერკესის საქმეში (Kordic and cerkez, trial chamber judgement) სასამართლო პალატამ მიუთითა: „207. როდესაც ამგვარი ქმედება (რელიგიური და საგანმანათლებლო ინსტიტუტების განადგურება ან დაზიანება) ჩადენილია შესაბამისი დისკრიმინაციული განზრახვით, ეს ნიშნავს შეტევას ხალხის რელიგიურ იდენტობაზე. როგორც ასეთი, იგი კაცობრიობის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულის ცნების გამოხატულებაა, რადგან უნიკალური რელიგიური კულტურისა და მისი თანმდევი კულტურული ობიექტების განადგურება ვნებს მთელ კაცობრიობას“.

მილუტინოვიჩის და სხვათა საქმეზე (Milutinovic et al. trial chamber judgement) სასამართლო პალატამ, დაეყრდნო რა ზემოხსენებულ კორდიჩის საქმეს, დასძინა, რომ: „205. ამასთან, კორდიჩის სასამართლო პალატამ დაადასტურა და ეს სასამართლო პალატა თანახმაა, რომ რელიგიური ქონების განადგურება ნიშნავს „ხალხის თვით რელიგიურ იდენტობაზე თავდასხმას“ და, როგორც ასეთი, კაცობრიობის წინააღმდეგ ჩადენილი დანაშაულის ცნების გამოხატულებაა... 370. ამ თვალსაზრისით, პალატა მიიჩნევს, რომ ტრიბუნალის იურისპრუდენცია კონკრეტულად კრძალავს რელიგიური ადგილების და კულტურული ძეგლების განადგურებას, როგორც დევნაში გამოხატულ კაცობრიობის წინააღმდეგ ჩადენილ დანაშაულს“⁵²

⁵¹ აღნიშნული საქმეებიდან ქვემოთ მოტანილი მასალები მოგვაწოდა სამართლის დოქტორმა ნოდარ თოფურიძემ, რისთვისაც ვუხდით მადლობას.

⁵² United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia <https://www.icty.org/x/cases/deronjic/tjug/en/sj-040330e.pdf>; International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991. Case No. IT-94-1-T 7 May 1997 <https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-ts170507JT2-e.pdf>; International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991. Case No. IT-95-14/2-T. **Crimes against humanity | Ethnic cleansing** <https://www.refworld.org/cases,ICTY,41483e9be.html>; ICTY, The Prosecutor v. Strugar, IN THE APPEALS CHAMBER Decision on Interlocutory Appeal: 22 November 2002 PROSECUTOR v. PAVLE STRUGAR MIODRAG JOKIC & OTHERS; THE ATTACK ON 6 DECEMBER 1991; <https://casebook.icrc.org/case-study/icty-prosecutor-v-strugar>; International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the former Yugoslavia since 1991. Case No. IT-05-87-T, Date: 26 February 2009, <https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/en/jud090226-e1of4.pdf>; International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of The Former Yugoslavia since 1991, Case No. IT-95-14-T, Date: 3 March 2000.

ძეგლის დისკრიმინაციული ხელყოფა და განადგურება, როგორც დანაშაული, დაგმობილია ასევე ჰააგის სისხლის სამართლის საერთაშორისო სასამართლოს გადაწყვეტილებაში მალის მოქალაქის აჰმად ალ ფაკი ალ მაჰდის საქმეზე. ეს ადამიანი არის პირველი და ჯერჯერობით უკანასკნელი, ვინც 2012 წელს ჩადენილი დანაშაულისთვის - რელიგიურ-კულტურული ძეგლების განადგურების ორგანიზებისთვის, 2016 წელს წარსდგა ჰააგის საერთაშორისო სისხლის სამართლის სასამართლოს წინაშე. ალ მაჰდის საქმეში (Prosecutor v Al Mahdy – Judgement) აღინიშნა: „დანაშაული ჩადენილი იყო რელიგიური მოტივით... 136. ჰესბა, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა ბატონი ალ მაჰდი, მიზნად ისახავდა ტიმბუქტუში გამოვლენილი ნებისმიერი თვალსაჩინო ზნედაცემულობის აღმოფხვრას. როგორც მოცემულ განაჩენში დადგინდა, როდესაც ანსარის მესვეურებმა აღმოაჩინეს ტიმბუქტის მოსახლეობის ქცევის წესები (მაგზოლუემებთან მიმართებით), წამოიწყეს ახსნა-განმარტებითი კამპანია იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა მოქცეოდნენ ისინი მაგზოლუემებს და როგორ არა. საბოლოოდ მათ გადაწყვიტეს აეფეთქებინათ ეს ღირსშესანიშნაობანი, რათა აღეკვეთათ მათ მიერვე აკრძალული პრაქტიკა. 138. პალატა მიიჩნევს, რომ დისკრიმინაციული რელიგიური მოტივი ედო საფუძვლად ღირსშესანიშნაობების განადგურებას, რაც დანაშაულის სიმძიმის შეფასების თვალსაზრისით, უდავოდ მნიშვნელოვანია⁵³“. დისკრიმინაციული რელიგიური მოტივით კულტურულტურული მემკვიდრეობის განადგურების ორგანიზებაში დამნაშავეს ცხრა წელიწადი მიესაჯა და 2. 7 მლნ ევროს გადახდა დაეკისრა.

ამრიგად, საერთაშორისო სასამართლო პრაქტიკის მიხედვით, კერძოდ ყოფილი იუგოსლავიის საკითხზე შექმნილი ტრიბუნალისა და ჰააგის სისხლის სამართლის საერთაშორისო სასამართლოს გადაწყვეტილებების თანახმად კულტურის ძეგლების დისკრიმინაციული განზრახვით დაზიანება და განადგურება შეფასებულია როგორც „კაცობრიობის წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული“. ეს შეფასებები მთლიანად ესადაგება აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში ქართული კულტურული მემკვიდრეობის მიმართ ოკუპანტების პოლიტიკას. სწორედ ამან განაპირობა „კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ“ კანონის მე-3 მუხლში „წ“ და „ჭ“ ქვეპუნქტების დამატება დისკრიმინაციული ნიშნით კულტურული მემკვიდრეობის დაზიანებისა და განადგურების შესახებ.

„კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ“ საქართველოს კანონის მე-3 მუხლში „წ“ და „ჭ“ ქვეპუნქტების დამატებით „დისკრიმინაციული დაზიანებისა“ და „დის-

<https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf>; International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991, Case No. IT-01-42/1-S, Date: 18 March 2004, https://www.icty.org/x/cases/miodrag_jokic/tjug/en/jok-sj040318e.pdf;

⁵³ Trying individuals for genocide, war crimes, crimes against humanity, and aggression <https://www.icc-cpi.int/CaseInformationSheets/al-mahdiEng.pdf>);

კრიმინაციული განადგურების“ ცნებების შემოტანამ ავტომატურად გამოიწვია იმავე კანონის მე-5 მუხლის პირველ პუნქტში „ნ¹“ ქვეპუნქტის დამატება, ასევე ცვლილება 31-ე მუხლში, რომელიც ეხება პასუხისმგებლობას ძეგლის დაზიანებისა და განადგურებისათვის.

დისკრიმინაციული განზრახვით ჩადენილი დანაშაული გახლავთ დამამძიმებელი გარემოება როგორც საერთაშორისო სამართლის, ისე საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 53¹-ე მუხლის პირველი პუნქტის თანახმად („სასჯელის დამამძიმებელი გარემოებები“). მასში ვკითხულობთ: „დანაშაულის ჩადენა რასის, კანის ფერის, ენის, სქესის, სექსუალური ორიენტაციის, გენდერის, გენდერული იდენტობის, ასაკის, რელიგიის, პოლიტიკური ან სხვა შეხედულების, შეზღუდული შესაძლებლობის, მოქალაქეობის, ეროვნული, ეთნიკური ან სოციალური კუთვნილების, წარმოშობის, ქონებრივი ან წოდებრივი მდგომარეობის, საცხოვრებელი ადგილის ან დისკრიმინაციის შემცველი სხვა ნიშნით შეუწყნარებლობის მოტივით არის პასუხისმგებლობის დამამძიმებელი გარემოება ამ კოდექსით გათვალისწინებული ყველა შესაბამისი დანაშაულისათვის“⁵⁴. ცხადია, ეს ეხება სისხლის სამართლის კოდექსის XXXII¹ და XXXII² თავების ხუთივე მუხლს (259¹ – 259⁵), რომლებიც კულტურული მემკვიდრეობის წინააღმდეგ ჩადენილ დანაშაულობებს ეძღვნება.

ამრიგად, „კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ“ საქართველოს კანონი მასში შეტანილი ცვლილებების შედეგად სრულ შესაბამისობაში მოვიდა საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის 53¹-ე და 259¹ – 259⁵ მუხლების სულისკვეთებასთან, აღნიშნული მუხლებით დადგენილ რეგულაციებთან. განხორციელებული საკანონმდებლო ცვლილება ქმნის ოკუპირებულ ტერიტორიებზე არსებული კულტურული მემკვიდრეობის უფრო ეფექტურად დაცვის მნიშვნელოვან სამართლებრივ ბერკეტს; ამასთანავე იგი წარმოადგენს ერთგვარ გზავნილს ოკუპანტებისთვის, რომ მათი მხრიდან აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში ქართული კვალის წაშლის მცდელობები შეუმჩნეველი არ დარჩება და დამნაშავეები აუცილებლად წარსდგებიან ქართული ან საერთაშორისო მართლმსაჯულების წინაშე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ახალაძე (2012) ლია ახალაძე. თანამედროვე აფხაზეთის მატერიალური კულტურის ძეგლები და მათი კლასიფიკაცია//lia axaladze. The monuments of material culture of Abkhazia and their classification. – საქართველოს კულტურული მემკვიდ-

⁵⁴საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი, მიღების თარიღი, 22/07/1999, გამოქვეყნების თარიღი.13/08/1999; ბოლო კონსოლიდირებული ვარიანტი, 01/12/2021. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/16426?publication=237>

- რეობა ოკუპირებულ ტერიტორიებზე. აფხაზეთი//Cultural Heritage of Georgia in the Occupied Territories. Abkhazia. თბილისი/Tbilisi, 2012, გვ.129-150;
- კანონი კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ (2007/2021) საქართველოს კანონი კულტურული მემკვიდრეობის შესახებ. მიღების თარიღი, 08/05/2007; გამოქვეყნების თარიღი: 22/05/2007, ბოლო კონსოლიდირებული ვარიანტი: 16/11/2021. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/21076?publication=17>
- მასალები (2021) საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალები//Cultural heritage – Threats and Challenges. Materials of the international Conference. თბილისი/Tbilisi, 2019;
- სისიხლის სამართლის კოდექსი (1999/ 2021) საქართველოს სისიხლის სამართლის კოდექსი, მიღების თარიღი, 22/07/1999, გამოქვეყნების თარიღი.13/08/1999; ბოლო კონსოლიდირებული ვარიანტი, 01/12/2021. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/16426?publication=237>
- შარია (2021) შერმადინ შარია. ბედიის სამონასტრო კომპლექსი. თბილისი, 2021; ოკუპირებული მემკვიდრეობა. თბილისი, 2021 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე) და ა. შ.
- ჯგუზურია (2015) ისტორიულ-კულტურული ფასეულობები აფხაზეთში. მეორე განახლებული გამოცემა. პროექტის ავტორი და რედაქტორი ზურაბ ჯგუზურია. თბილისი, 2015 (ქართულ, ინგლისურ, ფრანგულ და რუსულ ენებზე); კულტურული მემკვიდრეობა-საფრთხეები და გამოწვევები.
- United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia <https://www.icty.org/x/cases/deronjic/tjug/en/sj-040330e.pdf>;
- International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991. Case No. IT-94-1-T 7 May 1997 <https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-ts70507JT2-e.pdf>;
- International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991. Case No. IT-95-14/2-T.
- Crimes against humanity | Ethnic cleansing <https://www.refworld.org/cases/ICTY,41483e-9be.html>;
- ICTY, The Prosecutor v. Strugar, IN THE APPEALS CHAMBER Decision on Interlocutory Appeal: 22 November 2002 PROSECUTOR v. PAVLE STRUGAR MIODRAG JOKIC & OTHERS; THE ATTACK ON 6 DECEMBER 1991; <https://casebook.icrc.org/case-study/icty-prosecutor-v-strugar>;
- International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the former Yugosla-

via since 1991. Case No. IT-05-87-T, Date: 26 February 2009, <https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/en/jud090226-e1of4.pdf>;

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of The Former Yugoslavia since 1991, Case No. IT-95-14-T Date: 3 March 2000. <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf>;

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991, Case No. IT-01-42/1-S, Date: 18 March 2004, https://www.icty.org/x/cases/miodrag_jokic/tjug/en/jok-sj040318e.pdf;

Trying individuals for genocide, war crimes, crimes against humanity, and aggression <http://www.icc-cpi.int/CaseInformationSheets/al-mahdiEng.pdf>);

სალომე ბახია-ოქრუაშვილი⁵⁵

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

სამურზაყანოს ეთნოგრაფიული მონაცემი

აბსტრაქტი. სტატიაში შესწავლილია ისტორიული სამურზაყანოს, ახლანდელი გალის რაიონის ეთნოგრაფიული მონაცემები, ყოფისა და ტრადიციის ცალკეული ელემენტები, კერძოდ დაკრძალვისა და მიცვალებულის დატირების ტრადიცია. მეგრელები ქრისტიანული წესებით სარგებლობდნენ, თუმცა, ჩვეულებებს თან უძველესი ხალხური წესებიც ახლდა. XVII ს. კათოლიკე მისიონერის არქანჯელო ლამბერტის, ფრანგი მოგზაურის ჟან შარდენის, XX საუკუნის ცნობილი ისტორიკოსის სერგი მაკალათიას და სხვა მეცნიერთა ეთნოგრაფიული მონაცემების ანალიზთან ერთად ნაშრომში პირადი საველე მასალის, დაკვირვებებისა და ჩანაწერების კონტენტ ანალიზის საფუძველზე გამოტანილია დასკვნები.

ნაშრომში გაკრიტიკებულია რუსული იმპერიული პოლიტიკის გამტარებელი ავტორები (რიბინსკი, პანტიუხოვი), რომლებიც ამახინჯებდნენ ისტორიულ რეალობას და სამურზაყანოელებს ქართველებად (მეგრელებად) არ მიიჩნევდნენ. მათ ისინი „თავისებურ ეთნიკურ ჯგუფად“ აცხადებდნენ და თითქოს ცდილობდნენ „აფხაზური მიწა ქართველებისაგან დაეცვათ“. ამბობდნენ, რომ სამურზაყანოელები „ზუგდიდისა და სენაკის მეგრელებისაგან განსხვავებული იყვნენ, არა მარტო ენით, არამედ ანთროპოლოგიურადაც“. აქედან გამომდინარე, მეფის რუსეთის წარმომადგენლები მათ ცალკე ჯგუფად გამოყოფას მოითხოვდნენ.

საკვანძო სიტყვები: სამურზაყანო, ეთნოგრაფია, ყოფა, ტრადიციები, მიცვალებულის დატირება, დაკრძალვის წესი.

Salome Bakhia-Okruashvili⁵⁶

Ethnographic data of Samurzakhano

Abstract. The article examines the ethnographic data of historical Samurzakhano, the current Gali district, separate elements of being and tradition, in particular the tradition of

⁵⁵ სალომე ბახია-ოქრუაშვილი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი.

⁵⁶ Salome Bakhia-Okruashvili, Doctor of historical sciences, Chief Researcher of Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology.

burial and mourning for the dead. The Magrelians used Christian rules, however, the customs were accompanied by ancient folk rules.

Along with the analysis of the ethnographic data of the 17th century Catholic missionary Archangelo Lambert, the French traveler Jean Chardin, the famous 20th century historian Sergi Macalathi and other scientists, the paper draws conclusions based on the content analysis of personal field material, observations and notes.

The work criticizes the authors of the Russian imperial policy (Rybinsky, Pantyukhov) who distorted the historical reality and did not consider the Samurzakan people Georgians (Megrelians). They declared them as "a special ethnic group" and as if they were trying to "protect the Abkhazian land from the Georgians".

It was said that the people of Samurzakano "were different from the Megrelians of Zugdidi and Senak, not only in language, but also in anthropology". Therefore, the representatives of Russia demanded to separate them into a separate group.

Keywords: Samurzakhano, Ethnography, existence, traditions, mourning for the dead, burial rules.

გალის რაიონს, ისტორიულ სამურზაყანოს მდ. ღალიძგას და მდ. ენგურს შორის ტერიტორია უკავია. მას საკმაოდ ხანგრძლივი და მდიდარი ისტორია გააჩნია. იგი ჯერ ძველი კოლხეთის, ეგრისის და შემდეგ ოდიშის ტერიტორიის შემადგენლობაში შედიოდა. თანამედროვე გალის რაიონი დღეს აფხაზეთის დეფაქტო რესპუბლიკის შემადგენლობაში შედის. რაც შეეხება სახელწოდებას „სამურზაყანო“, თ. ბერაძის ვარაუდით, მხოლოდ XVIII საუკუნის 50-იან წლებზე ადრე ვერ წარმოიქმნებოდა, რადგან ეს სახელწოდება ვახუშტი ბაგრატიონისთვის ცნობილი არ იყო (ბერაძე, 1973).

როგორც ჩანს, ამ ტერიტორიას „სამურზაყანო“ ფეოდალის ყვაპუ შარვაშიძის შვილის მურზაყან შარვაშიძის გამო ეწოდა, რადგან სხვა მისი გვარის ფეოდალებისაგან განსხვავებით, კათოლიკოს გრიგოლ ლორთქიფანიძის „საფიცრის წიგნის“ წყალობით (სადაც მითითებული იყო, რომ ამ რეგიონის მოსახლეობა ტყვედ ოსმალეთში არ გაეყიდათ), მან აქ მაცხოვრებელი მეგრული მოსახლეობა ოსმალეთში ტყვედ გაყიდვისგან გადაარჩინა. მაღლიერმა მოსახლეობამ სწორედ ამის გამო რეგიონს „სამურზაყანო“ უწოდა.

სამურზაყანო ძველთაგანვე ყოველთვის ქართული (მეგრული) მოსახლეობით იყო დასახლებული. მათი წეს-ჩვეულებები, ბუნებრივია, სამეგრელოში მცხოვრები მეგრელების მსგავსი იყო.

ცნობილია, რომ ეთნიკური ყოფისა და კულტურის საკითხების ე.ი. წეს-ჩვეულებების შესწავლა ეთნოლოგიური მეცნიერების ძირითად წყაროს წარმოადგენს. ამჟამად ჩვენ მხოლოდ ერთ ჩვეულებაზე - სამურზაყანოს მეგრელების გლოვისა და დაკრძალვის ჩვეულებებზე გავამახვილებთ ყურადღებას. საქართველოში დადგენი-

ლი ტრადიციის თანახმად, მეგრელები ძველთაგან დაკრძალვის დროს ქრისტიანული წესებით სარგებლობდნენ, თუმცა, ჩვეულებებს თან უძველესი ხალხური წესებიც ახლდა.

ადამიანის გარდაცვალება საზოგადოებისთვის მნიშვნელოვან მომენტს წარმოადგენს, რადგან იგი ოჯახთან, მის წევრებთან არის დაკავშირებული. ამასთან გარდაცვლილის მიმართ ზნეობრიობის გარდა, ოჯახის წევრთა უფლება-მოვალეობასა და ვალდებულებებსაც გულისხმობდა. ერთხელ ჩამოყალიბებული გლოვისა და დაკრძალვის წეს-ჩვეულებები, ეთნიკური ტრადიციებიდან გამომდინარე თაობიდან თაობას გადაეცემოდა, თუმცა, საუკუნეთა მანძილზე, დროთა ვითარებაში ცვლილებებსაც განიცდიდა.

XVII საუკუნის ავტორი დონ არქანჯელო ლამბერტი, რომელიც დიდხანს ცხოვრობდა სამეგრელოში (ოდისში) და კარგად ერკვეოდა მათ წეს-ჩვეულებებში დაწვრილებით აღწერდა ჩვენთვის საინტერესო ჩვეულებებს. მისი გადმოცემით, ავადმყოფი სულს განუტევებდა თუ არა, ყველა იქ მყოფი ქალი ხმამაღალი კივილით იცხადებდა მის სიკვდილს. მამაკაცები კი ხმამაღლა ტიროდნენ. ქალების კივილის და ტირილის ხმა ისე შორს გაისმოდა, რომ მოშორებით მცხოვრები ნათესავები და მეზობლები თავიანთ საქმეს მიატოვებდნენ და მათთან მირობდნენ. ახლობლები პირისახესაც იკაწრავდნენ, თმასაც იგლეჯდნენ და ხელებს თავში იცემდნენ. დასისხლიანებული ქალები საკმაოდ სამწუხარო სანახავს წარმოადგენდა ლამბერტისთვის. მისი აზრით, ამ „უწესო“ ტირილს, რომელიც „დაახლოებით მეოთხედი საათი გრძელდებოდა“ „ქალები და კაცები წელს ზემოთ ტანისამოსს შემოიგლეჯდნენ, ფეხსაცმელსაც წაიძრობდნენ და კვლავ წესიერი ტირილისთვის შეემზადებოდნენ“.

ნათესავები მიცვალებულს საგარეო ტანსაცმელს ჩააცმევდნენ. ამორჩევდნენ დიდ ოთახს და „ხალზე დაასვენებდნენ მიცვალებულს“. რამოდენიმე მამაკაცისაგან, რომელთაც კარგი ხმა ჰქონდათ, მეზარეთა გუნდს შექმნიდნენ. „თითოეული მოტირალი ფეხშიშველი და წელს ზემოთ ტანშიშველი ჩადგებოდა მოზარეთა ორ გუნდს შორის და ისე მიუახლოვდებოდა ოთახში დასვენებულ მიცვალებულს. მეზარეები თითქოს მღეროდნენ და კიდევ ტიროდნენ, მაგრამ სიტყვებს არ ამბობდნენ, მხოლოდ „ოჰი, ოჰი, ოჰი“-ს გაიძახოდნენ. „მოტირალი მიცვალებულის წინ დაიჩოქებდა და ხელახლა პირი-სახეში ცემას და კაწვრას განაგრძობდა“. მეზარეები, რომლებიც მხარში ედგნენ მათ, ხელებს უჭერდნენ, რომ უფრო არ დაეშავებინათ თავი. შემდეგ მოტირალეები მიცვალებულის მეორე მხარეს სხდებოდნენ და მწუხარების ნიშნად ტირილს განაგრძობდნენ. ახლო ნათესავები ტირილით მათ გვარდზე სხდებოდნენ. ასეთი ტირილი მიცვალებულის დასაფლავების დღემდე გრძელდებოდა.

გარდაცვალების დღეს უბედური ამბის შემტყობინებლებს მოშორებით მცხოვრებ ნათესავებსა და მეგობრებთან გზავნიდნენ. გაგზავნილ მამაკაცს უსათუოდ მიჰქონდა მიცვალებულის რაიმე ნივთი ნიშნისათვის. გზავნილი ეზოს კართან დადგე-

ბოდა და ხმამაღლა ტირილს იწყებდა. მასპინძელი ყველაფერს ხვდებოდა და ჭიშკართან სწრაფად მიდიოდა, რომ გაეგო ვინ გარდაიცვალა. გაგებისთანავე ახლა ის იწყებდა მიტანილ ნიშანზე ხმამაღალ კვილსა და ტირილს, რომ იქ მცხოვრებ ნათესავებს სამძიმარი გამოეხატათ. ნიშნის მომტანი დაკრძალვის დღეს შეატყობინებდა მათ და უკან ბრუნდებოდა.

მიცვალებული, ვინც არ უნდა ყოფილიყო იგი, მით უმეტეს „ოჯახის უფროსი მამაკაცი თუ ქალი, მათ ცხენს გარდაცვალების დღესვე შავ ტილოს გადააფარებდნენ და ძუა-ფაფარსაც შეაჭრიდნენ“. ეზოში გამოსაჩენ ადგილას დააყენებდნენ.

დაკრძალვის დღეს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ხალხი იყრიდა თავს გარდაცვლილის სახლში. ყველა ცხენით, ურმით ან ქვეითად მოდიოდა. მათ სურსათი მოჰქონდათ. „მიცვალებულის სახლთან წელს ზემოთ და ფეხზე იხდიდნენ, შემდეგ მეზარეების თანხლებით მიცვალებულს დასტიროდნენ“. როცა ყველა მოგროვდებოდა ეკლესიისკენ მიემართებოდნენ, რომლის ეზოშიც მიცვალებულს კრძალავდნენ. სასაფლაოსკენ პროცესიას თავში მიცვალებულის კუბოთი ხელში მამაკაცები მიჰყვებოდნენ. მათ მღვდელი მისდევდა, რომლის გვერდით მამაკაცს დიდი თაფლის სანთელი ანთებული ეკავა. დანარჩენი ხალხი, ხოლო ჭირისუფლები წელს ზევით შიშვლები და ფეხშიშველნი მათ მიჰყვებოდნენ“. ახლობლების სამგლოვიარო ტანსაცმელს მწუხარების ბეჭედი ეტყობოდა, იგი უხეში შავი შალის ქსოვილისაგან იკერებოდა, რომელიც გრძელი იყო. დაკრძალვის დღეს მამაკაცები, გლოვის ნიშნად არა მარტო წვერს, არამედ წარბებსაც იპარსავდნენ და მთელი წლის მანძილზე, სამართებელსა და მაკრატელს აღარ იკარებდნენ. „ქვრივი ქალის საწოლს პირველ ხანებში, შიშველი მიწა წარმოადგენდა, შემდეგ ჯერ ლეიბს, შემდეგ საბანსაც იხმარდა. თუმცა, ორმოცი დღის გასვლის შემდეგაც, ნათესავების თხოვნის გარეშე საწოლში არ დაწვებოდა“.

„ჭირისუფლები წლის განმავლობაში ნიშანზეც ტიროდნენ და ეკლესიურ დღეებშიც დადიოდნენ, მაგრამ ამ ტირილს თანდათან სიმძაფრე აკლდებოდა“. „ეს სასოწარკვეთილებამდე მისული ხალხი“ არქანჯელო ლამბერტისთვის „საზარელ სურათს წარმოადგენდა, რომელსაც ადამიანი უდრტვინველად ვერ შეხედავდა“ (ლამბერტი 1991: 59-66).

XVII საუკუნეშია შექმნილი ამ ჩვეულების მსგავსი აღწერილობა, რომელიც ფრანგ მოგზაურს, ჟან შარდენს ეკუთვნის. თავისთავად ცხადია, რომ ერთსა და იმავე დროს შეკრებილი აღწერილობის მასალა ერთმანეთის მსგავსია. მაგრამ, თვით ამ ორ ავტორს შორის ფრანგი ჟან შარდენი „ყველაფერს საკუთარი სარწმუნოების პოზიციიდან უყურებდა და აფასებდა“ (შარდენი, 1975: 40), თუმცა იცოდა, რომ საქართველო უძველესი ქრისტიანული ქვეყანა იყო. შარდენის გადმოცემით, მიცვალებულის გარდაცვალების პირველი დღიდან ორმოცდღიანი გლოვის შესახებ თითქმის იგივეს იმეორებს, როგორც ის ლამბერტს აქვს აღწერილი, თუმცა, იგი აქვე მოგვითხრობს თუ ეკონომიკურად მეგრულ ოჯახს მსგავსი სამგლოვიარო ცერემონიალი როგორ

ანადგურებდა და, რომ „მიუხედავად ამისა, ისინი თავს ვალდებულად თვლიდნენ სულის შესანდობარის წირვისთვის ეპისკოპოსი მოეწვიათ, რომელიც გარკვეული სარგებლის გარეშე არავისთან მიდიოდა“ (შარდენი,1975: 57, 201-202).

ლამბერტისგან განსხვავებით შარდენი მომაკვდავი ადამიანის ზიარების საიდუმლოების ამბავს გვამცნობს, რომელიც მისთვის უცნობი და უცნაურიცაა. მას უკვირს, რომ მეგრელებში ეს დამკვიდრებული წესი ყოფილა (შარდენი,1975: 172).

XVII საუკუნის ამ უცხოელი ავტორების მონაცემები უაღრესად მნიშვნელოვანია ჩვენი ისტორიისთვის, მაგრამ ვფიქრობ, ალბათ, ბოლომდე ობიექტურ სურათს ვერ მოგვცემდნენ, რადგან გარკვეულ მომენტებს გაზვიადების გარეშე ვერ აღიქვამდნენ.

1896 წ. „ქურნალ „მომბეში“ თ. სახოკიას ეთნოგრაფიული სტატია „სამურზაყანო“ დაიბეჭდა. ნაშრომში სამურზაყანოს მეგრელების მრავალ საკითხზეა მასალა შეკრებილი, თუმცა, გლოვისა და დაკრძალვის წესს მოკლედ ეხება. მაგრამ, იგი ეკლესიებისა და მათ ტერიტორიაზე არსებული სასაფლაოების შესახებ მოგვითხრობს.

ეს სასაფლაოები ქვითკირით ნაშენი ეკლესიების ეზოებში, ასწლოვანი ცაცხვების ძირში ყოფილა. საფლავის ბეჭობები იმდენად ძველი ყოფილა, რომ მოსახლეობას ახალი სასაფლაოები ეკლესიების გარეთ, გზის პირებზე გამოეტანათ. თუმცა, თ. სახოკიას ვარაუდით, მეგრელებს მიცვალებულების ძვლები მათი სახლის ახლოს ურჩევნიათ რომ ჰქონდეთ, იმიტომ, რომ „ჭირისუფლობა“ მალე არ დაივიწყონ. როგორც ჩანს, თედო სახოკია იმას გულისხმობდა, რომ სამურზაყანოში XVIII-XIX საუკუნეებში მეგრელები ოჯახის უხუცესებს თავიანთ საკარმიდამოში ბეჭობ ადგილზე ასაფლავებდნენ.

XX საუკუნის დასაწყისში, უკვე საბჭოთა პერიოდში, სამეგრელოს ისტორიულ წარსულსა და ყოფა-ცხოვრებას უაღრესად საინტერესო ნაშრომი უძღვნა სერგი მაკალათიამ, ეს ნაშრომი ეთნოგრაფიული წეს-ჩვეულებების ყველა ასპექტს მოიცავს. მათ შორის, გარკვეული ადგილი გლოვისა და დაკრძალვის რიტუალს აქვს დათმობილი.

მომაკვდავ ადამიანს მეგრელები ანთებულ სანთელს ხელში ჩაუდებდნენ და კარფანჯრებს ალებდნენ. მათი აზრით მიცვალებულის სული დაუბრკოლებლივ უნდა გასულიყო სახლიდან. მწუხარების გამომხატველ მოვლენებზე - წივილ-კივილზე, პირისახის კაწვრაზე, თმების გლეჯაზე, იგი ამბობდა, რომ ეს ყველაფერი მეგრული ტირილისთვის დამახასიათებელ მოვლენას წარმოადგენდა. მომაკვდავთან მხოლოდ ორი ადამიანი რჩებოდა, გარდაცვალებისთანავე ისინი თვალს უხუჭავდნენ, განზანდნენ და ცალკე ოთახში გადასასვენებლად მოაწესრიგებდნენ. გაიგებდნენ თუ არა ცოლი, ქალიშვილი, რძალი და ა.შ. ისინი კივილს, ხოლო მამაკაცები სმამალად მოთქმას იწყებდნენ. ქალები დიდი მწუხარების ნიშნად სახესაც იკაწრავდნენ, ხელებს

თავში იცემდნენ. კვილის ხმის გაგონებაზე, რომელიც შორს ისმოდა, მეზობლად მცხოვრები ნათესავები და მეზობლები ყველა საქმეს ტოვებდნენ და მათთან მირობოდნენ. სერგი მაკალათიას ვარაუდით, კვილი თავისი პრიმიტიულობით შორეული წარსულის ატავისტურ მოვლენას წარმოადგენდა, როდესაც ადამიანს კვილის გარდა სხვა სასიგნალო საშუალება არ მოეპოვებოდა, რომ უბედური შემთხვევა შორ მანძილზე გადაეცა. იმავე დღეს ნათესავები აირჩევდნენ „მაგინაფალს“ (შემტყობინებელს), რომელსაც გარდაცვალების შესახებ სხვა სოფელში მაცხოვრებელი ნათესავებისთვის სიკვდილის ამბავი უნდა ეცნობებინა.

ს. მაკალათიას გადმოცემით „მაგინაფალი“ ზურგზე ტომარას იკიდებდა, ხოლო ხელში ჯამი უნდა სჭეროდა, როდესაც ოჯახს ნათესავის დაკრძალვის დღეს შეატყობინებდა. „მაგინაფალს“ „შემაცხადაფალი“-ც (ე.ი. შემცხადებელი) მიყვებოდა, რომელსაც ოჯახიდან მიცვალებულის ქელებისთვის ლობიო მოჰქონდა.

გარდაცვალების დღეს მიცვალებულის ცხენს შავი სატინით შემოსავდნენ, თუ მამაკაცი იყო გარდაცვლილი, მამაკაცის უნაგირს, ხოლო თუ ქალი იყო გარდაცვლილი, ქალის უნაგირს დაადგამდნენ.

მიცვალებულის კუბოსთან ორ მწკრივად ისხდნენ. პირველ რიგში თავთან დედა და გამზრდელები, დები, ფეხთან ცოლი ჯდებოდა, მეორე რიგში კი ახლობელი ნათესავები სხდებოდნენ.

მიცვალებულს კუბოში ყველაფერ იმას უდებდნენ, რაც სიცოცხლეში მას უყვარდა. კუბოს თავთან პატარა მაგიდაზე პურს, მარილს და ჭიქით ღვინოს დგამდნენ. სანამ მიცვალებული სახლში იყო, ჭირისუფლებისთვის საკვები რიგის მიხედვით მეზობლად მცხოვრებ ნათესავებს და მეზობლებს მიჰქონდათ. მეზობლები და ახლო ნათესავები ოჯახს ყველანაირად ეხმარებოდნენ - კერავდნენ სამგლოვიარო ტანსაცმელს, ზოგი ქელებსთვის საჭირო სანოვავებს ეზიდებოდა. ქელები სამარხვო უნდა ყოფილიყო - პურით, ლობიოთი, თევზით, სასმელით და სხვ. „შეფა“/„სეფა“ ეზოში იდგმებოდა. დაკრძალვის დღეს ეზოში ცეცხლს ანათებდნენ და დამხმარეები ფუნქციებს ინაწილებდნენ, ვის რა უნდა ეკეთებინა. მეთვალყურეები სტუმრების მიმართ იჩენდნენ ყურადღებას. ისინი მოსულებს მათ ცხენებს, ხარ-ურმებს, ბარგს უყურადღებოდ არ ტოვებდნენ.

დაკრძალვის დღეს 4-5 კაცისაგან შემდგარი მეზარეები მისულ სტუმარ-მოტირალთა ჯგუფს ჭიმკართან ხვდებოდნენ. მეზარეები მოსულ თმაგაშლილ ქალებს აქეთ-იქით ამოუდგებოდნენ და სატირლად მიჰყავდათ. მეზარეები ყურადღებას აქცევდნენ, რომ ქალებს მწუხარების დასამტკიცებლად, რაიმე ზედმეტი არ მოემოქმედებინათ. თუ შორიდან ძმის სატირლად და მოდიოდა, იგი გაშლილ თმაში იმდენ წვრილ ნაწნავს ჩაიწნავდა, რამდენი ძმაც ცოცხალი ჰყავდა. მიცვალებულთან ახლოს, მაგიდაზე მის ვერცხლის სამკაულებს აწყობდნენ. დასაფლავების დღეზე მოსული ნათესავ-მეგობრები შესაწევარს გაიღებდნენ - „გინოფორუა“ (ე.ი. გადაბურვა, გადა-

ფარვა). შეწევნა ფულით ხდებოდა ძველისგან განსხვავებით. შეწევნა წინათ სურსათით იცოდნენ - ფქვილი, ლობიო, ბრინჯი, და ა.შ. ქელები გასვენებამდე შუა დღისით იწყებოდა, ვინც მოვიდოდა ტირილის შემდგომ, მათ სუფრასთან იწვევდნენ. შორიდან მოსულ ხალხს უკან დღის სინათლით დაბრუნების საშუალებას აძლევდნენ.

ქელების დამთავრებისთანავე დაიწყებოდა მიცვალებულის დატირება. ოთახიდან, სადაც მიცვალებული ესვენა, ყველას გამოიყვანდნენ. ტირილს მონოტონურად მეზარეები ყვებოდნენ. ვისაც უკან შორი გზა ჰქონდა დასაბრუნებელი, მიცვალებულს, რომელსაც ეზოში გამოასვენებდნენ, იქვე ემშვიდობებოდნენ.

თუ მიცვალებული ოჯახის უფროსი იყო, ეზოში ვაზიან ხეს, ხოლო ქალზე თუთის ხეს ამოგლეჯდნენ. ხის მოთხრაში სტუმრებიც ეხმარებოდნენ ისე, რომ ხეს ფესვიანად თხრიდნენ.

სასაფლაოზე მესაფლავეებს საგვარეულოს ტერიტორიაზე უკვე მომზადებული ჰქონდათ საფლავი. თუ საფლავში ძველი მიცვალებულის ძვლებს ნახავდნენ, მას უსათუოდ გარეცხავდნენ და ახალი გაჭრილი საფლავის კუთხეში მიაწყობდნენ. სამარესთან ჭირისუფლები მიცვალებულს უკანასკნელად ეთხოვებოდნენ. შემდეგ კუბოს სამარეში უშვებდნენ.

საინტერესოა ისიც, რომ მგლოვიარე და ძმის საფლავზე ერთ ნაწნავს მოიჭრიდა, ჯოხზე წამოაცმევდა და იქვე დაარჭობდა. ან, ზოგჯერ, საფლავშიც ჩაატანდა, რასაც „ჯიმაშენ თომაშ კვათუას“ უწოდებდნენ (ე.ი. ძმისთვის თმის შეჭრა).

შინ დაბრუნებულ ჭირისუფალს ჭიშკართან ხვდებოდნენ და ხელ-პირს აბანინებდნენ, რომ ცრემლი შინ არ შეჰყოლოდა. მგლოვიარე დედა, ცოლი, ზოგჯერ წლამდე შავ ძაძებში და ფეხშიშველი დადიოდა. ცოლი ლოგინშიც არ წვებოდა, ისინი მარხულობდნენ და შიმშილობდნენ კიდევ.

დასაფლავების მესამე დღეს „კილემ გენწყუმა“ ე.ი. „კლიტის გახსნა“ ეწყობოდა. იგი ჭირისუფლისათვის სახსნილო საკვების მიღების ნებართვას წარმოადგენდა. ამ დღეს ქათამს მაინც დაკლავდნენ, რომ სუფრაზე ხორციანი საკვები დაედგათ. ოთახში, სადაც მიცვალებული იწვა, ოჯახში რაც საკვები კეთდებოდა, პატარა მაგიდაზე იდგმებოდა, იქიდან ალებულ კერძს ბავშვებს აჭმევდნენ და თუ სტუმარი მოვიდოდა, იმასაც მიართმევდნენ. შაბათობით მშრომელი ოჯახი წლამდე მწუხარების გამო სამუშაოზე არ გადიოდა.

ორმოცს, ასევე, შაბათ დღეს აწყობდნენ. ამ დღეს ნათესავ-მოკეთეები, მოწვეული სტუმრები მოდიოდნენ. „ნიშანს“, მიცვალებულის თალხ ტანსაცმელს სასაფლაოზე გაიტანდნენ და იქ დაიტირებდნენ. ქელები სახლში დაბრუნების შემდეგ იმართებოდა. ამ სუფრაზე ხორცი აუცილებელი იყო, ამიტომ ჭირისუფლები საკლავს აუცილებლად კლავდნენ. ამ დღეს „შაყრა“ ეწყობოდა. ყველა ნათესავსა და მეზობელს თავს მოუყრიდნენ და საკლავით უმასპინძლებოდნენ. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ

მიცვალებულის წლისთავზე ნიშან-ტანსაცმელს ჩალით ან ბამბით გატენიდნენ და როგორც ცოცხალ ადამიანს, ისე დაასვენებდნენ ტახტზე. ამას „ნიშანიში ძებუა“ ეწოდებოდა. ნიშანს ჭირისუფლები შემოუსხდებოდნენ და მოთქმით დაიტირებდნენ. შავი ქსოვილით შემოსილ ცხენსაც სახლის ძელზე მიაბამდნენ.

სამეგრელოში მიცვალებულის წლისთავის შემდეგ მამაკაცები წვერს იპარსავდნენ და თმას იჭრიდნენ. ამას არჩეული პიროვნება აკეთებდა, რასაც „თომაშ მიკოთა-მა“ ანუ თმის შეჭრა ეწოდებოდა. რჩეული რამდენიმე ადგილას მოაჭრიდა თმას, შემდეგ პატარა ქსოვილის ნახევში გაახვევდა და შეინახავდა. იმ დღიდან იგი მისი „ჩაფილი“, ე.ი. მოგებული ხდებოდა. თუ თმას მამაკაცი ორ ადგილას მოაჭრიდა, მუმა-ჩაფილი ან ჯიმა(ძმა)-ჩაფილი, ან სქუა (შვილი)-ჩაფილი ხდებოდა, მგლოვიარეს თმას თუ ქალი მოაჭრიდა, მაშინ იგი მისი დედა-ჩაფილი, და-ჩაფილი ხდებოდა.

წლისთავზე საფლავის ქვას დგამდნენ, რომელსაც „ოდუდალე ქვა“ ეწოდებოდა. ქვაზე მიცვალებულის სახლი, გვარი, დაბადებისა და გარდაცვალების დროსა და რიცხვს მიაწერდნენ.

ამის შემდეგ საეკლესიო ე.წ. „სუნთაობის“, ე.ი. სულის კურთხევის დღეებში, ჭირისუფლებს საკვები მიჰქონდათ ეკლესიაში და აკურთხებდნენ. ამრიგად, ს. მაკალათიას მასალებით სამეგრელოში მიცვალებულის გლოვა ხანგრძლივად სცოდნიათ (მაკალათია, 1941: 282-292).

2015 წ. დ. შავიანიძის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ნარკვევში სამეგრელოზე ეთნოგრაფიული მასალა თითქმის მეორდება, მაგრამ არის გარკვეული საკითხები, რომელიც უკვე განსხვავებულია. მაგრამ ისიც აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ თანდათანობით წეს-ჩვეულებები, რომელიც გლოვასა და დაკრძალვასთან იყო დაკავშირებული იცვლებოდა. დ. შავიანიძის მიხედვითაც გარდაცვლილის საწოლს ორმოცი დღის განმავლობაში არ აშლიდნენ. რადგან მათი წარმოდგენით, მიცვალებულის სული ამ დროში ოჯახში ტრიალებდა. ამიტომ მისი საწოლის ოთახის კარი ორმოცი დღის განმავლობაში ღია რჩებოდა, რომ სულს თავისუფლად ემოდრავა. მეგრელების ვარაუდით, სული ორმოცი დღის შემდეგაც შეიძლებოდა მოგჩვენებოდათ. შეეძლო ფანჯარაზე დაკაკუნება, დასტვენა, სახლში შემოსვლა, დაჯდომა და ა.შ. მაშინ ოჯახს საკურთხი აუცილებლად უნდა დაედგა მისი სულისთვის, მით უმეტეს, წყალი, პური და ღვინო. თუ მიცვალებული სახლიდან გარეთ, ტყეში ან მინდორში გარდაიცვლებოდა, ადამიანის სულის სახლში დაბრუნება აუცილებელი ხდებოდა. იქ, სადაც გარდაიცვალა ადამიანი, ქალი და მამაკაცი ღამით წავიდოდნენ თან ფანდურსა და გრძელ ძაფს წაიღებდნენ. გარდაცვალების ადგილზე ძაფს რაიმეზე მიაგრებდნენ და ან ქალი, ან მამაკაცი ფანდურზე დაკვრით, ძაფს თანდათან სახლამდე გაჭიმავდნენ.

ფანდურზე დაკვრა სულს გზას უკვალავდა, ხოლო ღამით ეს უკეთესი შესასრულებელი იყო, რადგან მიცვალებულის სულს არავინ დააფრთხობდა. დ. შავიანი-

ძის მასალებით, ადამიანის სიკვდილით გამოწვეული მწუხარების გამოხატვის დროს თმაგაშლილი კვილი, ძაძებით შემოსვა, წვერის მოშვება, სიამოვნების აკრძალვა, გლოვის გამოხატულებას წარმოადგენდა. ოჯახის წევრები ძაძების შეკერვის შემდეგ შავი ნარჩენი ქსოვილის ნაჭრებით სახლის აივნის ძელებს და სახლთან ახლო მდგომ ხეებს გლოვის ნიშნად მორთავდნენ (შავიანიძე, 2015: 165, 166-169, 175). სულ ახლახან მიცვალებულის დაკრძალვისა და გლოვის წესებზე ი. შენგელიასა და ქ. ციმინტიას მასალები გამოქვეყნდა. მათი აზრით, ადამიანის გარდაცვალება დღესაც დიდ ტრაგედიად ითვლება. თუმცა, კვილისა და ხმამაღალი მოთქმით ტირილის ტრადიცია ნელ-ნელა გაქრობის გზას ადგას. მაგრამ, სოფლებში დღესაც ახალგაზრდის გარდაცვალების შემთხვევაში ჭირისუფლის ხმამაღლა დატირების შემთხვევებს შეხვდებით. მიუხედავად ამისა, ამ ტრადიციის შესუსტების პროცესი მაინც იგრძნობა.

გარდაიცვლებოდა ადამიანი თუ არა, ოჯახში „მარწვინალი“ (მიცვალებულის გამჰატოსნებელი) მოდიოდა, რომლის ფუნქციას ოჯახის წევრი ან მეზობელი ასრულებდა. მარწვინალი განზანდა მიცვალებულს, მოამზადებდა და ტანსაცმელს ჩააცმევდა. ყველა წესს, რაც საჭირო იყო, შეასრულებდა. ნათესავებს და მოკეთებებს „მაგინაფალის“ დახმარებით გარდაცვალებისა და დაკრძალვის დღეს სიტყვიერად ატყობინებდნენ. კუბოს მიცვალებულისთვის ხელოსანი აკეთებდა, თუმცა, ხშირ შემთხვევაში, მას გარდაცვლილის ნათლია ან რომელიმე ახლო ნათესავი ამზადებინებდა საკუთარი ხარჯით. კუბოს დაკრძალვის წინა ღამეს მოიტანდნენ, რადგან დღისით მოტანა არ შეიძლებოდა. ეთნოგრაფიული მასალებით, სატირალში მიმავალ ნათესავებს ხალხი მოჰყავდათ, ვინც მეტ ხალხს იახლებდა, მისთვის ეს სასახელოდ ითვლებოდა. სატირლად წამოსულებს გამზადებული სურსათ-სანოვაგე მოჰქონდათ - მჭადი, ლობიო, ღვინო, ნიგოზი, ხახვი და ა.შ. მოჰყავდათ მოზარეთა გუნდი და მოჰქონდათ შავად მორთული დიდი კელაპტარი. ამავე დროს, მათ შესაწირავიც - „გინაფორალი“, ე.ი. გადასაფარავი მოჰქონდათ, რომელიც ფულადი სახის იყო. დღვანდელ ყოფაში მხოლოდ ფულადი შესაწირის არსებობა ფიქსირდება, თუ არ ჩავთვლით იმას, რომ შესაძლოა რომელიმე ნათესავი ან მეზობელი ქელების სუფრისთვის ოჯახს ღვინით ან სხვა პროდუქტით დახმარებოდა. დაკრძალვის დღეს რომელიმე ოთახში ორ ადამიანს დასვამდნენ „ფარაშ მაჰარალს“ (ფულის ჩამწერებს) და სატირლად მისულთაგან სიაში შეიყვანდნენ თანხის მითითებით. ეს „შენწრება“ მეგრელთათვის ერთგვარ ვალად ითვლებოდა, რადგან ასეთი უბედურება მოულოდნელად ყველა ოჯახს შეიძლება წვეოდა.

რაც შეეხება კელაპტარს, მანაც განიცადა ცვლილება. კელაპტრის ნაცვლად ახლა ყვავილები მიაქვთ. ქელების სუფრა დღესაც სამარხვოა, თუმცა, ამ ბოლო ხანებში სუფრაზე ყველი და ხაჭაპურიც გაჩნდა. სამეგრელოში დაკრძალვის დღეს ხორცის მიტანა დღესაც მიუღებელია. თუ მეზობლად მიცვალებულია, შორიახლო მცხოვ-

რები ნათესავები და მეზობლებიც მარხულობენ. ადამიანის გარდაცვალების დღიდან, მიცვალებულის ოჯახში ყველა საქმეს „სამოხიოს“ (სამახლობლო, სამძო, საჭირისუფლო) წევრები აკეთებენ. სამოხიოს წევრები ერთმანეთს ჭირსა და ღვინში უდგანან გვერდში (ჭითანავა, ხორავა და სხვ. 2021: 402-406). რადაგან ამ ნაშრომის თანახმად დაკრძალვის წესებში განსხვავებული არაფერია, ჩვენ მათზე ყურადღებას აღარ შევაჩერებთ.

რაც შეეხება ჩვენს მიერ 1970-იან წლებში სამურზაყანოში შეკრებილ ეთნოგრაფიულ მასალებს, ცხადია ძველისაგან მაშინვე ეტყობოდა განსხვავება. ამას ხელი XVIII-XIX საუკუნეში მეფის რუსეთის იმპერიის კოლონიალურმა პოლიტიკამაც შეუწყო. სწორედ ამ დროს სამურზაყანოს მოსახლეობას ჩრდილო კავკასიელები ზღვიდან თავს ესხმოდნენ. ვისაც მოიხელთებდნენ, ტყვედ მიჰყავდათ და ოსმალეზზე ჰყიდდნენ. ვინც საკადრის წინააღმდეგობას უწევდა, მათ ხოცავდნენ. რუსული პოლიტიკის შედეგად სამხედრო ჩინის პიროვნებები და რუსი მოგზაურები, ცდილობდნენ რეგიონის მოსახლეობაში გარკვევას, მაგრამ ისინი სამურზაყანოელებს ქართველებად (მეგრელებად) არ მიიჩნევდნენ. მათ ისინი „თავისებურ ეთნიკურ ჯგუფად“ აცხადებდნენ და ცდილობდნენ „აფხაზური მიწა ქართველებისაგან დაეცვათ“ (Рыбинский, 1894). ამბობდნენ, რომ სამურზაყანოსელები „ზუგდიდისა და სენაკის მეგრელებისაგან განსხვავებული იყვნენ, არა მარტო ენით, არამედ ანთროპოლოგიურადაც“. აქედან გამომდინარე, მეფის რუსეთის წარმომადგენლები მათ ცალკე ჯგუფად გამოყოფას მოითხოვდნენ (Пантюхов, 1822: N177).

ჩრდილო კავკასიელების თავდასხმების გამო მეგრული მოსახლეობა სამურზაყანოში მცირდებოდა. თუმცა, აფხაზეთიდან გამოდევნილი მეგრელები იძულებული ხდებოდნენ სამურზაყანოში ან სამეგრელოს სხვა რაიონებში ჩასახლებულიყვნენ. სამურზაყანოში ჩამოსახლებულები, ცხადია, დაცლილ ტერიტორიებზე სახლდებოდნენ. ამიტომ ძველად, თუ ერთ უბანში ერთი გვარის ძმათაშვილები ცხოვრობდნენ, ახლა დასახლების ფორმა იცვლებოდა. ერთ უბანში სხვადასხვა გვარის მოსახლეობა იყრიდა თავს. ძველად თუ მიცვალებულის ოჯახს ერთ უბანში მცხოვრები ნათესავები ეხმარებოდნენ ერთმანეთს. ახლა სხვადასხვა გვარის წარმომადგენლები თავისივე სურვილით ერთმანეთის „მეოსერშეები“ (ე.ი. ახლობლები) ხდებოდნენ. ამასთან ურთიერთდახმარების ფორმას ამკვიდრებდნენ. ძველად თუ მიცვალებულის გარდაცვალების დროს უბანში მცხოვრები „თური“ ედგა მხარში ერთმანეთს, ახლა მეოსერშეებად მეზობელი მამაკაცები რიგის მიხედვით, ორი-სამი კაცი საღამოს ჭირისუფალთან ერთად ივახშმებდნენ და შემდეგ მიცვალებულს ღამეს უთევდნენ. მეოსერშეებიდან ერთ მამაკაცს ყველაფრის ყურადღების მიქცევას ანდობდნენ და მის გარეშე ვერავინ ვერაფერს გადაწყვეტდა. ამავე დროს მეოსერშეების ოჯახებს რიგის მიხედვით დაკრძალვის დღემდე გამზადებული საკვები მოჰქონდათ, არა მარტო ოჯახის წევრებისთვის, არამედ იქ მყოფი ნათესავებისთვისაც. „მაგინაფალიც“ (შე-

მტყობინებელი) მეოსერშეებიდან ირჩეოდა, რომელიც სოფლის გარეთ მცხოვრებ ნათესავ-მოკეთებებს ოჯახის უბედურებას ატყობინებდა.

ოჯახში უხუცესი მამაკაცის, ქალის, ახალგაზრდა ვაჟის და ა.შ. გარდაცვალება სამურზაყანოელებისთვის მძიმე გადასატანი იყო. სიკვდილი თავდაპირველად შეცხადებას ითვალისწინებდა. რადგან სამეგრელოში ძველთაგან დასახლების ფორმა გაშლილსა და გაფანტულს წარმოადგენდა (საკარმიდამოში იყო მოქცეული - ბაღვენახი და ბოსტანი, სახნავ-სათესი სავარგულები, ფართო სამეურნეო ეზო, სადაც ყველა ცხოველს, ქათამს, ძაღლს თავისი თავშესაფარი ნაგებობა ჰქონდა და ა.შ.). ამიტომ სოფელი საკმაოდ დიდ მანძილზე იყო გადაჭიმული. აქედან გამომდინარე, ერთმანეთისაგან დაშორებული მანძილით მცხოვრები ნათესავებისა თუ მეზობლების სწრაფი საკონტაქტო საშუალება ხმამაღალი გადაძახილები იყო, რომელიც კვილში გადადიოდა. რაც შეეხება ახლობლის გარდაცვალებას, ისინი ერთმანეთს კვილით ატყობინებდნენ, რასაც პირველადი შეცხადება ითვალისწინებდა.

მეზობლებიდან, ვინც კერვა იცოდა, ის ჭირისუფლებს „ონწირალის“ (შავი ტანსაცმელი) შეკერვაში ეხმარებოდა. დედას თუ შვილი ან ქმარი მოუკვდებოდა, ვალდებული იყო „უჩა ძენძილი“ (შავი შემოუტეხავი) კაბა ჩაეცვა, რომლის მკლავსა და ბოლოსაც ძაფები ეკიდა; კაბა სრული, გრძელი, ქამრით უნდა ყოფილიყო. „მანგარალს“ (მოტირალს) სატინის სამკუთხედ თავსაფარზე, რომელიც შუბლს უფარავდა, ზემოდან დიდი, ოთხკუთხა „ქიცა“ (სამად მოკეცილი შავი ტილო) ეფარა. მამაკაცს შვილის სიკვდილის შემთხვევაში „უჩა ძენძილის“ ხალათს იკერავდა. რომლის მკლავები და ბოლო შეკეცილი არ უნდა ყოფილიყო. წინ ხალათი წვრილი შავი დილებით იკვრებოდა, წვერსა და თმას იგი მხოლოდ ორმოცი დღის შემდგომ იპარსავდა და იჭრიდა.

ახალგაზრდა ადამიანის გარდაცვალებას აუცილებლად „მორდია და ძიმე“ (ნათლია და ძიძა) ესწრებოდნენ. შორი ნათესავები თალხს, მაგრამ უკეთესი ქსოვილისგან შეკერილ ტანსაცმელს იცვამდნენ. თუ მამას შვილი გარდაეცვლებოდა იგი „სკუაშ მანგიორს“ (შვილის მაგიერს) ირჩევდა, ანთესავებში ან შვილის მეგობრებში, არჩეულს, „მანგიორს“ მიცვალებულის კუბო უნდა მოეტანა. ამავე დროს იგი მას აუცილებლად მთელი სიცოცხლე შეძლებისდაგვარად შვილის მაგიერობას უწევდა, ყველაფერში ეხმარებოდა.

ადამიანის გარდაცვალებიდან გლოვის დასასრულამდე, წლისთავამდე ჭირისუფლებს რამდენიმე საფეხურის გავლა უხდებოდათ - მიცვალებულის „შეცხადება“, დატირების პროცესი (რომელიც რამოდენიმე დღე გრძელდებოდა), დაკრძალვა, ქელები, „კილემ გენწყუმა“ (კლიტის გახსნა ანუ ფეხის გახსნა), ორმოცი და წლისთავი - ქელებით.

დაკრძალვის დღეს „გინოფორუას“ (ანუ გადაფარვის) ჩვეულება უწყობოდა გამოყოფილ ოთახში ან ეზოში მაგიდასთან ჯდებოდა რვეულითა და კალმით ერთ-ერთი

მეოსერშე, რომელიც ფულის „გადამფარველის“ გვარს, სახელს, თანხას იწერდა. ბუნებრივია, ოჯახის „გმნარყის მოჩხიჩხვეებს“ (ძმათა შვილებს) ბევრად უფრო მეტი შეჰქონდათ, ვიდრე მოშორებულ ნათესავებს. ხარჯის გადახდა მოყვრობითი ნათესავების სიახლოვე-სიშორის მიხედვით ხდებოდა. „მოჯგირე“ (მოკეთე) უფრო ცოტას იხდიდა. მეოსერშეებიც, როგორც ახლო მეზობლები, ისინიც განსხვავებულად იხდიდნენ გადასახადს.

სტუმრებს ქელებით დაკრძალვამდე უმასპინძლდებოდნენ, რადგან ვინც შორიდან იყო მოსული, მიცვალებულის სახლიდან გამოსვენების შემდგომ სასაფლაოზე ვერ მიდიოდა, რადგან შორი გზა ჰქონდათ უკან დასაბრუნებლად.

ქელებს მეგრელები ყოველთვის დეკორატიული თვალსაზირობით ლამაზ წინა ეზოში აწყობდნენ, სადაც მწვანე ბალახის სივრცის გვერდებზე მრავალწლიანი ხეები იდგა. სწორედ ამ მინდორში, ჩვეულებრივ ზამთარში გადახურულ შეფას/სეფას დგამდნენ, ხოლო ზაფხულში კარგ ამინდში ღია ცის ქვეშ შლიდნენ სუფრებს. თუმცა, ერთი უჩვეულო წესი დღესაც მოქმედებს. სამეგრელოში ქალები და მამაკაცები სხვადასხვა სუფრასთან სხდებიან.

სასაფლაო ჩვეულებრივ ყველა სოფელში ეკლესიის ეზოში იყო, მაგრამ მოსახლეობის ცვალებადობასთან დაკავშირებით გალის რაიონის ყველა სოფელში სასაფლაოს ტერიტორია ეკლესიის შორიახლოს, გარეთ გამოიტანეს.

ასე მაგ. სოფელ ოქუმში მოსახლეობა რადგან მთლიანად შეიცვალა, ამიტომ ხარების ეკლესიის „ოხვამეზე“ (სასაფლაოზე) (სანამ საბოლოოდ გალის რაიონიდან მოსახლეობას რუსები და აფხაზები გამოაძევედნენ) აღარავინ იკრძალებოდა. რადგან ის ძველი მაცხოვრებლების ადგილს წარმოადგენდა. ახალი მოსახლეობის გარდაცვლილი ახლობლები, იმავე ტერიტორიაზე, მაგრამ ეკლესიის გარეთ, ახალ სასაფლაოზე იკრძალებიან. მოსახლეობამ თვით შეარჩია ადგილი, სადაც მაღალი, ასწლოვანი ხეები იდგა. ამ ადგილს „მადანჯალას“ უწოდებენ. ასეთივე სიტუაცია იყო სოფ. ჩხორთოლშიც, სადაც წმ. გიორგის ეკლესიის ნანგრევებთან არსებულ სასაფლაოზე აღარავის კრძალავდნენ, რადგან ძველი გვარებიდან მოსახლეობა აქ აღარ ცხოვრობდა. ამიტომ ამ სოფელშიც ძველი სასაფლაოს მახლობლად ახლის ტერიტორია გამოიყო.

სამურზაყანოს მოსახლეობა თავის მიცვალებულებს არც წლისთავის შემდგომ ივიწყებს. ისინი თავიანთ ქრისტიანულ ჩვევებს, ეკლესიურად აგრძელებენ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბერაძე (1973) თამაზ ბერაძე. გალის რაიონის წარსულიდან, გაზეთი „ლენინელი“, გალი, 1973, 28 აგვისტო.

- ლამბერტი (1991) დონ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, იტალიურიდან თარგმნა ალექსანდრე ჭყონიამ, თბ., 1991, 59-66.
- შარდენი (1975) შარდენის მოგზაურობა, ფრანგულიდან თარგმნა, გამოიკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ., 1975, 40.
- მაკალათია (1941) სესრგი მაკალათია, საქართველოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი, 1941, 282-292.
- შავიანიძე (2015) დავით შავიანიძე, სამეგრელო (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი, თბილისი, 2015, 165, 166-169, 175.)
- ჭითანავა, ხორავა, ციმინტია, შენგელია, (2021) დავით ჭითანავა, ბ. ხორავა, ქ. ციმინტია, ი. შენგელია, სამეგრელოს სოფელი ძველად და ახლა, თბილისი, 2021, 402-406.
- Рыбинский (1894) Рыбинский Г. Сухумский округ, Абхазия в сельскохозяйственном и бытовом отношении, Тифлис, 1894.
- Пантюхов, (1822) Пантюхов И., „Самурзаканцы“, газета „Кавказ“, N77, 1822

ნუგზარ ანთელავა⁵⁷

ჩერქეზული (ადიღეური) კულტურის ცენტრი
ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ქართულ-აფხაზური ეთნოკულტურული და ეთნოენობრივი კონტაქტები აფხაზური თეონიმის „ა-ლგშკ~ენტერ||ა-ლგშკ~ენდერ“-ის რაობისათვის

აბსტრაქტი. ერთიან სოციოკულტურულ სივრცეში ხანგრძლივი თანაცხოვრების განმავლობაში ქართველ და აფხაზ ხალხებს ჩამოუყალიბდათ ეთნიკურ ფასეულობათა ორმხრივი ინფილტრაციის შედეგად წარმოქმნილი კულტურის ერთგვაროვანი პარადიგმები, იდენტური ღირებულებები, რაც კარგად შეინიშნება მათ ტრადიციულ საყოველღეო სტრუქტურებში. მართალია, ქართულ-აფხაზური ეთნოკულტურული და ეთნოენობრივი ურთიერთობის ისტორიის კვლევის ფარგლებში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა და იკავებს ენებისა და კულტურების ურთიერთემოქმედების პრობლემა და ამ მიმართულებით საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადაიდგა, მაგრამ გარკვეული ჩამორჩენა კულტურის ისეთი მდგრადი ელემენტების შესწავლის საქმეში, როგორცაა მითოლოგია, ხალხური რწმენა-წარმოდგენები. ამ ხარვეზის მცირედით დაძლევის მოკრძალებული ცდაა წარმოდგენილი ნაშრომი, რომელშიც შედარებითი მითოლოგიისა და ლინგვისტიკის თანამედროვე მეთოდებით განხილულია აფხაზურ პანთეონში შემავალი ღვთაების - „ა-ლგშკ~ენტერ||ა-ლგშკ~ენდერ“-ის - ბუნება, დადგენილია მისი არქეტიპული სახე და ქართველურ სამყაროდან ნასესხობა. კომპარატივისტიკამ საშუალება მოგვცა არსებითად გაგვეფართოებია თეონიმის სემანტიკური ველი, გამოგვევლინა მისი საკრალური წახნაგები (ეტიმონები). ღვთაების სახელის დედედე არსებული ეტიმოლოგიებისგან განსხვავებით, ლინგვისტური ანალიზის საფუძველზე გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იგი წარმომდგარია ქართული ორონიმისგან „ლაშკენდარი“ („საჭედისი / სამჭედლო“).

საკვანძო სიტყვები: ა-ლგშკ~ენტერ||ა-ლგშკ~ენდერ, მგელ/მაღლი, მითოლოგია, ღვთაება, თეონიმი.

⁵⁷ ნუგზარ ანთელავა, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ეთნოლოგი. ჩერქეზული (ადიღეური) კულტურის ცენტრი. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

Nugzar Antelava⁵⁸

Georgian-Abkhazian ethnolinguistic and ethnocultural contacts
Towards the essence of the Abkhazian theonym a-liškintir/a-liškindir

Abstract. During the long coexistence in the common socio-cultural space, the Georgian and Abkhazian peoples have formed homogeneous cultural paradigms, identical values as a result of bilateral infiltration of ethnic values, which are well observed in the traditional everyday structures. It is true that the problem of the mutual impact of languages and cultures has taken and still takes an important place in the study of the history of Georgian-Abkhazian ethnocultural and ethnolinguistic relations, and quite important steps have been taken in this direction but there is some lag in the study of such sustainable elements of culture as mythology, folk beliefs. A modest attempt to overcome this shortcoming is presented in the paper which on the basis of the methods of comparative mythology and linguistics discusses the nature of the deity of the Abkhazian pantheon a-liškintir/a-liškindir, its archetypal and borrowing character from the Kartvelian world is determined. Comparative studies have enabled the author to substantially expand the semantic field of theonym, to reveal its sacral aspects (etymons). Contrary to the existing etymologies of the name of the deity, it is sourced from the Georgian (Svan) oronym "Lashkendar" ("smithy").

Keywords: a-liškintir/a-liškindir, wolf / dog, deity, theonym, oronym.

წინასწარი შენიშვნები. ქართულ-აფხაზური ეთნოკულტურული და ეთნოენობრივი ურთიერთობის ისტორიის კვლევის ფარგლებში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს ენებისა და კულტურების ურთიერთემოქმედების თემა. ორი კულტურის ან ენის ნებისმიერი კონტაქტი აუცილებლად გულისხმობს ორმხრივ ზემოქმედებას, რომლის შედეგი თითოეულ მათგანში რაღაცას ცვლის, მაშინაც კი, როცა, ერთი შეხედვით, ჩვენს წინაშეა ცალმხრივი გავლენის შემთხვევა. რა თქმა უნდა, ამგვარი რეცეფცია მსხესხებელი ეთნოკულტურულ-ეთნოენობრივი კომპლექსისათვის მუდამ რაღაცის შექმნას აღნიშნავს.

რამდენადაც რაღაც „უცხო“ შექმნა-სესხება, როგორც წესი, „საკუთარში“ რაღაცას ცვლის, ხოლო „გამცემი“ მხარე თავად, თითქოს, არაფერს კარგავს და ცვლილებებსაც არ განიცდის, სპეციალისტთა ყურადღება უპირატესად „მიმღებ“ და, ამდენად, გამდიდრებულ მხარეზე იყო გადატანილი, ხოლო „გამცემი“ მხარე ჩრდილში რჩებოდა. ამის გამო აქცენტი კეთდებოდა ცალმხრივი მიმართულების სიტუაციებზე, რომლებიც პასიურ ასპექტში განისაზღვრებოდა, როგორც სესხება, აქტიურში კი - როგორც გავლენა. მაგრამ მსგავს სიტუაციებში ცალმხრივობა მუდამ მოჩვენებითია. ნე-

⁵⁸ **Nugzar Antelava**, doctor of historical sciences, Ethnologist. Circassian (Adyghe) cultural center, Iv. Javakhishvili Tbilisi State University.

ბისმიერი ეთნოკულტურულ-ეთნოენობრივი კონტაქტი მუდამ გაცვლა და ამიტომაც ყოველთვის ორმხრივია. ეს კი ნიშნავს, რომ თვით გაცვლის აქტი თავის კვალს ტოვებს როგორც „მიმღებ“, ისე „გამცემ“ მხარეზე. აღნიშნული არ გულისხმობს იმას, რომ გაცვლა აუცილებლად პარიტეტულ საწყისებზე ხორციელდება, ან იმას, რომ იგი თავისი შედეგით „უაზრობაა“ და არსებითად არაფერს ცვლის. მაგრამ ადექვატურობის პრეტენზიის მქონე ნებისმიერი ურთიერთზემოქმედების სიტუაციის აღწერა უნდა გულისხმობდეს იმის ცოდნას, რა რაზე იცვლება. ამ ორი „რას“ ურთიერთშეფარდებით განისაზღვრება თვით გაცვლის ხასიათი, მისი ტიპი. იგი შეიძლება იყოს სხვადასხვა, მაგრამ გაცვლა მუდამ ექვივალენტურია და ორივე მხარისთვის სასარგებლო ხდება. „ცალმხრივი“ მიმართულების შემთხვევაში ივარაუდება „ინტენსიურის“ გაცვლა „ექსტენსიურზე“, ანუ პირველი დაკავშირებულია პასიურ „მიმღებ“ მხარესთან, ხოლო მეორე - აქტიურ „გამცემ“ მხარესთან. რეალურად „გამცემი“ მხარე არა იმდენად „გასცემს“, რამდენადაც შესაძლებლობას იძენს, მისგან „მიიღოს“, „მიმღები“ მხარე კი უფრო ხშირად იღებს იმას, რაც სჭირდება, და იმ მოცულობით, რომ თავისი შინაგანი წონასწორობა არ დაირღვეს. ასეთი გაცვლა შეიძლება შევადაროთ იჯარას, რომლის დროსაც „მიმღები“ მხარე თავის ადგილს უთმობს „სხვას“, იღებს რა სარგებელს ახალი, მისთვის საჭირო ფასეულობის სახით, ხოლო ამ დათმობილი ადგილის დამკავებელი „გამცემი“ მხარე მოგებული რჩება ახალი სივრცის შექმნით, რაც პრინციპში და რიგ შემთხვევაში ნაკვეთის იჯარით გამცემზე დომინირების, მასზე გავლენის მოპოვების შესაძლებლობას იძლევა. ასეთი გაცვლის ზოგადი ფორმულა შეიძლება შემდეგი სახით გამოიხატოს: „ექსტენსიური“, ანუ კულტურის სივრცე იცვლება „ინტენსიურ“, ანუ კულტურის ახალ ელემენტზე, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, კულტურის ახალი ელემენტის შექმნა კულტურული სივრცის ნაწილის დათმობას გულისხმობს. იგივე შეიძლება ითქვას „გამცემ“ მხარეზეც.

როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ჩვენს შემთხვევაშიც ერთმა (ავხაზურმა) მხარემ შეიძინა ახალი კულტურული ელემენტი, მეორემ (ქართულმა) კი სარგებელი ნახა დამატებითი კულტურული სივრცის ნაწილის შექმნით, რითაც გააფართოვა უწინდელი და მონიშნა ეს ახალი სივრცე თავისი ენისა და კულტურის ელემენტით. ამდენად, ორივე მხარე მოგებული დარჩა, რადგან ერთმანეთისკენ მიდრეკილებმა საერთო კულტურულ-ენობრივი სივრცის ჩამოყალიბებაში კიდევ ერთი ნაბიჯი წინ გადადგეს.

ასეთი გაცვლის ერთ-ერთი მაგალითი წარმოდგენილია დღევანდელ მოხსენებაში. მოცემულ შემთხვევაში „მიმღები“ მხარე აღმოჩნდა ავხაზური, ხოლო „გამცემი“ - ქართული.

x x x

ავხაზური ხალხური რწმენა-წარმოდგენების მიხედვით, ა-**ლშჷკჷნტგრ**-ი||ა-**ლშჷკჷნდგრ**-ი ძაღლების მფარველი ღვთაებრივი ძალაა, ღვთაება აითარის ერთ-ერთ-

თი წილი აფხაზური რწმენა-წარმოდგენების მიხედვით. მის სახელზე დიდმარხვის პირველ ორშაბათს, ე.წ. აფთარნგჰვაში (ღვთაება აფთარისადმი მიძღვნილ წეს-ჩვეულებათა რიგში) ლოცულობდნენ და ალგმკენტგერს ოჯახის კეთილდღეობის მოდარაჯე ძაღლების გამოგზავნას შესთხოვდნენ. გარდა ამისა, სამოვრებზე საქონლის გარეკვისა და უკან მობრუნების ჟამს ტყვარჩელის რაიონში ლაშკენდარის მთაზე მდებარე ქრისტიანული საკულტო კომპლექსის ნაშთების შორიახლოს მდგარი წმ. ხის (ურთხელის) ძირში აფხაზები აღნიშნულ ზებუნებრივ არსებას სადიდებელს აღუვლენდნენ და ერთ ქილა მაწონსა და ახალამოყვანილ ყველს სწირავდნენ [ჯანაშია 1960: 44]. ხალხის რწმენით, ალგმკენტგერს დიდი ძალა და სიმარჯვე ჰქონდა, შეეძლო, წამიერი შეხედვით მოეკლა, ან დაედუმებია ძაღლი, ან კიდევ უკურნებელი სენი შეეყარა მისთვის [ბჟანია 1973: 218-219; ს. ზ. 1991: 34].

ლაშკენდარის მთაზე მდებარე ბაზილიკა განსაკუთრებით იმით არის საინტერესო, რომ ტაძრის დასავლეთის კარიბჭის თავზე ამოკვეთილია ერთმანეთის პირისპირ მდგარი მგლის/ძაღლის ორი ფიგურა [მილერი 1922: 294, 305; ტრაფში 1975: 184-186; ივანოვი, ტოპოროვი 1965: 52]. ამ მხრივ ძეგლს ანალოგი არ ეძებნება, თუ არ ჩავთვლით ადრექრისტიანული ხანის ქართულ ტაძრების ზოომორფულ (არა მგელ-ძაღლების) გამოსახულებებს. როგორც ჩანს, ლაშკენდარის ბაზილიკაც ადრექრისტიანული ხანის ძეგლია და მასზე მგლის/ძაღლის გამოსახვა, რაც, ერთი შეხედვით, ქრისტიანულ სატაძრო ხუროთმოძღვრებაში ყოვლად დაუშვებელია, წარმართული ტრადიციისადმი ახალი მსფლმხედველობის კომპრომისული დამოკიდებულების ანარეკლი და რელიგიური სინკრეტიზმის უტყუარი ნივთიერი გამოვლენაა.

როგორც ამას ნოსტრატულ ენათა ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი მოწმობს, ძაღლის სახელწოდება მომდინარეობს მგლის (ჯერაც, მოუშინაურებლის) აღმნიშვნელი გაცილებით ძველი ტერმინიდან [ილიჩ-სვიტიჩი 1971: 361]. „ძაღლი/მგელი“ ტერმინების შედარებით არქაული ორმაგი მნიშვნელობა, მათი სინონიმურობა კარგად არის შესწავლილი ინდოევროპული (მაგ., ოდინის ორი მგელი ეპოსში მის ძაღლებად იწოდებიან; შდრ. ძველინგლისური Hellehundes „ჯოჯოხეთის ძაღლები“ და მისი გერმანული სინონიმი Helleuark/Hellewolf “ჯოჯოხეთის მგელი“; ძველირლანდიური Berserkir - მგლის ტყავმოცმული მეომრები, რომლებიც „ყფენ, როგორც ძაღლები“) [ივანოვი 1975: 399] ქართული (მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა მორიგე ღმერთისა და სათემო ღვთაებების ხელქვეითი მგლები და ძაღლები - „იასაულნი“, „მწვეარნი“, „ლაშქარნი“, აგრეთვე, შესაბამისი სვანური მონაცემები) [ბარდაველიძე 1957: 47-48; ბარდაველიძე 1963: 145-146] მითოლოგიების საფუძველზე. სპეციალისტები მიიჩნევენ, რომ მგელ-ძაღლის ერთიანი სიმბოლო მითოლოგიაში მას შემდეგაც კი ინარჩუნებს მდგრადობას, როცა ენებში უკვე გამომუშაებულ იქნა ამ ცხოველთა განცალკევებული სახელები [ივანოვი 1975: 399]. ამიტომ აფხაზური ალგმკენტგერის ქვეშ მგელ/ძაღლის პატრონი უნდა ვიგულისხმოთ.

ქრისტიანობის გავრცელებასთან ერთად, მგელთა/ძალთა წარმართული უფლის ფუნქციების განხორციელება ქრისტიანული წმინდანების კომპეტენცია ხდება. ასე, მაგალითად, აღმოსავლეთ სლავებში მგელთა პატრონად წმ. გიორგი (იური, ეგორი) ითვლება. მისი სახელობის დღესასწაულის კვირამაღზე მგელზე ამხედრებული წმინდანი თავს უყრის მგლებს და თითოეულს თავის წილ ნადავლს უნიშნავს [გურა 1997: 131] (შდრ. მგელთა მფარველი ოსური ღვთაება თუთირი და ბალყარულყარაჩაული თოთური/აშ-თოთური - წმ. თევდორე) [ანთელავა 2017: 318-319, 324-325]. ხალხურ წარმოდგენებში მგლები ხასიათდებიან, როგორც წმ. გიორგის ძაღლები (შდრ. რუსული „волк – Юрова собака“). მგლებს წმ. გიორგის ძაღლებად თვლიდნენ სამხრეთის სლავები (ბულგარელები, სერბები, ხორვატები, სლოვენები) და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ბოსნიის მკვიდრნი, ასევე ფინელები [გურა 1997: 131-132]. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქართული (უპირატესად სვანური) მასალა, რომლის მიხედვითაც მგლების მფარველად წმ. გიორგია მიჩნეული. ამასთან, ბალკანური, ფინური, ქართული და ოსური შესაბამისი მითოლოგიური გადმოცემები, მგლის კულტთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები („მგლის პირის შეკვრა“, „მგელთუქმობა“, კალენდარული და ვერბალური აკრძალვები და სხვ.) და მათი სახელობის ხალხური დღეობები (შდრ. ბულგ. „ტუდოროვ დენ“, იუგოსლ. „ტუდორიცა“, ქართ. „თედორობა“, ოსური თუთირის დღეები, აგრეთვე, გიორგობის დღესასწაულები) იკონოგრაფიულად ცხენოსან, მეომრული ბუნების წმ. გიორგის და წმ. თევდორეს იდენტური ფუნქციებით წარმოაჩენს. როგორც ჩანს, წარმართული ღვთაებები, რომლებსაც ქრისტიანული წმინდანები ჩაენაცვლნენ, გენეტიკურად ტყუპი, ფართო აგრარული ფუნქციებით აღჭურვილი ღვთაებები იყვნენ. ზუსტად ამგვარად ხასიათდება აფხაზური შვიდწილოვანი (შვიდსახოვანი) ღვთაება აითარი, რომლის ერთ-ერთ იპოსტასს ალგმკენტგერი წარმოადგენს და რომლის სახელობის სადღეობო რიტუალები ქართული თედორობისა და გიორგობის საწესჩვეულებო პრაქტიკის იდენტურია. აქვე უნდა ითქვას, რომ წმ. გიორგი და წმ. თევდორე ასტრალური კალენდრის ერთი ციკლის შემკვრელებია: მათი სახელობის დღეებს უკავშირდება პლედების გაუჩინარება-გამოჩენა [ბრეგამე 2005: 135]. ამიტომ ისინი იმავდროულად ასტრალური ღვთაებებიც არიან [შდრ. ღვთაება აითარის სხვა იპოსტასები: ამრა („მზე“) და ამზა („მთვარე“)]. აუცილებელია ითქვას, რომ აფხაზური ღვთაება აითარი ყველა ნიშნით მეგრული ღვთაების, ჟინი ანთარის - „ზეციური ანთარის“ - იდენტურია („ზეციური“ აითარის ეპითეტიცაა) და ამკარად წმ. გიორგისა და წმ. თევდორე ტირონის კულტებს უკავშირდება, რაც, გარდა სხვა მონაცემებისა, კარგად ჩანს ეპითეტებში: „ბატონი გამარჯვებული“ (ჟინი ანთარი) და „აითარ ბატონი“ [შდრ. „აითარ ეთლარ/ათლარ“. აფხ. ეთლარ|ათლარ მომდინარეობს ოსური ტერმინიდან აღდარ „ბატონი“ (შდრ. აფხ. „ათლარ ჩოფა“)]. საკუთვრივ აფხაზური „აითარ“ ტერმინისათვის ამოსავალია მეგრული თეონიმი „ანთარი“, რომელიც, თავის მხრივ, ბერძნული-

დან არის ნასესხები და მეგრულში დამკვიდრებულია, როგორც წმ. გიორგის ეპითეტი [ანთელავა 2017: 43-44]. რამდენადაც აითარის შვიდი იპოსტასიდან ერთ-ერთია ალგშკენტერი, როგორც ძაღლთა/მგელთა ჰატრონის - წმ. გიორგის - ემანაცია, ვთვლით, რომ ლაშკენდარის მთაზე არსებული ქრისტიანული ტაძარი, რომლის კარიბჭეს აღნიშნული ცხოველების გამოსახულება ამშვენებს, წმ. გიორგის სახელობისა უნდა ყოფილიყო.

ტერმინი „ა-ლგშკენტერ||ა-ლგშკენდგრ“-ი, აფხაზი მკვლევრების აზრით, შედგენილი სიტყვაა, რომლის პირველი სეგმენტია ალა „ძაღლი“, მეორე (-შკენტერ || -შკენდგრ) - გაუგებარია. აფხაზი სპეციალისტების თვალსაზრისი გაიზიარა ისეთმა ავტორიტეტულმა მეცნიერმაც კი, როგორიცაა ვ. ივანოვი, რომელმაც ტყვარჩელთან ახლომდებარე ტაძარი ღვთაება ალგშკენტერისათვის მიძღვნილადაც კი მიიჩნია [ივანოვი 1980: 60]. უფრო მართებულია აფხაზური თეონიმი, ა-ლგშკენტერ||ა-ლგშკენდგრ“-ი (თავკიდური ა- აფხაზურ ენაში სახელთა ზოგადი ფორმის მაწარმოებელი პრეფიქსია), დაკუკავშიროთ ტოპონიმს „ლაშკენდარი“, რომელიც მეგრული ვარიანტი ჩანს ისტორიულად სვანური წარმომავლობის ლგშკენტერ = „საჭედისი/სამჭედლო“ მიმდებარის, რომელიც სვანური ლი-შკედ-ი / ლი-შკედ-ი „ჭედვა“ ზმნისაგან არის ნაწარმოები. აფხაზური ვარიანტების მეგრულით გაშუალებაზე მიუთითებს როგორც დ-ს წინ ნ-ს ფონეტიკურად განვითარების, ისე ნდ -> ნტ გამკვეთრების მოქმედი პროცესები. ორივე მოვლენა მეგრულში უფრო ინტენსიურია. აგებულება-შედგენილობით სვანური ლა-შკედ-გრ (= საჭედისი/სამჭედლო) წარმოადგენს გავრცელებულ სიტყვათწარმოებას, ვინაიდან ლა- -გრ კონფიქსი ერთნაირად პროდუქტიული ჩანს ზმნურ (ლგ-შმ-გრ „საკრავი (ინსტრუმენტი)“, შდრ. შმ- „დაკრა“; ლა-ცნ-გრ „სასაცილო“, შდრ. ცნ- „დაცინვა; სიცილი“; ლა-პტყნ-გრ „საპენტელა“, შდრ. პტყნ- „პენტვა“) და სახელურ (ლა-ქთალ-გრ „საქათმე“, შდრ. ქათალ „ქათამი“; ლა-ნშან-გრ „სანიშნო“, შდრ. ნშან- „ნიშანი“; ლა-ყგჟ-გრ „საკურთხეველი“, შდრ. ყგიჟ „ზვარაკი“) დერივაციებში. შესაბამისად, ჩვენს შემთხვევაში ყურადღება იმაზეც მახვილდება, რომ ქართველურ სამყაროში *საჭედისი/სამჭედლო*, როგორც წესი, საკულტო/სარიტუალო დანიშნულების ნაგებობას/ადგილს წარმოადგენდა.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ქართულ-კავკასიურ ტრადიციაში ტოპონიმის ქცევა ღვთაებისა თუ ზებუნებრივი ძალის სახელად ჩვეულებრივი მოვლენაა. შორს რომ არ წავიდეთ, ამაში შესაბამისი აფხაზური მონაცემებიც გვარწმუნებს. აფხაზთა შვიდი ძირითადი სალოცავიდან ხუთი, ლგშკენდგრ-ნგხას || ლგშკენტერ-ნგხას (აფხ. ა-ნგხა - „ხატი, სალოცავი“) ჩათვლით, იმ ადგილის სახელწოდებას უკავშირდება, სადაც ქრისტიანული ტაძრებია დაფუძნებული (თუმცა აფხაზები ეკლესიასთან ახლომდებარე წმინდა ხესთან ან ღვთაების საბრძანისად, საკრალურ სივრცედ მიჩნეულ ველზე ლოცულობდნენ და არა საკუთვრივ ტაძარში, რაც აფხაზური რელიგიური სინკრეტიზმისათვის დამახასიათებელი თავისებურებაა). ესენია: ღვთისმშობლის

ეკლესია სოფ. ლიძავაში - ლძა-ნგბა, ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი დიდ-რიფშის მთაზე - დედრგვშ-ნგბა, ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესია სოფ. ლიხნში - ლგბ-ნგბა და წმ. გიორგის ტაძარი სოფ. ილორში - ელგრ || ილგრ-ნგბა.

დაბოლოს, რამდენადაც აგხაზთა მონათესავე ხალხებში (აბაზებში, ადიღებში და უბიხებში) არც მგელ-ძაღლის კულტი და არც აითარის იდენტური ღვთაება არ ფიქსირდება, ლაშქენდარის წმ. გიორგის ხატთან დაკავშირებული ალგშკენტერ||ალგშკ-ენდგრ-ის თაყვანისცემა ქართულ გავლენად უნდა ჩაითვალოს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ანთელავა (2017) ნ. ანთელავა. კავკასიის ხალხთა მითები და რიტუალები. თბილისი.
- ბარდაველიძე (1957) Бардавелидзе В.В. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен. Тбилиси.
- ბარდაველიძე (1963) ვ. ბარდაველიძე. ქართველთა უძველესი სარწმუნეობის ისტორიიდან. დროშა „ლემ“, მგელ-ძაღლი // მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის. XII-XIII. თბილისი.
- ბუენია (1973) Бжания Ц.Н. Из истории хозяйства и культуры абхазов. Сухуми.
- ბრეგაძე (2005) ნ. ბრეგაძე. კვლავ თედორობის შესახებ // მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის. XXVII. თბილისი.
- გურა (1997) Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. Москва.
- ივანოვი, ტოპოროვი 1965 – Иванов В. В., В. Н. Топоров. Славянские языковые моделирующие семиотические системы. Москва.
- ივანოვი (1975) Иванов Вяч. Вс. Реконструкция индоевропейских слов и текстов, отражающих культ волка. // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. Т. 34, № 5. Москва.
- ივანოვი (1980) Иванов Вяч. Вс. Сходные черты в культе волка на Кавказе в Древней Малой Азии и на Балканах // Кавказ и Средиземноморье. Тбилиси.
- ილიჩ-სვიტიჩი (1971) Илич-Свитыч В.М. Опыт сравнения ностратических языков. Введение. Сравнительный словарь. Москва.
- მილერი (1922) Миллер А. А. Изображения собаки в древностях Кавказа // Известия Российской академии материальной культуры. Т. II. Петербург.
- ს. ზ. (1991) С.З. Мифологический словарь. Главный редактор Е. М. Мелетинский. Москва.
- ტრაფში (1975) Трапш М. М. Труды, т. 4. Материалы по археологии средневековой Абхазии. Сухуми.
- ჯანაშია (1960) Джанашия Н.С. Статьи по этнографии Абхазии. Сухуми.

ხარჩილავა ნინო⁵⁹

სსიპ - ბათუმის ხელოვნების სასწავლო უნივერსიტეტი

საქორწინო სუფრა და მასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები

(გალის რაიონის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)

აბსტრაქტი. ნაშრომში განხილულია საქორწინო სუფრის მნიშვნელობა, რომელიც კულტურის ისტორიაში განსაკუთრებულია. საზოგადოების განვითარების შესაბამისად მასთან დაკავშირებულმა წეს-ჩვეულებები იცვლებოდა და ვითარდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიულ წყაროებში, სამართლებრივ ძეგლებში, მხატვრულ ლიტერატურაში, ფოლკლორულ მასალებში დაგროვდა უამრავი ცნობა, საუკუნეების მანძილზე იგი მაინც აუხსნელი ფენომენია. მართალია, ქართული სუფრის ისტორიის შესახებ გამოქვეყნებულია არაერთი ნაშრომი, მაგრამ დღეს ეს საკითხი ისევე აქტუურია, რაც ერთხელ კიდევ მიუთითებს მის დიდ წყაროთმცოდნეობით მნიშვნელობაზე.

ნაშრომი ძირითადად ეყრდნობა გალის რაიონში შეკრებილ ეთნოგრაფიულ მასალებს. საქორწინო სუფრას ემსახურებოდა სუფრის უფროსი - „დუღ კოჩი“ (თავი კაცი), რომელსაც ოჯახი ირჩევდა. მის მოვალეობას სუფრაზე თვალის დევნება წარმოადგენდა. სუფრასთან დაცული იყო სქესობრივ - ასაკობრივი დიფერენციაციის პრინციპი. სუფრაზე ლხინის დაწყებისას ორ-სამ სადღეგრძელოს ჯერ არყით დაღევდნენ. ამას **გილახვამა** ურთიერთგაცნობის სადღეგრძელო ეწოდებოდა. ამ დროს მასპინძელი სტუმართან ალავერდს გადადიოდა. ყოველივე ამის შემდეგ, ოჯახის უფროსი აიღებდა სასმისს ხელში, სტუმრებს მადლობას მოუხდიდა მობრძანებისათვის და დაასახელებდა პიროვნების სახელ და გვარს, ვისაც უნდა ეთამადა საქორწინო სუფრაზე. თამადად ირჩევდნენ სუფრის წესრიგის კარგად მცოდნეს და ნადიმის ხელმძღვანელობის უნარის მქონე და გამოცდილ ადამიანს, რომელსაც სასმელის გარკვეული რაოდენობის მიღება და ატანა შეეძლო. თამადის პარალელურად გალის რაიონში გამოიყენება ტერმინი **ტოლბაში**, რომელსაც იგივე აზრობრივი და ფუნქციონალური დატვირთვა აქვს. თამადა თავის მხრივ ირჩევდა **ბილბაშს** - თამადის მოადგილეს, რომელსაც უთანხმებდა ოჯახის უფროსს.

⁵⁹ **ნინო ხარჩილავა**, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, სსიპ - ბათუმის ხელოვნების სასწავლო უნივერსიტეტის სასწავლო პროცესის მართვის დეპარტამენტის უფროსი.

ქორწილში შესაწირავი გროვდებოდა, რასაც „დუდიშ გინაყოთამალი“ - თავზე გადასაგდები ეწოდებოდა. ეს არის ქორწილში სიძე-პატარძლისადმი მირთმეული საჩუქარი - ძირითადად ფული, რომელიც ხმამაღლა ცხადდებოდა. **დუდიშ გინაყო-თამალი** სიძის ოჯახში, საქორწინო ნადიმის დროს გროვდებოდა. გალის რაიონში ერთდღიანი ქორწილი იცოდნენ. სუფრა სრულდებოდა „ოლურ-კულათი“ ანუ წასასვლელი კულათი. სუფრის დასრულების შემდეგ ქალის მაცრები და ვაჟის მხარე ეზოში გადიოდნენ. აქაც სმაში შეჯიბრი იმართებოდა და გამარჯვებული თხილის ტოტზე - „წკირზე“ გაფორმებულად აცმულ ყველანაირ საჭმლით ჯილდოვდებოდა. გალში საქორწინო სუფრა გამთენიისას უნდა დასრულებულიყო. **ბილბაში** სადღეგრძელოებს დილაშუალოდ დაასრულებდა, რადგან მას ჯერ კიდევ ხის ტოტზე მჯდარი დედალი თოფის ერთი გასროლით უნდა ჩამოეგდო და ოჯახის დიასახლისათვის მიერთმია. ოჯახის უფროსი ქალი ამ ქათამს გაასუფთავებდა, შეწვავდა და ქალის მაცრებს „საკაკალოზე“ - საუზმეზე მართმევდა.

ნაშრომი წარმოადგენს მნიშვნელოვან წყაროს, რადგან ოკუპირებულ გალის რაიონში ეთნოგრაფიული მასალების ადგილზე მოპოვება ძნელია, მაგრამ არაა მიუღწეველი, რადგან ინდივიდუალურად მუშაობისას შეიძლება ადგილზე იქნეს მოპოვებული ისეთი მასალები, რომლებიც გალის რაიონიდან საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მიგრირებულ საზოგადოებაში ვერ დაფიქსირდეს.

საკვანძო სიტყვები: საქორწინო სუფრა, ეთნოგრაფიული მასალა, წეს-ჩვეულება, გალის რაიონი.

Kharchilava Nino⁶⁰

Wedding feast and related customs

(Based on Gali Ethnographic materials)

Abstract. The article overviews the importance of a wedding feast, which is exceptional in the history of culture. Customs related to it have been changing and developing along with the development of society. Although lots of data have been accumulated in historical sources, fiction and folk materials, the wedding feast remains an unexplainable phenomenon for centuries. That's true, that there are published plenty of works regarding the history of Georgian Supra (feast), however, this issue is still as topical as previously. This fact indicates the importance of its origins.

The paper is based on the ethnographic materials collected in Gali region. The wedding feast was served by a feast supervisor – „Dud Kochi“ (leader) selected by the family. His

⁶⁰ **Nino Kharchilava**, Doctor of History, Head of the Department of Management of Educational Processes of Batumi University of Arts.

duty was to keep an eye on the feast. He was responsible for every little detail of the feast – from laying the table and decorations to taking the seats by the guests. The principle of sex and age differentiation was followed at the table.

At first, before starting the celebration, two or three toasts were proposed with arak. This was called the toast of „Gilakhvama“ or familiarization. The host used to give Alaverdi (turn) to the guest. After all of this, the head of the family used to hold a wine vessel, thank the guests for visiting and name a person, who would be a Tamada (toastmaster) and lead a wedding feast. A person who knew the feast order well, had the skills and experience of leading the feast and could consume and bear a certain quantity of alcohol was selected as Tamada. The other common name for Tamada is the term „TolBashi“ in Gali region. In its term, Tamada used to select „Bilbash“ or deputy Tamada, the choice was agreed with the family.

At the wedding, the contribution was collected, called «Dudsh Ginakotamali». It is a gift for the wedding couple, mainly, certain amount of money, which was announced loudly. In Gali region, „Dudish Ginakotamali“ was collected at the groom’s house, during the celebration. There was a one-day wedding in Gali. The feast was finished by „Olur Kulati“ or the final detail. After finishing the feast, guests from a groom and bride’s side were gathered in the yard. The guests used to compete with each other in consuming the alcohol, the winner was awarded various types of food threaded on „Tskiri“ or a nut stick. The celebration was finished by the down. Bilbash used to finish the toasts till the morning, then he had to kill the hen sitting on the branch of the tree by one shot and present it to the hostess. The hostess would clean the hen, roast it and serve the guests from the bride’s side at „Sakakalo“ or breakfast.

The paper is a significant source, because it is very difficult to obtain ethnographic materials on the territory of occupied Gali. However, it is possible to work individually in Gali and collect materials, which might not be available in the society migrated from Gali to different parts of Georgia.

keywords. Wedding table, ethnographic material, customs, Gali region.

საქორწინო სუფრის მნიშვნელობა კაცობრიობის კულტურის ისტორიაში განსაკუთრებულია. საზოგადოების განვითარების შესაბამისად მასთან დაკავშირებულმა წეს-ჩვეულებები იცვლებოდა და ვითარდებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიულ წყაროებში, სამართლებრივ ძეგლებში, მხატვრულ ლიტერატურაში, ფოლკლორულ მასალებში დაგროვდა უამრავი ცნობა, საუკუნეების მანძილზე იგი მაინც აუხსნელი ფენომენია. მართალია, ქართული სუფრის ისტორიის შესახებ გამოქვეყნებულია არა-ერთი ნაშრომი, მაგრამ დღეს ეს საკითხი ისევე აქტუალურია, როგორც ადრე, რაც ერთხელ კიდევ მიუთითებს მის დიდ წყაროთმცოდნეობით მნიშვნელო-

ბაზე. ქორწილი რამდენიმე საფეხურისაგან შედგებოდა: ქორწილი ქალის ოჯახში და ქორწილი ნეფის სახლში. იგივე დასტურდება საქართველოს სხვა კუთხეებშიც (მაჩაბელი, 1965:86; გოცირიძე, 1987:102; იველაშვილი, 1987:65).

ქორწილის წინა დღით სასიმამროს სახლში სიძე ძღვენს გაგზავნიდა, რომელშიც შედიოდა: ხარი, თხა, კოდი ღომი, რამდენიმე ლავაში, ღვინო... ქორწილის ღის ხარჭი სიძის უნდა ყოფილიყო (ცაიშელი, 1894:2). სასიძოს ოჯახიდან საპატარძლოს ოჯახში ქორწილის წინა დღეებში საკლავის, სასმელის და სხვა სახის სურსათის გაგზავნა ცნობილია საქართველოს სხვა კუთხეებშიც (ხარაძე, 1939:87; სახოკია, 1956:55; ითონიშვილი, 1960:184; მაჩაბელი, 1978:49; Харაძე, 1960:128).

საპატარძლოს სოფელს რომ მიუახლოვდებოდა, მაცრიონი თოფის სროლას იწყებდა. მაცრიონის ყველა მამაკაცი შეიარაღებული იყო თოფით, დამბაჩით, ხანჯლით. შეიარაღებულ მყარში, სადაც იარაღი მშვიდობიანი ქორწილის ერთ-ერთ მხატვრულ დეტალს, სამკაულს წარმოადგენდა, ივ. ჯავახიშვილი ხედავდა მოტაცებითი ქორწინების ოდინდელი წესების სიმბოლურ გამოხატულება (ჯავახიშვილი, 1928:164). საპატარძლოს ეზოში შესულ მაცრიონს ოჯახის უფროსი კაცი და ქალი შეეგებებოდა. მაცრიონის დალოცვის შემდეგ ეზოში ცეკვა-თამაში იმართებოდა, რის შემდეგაც ისინი საპატარძლოსთან შეყავდათ. ქალის მამა სასიძოს მამას, ან ბიძას ჩააბარებდა თვის შვილს და დალოცავდა. მაცრიონს საქორწინო სუფრასთან პატიჟებდნენ, ხოლო მანამდე ახალგაზრდა ქალი ან ვაჟი სტუმრებს ხელს დააბანინებდა. საპატარძლოს ოჯახში საქორწინო სუფრა დიდხანს არ გრძელდებოდა, რადგან ჯვრისწერა უნდა მოესწროთ და სასიძოს ოჯახშიც დროზე დაბრუნებულიყვნენ. სასიძოს ოჯახში საქორწინო სუფრა ღამით იმართებოდა. სარძლოს ოჯახში სუფრის დასრულების შემდეგ ქალის მამა თავის შვილს სამჯერ მარჯვნივ დაატრიალებდა, დალოცავდა, ცხენზე შესვამდა და მამამთილს ჩააბარებდა.

სიძის სახლს რომ მიუახლოვდებოდნენ, მაცრიონს გამოეყოფოდა ერთი მამაკაცი, რომელიც მახარობლის ფუნქციას ასრულებდა. ცხენის ჭენებით და დამბაჩის სროლით იგი ვაჟის ოჯახს ნეფიონის მოახლოებას ატყობინებდა. ქართულ საქორწინო ჩვეულებაში საპატარძლო როლი გააჩნდა მახარობელს (სახოკია, 1979:69). მახარობელი მაცრიონის შემადგენლობიდან გამოიყოფოდა. მახარობლისა და მაცრიონის საქორწილო ურთიერთობების ორგანულ ნაწილად ქცევა შემხვევითი მოვლენა არ ყოფილა და იგი მოტაცებით ჩვეულებასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. როცა ქალი მშობლებისა და მისი თანხმობის გარეშე მოჰყავდათ, კონფლიქტური სიტუაცია ჩვეულებრივი ხასიათის კი არ იყო, არამედ შეიარაღებული შეტაკების სახეს იღებდა.

მახარობელს ვაჟის ოჯახში, ხონჩით ხელში დიასახლისი შეეგებებოდა. ხონჩაზე ტკბილეული და საქონლის მოხარშული ხორცი ელაგა - კერძოდ წვივის ნაჭერი. მახარობელს სასიხარულო ამბის მიტანისათვის ვაჟის დედა პირში ერთ კოვზ

თაფლს ან შაქრის ნატეხს ჩაუდებდა. მერე კი მწვადითა და ღვინით გაუმასპინძლდებოდა. მახარობელს კბილი უნდა დაედგა საქონლის მოხარშული წვივის იმ ნაწილზე, სადაც კუნთები მყესზე გადადიოდა (ფიფია, 1972:378). მყესზე კბილის დადგმა, ალბათ, სიმბოლურად მახარობლის სიმარდეს უსვამდა ხაზს და სასიხარულო ამბის სწრაფად მოტანას გულისხმობდა. სასმისს, რომლითაც მახარობელი ღვინოს მიირთმევდა, სახლში უნდა წაეღო. ამიტომ როგორც კი დაილოცებოდა და ღვინოს ჭიქით თუ პატარა ყანწით შესვამდა, ჭურჭელს ჯიბეში ჩაიდებდა. ზოგჯერ კი ამ სასმისს მიწაზე დაანარცხებდა და გატეხდა. სასმისის გატეხვა ავი თვალისა და მტრისაგან მათ დაცვას გულისხმობდა (ჩოხელი, 1990:78; Лещов, 1980:58). მახარობელი ყოველივე ამის შემდეგ ეზოდან გადიოდა და მაყრიონს უერთდებოდა, ზოგჯერ ეზოში მყოფს, სიძე-პატარძალი მაყრიონით შემოუსწრებდა. ვაჟის დედა რძალს და შვილს ოჯახში შეიყვანდა. რძალს კერას შემოატარებდა და პირბადეს ახდიდა. ამ რიტუალების შესრულების შემდეგ სტუმრებს საქორწინო სუფრაზე მიიპატიჟებდნენ. მათ სამი-ოთხი ახალგაზრდა გოგონა ხელსახოცითა და წყლიანი დოქით ხელში ემსახურებოდა. ხელის დაბანვას სამეგრელოს ყოფაში არქ. ლამბერტიც ადასტურებს (ლამბერტი, 1938:43). საქორწინო სუფრას ემსახურებოდა სუფრის უფროსი - „დუდ კოჩი“ (თავი კაცი), რომელსაც ოჯახი ირჩევდა. მის მოვალეობას სუფრაზე თვალის დევნება წარმოადგენდა. იგი პასუხს აგებდა სუფრასთან დაკავშირებულ ყოველგვარ წვრილმანზე - სუფრის გაწყობა - გალამაზებით დაწყებული სტუმარ-მასპინძლების მიერ სუფრაზე ადგილის დაკავებით დამთავრებული. მას ემორჩილებოდა სუფრის ყველა მოსამსახურე, მიმტანები და მერიქიფეები. რა თქმა უნდა, ეს პიროვნება ამგვარ საქმეებში გამოცდილი უნდა ყოფილიყო. სუფრასთან დასხდომამდე სტუმარ-მასპინძელს იგი იარაღს ჩამოართმევდა და ოჯახის უფროსს ჩააბარებდა. წარსულში სუფრასთან იარაღით ჯდომა მიუღებლად ითვლებოდა. ეს წესი XX საუკუნის II ნახევრამდე მოქმედებდა. ყველა სტუმარიცა და მასპინძელიც ვალდებული იყო თავისი იარაღი ოჯახის უფროსისთვის ჩაებარებინა, რასაც იგი სუფრის დასასრულამდე ინახავდა. იარაღის ჩამოართმევა სტუმარ-მასპინძლობის უძველეს ტრადიციას წარმოადგენდა, რომელიც საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში ფიქსირდება (მოწერელია, 1984:26). გალში სუფრასთან დაცული იყო სქესობრივ - ასაკობრივი დიფერენციაციის პრინციპი. სუფრის ერთ მხარეს მარცხნივ ისხდნენ ქალები, მეორე მხარეს მარჯვნივ - მამაკაცები. ეს წესი კერასთანაც ანალოგიურად იყო დაცული. სუფრასთან ჯდომის მსგავსი პრინციპები საქართველოში არსებობდა V საუკუნეშიც, როცა დედაკაცს არ ჰქონდა მამაკაცთან „პურის ჭამის“ უფლება (ცურტაველი, 1979:37). იგივეს წერდა არქანჯელო ლამბერტი „აქ ქალები და კაცები სუფრასთან ცალკალკე სხედან“ (ლამბერტი, 1938:48). სუფრასთან ცალ-ცალკე ჯდომა, ალბათ, პატრიარქალური ოჯახისათვის დამახასიათებელ წესს წარმოადგენდა, რომელმაც დროთა განმავლობაში ტრანსფორმაცია განიცადა. სტუმარ-მასპინძელი სუფრასთან საპი-

რისპირო მხარეს იჯდა ისე, რომ ერთმანეთისთვის ეცქირათ და ერთმანეთს კარგად გაცნობოდნენ. სუფრაზე ლხინის დაწყებისას ორ-სამ სადრეგრძელოს ჯერ არყით დალევდნენ. ამას **გილახვამა** ურთერთგაცნობის სადღეგრძელო ეწოდებოდა. **გილახვამა** ორი სიტყვისაგან შემდგარი ზმნაა. **გილა** რთული ზმნისწინია და აღნიშნავს მიმართულებას - მიმოს, ხოლო **ხვამა** არის ლოცვა (ქაჯაია, 2001:329). ამდენად გილახვამა ნიშნავს მიმოლოცვას. ამ დროს მასპინძელი სტუმართან ალავერდს გადადიოდა. ყოველივე ამის შემდეგ, ოჯახის უფროსი აიღებდა სასმისს ხელში, სტუმრებს მადლობას მოუხდოდა მობრძანებისათვის, უსურვებდა თავიანთ ოჯახებში ასეთივე სამხიარულო სუფრის გაშლას და თხოვდა მოეღბინათ. შემდეგ დაასახელებდა პიროვნების სახელს და გვარს, ვისაც უნდა ეთამადა საქორწინო სუფრაზე და მას ადღეგრძელებდა. თამადად ირჩევდნენ სუფრის წესრიგის კარგად მცოდნეს და ნადიმის ხელმძღვანელობის უნარის მქონე და გამოცდილ ადამიანს, რომელსაც სასმელის გარკვეული რაოდენობის მიღება და ატანა შეეძლო. თამადას საპატიო საქმედ ითვლებოდა. ზოგ-ჯერ სოფელში ასეთი 2-3 პიროვნება გამოირჩეოდა. თუ ოჯახს სანათესავოში არ მოეპოვებოდა სათამადო პიროვნება, მაშინ სხვასთან მიდიოდა ამ საქმის მოსაგვარებლად. მაგალითად, ქვემო ბარლებში ასეთი თამადები ყოფილან ორესტ აქუბარდია, კლიმენტ ახალაია, სანატრელ შენგელია. სუფრის წევრები თამადას არჩევას მიულოცავდნენ სიმღერით, რომელსაც „სუფრულს“ უწოდებდნენ. ასეთი წესი დაცული იყო საქართველოს სხვა კუთხეებშიც, რასაც „თამადას გაუმარჯოს“, ერქვა. საპასუხოდ თამადა მომღერლებთან ერთად შეასრულებდა სიმღერას - „მადლობელი ვარ“ (ერქომაიშვილი, 1980:11). თამადა აირჩევდა ქალის მშობლების და მამების უფროსის მიერ შერჩეულ მოადგილეს, რომელიც აუცილებლად ქალის მამებიდან უნდა ყოფილიყო. თამადის მიერ არჩეულ პიროვნებას საქორწინო სუფრაზე „მოპასუხე//ბილბაში“ ეწოდებოდა. არჩევას ბილბაშსაც მიულოცავდნენ.

გალში თამადას მეორენაირად **ტოლბაში** ეწოდებოდა. ტერმინი თამადა ქართულ ყოფაში დღეს საყოველთაოდაა გავრცელებული და ნიშნავს სუფრის უფროსს და სადღეგრძელოების მთქმელს. ს. ჯანაშიას აზრით, სიტყვა თამადა კავკასიურ ენებში სხვადასხვა მნიშვნელობით გვხვდება და ნიშნავს მამასახლისს, ამორჩეულს, სუფრის უფროსს (ჯანაშია, 1968:136). თ. იველაშვილის დაკვირვებით, თამადა სუფრის უფროსი იყო და ამ სიტყვის დამკვიდრების დროდ საქართველოში XIX საუკუნე მიაჩნია (იველაშვილი, 1991:13). ნ. აბაკელია წერს: „თამადა, როგორც ეს მასალა ცნობილმა ქართველოლოგმა კ. შმიდტმა მოგვაწოდა ჩერქეზული სიტყვაა და ნიშნავს „მამა უფალს“ (აბაკელია, 1997:146). ტერმინ „თამადის“ სადაურობისა და ქართულ ყოფაში მისი დამკვიდრების შესახებ საინტერესო შეხედულებას აწვითარებს გ. გოცირიძე, რომელიც ამ სიტყვას საქართველოში სპარსულიდან შემოსულად მიიჩნევს. თამადობის ინსტიტუტი ძველია და წარსულიდან მოდის (გოცირიძე, 1999:65).

თამადის პარალელურად გალის რაიონში გამოიყენება ტერმინი **ტოლბაში**, რომელსაც იგივე აზრობრივი და ფუნქციონალური დატვირთვა აქვს. „ტოლუმბაში თურქული სიტყვაა და ტიკის უფროსს ნიშნავს. იგი იმავე მნიშვნელობისაა, რაც თამადა“ (ქეგლ, 1960:316). თამადის და ტოლუმბაშის შესახებ მოსაზრება გამოთქმული ჰქონდა ზ. ჭიჭინაძეს. „თამადა და ტოლუმბაში ერეკლე II-ის დროს დამკვიდრებულია. მასთან ხშირად მოდიოდნენ სტუმრები ყაენის შვილები და მათ საპატივცემულოდ იმართებოდა სუფრა. შეკრებილი წარჩინებულები ამოირჩევდნენ სუფრაზე ყველაზე მსმელს, დასვამდნენ მუთაქაზე. პირველად მას უნდა დაეღია აზარფეშა და საჭმლის გემოც მას უნდა გაესინჯა. აქედან არის წარმომდგარი თავი-მადა. ტოლუმბაშიც იმიტომ დაერქვა, რომ ასევე ზემოთხსენებული პირი იყო ტოლების თავი, ანუ სპარსულად „ბაში“ (მთაწმინდელი, 1878, №19). ტერმინი **ტოლუმბაში** მთელ საქართველოშია გავრცელებული, თუმცა იგი უფრო მეტად დომინირებს მეგრულ ენაში. ბილბაში მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს ყოფაში დასტურდება. **ბილბაში** თურქული სიტყვაა და თამადის მოადგილე, შემწეა (Магазаник, 1945:76). სამეგრელოში ტოლუმბაშის და ბილბაშის გავრცელების მიზეზი თურქეთის გავლენით აიხსნება.

ტოლუმბაშს და ბილბაშს ერთი კვირით ადრე აფრთხილებდა ოჯახის უფროსი. იგი მტელი კვირის განმავლობაში მარილიან მჭადს ჭამდა, რომ მოწყურებოდა და ბევრი ღვინო დაეღია. ტოლუმბაშს სუფრაზე „ნახვანას“ - ღომის ქერქს დაუდებდნენ, რომელიც, რესპოდენტთა გადმოცემით ხელს უწყობდა მსმელს ღვინის დაღევაში. თუ რომელიმე სუფრის წევრი დროზე ადრე, ლხინის დამთავრებამდე ადგებოდა სუფრიდან, მას აჯარიმებდნენ და ერთი სასმისით მეტს ასმევდნენ, რასაც „ონტყოლაშურს“ - ნატალახს უწოდებდნენ. ტოლუმბაშის და ბილბაშის ლხინიდან ადრე წასვლა, დარჩე-ნილის გამარჯვებას ნიშნავდა. როგორც ვხედავთ მეგრულ სუფრაზე ღვინის სმაში ნამდვილი პაექრობა იმართებოდა. ყველაზე მეტი ღვინის შესმა გმირობის ტოლფასი იყო. ტოლუმბაში, ქართული სუფრის ტრადიციისამებრ, ორსამ სადღეგრძელოს წარმოსთქვამდა, რომლის შემდეგ ნეფე-პატარძალი უნდა ედღეგრძელებინა. ამ დროს ისი მოითხოვდა სეფაში შემოეყვანათ ახლადდაქორწინებულები და მათ თავიანთი კუთვნილი ადგილი დაეკავებინათ. ნეფე-დედოფალი სეფაში ვაჟის დედ-მამას შემოჰყავდა, რომელთაც სტუმრების თვალწინ სუფრას შემოატარებდნენ. ხალხი მათ ფეხზე დგომით ხვდებოდა. ახალდაქორწინებულთა წინ ქალვაჟი ცეკვავდა უკან კი წყვილს მეჯვარეები მიჰყვებოდნენ. ბოლოს დაიკავებდნენ მათთვის განკუთვნილ ადგილს - „სახათეცო კუნთხუს“. სუფრაზე სადღეგრძელოების სამი წყება იცოდნენ. ერთ წყებაში რამდენიმე ჭიქა შედიოდა, მეორე და მესამე წყებას სადღეგრძელოების რაოდენობა ემატებოდა. ტოლუმბაში თუ ვერ შემორჩებოდა ლხენას, მაშინ სუფრას ბილბაში გაუძღვებოდა, მაგრამ ეს იშვიათად ხდებოდა. ტრადიციულად ტოლუმბაში, მისთვის განკუთვნილ ყველა სადღეგრძელოს წარმოსთ-

ქვამდა და დაღევდა. შემდეგ ბილბაშიც რამოდენიმე სადღეგრძელოს იტყოდა და ბოლო ჭიქით პატივისცემისა და სუფრის კარგად გაძლოლისათვის თამადას ადღეგრძელებდა. ნადიმის დროს ყველაფერს თავისი წესი და რიგი ჰქონდა. ერთი წყება სადღეგრძელოები მთელ სუფრას მოივლიდა, რადგან სადღეგრძელოები რიგ-რიგობით გადადიოდა სუფრის ყველა წევრთან. ამიტომ, სუფრის წევრებს თავისუფალი დრო საკმაოდ ჰქონდათ. ამ დროს იწყებოდა შეჯიბრი სიმღერაში, ცეკვაში. მერიქიფენი თვალყურს ადენვებდნენ, ღვინოს ვინ რო-გორ შესვამდა. ორივე მხარეს ჰყავდა თავისი კაცი, რომელიც თვალს ადევნებდა თამადის და ბილბაშის სმას, რათა მათ ეს როგორც ხშირად ხდებოდა, ერთმანეთი არ მოეტყუებინათ, გალში მერიქიფენს შესატყვისი ტერმინები იყო **მელვინე//ღვინიშ გიმაბუნალ** - (ღვინის დამსხმელი), ხოლო მომსახურე პერსონალს **მოინალე** - მოსამსახურე ეწოდებოდა. ტერმინი მოინალე სიტყვა „ნინალასაგან“ არის წარმომდგარი, როგორც ისტორიულად არის ცნობილი დასავლეთ საქართველოში **მოინალე** იყო გლეხთა კატეგორია და დასახელებული სიტყვა სწორედ აქედან უნდა მომდინარეობდეს. მათ სუფრაზე მომსახურება ევალებოდათ. თამადა და ბილბაში ფუნქციებს თავს კარგად თუ გაართმევდნენ, მაშინ თამადას საქორწინო სუფრის ტრადიციისამებრ, ქორწილში დაკლული საქონლის თავის, ხოლო ბილბაშს - ბეჭი ეკუთვნოდა. ერთ-ერთის დამარცხების შემთხვევაში გამარჯვებულს რჩებოდა საქონლის თავიც და ბეჭიც. დასავლეთ საქართველოში წესი იყო სუფრაზე საქონლის მოხარშული ბეჭის მიტანა, რასაც თან ახლდა შესაბამისი საწებელიც, რომელიც სუფრის ხელმძღვანელებისათვის საგანგებოდ მზადდებოდა (ვაიშვილი, 1984:156). ლამაზად მორთული საქონლის მოხარშული თავი და ბეჭი თამადის და ბილბაშის წინ იდო სუფრაზე. ზოგჯერ უფრო საინტერესო და სამხიარულო რომ ყოფილიყო საქორწინო სუფრა, ოჯახის უფროსი გამარჯვებულ თამადას, გარდა მისთვის განკუთვნილი საქონლის თავისა, ასაჩუქრებდა თხით ან სხვა რაიმე ნივთით. აღნიშნული დავაფიქსირეთ ქორწილში, რომელიც გალში, სოფელ ფიჩორში და ზუგდიდში - სოფელ ანაკლიაში 2000 წელს ჩატარდა. სოფელ ფიჩორში გამარჯვებულ თამადას გადაეცა თხა, რომელიც სეფაში წითელი ბაფთით მორთული შემოიყვანეს, ხოლო ანაკლიაში თამადა მასპინძლებმა თევზით დაასაჩუქრეს.

ქორწილში შესაწირავი გროვდებოდა, რასაც „დუდიშ გინაყოთამალი“ - თავზე გადასაგდები ეწოდებოდა (ასედ, 2000). ო. ქაჯაიას განმარტებით ეს არის ქორწილში სიმე-პატარძლისადმი მირთმეული (გადაგდებული) საჩუქარი - ძირითადად ფული, რომელიც ხმამაღლა ცხდებოდა (ქაჯაია, 2001:342). გალში **დუდიშ გინაყოთამალი** სიმის ოჯახში, საქორწინო ნადიმის დროს გროვდებოდა. ყველა მიპატიჟებული სტუმარი ვალდებული იყო ახალდაქორწინებულთათვის გაეღოთ რაიმე საჩუქარი, ან შესაძლოა ფულიც. ქორწილში მანეთზე ნაკლები „გადასაგდები“ არ იცოდნენ. ახლო ნათესავი და მოყვარე ხუთი მანეთიდან ოცდახუთ მანეთამდე თანხას შეაწევდა ოჯახს. ეს შეძლებაზე იყო დამოკიდებული (**ხობისპირე-ლი, 1904, №2866**). მექორწინე

ოჯახისადმი ფულადი შეწევნა მხოლოდ ქალის მაყრებს არ ევალდებოდათ (მაკალათია, 1941:266). მოწვეული სტუმარი მიდიოდა და სინზე შესაწირავ ფულს ყრიდა. შემგროვებელი აცხადებდა შესაწირავი თანხის რაოდენობას. სია იწერებოდა იმ მიზნით, რომ ოჯახს სანაცვლოდ გადაეხადა ვალი სხვის ქორწილში თანაბარფასიანი საჩუქრით (Гвасалия, 1894:157). ეს სია ოჯახში ინახებოდა. საჩუქარი სავალდებულო ხასიათს ატარებდა და იგი ოჯახისადმი, დახმარებას წარმოადგენდა. მსგავსი დახმარება უნდა გაეწია მომტანისათვის საჩუქრის მიმღებსაც. შესაწირავი განისაზღვრებოდა იმის მიხედვითაც, შექმნილი ოჯახი გამოეყოფოდა თუ არა დიდ ოჯახს. ამ შემთხვევაში მოწვეული სტუმრები ოჯახს ფულის გარდა ჩუქნიდნენ ისეთ ნივთებს, რომლებიც საქორწინო წყვილს პირველადი სარგებლობისათვის გამოადგებოდა. ძველად შესაწირავის შეგროვება ქორწილის დღეს საპატარძლოს ოჯახში არ ხდებოდა, თუმცა ქორწილამდე საპატარძლოს ოჯახს მზითვის მომზადებაში მთელი ნათესაობა ეხმარებოდა. თუ მზითვი მომზადებული ჰქონდათ და ოჯახს ქორწილის დროს ფულით შეეწოდნენ, ქალის მშობლები არ იყვნენ ვალდებულნი ეს თანხა შვილისთვის მიეცათ, რაც სირცხვილად ითვლებოდა. დღეს **დუდიშ გინაყოთამალი**, როგორც ქალის, ისე ვაჟის ოჯახში სრულდება. საჩუქარი უმეტესწილად არის ფული და სამკაული. თუ ძველად საქორწინო ნადიმის დროს სეფაში ხდებოდა საჩუქრის შეწირვა და ხმამაღლა ცხადდებოდა, დღეს უკვე ეს პროცედურა ცალკე ოთახში სრულდება. სანდო პირი იჯდა, რომელთანაც მიდიოდნენ მოწვეული სტუმრები და ფულს აძლევდნენ. ეს პირი კი სიას ადგენდა, რასაც **ენოჭარუა** (ჩაწერა), ხოლო ჩამწერს - **ენმაჭარალი** ეწოდებოდა (ასედ, 2000). აფხაზებში ამ ჩვეულებას **ახარშე** ეწოდება (Бахиа, 1986:39-40). ტერმინი ითარგმნება, როგორც თავგადასგდები და შესაწირავი (ჯავახიშვილი, 1928:78). შესაწირავი ქართულმა კანონმდებლობამ ქორწინების სავალდებულო წესად აქცია, რაც „სანიჭარის“ სახელწოდებით იყო ცნობილი, „ქორწილის სანიჭარი კაცისაგან კაცსა ზედა“ ითვლებოდა (დოლიძე, 1963:75). სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით **სანიჭარი** - ქორწილის შესაწირავი იყო (ორბელიანი, 1993:46), რომელიც როგორც საქართველოში (მაკალათია, 1941:266; ფუტკარაძე, 1978:51; იველაშვილი, 1987:81; მესხიშვილი, 1997:32), ისე სხვა ხალხთა საოჯახო ურთიერთობაშიც ფიქსირდება (Кисляков, 1959:58; Бжания, 1973:234) ასე, რომ **დუდიშ გინაყოთამალი** საქორწინო ურთიერთობის ერთ-ერთ საგულისხმო რიტუალს წარმოადგენდა და მორალური ტრადიციით განპირობებული მოვლენა იყო, რომლის დროსაც ნათესავები და მეზობლები მატერიალურად ეხმარებოდნენ ახალშექმნილ ოჯახს. ჩვენი ვარაუდით ნათესავების მიერ გაწეული მატერიალური დახმარება ძველად ნატურის სახით წარმოებდა, რომელიც სასაქონლო - ფულადი ურთიერთობის განვითარებასთან ერთად ფულადმა ანაზღაურებამ შეცვალა. გალში ერთდღიანი ქორწილი იცოდნენ. საქორწინო ნადიმი ღამით იმართებოდა, რომელიც გამთენიისას უნდა დასრულებულიყო. სუფრა სრულდებოდა „ოლურ-კულათი“ ანუ წა-

სასვლელი კულათი. ოლუ-ზანურში და მეგრულში ნიშნავს - გზას (Кипшидзе, 1914:429). კულა ხის პატარა თასი იყო, ცოტათი განსხვავებული იმ სასმისისაგან, რომლითაც ღვინოს მიირთმევდნენ. „ოლურ კულას“ სიმღერას ქალის მაყრები წამოიწყებდნენ. ამ დროს სადღეგრძელოს შეუსმელობა სირცხვილად ითვლებოდა.

საქორწინო ღვინის დასასრულს ქალის მაყრების მიერ „წასასვლელი“ სიმღერის შესრულება საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებშიც დასტურდება (თეიმურაზ მეორე, 1984:37; ცოცანიძე, 1990:186). სუფრის დასრულების შემდეგ ქალის მაყრები და ვაჟის მხარე ეზოში გადიოდნენ. აქაც სმაში შეჯიბრი იმართებოდა და გამარჯვებული თხილის ტოტზე - „წვირზე“ გაფორმებულად აცმულ ყველანაირ საქმლით ჯილდოვდებოდა. გალში საქორწინო სუფრა გამთენიისას უნდა დასრულებულიყო. **ბილბაში** სადღეგრძელოებს დილამდე დასასრულებდა, რადგან მას ჯერ კიდევ ხის ტოტზე მჯდარი დედალი თოფის ერთი გასროლით უნდა ჩამოეგდო და ოჯახის დიასახლი-სისათვის უნდა მიერთმია. ოჯახის უფროსი ქალი ამ ქათამს გაასუფთავებდა, შეწვავდა და ქალის მაყრებს „საკაკალოზე“ - საუზმეზე მიართმევდა. პატარძლის სხვა მაყრებსაც შეეძლოთ ქათმების ხოცვა არა მხოლოდ ვაჟის ოჯახში, არამედ მეზობლების ეზოშიც. მაყრების ასეთ საქციელზე მეზობლები გულისწყრომას არ გამოხატავდნენ. ზოგჯერ ოჯახი დიდი ზარალს რომ არიდებოდა, ეზოში მდგარი რომელიმე ხის კენწეროზე ცოცხალ ქათამს დაჰკიდებდა და სტუმრები მის ჩამოგდებას ლამობდნენ. ეს იყო განადირების წესი, რომელსაც საქართველოს სხვა კუთხეებშიც მიმართავდნენ (ხიზანიშვილი, 1940:208; მაჩაბელი, 1976:112; ხოსიტაშვილი, 1983:73; Сагарაძე, 1899:10; Инал-ипа, 1954:101) ეს წესი ბოლო დრომდე სრული სახით ჩვენი XX საუკუნის 70-იან წლებამდე შემორჩენილი იყო სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობაშიც. თ. იველაშვილის აზრით, ეს რიტუალი იმ შორეული ეპოქის გამოძახილია, როდესაც ქორწინება და მასთან დაკავშირებული ყველა რიტუალი გარკვეული სოციალური წრის, სივრცობრივად შემოსაზღვრული კოლექტივის შიგნით მიმდინარეობდა და მის საერთო საქმეს წარმოადგენდა (იველაშვილი, 1987:113).

ჩვენ ეთნოგრაფიული მასალებით დავადასტურეთ ქალის მაყრების მიერ ვაჟის ოჯახში ჩალის ზვინის და სასიმინდეზე ასასვლელი კიბის დაწვა. ეს უკვე ქალის მაყრების აგრესიულ ქცევას წარმოადგენდა. ვ. კოტეტიშვილმა განადირების წესს განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია და იგი მოტაცების უძველესი წესის გადმონაშთად მიიჩნია (კოტეტიშვილი, 1961:392). ე. ვირსალაძე, რომელმაც გაიზიარა ვ. კოტეტიშვილის მოსაზრება, განადირების წესი ნაყოფიერების სიმბოლოებს დაუკავშირა (ვირსალაძე, 1964:148). ნ. ანთელავას აზრით, მაყრების ასეთი აგრესიული ქცევა განეკუთნება საქორწინო ანტაგონიზმს, რომლის საფუძველს კოლექტივის მიერ თავისი წევრის ნებაყოფლობითი გასხვისებით გამოწვეულ უკმაყოფილებას წარმოადგენდა (ანთელავა, 1989:23). გალში გავრცელებული იყო მოტაცებითი ქორწინება. ქალის მღევარი ვაჟის ოჯახს ხშირად შეურაცყოფასაც კი აყენებდა, მაგრამ უმეტეს შემთხვე-

ვაში, საქმე მშვიდობიანი გზით გვარდებოდა. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჩალის ზვი-
ნის, კიბის დაწვა თითქოს და ქალის მღევრის აგრესიული ქცევის იმიტაციას წარ-
მოადგენდა, რადგან მათ მაინც უხდებოდათ თავისი გვარის წარმომადგენლის და-
მოყვრებულ ოჯახში დატოვება. ეს ჩვეულება განადირების წესში შესაძლოა გვიან
იყო შესული. ი. სურგულაძის აზრით, განადირების წესი, როგორც ქორწილის ელე-
მენტი, დიდი აგრარული მისტიერიის ერთი ბლოკია, რომელიც სტილიზებული სა-
ხით შემოინახა სოციალურ ყოფაში, კერძოდ ინკორპორაციის ხალხურ წესებში
(სურგულაძე, 1999:47).

ქორწილის მეორე დღეს, განადირების შემდეგ იმართებოდა მარულა. მარულას
გამართვა გარდა ქორწილისა, იცოდნენ სხვა დღესასწაულების დროსაც (ჟან მურიე,
1966:23; Цацдзе, 1907:504). მარულაში ქალის და ვაჟის მაყრები მონაწილეობდნენ. გა-
მარჯვებული საჩუქრდებოდა იარაღით, ცხენითაც კი.

განადირების წესისა და მარულას გარდა იმართებოდა ყაბახი, რომელიც მხო-
ლოდ რესპოდენტთა მეხსიერებას შემორჩა გალის რაიონში. ეს იყო მაღალი ძელი,
რომლის თავზე დადებდნენ ან ჩამოკიდებდნენ რაიმე ნივთს და თოფითა და დამბა-
ჩით მის ჩამოგდებაში ეჯიბრებოდნენ ერთმანეთს. ძველ საქართველოში ყაბახის
ჩვეულება წერილობითი წყაროებითაც დასტურდება (ვახუშტი, 1941:22; დოლიძე,
1963:708), რომელიც ასევე ფართოდ იყო გავრცელებული საქართველოს (მაკალათია,
1939:16; მისივე, 1941:268; ითონიშვილი, 1959:46; მაჩაბელი, 1976:86) და კავკასიის ხა-
ლხთა ეთნოგრაფიულ ყოფაშიც (შარაბიძე, 2009:98; Косвен, 1961:109; Булатова,
1988:160). თ. შარაბიძეს დამოწმებული აქვს ნეფის მაყრების ძირითადი მოვალეობა -
ნიშნში სროლა, რომელიც საპატარძლოს სახლის ეზოში სრულდებოდა. საყურად-
ღებოა ის ფაქტიც, რომ ვაჟის მაყრების მიერ ნიშნში სროლის შეუსრულებლობისას
სასიძოს პატარძალს არ გაატანდნენ (შარაბიძე, 2000:92). საქართველოში ყაბახი ნე-
ფის ოჯახში ეწყობოდა და მას მხოლოდ მაყრებს შორის შეჯიბრის სახე ჰქონდა და
უფრო სანახაობით თავყრილობას წარმოადგენდა.

მოწვეულმა სტუმრებმა მექორწინე ოჯახისათვის „მღვენის“ მირთმევა იცოდნენ.
ეს იყო სურსათი და არაყი. კერძოდ: ქათამი, გოჭი, ხაჭაპური, ტკბილეული და სხვა.
ქორწილში წასადები ქათამი და გოჭი დაკლული იყო, მაგრამ შეუმწვარი. საერთოდ,
ქორწილში მირთმეული ხორცეული უმი უნდა ყოფილიყო, ხოლო მიცვალებულის
მოსახსენებლად ოჯახში მიტანილი ხორცეული აუცილებლად წინასწარ მოხარშუ-
ლი უნდა ყოფილიყო. ეს წესი დღესაც მკაცრად არის დაცული. ქორწილის შემდეგ
მექორწინე ოჯახი ყველა მოწვეულ სტუმარს ატანდა „თია“- ს (ასეც, 2001), რომელიც
„წკირზე“ იყო აცმული. წკირი, როგორც ავღნიშნეთ თხილის ტოტისაგან გაკეთებუ-
ლი გათლილ-გასუფთავებული ჯოხია. „თია“ - კი ნიშნავს წილს (Кипшидзе,
1914:244). წკირზე აცმული იყო ხორცის ის სახეობა, რომელიც საქორწინო სუფრაზე
იყო და ხაჭაპური.

ამრიგად, ქართულ ტრადიციულ საქორწინო სუფრას ზნეობრივ, სიმბოლური და გამომსახველობითი შინაარსი ჰქონდა. საქორწინო სუფრა ისტორიულად ფართო სანახაობას წარმოადგენდა. იგი იყო ერთგვარი არსენალი, სადაც თავის მაქსიმალურ გამოხატულებას პოულობდა როგორც სიტყვიერი და დრამატული ხელოვნება ისე მუსიკა. ისინი ჰარმონიულად შერწყმულ ერთ მთლიან კომპლექსს ქმნიდნენ, რომელშიც ასახული იყო ხალხის სოციალური-ეკონომიკური, იურიდიული, რელიგიური შეხედულებანი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- აბაკელია (1997) აბაკელია ნინო., სიმბოლო და რიტუალი ქართულ კულტურაში, თბილისი.
- ანთელავა (1989) ანთელავა ნუგზარ., ტრადიციული საქორწინო წეს-ჩვეულებანი სამეგრელოში, ხელნაწერი, (პირადი არქივი).
- ასედ (2000) ავტორის საველე - ეთნოგრაფიული დღიური.
- ასედ (2001) ავტორის საველე - ეთნოგრაფიული დღიური.
- ვახუშტი (1941) ბატონიშვილი ვახუშტი., აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941.
- გოცირიძე (1999) გოცირიძე გიორგი., ქართული სუფრის კულტურული მოზაიკა (თამაძობის ინსტიტუტი) „ქართველური მემკვიდრეობა“ III, თბილისი.
- გოცირიძე (1987) გოცირიძე გ., ქორწინება ფერეიდნელ ქართველებში, თბილისი.
- დოლიძე (1963) დოლიძე ი. ქართული სამართლის ძეგლები, თბილისი.
- ერქომაიშვილი (1980) ერქომაიშვილი ა. ბაბუა, თბილისი.
- ვირსალაძე (1964) ვირსალაძე ე. ქართული სამონადირო ეპოსი, თბილისი.
- თეიმურაზ მეორე (1984) თეიმურაზ მეორე, დღისა და ღამის გაბაასება, თბილისი.
- ცურტაველი (1979) იაკობ ხუცესი, იაკობ ხუცესი, წამებაი წმიდისა შუმანიკისი დედოფლისაი, თბილისი, გამომცემლობა „ნაკადული“.
- იველაშვილი (1987) იველაშვილი თინა., საქორწინო წეს-ჩვეულებანი სამცხე-ჯავახეთში, თბილისი.
- იველაშვილი (1991) იველაშვილი თინა., ქართული ტრადიციული საქორწინო სუფრა და თანამედროვეობა, თბილისი.
- ითონიშვილი (1959) ითონიშვილი ვალერიან, ქორწინების ზოგიერთი წეს-ჩვეულება ძველ თბილისიში, თბილისი.
- ითონიშვილი (1960) ითონიშვილი ვალერიან ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბილისი.
- კოტეტიშვილი (1961) კოტეტიშვილი ვახუშტი., ხალხური პოეზია, თბილისი.
- ლამბერტი (1938) არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბილისი.

- მაკალათია (1939) მაკალათია სერგი., თუშეთი, თბილისი.
- მაკალათია (1941) მაკალათია სერგი., სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი.
- მესხიშვილი (1997) მესხიშვილი ც. ქორწილი ახალციხელ ებრაელებში, თბილისი.
- მაჩაბელი (1965) მაჩაბელი ნ. საქორწინო ინსტიტუტი ქართლში, მაცნე №3, თბილისი.
- მაჩაბელი (1976) მაჩაბელი ნ. ქართველი ხალხის საოჯახო ყოფის ისტორიიდან, თბილისი.
- მაჩაბელი (1978) მაჩაბელი ნ. ქორწინების ინსტიტუტი ქართლში, თბილისი.
- მთაწმინდელი (1878) მთაწმინდელი ზ. (ჭიჭინაძე), თამადა და ტოლუმბაში, გაზ. დროება, №19.
- მოწერელია (1984) მოწერელია მ. სტუმარ-მასპინძლის ტრადიციები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თბილისი.
- ჟან მურიე (1966) ჟან მურიე. სამეგრელო, საქართელოს მატერიალური კულტურისა და სამეურნეო ყოფის ეთნოგრაფიული შესწავლის განყოფილებაში დაცული არქივი, M¹ 96.
- ხარაძე (1939) ხარაძე რ. დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში, თბილისი.
- სახოკია (1956) სახოკია თ. ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბილისი.
- სახოკია (1979) სახოკია თ. ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბილისი.
- სურგულაძე (1999) სურგულაძე ი. ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა, თბილისი.
- სულხან-საბა (1993) ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. II, თბილისი.
- ფიფია (1972) ფიფია ე. ქორწილი და მასთან დაკავშირებული რიტუალი სამეგრელოში, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XVI-XVII, თბილისი.
- ფუტკარაძე (1978) ფურტაკაძე ი. ქორწინების ტრადიციები ძველად და ახლა, თბილისი.
- ქეგლ (1960) ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბილისი.
- ქაჯაია (2001) ქაჯაია ო. მეგრული-ქართული ლექსიკონი, ტ. 1, თბილისი.
- შარაბიძე (2000) შარაბიძე თ. საქორწინო ურთიერთობის ისტორიიდან უდიებში (ქმრის სახლში ქალის გადასვლასთან დაკავშირებული რიტუალები), კრ. „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი, ტ. I, თბილისი.
- ჩოხელი (1990) ჩოხელი ს. ქართული საქორწინო წეს-ჩვეულებები და პოეტური ფოლკლორი, თბილისი.
- ცაიშვილი (1894) ცაიშვილი მ. მეგრელების ჩვეულებანი - ქორწილი, გაზ. „ივერია“, 1894, №156
- ცოცანიძე (1990) ცოცანიძე გ. გიორგობიდან გიორგობამდე, თბილისი.
- ხიზანიშვილი (1940) ხიზანიშვილი ა. ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბილისი.

- ხობისპირელი (1904) ხობისპირელი - წერილები, გაზ: ცნობის ფურცელი, 1904, №2680.
- ხოსიტაშვილი (1983) ხოსიტაშვილი ს. ქორწინება და მიცვალებულის დაკრძალვის წესი სამცხე-ჯავახეთში, თბილისი.
- ჯანაშია (1968) ჯანაშია ს. შრომები, ტ. IV, თბილისი.
- ჯავახიშვილი (1928) ჯავახიშვილი ივ. ქართული სამართლის ისტორია, წიგ. I, ტფილისი.
- Бахия (1986) Бахия С. Абхазская «Абипара» - патронимия, Тбилиси.
- Булатова (1988) Булатова А. Традиционные праздники и обряды народов горного Дагестана в XIX начале XX вв, Ленинград.
- Бжания (1973) Бжания Ц. Н. Из истории хозяйства и культуры абхазов (исследования иматерялы), Сухуми.
- Гвасалия (1894) Гвасалия А. Селения Цаленджиха Зугдидского уезда Кутаисской Губернии, СМОМПК, вып. XIX, отд. III, Тифлиси.
- Инал-ипа (1954) Инал-ипа Ш. Очерки по истории брака и семьи у Абхазов, Сухуми.
- Кисляков (1959) Кисляков Н. А. Семьяи брак у Таджикиов, М-л.
- Кипшидзе (1914) Кипшидзе И. Граматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматиею и словарем, С. -Петербург. типография императорской академии наук..
- Косвен (1961) Косвен М. Этнография и история Кавказа, Москва.
- Леснов (1980) Леснов П. А. На берегах Абхазии, Москва.
- Магазаник (1945) Магазаник Д. А. Турецко-Русский словарь, Москва.
- Сагарадзе (1899) Сагарадзе М. Обычай и верования в имерети, СМОМПК, вып. 26, Тифлиси.
- Харадзе (1960) Харадзе Р. Грузинская семенная община, Т. I, Тбилиси.
- Эсадзес (1907) Эсадзес С. Историческая записка (об управлении Кавказом) т. I-II, Тифлиси.

ვახტანგ ჭანია⁶¹

სამშვიდობო განათლების ცენტრი

**ტერმინების „აფხაზის“ და „კავკასოსის“ იდენტობის საკითხი
ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრებაში“**

Vakhtang Chania⁶²

The question of the identity of the terms "Abkhazia" and "Caucasus" in "The Life of Kings" by Leonti Mroveli

რატომ არ ახსენებს ლეონტი მროველი თავის ეთნო-გენეტიკურ სქემაში ტერმინებს „აფხაზი“ და „აფხაზეთი“, მაშინ როდესაც XI ს.-ში (ანუ ლეონტი მროველის მოღვაწეობის ხანაში) მთელ დასავლეთ საქართველოს ტერმინი „აფხაზეთი“ ერქვა? ხომ არ არის, „მეფეთა ცხოვრებაში“ (ჩვენს შემთხვევაში კავკასიაში მცხოვრები ხალხების ეთნარქ-ეპონიმების მროველისეულ სქემაში) ტერმინების „აფხაზი“ და „აფხაზეთი“ მოუხსენებლობა რაიმე კავშირში ეთნარქ-ეპონიმ კავკასოსთან?!

ვარაუდი პირველი: თუ დავუშვებთ თვალსაზრისს, რომ ისტორიული „აფ-ხაზი“ არის თანამედროვე „აფსუა“ ხალხის წინაპარი და ცხოვრობდა ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ, VIII ს.-ში, „აფხაზთა სამეფოს“ შექმნის დროს, უკვე მომხდარი იყო ისტორიული „აფხაზის“ (თანამედროვე აფსუას) ეთნიკურ-კულტურული ასიმილაცია მეგრელების მიერ. შესაბამისად, ისტორიული „აფხაზის“ (თანამედროვე აფსუას) მოუხსენებლობა ლეონტი მროველის ეთნო-გენეტიკურ სქემაში განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ ისტორიული „აფხაზი“ (თანამედროვე აფსუა) შთანთქა ასიმილატორმა ეთნარქ-ეპონიმმა **ეგროსმა**.

ვარაუდი მეორე: XI ს.-ის ისტორიკოსს, სამეფო კარის იდეოლოგს, შეუძლებელია არ სცოდნოდა ისტორიული „აფხაზის“ არსებობა, მით უმეტეს, თუ ის, ე.ი ისტორიული „აფხაზი“, რეალურად ცხოვრობდა ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე. ლეონტი მროველი არავითარ შემთხვევაში არ გააიგივებდა ისტორიულ „აფ-ხაზს“ თანამედროვე აფსუასთან, რადგანაც ამ უკანასკნელს (ე.ი. აფსუას) ეგროსის მონათესავე ხალხად არ მიიჩნევდა. შეაბამისად, ისტორიული „აფხაზის“ მოუხსენებლობა მროველისეულ ეთნო-გენეტიკურ სქემაში, ძირითადად, გამოწვეული იყო

⁶¹ **ვახტანგ ჭანია**, ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამშვიდობო განათლების ცენტრის მეცნიერ-თანამშრომელი.

⁶² **Vakhtang Chania**, Doctor of history, researcher of Peace Education Center of Sokhumi State University.

იმ ფაქტორით, რომ მემატრიანესთვის ისტორიული „აფხაზი“, სვანის, ლაზის მსგავსად, ეთნარქ-ეპონიმ **ეგროსის** მონათესავე ტომია. ამ ვარაუდს მხარს უზამს ლეონტი მროველის ეთნო-გენეტიკურ სქემაში სვანის და ლაზის მოუხსენებლობა.

ვარაუდი მესამე: თუ დავუშვებთ იმ ისტორიულ ხდომილებას, რომ ლეონტი მროველს ლაზის და სვანის მსგავსად ისტორიული „აფხაზი“ ეთნარქ-ეპონიმ **ეგროსის** მონათესავე ხალხად მიაჩნდა და შესაბამისად მროველისეულ ეთნო-გენეტიკურ სქემაში ისტორიული „აფხაზი“ შთანთქა ეთნარქ-ეპონიმმა ეგროსმა, მაშინ გასარკვევია კიდევ ერთი საკითხი. XI ს.-ის საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული სურათის გათვალისწინების ფონზე, რატომ არ იყენებს ლეონტი მროველი ისტორიულ „აფხაზთან“ მიმართებაში კავკასიაში მცხოვრებ ეთნარქ-ეპონიმთა დაყოფის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ პრინციპს, როგორც ამას ადგილი აქვს კავკასიელ ალბანელთა შემთხვევაში. „**მეფეთა ცხოვრებაში**“ ერთი ხალხი ალბანელები წარმოდგენილია ორი ეთნარქ-ეპონიმის **ბარდოსის** და **მოვაკანის** ფორმით, თავისი მკაფიოდ განსაზღვრული, გამიჯნული პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ტერიტორიებით: „ხოლო ბარდოსს მისცა მტკუარსა სამხრით, ბერდუჯის მდინართგან ვიდრე ზღუადმდე, სადა შეკრბებიან მტკუარი და არაქსი. და ამან ბარდოს აღაშენა ქალაქი ბარდავი და დაეშენა მუნ. ხოლო მოვაკანს მისცა მტკუარსა ჩრდილოით, მცირისა ალაზნისა შესართავითგან ვიდრე ზღუამდე. და ამან აღაშენა ქალაქი მოვაკნეთი, და დაემკვდრა მუნ“ (ლეონტი მროველი, 1955:5). მართლაც, ლეონტი მროველი „თარგამოსის სახლის“ ეთნარქ-ეპონიმთა განსახლების სქემის შედგენისას რომ დაყრდნობოდა მხოლოდ ეთნო-გენეტიკურ პრინციპს, მაშინ **მოვაკანი** და **ბარდოსი** ერთ ეთნარქ-ეპონიმად (ალბანელად) იქნებოდა წარმოდგენილი ერთიანი ალბანური ტერიტორიით (სანამე, ბერამე, 1999:103)

ე.ი. თუ დავუშვებთ იმ ვარაუდს, რომ ისტორიული „აფხაზი“ (ლაზის და სვანის დარად) ეთნარქ-ეპონიმ ეგროსის მონათესავე ხალხია და ცხოვრობდა ამჟამინდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, მაშინ მროველს ბარდოსის და მოვაკანის დარად და ასევე XI ს.-ის საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული სურათის გათვალისწინების ფონზე, ეთნარქ-ეპონიმ ეგროსის მონათესავე ტომების განსახლების სქემა უნდა წარმოედგინა არა მხოლოდ ეთნო-გენეტიკური დაყოფის პრინციპით, არამედ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული დაყოფის პრინციპითაც. აქედან გამომდინარე, ლეონტი მროველს, თავის ეთნო-გენეტიკურ სქემაში, ეთნარქ-ეპონიმ ეგროსის მაგივრად უნდა წარმოედგინა ორი ეთნარქი – ეპონიმი: **ეგროსი** და **აფხაზი**. მით უმეტეს, რომ ამის საფუძველს (ე.ი. „**მეფეთა ცხოვრებაში**“ ისტორიული „აფხაზის“ დამოუკიდებელ ეთნარქ-ეპონიმად წარმოჩენის საშუალებას) მემატრიანეს აძლევდა ორი ისტორიულად დადასტურებული ფაქტი:

1. XI ს. - ში მთელ დასავლეთ საქართველოს ტერმინი „აფხაზეთი“ ჰქვია, ხოლო ტერმინი „აფხაზი“ აღნიშნავდა ამ ტერიტორიაზე მცხოვრებ უკლებლივ ყველა ბინადარს;
2. ქართულ საისტორიო მწერლობაში ტრადიციულად არსებობდა ეგრისის სამეფოს დაყოფის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული პრინციპი:

„ხოლო დაჟდა რა ესე ლეონ მეფედ და დაიპყრა ყოველი ეგრისი, არღარა უწოდა ეგრისი, არამედ აფხაზეთი და განყო ესე ეგრისი და აწ აფხაზეთი რვა საერისთავოდ; დასუა აფხაზთა და მისცა აფხაზეთი, ჯიქეთი, ვიდრე ზღუამდე და ხაზართა მდინარემდე; დასუა ცხომს და მისცა ეგრის – იქით ანაკოფია ალანითურით; დასუა ბედიას და მისცა ეგრისის აღმოსავლეთით ცხენის წყლამდე“ (ვახუშტი 1973: 796) .

როგორც ვხედავთ, **„მეფეთა ცხოვრებაში“** აღწერილი **„თარგამოსის სახლის“** წევრი ეთნარქ-ეპონიმების სქემა აგებულია არა მხოლოდ ეთნო-გენეტიკურ პრინციპზე, არამედ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ერთეულებად დაყოფის პრინციპზეც, მაგრამ ჩვენს შემთხვევაში (ე.ი. X ს.-ის საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული რეალობის გათვალისწინების ფონზე) ლეონტი მროველი ამ პრინციპს არ მისდევს. ე.ი. ეთნარქ-ეპონიმ ეგროსის მონათესავე ისტორიული **„აფხაზის“** პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ ტერიტორიას არ შემოსაზღვრავს. რატომ?

ვარაუდი მეოთხე: ისტორიული **„აფხაზი“** რომ, ლაზის, სვანის მსგავსად, ეთნარქ-ეპონიმ ეგროსის სისხლით და ენით მონათესავე ტომი ყოფილიყო, მაშინ ლეონტი მროველი (XI ს.-ის საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული სურათის გათვალისწინებით), კავკასიაში მცხოვრებ ხალხთა ეთნარქ-ეპონიმების სქემაში, საერთოდ არ მოიხსენიებდა ეთნარქ-ეპონიმ **ეგროსს** და მას ტერმინ **„აფხაზეთი“** ჩანაცვლებდა (როგორც ეს მოხდა სვანის და ლაზის მოუხსენებლობის შემთხვევაში) (ლეონტი მროველი, 1955: 5-6).

„მეფეთა ცხოვრებაში“ ტერმინების **„აფხაზის“** და **„აფხაზეთის“** უგულებელყოფა პირდაპირ კავშირშია მროველისეულ ეთნო-გენეტიკურ სქემაში ეთნარქ-ეპონიმების **ლეკანის** და **კავკასოსის** მოხსენიებასთან. **„მეფეთა ცხოვრების“** შესავალ ნაწილში მემატთანე მკაფიოდ შემოსაზღვრავს ლეკანის და კავკასოსის პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ საზღვრებს. „და მისცა ლეკანს ზღუათაგან დარუბანდისათა ვიდრე მდინარემდე ლომეკისა (მდ.თერგი – ვ.ჭ.), ჩრდილოდ ვიდრე მდინარემდე დიდად ხაზარეთისა (მდ. ვოლგა – ვ.ჭ.) და მისცა კავკასს ლომეკის მდინართგან ვიდრე დასასრულადმდე კავკასისა, დასავალით“ (ლეონტი მროველი, 1955:5-6).

როგორც ვხედავთ, ჩრდ. კავკასიაში მცხოვრები იბერიულ-კავკასიურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხები: აფსუა-აფხაზები, აბაზები, ადიღელ-ყაზარდოელები (ანუ ჩერქეზები), ჩეჩნები, ინგუშები, ხუნძები (ანუ ავარელები), ლაკები, დარგუელები და სხვა ეთნოსები წარმოდგენილია ორი ეთნარქ-ეპონიმის: **ლეკანისა** და **კავკასოსის** სახელებით.

ფაქტია, რომ ეთნარქ-ეპონიმები ლეკანი და კავკასოსი ჩრდ. კავკასიაში მცხოვრები ენით და სისხლით მონათესავე ხალხების კრებითი სახელია. ამას ადასტურებს „მეფეთა ცხოვრებაში“ ეთნარქ-ეპონიმ ლეკანთან და კავკასოსთან დაკავშირებული შემდეგი ტერმინები: „ნათესავი კავკასისი“ (ლეონტი მროველი, 1955: 25); „ნათესავნი კავკასისნი“ (ლეონტი მროველი, 1955: 27); „ნათესავთა კავკასისთა“ (ლეონტი მროველი, 1955:11); „...შვილთა ზედა კავკასისთა“ (ლეონტი მროველი, 1955: 27); ⁹ „... შვილთა შორის კავკასისთა“ (ლეონტი მროველი, 1955: 12); „კავკასისა ნათესავთა“ (ლეონტი მროველი, 1955:27); „ნათესავთა ლეკანისთა“ (ლეონტი მროველი, 1955: 11); „ნათესავთა შორის ლეკანისთა“ (ლეონტი მროველი, 1955: 12).

ის ფაქტი, რომ ეთნარქ-ეპონიმი **ლეკანი** დაღესტანურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხების კრებითი სახელია (მკაფიოდ შემოსაზღვრულ პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ტერიტორიით) და, ძირითადად, ერთი ეთნოსის სახელიდან მომდინარეობს, ეჭვს არ იწვევს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ, ერთი მხრივ, XI ს.-ის პირველ მესამედში ლაკები ყველაზე უფრო მრავალრიცხოვანი და ძლიერი ეთნოსი იყო დაღესტანში (**ლეკი** და **ლაკი** სხვადასხვაა. **ლეკი** დაღესტნელების ზოგადი სახელია, **ლაკი** კი ერთ-ერთი იქაური ეთნოსისა), ხოლო მეორე მხრივ, მემატთანეს ხელთ ჰქონდა ძველი ისტორიული წყაროები, ზეპირი გადმოცემები, სადაც ლაკები დაღესტანურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხებს შორის ყველაზე გამორჩეული ეთნოსი იყო, როგორც პოლიტიკური, ასევე კულტურული თვალსაზრისით. აქედან ეთნარქ-ეპონიმის ლეკანის სახელწოდებაც: **ლეკ-ლეკოს-ლეკან**.

სულ სხვა ვითარებაა ეთნარქ-ეპონიმ **კავკასოსთან** მიმართებაში. ფაქტია, რომ ეთნარქ-ეპონიმი **კავკასოსი** არ მომდინარეობს აფხაზურ-ადიღურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხების ერთ-ერთი ეთნოსის სახელიდან (როგორც ეს გვაქვს ლეკანის შემთხვევაში). უნდა ვივარაუდოთ, რომ მემატთანე არ იყო ჩახედული, ან სულაც არ ჰქონდა სათანადო წერილობითი წყაროები იმის შესახებ, თუ აფხაზურ-ადიღურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხებიდან რომელი იყო უფრო მრავალრიცხოვანი და გამორჩეულად ძლიერი ეთნოსი, რომ შემდგომში ამ ეთნოსის სახელი საფუძვლად დასდებოდა ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხების აღმნიშვნელ ეთნარქ-ეპონიმს. ამიტომაც ლეონტი მროველი მიმართავს საყოველთაოდ აღიარებულ, მიღებულ ტერმინს „**კავკასოსს**“ (აფხაზურ-ადიღურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხების ეთნარქ-ეპონიმის აღსანიშნავად). მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ „**მეფეთა ცხოვრებაში**“ ეთნარქ-ეპონიმი **კავკასოსი** აფხაზურ-ადიღურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხების აღმნიშვნელი ტერმინია, ფაქტია, რომ ლეონტი მროველი ამ ტერმინის (ე.ი. ეთნარქ-ეპონიმის) ქვეშ ერთ ენაზე მოლაპარაკე ეთნოსს არ მოიაზრებს. ამ ვარაუდს მხარს უმაგრებს „**მეფეთა ცხოვრებაში**“ ეთნარქ-ეპონიმის **კავკასოსის** გვერდით ტერმინების „**დურძუკი**“ და „**დურძუკითი**“ მოხსენიება. ლეონტი მროველისთვის დურძუკი ეთნარქ-ეპონიმის კავკასოსის ნათესავია: „... **დურძუკნი, ნათესავნი კავკასისნი**“. მაგრამ მემატთანე იქვე მიუთითებს, რომ

„... დურძუკ... უწარჩინებულეს იყო შვილთა შორის კავკასისთა“ (ლეონტი მროველი, 1955: 6). ე.ი. მემატინანე განასხვავებს ერთმანეთისაგან ტერმინს „დურძუკი“ ეთნარქ-ეპონიმ „კავკასისაგან“ და მათ ერთ ენაზე მოლაპარაკე ეთნოსად არ მოიაზრებს. ამ ვარაუდს მხარს უბამს „მეფეთა ცხოვრებაში“ გადმოცემული ეთნარქ-ეპონიმ „კავკასოსის“ განსახლების არეალი, რომელიც ბევრწილად არ ემთხვევა დურძუკების ისტორიულ საცხოვრისს: „მისცა კავკასს ლომეკის მდინართგან (მდ. თერგი – ვ.ჭ.) ვიდრე დასასრულამდე კავკასიისა, დასავალით“ (ლეონტი მროველი, 1955: 6) (შავი ზღვის ჩრდილო–აღმოსავლეთ სანაპირო). საქმე იმაშია, რომ აფხაზურ–ადიღურ ენებზე მოლაპარაკე ხალხებისგან განსხვავებით ნახურ (ჩეჩნურ და ინგუშურ) ენებზე მოლაპარაკე ხალხებს არასოდეს არ უცხოვრიათ შავი ზღვის სანაპიროზე. არც ქართული და არც უცხოური წყაროების მიხედვით დურძუკების ისტორიული საცხოვრისი უშუალოდ არასოდეს ესაზღვრებოდა ქართველთა (კოლხი–ლაზი–მეგრელი) მიწა–წყალს შავი ზღვის ჩრდილო–აღმოსავლეთ სანაპიროზე.

მართალია, ტერმინები „დურძუკი“ და „დურძუკეთი“ მროველის ეთნო–გენეტიკურ სქემაში, ლეკანის მსგავსად, დამოუკიდებელი ეთნარქ-ეპონიმის მატარებელი ტერმინი არ არის, მაგრამ არც აფხაზურ–ადიღურ ენებზე მოლაპარაკე ეთნოსის განუყოფელი ნაწილია. ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ „მეფეთა ცხოვრებაში“ ტერმინებს „დურძუკი“ და „დურძუკეთი“ მემატინანე ყოველთვის ეთნარქ-ეპონიმ კავკასოსისგან განსხვავებულ კონტექსტში მოიხსენიებს: „ხოლო შვილთა ზედა კავკასისთა იყო უფალ დურძუკ, ძე ტირეთისი“ (ლეონტი მროველი, 1955:11); „ხოლო დურძუკ, რომელი უწარჩინებულეს იყო შვილთა შორის კავკასისთა, მივიდა და დაჯდა ნაპრალსა შინა მთისასა, და უწოდა სახელ თვისი, დურძუკეთი...“ (ლეონტი მროველი, 1955: 12); საურმაგ „... მოვიდა ქუეყანასა დურძუკეთსა...“ (ლეონტი მროველი, 1955: 26); „ხოლო განმრავლებულ ყვნა დურძუკნი, ნათესავნი კავკასისნი“ (ლეონტი მროველი, 1955: 27); „შევიდა მირვან დურძუკეთს, და მოაოხრა დურძუკეთი...“ (ლეონტი მროველი, 1955: 28); მეფე ფარნავაზმა „მოიყვანა ცოლი დურძუკელთა, ნათესავი კავკასისი“ (ლეონტი მროველი, 1955: 25).

ეჭვს არ იწვევს, რომ ლეონტი მროველისთვის ტერმინები „დურძუკი“ და „დურძუკეთი“ ეთნარქ-ეპონიმ კავკასოსისგან განსხვავებული ეთნოსია თავისი დამოუკიდებელი ენით და მკაფიოდ შემოსაზღვრული ტერიტორიით!

ამრიგად, ლეონტი მროველი თავის ეთნო–გენეტიკურ სქემაში მოხსენიებულ ეთნარქ-ეპონიმ კავკასოსით გულისხმობს მხოლოდ და მხოლოდ აფხაზურ–ადიღურ ენებზე მოლაპარაკე ეთნოსებს (მათ შორის თანამედროვე აფსუას), რომლების წილხვედრი ტერიტორია განისაზღვრებოდა მდინარე თერგის მარცხენა ნაპირიდან მოკიდებული კავკასიონის ქედის უკიდურეს დასავლეთ პუნქტამდე, ანუ მდინარე ყუბანის შავ ზღვასთან შესართავამდე, სადაც „წარსწუდების წყერი“ კავკასიონისა, ე.ი. ქედის უკიდურეს დასავლეთ წერტილამდე.

მაგრამ თუ ეთნარქ-ეპონიმი **კავკასოსი** ვიწრო გაგებით არის მხოლოდ აფხაზურ-ადილურ ენებზე მოლაპარაკე ეთნოსთა (მათ შორის თანამედროვე აფსუას) აღმნიშვნელი ტერმინი, მაშინ XI ს.-ის პირველი მეოთხედის საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდგომარეობის გათვალისწინებით (როდესაც მთელ დასავლეთ საქართველოს ტერმინი „**აფხაზეთი**“ ერქვა) მემატთანე ვალდებული იყო განმაზოგადებელი ტერმინი „**კავკასოსი**“ ჩაენაცვლებინა აფხაზურ-ადილურ ენებზე მოლაპარაკე ერთ-ერთი ეთნოსის აღმნიშვნელი „**აფხაზი**“ ტერმინით (თანამედროვე აფსუა, ჩერქეზი და უბიხი). მაგრამ ლეონტი მროველი ამას არ აკეთებს. რატომ?

მემატთანე ეთნარქ-ეპონიმ **კავკასოსს** ტერმინ „**აფხაზით**“ ვერ ჩაანაცვლებდა. საქმე ისაა, რომ ტერმინები „**დურძუკი**“ და „**აფხაზი**“ (თანამედროვე აფსუა) სხვადასხვა ენებზე მოლაპარაკე ეთნოსებს გულისხმობს. შესაბამისად, მემატთანე ვერ დაწერდა, რომ დურძუკ „უწარჩინებულეს იყო შვილთა შორის აფხაზისათა“, ანუ ეთნოსი **დურძუკი** ვერ იქნებოდა განსხვავებულ ენაზე მოლაპარაკე ეთნიკური „**აფხაზის**“ (თანამედროვე აფსუას, ჩერქეზისა და უბიხის) „უწარჩინებულესი შვილი“. არადა „**მეფეთა ცხოვრების**“ შესავალი ნაწილიდან გამომდინარე, მემატთანე ვერ მიჩქმალავდა ტერმინ „**დურძუკს**“, რადგანაც ვაინახურ ენაზე მოლაპარაკე ეთნოსს, **დურძუკს**, მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა მროველისეულ პრეისტორიული ხანის კავკასიის ისტორიაში.

შესაბამისად, მემატთანემ საჭიროდ ჩათვალა გამოეყენებინა განმაზოგადებელი ტერმინი „**კავკასოსი**“, რომელიც უფრო მიესადაგებოდა აფხაზურ-ადილურ ენებზე მოლაპარაკე ეთნოსების კრებით სახელს.

და კიდევ ერთი: მემატთანე „**მეფეთა ცხოვრების**“ შესავალ ნაწილში ხაზგასმით მიუთითებს ეთნოს **დურძუკის** როლსა და ადგილზე პრეისტორიული ხანის კავკასიის ისტორიაში. შესაბამისად, მემატთანე ეთნარქ-ეპონიმ **კავკასოსისგან** ცალკე გამოყოფს ეთნიკურ **დურძუკს**, მაგრამ მემატთანე გარკვევით არაფერს ამბობს აფხაზურ-ადილურ ენებზე მოლაპარაკე ეთნოსებზე: ანუ ეთნოს **დურძუკის** მსგავსად არ მიუთითებს მათ ეთნიკურ წარმომავლობაზე. რატომ? არადა XI ს.-ის პირველი მეოთხედის საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ მდგომარეობიდან გამომდინარე (მაშინ როდესაც მთელ დასავლეთ საქართველოს ტერმინი „**აფხაზეთი**“ ერქვა) მემატთანე ვალდებული იყო, ეთნოს **დურძუკის** მსგავსად, ეთნარქ-ეპონიმ **კავკასოსისგან** ცალკე გამოეყო „უწარჩინებულეს შვილთა შორის“ აფხაზურ-ადილურ ენაზე მოლაპარაკე ეთნიკური „**აფხაზი**“ (თანამედროვე აფსუა). მაგრამ ლეონტი მროველი ეთნიკურ „**აფხაზთან**“ (თანამედროვე აფსუა) მიმართებაში ივარგლება მხოლოდ განმაზოგადებელ ტერმინით „**კავკასოსი**“. რატომ?

ამრიგად, ლეონტი მროველის ეთნო-გენეტიკურ სქემაში ტერმინების „**აფხაზი**“ და „**აფხაზეთი**“ მოუხსენებლობა, ძირითადად, გამოწვეული იყო შემდეგი ფაქტორებით: **პირველი**: ლეონტი მროველს არ მიაჩნია ისტორიული „**აფხაზი**“ არც ეთნი-

კური შინაარსის მატარებელ თანამედროვე აფსუას და არც ეგროსის მონათესავე ტომების (ლაზის, სვანის) კრებით სახელად. მისთვის ისტორიული „აფხაზი“ მხოლოდ პოლიტონიმია (გვანცელაძე 2007: 181);

მეორე: ლეონტი მროველისთვის თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია არ წარმოადგენდა დამოუკიდებელ ეთნიკურ - პოლიტიკურ ერთეულს. იგი ეგროსის სახელით აღნიშნული ვრცელი დასავლურ - ქართული მიწის განუყოფელი ნაწილია (გვანცელაძე 1998: 16);

მესამე, ეთნიკური აფხაზის (თანამედროვე აფსუას) თავდაპირველი საცხოვრისი არ ყოფილა თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორია XVI ს.-ის დასაწყისამდე.

ტერმინ „აფხაზის“ და „აფხაზეთის“ მოუხსენებლობა ლეონტი მროველის „**მეფეთა ცხოვრებაში**“ პირდაპირ კავშირშია ეთნარქ-ეპონიმ **კავკასოსის** წილხვედრი მიწის უკიდურეს ჩრდილოეთის საზღვრის დადგენასთან. ეთნარქ-ეპონიმ **კავკასოსის** უკიდურესი ჩრდილოეთის საზღვრის დადგენისთვის კი აუცილებელია გაირკვეს, თუ როდის გაჩნდა საისტორიო წყაროებში ჰიდრონიმები „**მდინარე მცირისა ხაზარეთისა**“ და „**მდინარე დიდისა ხაზარეთისა**“ და რა ფაქტორებმა განაპირობეს ხსენებული ჰიდრონიმების შემოღების აუცილებლობა „**მეფეთა ცხოვრებაში**“.

ქართულ საისტორიო წყაროებში საქართველოს უკიდურეს ჩრდილოეთ საზღვრად ნიკოფსიასთან ერთად დასახელებულია „**მდინარე მცირისა ხაზარეთისა**, სადა წარსწუდების წუერი კავკასიისა“ (ლეონტი მროველი, 1955:5; ჯუანშერი), ხოლო ეთნარქ-ეპონიმ „**კავკასოსის**“ განსახლების არეალად მიჩნეულია მდინარე თერგიდან კავკასიონის ქედის უკიდურეს დასავლეთ პუნქტამდე, ანუ მდინარე ყუბანის ზღვასთან შესართავამდე: „და მისცა კავკასს ლომეკის მდინარითგან ვიდრე დასასრულამდე, კავკასიისა, დასავლით“ (ლეონტი მროველი, 1955: 5-6; ვახუშტი ბატონიშვილი).

ლეონტი მროველი ეგროსის წილი ტერიტორიის შესახებ წერდა: „ხოლო ეგროს მისცა ქუეყანად ზღვსყურისა, და უჩინა საზღვარი: ... დასავლით-ზღუად **მდინარე მცირისა ხაზარეთისა**, სადა წარსწუდების წუერი კავკასიისა“ (ლეონტი მროველი, 1955: 5). XI ს.-ის ისტორიკოსი ჯუანშერი მიუთითებს, რომ საქართველოს უკიდურესი ჩრდილოეთის საზღვარი უწევდა „**მდინარემდე მცირისა ხაზარეთისა**“: „და გამოიკითხა კეისარმან საზღვარი, საბერძნეთისა, ქუეყანად ზღვსპირისა, რომელ არს აფხაზეთი, და ჰრქუა: „ეგრისწყლითგან ვიდრე მდინარემდე მცირისა ხაზარეთისა – ესე საზღვარი არს საბერძნეთისა..“ (ლეონტი მროველი, 1955: 117).

ჯუანშერთან შემდეგნაირად არის ასევე განსაზღვრული აფხაზთა სამთავროს საზღვრები ლეონ I-ის მმართველობის დროს: „... არს ესე მამულობით სამკვიდრებელ ჩემდა კლისურითგან ვიდრე **მდინარემდე დიდად ხაზარეთისა**, სადა წარსწუდების წუერი კავკასიისა“ (ჯუანშერი, 1955: 242).

XVIII ს.–ის ქართველი ისტორიკოსი ვახუშტი ბატონიშვილი საქართველოს უკიდურეს ჩრდილოეთ-დასავლეთ საზღვრად ნიკოფსიასთან ერთად ასევე ასახელებს ხაზართა მდინარეს: „დასუა აფხაზთა და მისცა აფხაზეთი, ჯიქეთი, ვიდრე ზღუამდე და ხაზართა მდინარემდე“ (ვახუშტი, 1973: 796).

„ქართლის ცხოვრების“ სომხური თარგმანი ქართული სახელმწიფოს უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ საზღვრად „ხაზარეთის მდინარეს“ ასახელებს: „ხოლო ეგროს მისცა ზღვის ყურიდან ლიხზე გავლით დასავლეთის ზღვამდის, ხაზარეთის მდინარემდე, სადაც მიეზმის კოვკასის ზღვა...“ (აბულაძე, 1953: 7-8).

როდესაც ლეონტი მროველი მიუთითებს ეთნარქ-ეპონიმ ეგროსის წილ სამკვიდრებელზე, აქ ყურადსაღებია რამდენიმე დეტალი: 1...ხოლო ეგროსს მისცა ქუეყანა ზღვსყურისა...“; 2...„უჩინა საზღვარი... დასავლით - ზღუად; მდინარე მცირისა საზარეთისა...“; 3...„სადა წარსწუდების (ზოგიერთ ხელნაწერში „დასწუდების“) წუერი კავკასიისა“.

ყურე ზღვის ხმელეთში შეჭრილი ნაწილია, რომელიც შეუფერხებლად უკავშირდება ძირითად წყალსატევს (ქსე 1986: 664). თუ კარგად დავაკვირდებით კავკასიის ფიზიკურ რუკას (Атлас 1954: 46-47), დავრწმუნდებით რომ ლეონტი მროველის „...ქვეყანა ზღვსყურისა...“ აშკარად აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთია (სანაძე, ბერაძე, 1999: 106). მართლაც „შავი ზღვის ეს მონაკვეთი სანაპიროს მოყვანილობის გამო დიდი ყურის შთაბეჭდილებას ტოვებს“ (სანაძე, ბერაძე 1999: 107).

მემატიანეს ასევე ზუსტი წარმოდგენა აქვს კავკასიონის ქედის უკიდურეს დასავლეთ მონაკვეთზე. თუ კარგად დავაკვირდებით, კავკასიის ქედის ეს მონაკვეთი (ანუ მროველისეული „წუერი კავკასიისა“) უკიდურეს დასავლეთში სწორედ ანაპასთან „წარსწუდების“ (ან დასწუდების“) შავ ზღვაში (Атлас 1954: 46-47) აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ანაპისგან აღმოსავლეთით 20 კმ-ის დაშორებით, მთა „სახარნაია გოლოვასთან“ „წუერი კავკასიისა“ ასევე „წარსწუდების“ (ან „დასწუდების“) შავ ზღვაში (Атлас 1954: 46-47).

უნდა დავასკვნათ, რომ მდ.ყუბანი („მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“) ჩაედინებოდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მთა „სახარნაია გოლოვასა“ და ანაპას შორის, იქ, „სადა დასწუდების წუერი კავკასიისა“.

მროველისეულ „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“ და მდ. ყუბანს (ისტორიულად მდ. ყუბანი XX ს.–ის დასაწყისამდე ორ ტოტად ჩაედინებოდა აზოვის და შავ ზღვებში. „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“ მდ. ყუბანის სწორედ ის ტოტია, რომელიც ისტორიულად ჩაედინებოდა მხოლოდ შავ ზღვაში) ერთმანეთთან აიგივებენ ზ. ანჩაბაძე, (Анчабадзе 1957:111) დ. მუსხელიშვილი (მუსხელიშვილი 1980:140), ივ. ჯავახიშვილი (ჯავახიშვილი 1983: 52), ს. ყაუხჩიშვილი (გეორგიკა, IV/I, 1941: 231), პ. ინგოროყვა (ინგოროყვა 1954:121), ნ. ბერძენიშვილი (ბერძენიშვილი 1990: 550, 554, 553), ჯ. გამახარია (გამახარია, 2007:181), თ. გვანცელაძე (გვანცელაძე, 2007: 181).

ამ ვარაუდს მხარს უჭერს XVIII ს–ის გერმანელი მოგზაურის ი. გიულდენშტედტის და XVIII ს–ის მეორე ნახევრის დიდი ქართველი ისტორიკოსის ვახუშტი ბა-ტონიშვილის ცნობები. ი. გიულდენშტედტის მიხედვით, „მდ. ყუბანი თავისი სათავიდან მიედინება მთიანეთში ჩრდილოეთით და იქ, სადაც გამოდის მთიდან, უხვევს დასავლეთით მთავარი ქედისა და მთისწინეთის შორის 80 ვერსის სიგანის დაბლობში და განაგრძობს დინებას დასავლეთით, შავი და აზოვის ზღვებისკენ“ (გიულდენშტედტი 1964: 207). საყურადღებო ფაქტია, რომ ი. გიულდენშტედტის მიხედვით მდ. ყუბანი ორ ტოტად ჩაედინებოდა შავსა და აზოვის ზღვებში. იგივე ვითარება იყო XIX ს–ის ბოლომდე.

ბროკჰაუზის ენციკლოპედიაში ვკითხულობთ: „Верстах в 70 от устьев Кубан разделяется на 2 рукава. Правый называемый Протокой направляется к С. и впадает в Азовское море, а левый, более обильный водой течет на 3 км. К таманскому полуострову, где в свою очередь, разделяется на 2 главных протока, из которых один вливается в Азовское море, а другой в Черное море. В XV столетии, напр. гораздо больше вода Кубани направлялась в Азовское море, а не в Черное море, как теперь. (Энциклопедия Брокгауза 1895: 921).“

XX ს–ის დასაწყისში ვითარება რადიკალურად შეიცვალა. თუ მდ. ყუბანის წყლის ძირითადი მასა XIX ს. ბოლომდე ჩაედინებოდა შავ ზღვაში, XX ს–ის დასაწყისიდან აზოვის ზღვასთან დამაკავშირებელი ტოტების კალაპოტის გაღრმავების შედეგად ის (ანუ მდ. ყუბანი) ამიერიდან შავ ზღვას კი არ უერთდება, არამედ ჩაედინება მხოლოდ აზოვის ზღვაში (ქსე, 1986: 661).

ი. გიულდენშტედტის მიხედვით, მდ. ყუბანის ორი ტოტი იყოფოდა ხურსას შესართავიდან და ჩაედინებოდა შავსა და აზოვის ზღვებში. „ხურსას შესართავიდან ახლოს ყუბანი იყოფა ორ ტოტად, რომელთაგან ერთი აზოვის ზღვისკენ, ხოლო მეორე შავი ზღვისკენ მიედინება... გაყოფის (განტოტვის) ადგილას დგას ციხე კოპილი...“ (გიულდენშტედტი 1964: 213).

ი. გიულდენშტედტთან ზუსტად არ არის მითითებული, თუ შავი ზღვის რომელ მონაკვეთში ჩაედინება მდ. ყუბანის ერთი ტოტი. თუმცა მინიშნებით ეს არის ნათქვამი მდ. ყუბანის მეორე ტოტზე, რომელიც ჩაედინება აზოვის ზღვაში. „კოპილიდან აღმოსავლეთით, – წერს ი. გიულდენშტედტი, – არის ბუნდული ერთნახევარი, ხოლო თემირგოი სამი დღის სავალზე, ჩრდილო–დასავლეთით კი არის ტაბანი, ანუ ტამანი, ზღვის სრუტესთან 3 დღის სავალზე...“ (ვახუშტი, 1997: 50). ი. გიულდენშტედტის ინფორმაციიდან გამომდინარე, მდ. ყუბანის მეორე ტოტი თემირგოისთან უერთდებოდა აზოვის ზღვას. ამ ვარაუდს ადასტურებს ვახუშტი ბატონიშვილის 1745 წლის რუკა. ვახუშტის რუკაზე მდ. ყუბანს სახელი ეცვლება რამდენიმეჯერ, სანამ ის აზოვის და შავ ზღვებს შეერთვის: კუბანი – ყუბანი – კუბა. მდ. ყუბანი (კუბას ფორმით) ციხე კოპილთან იტოტება ორ ნაწილად: ერთი ტოტი მიედინება აზოვის

ზღვისკენ და თერმუკთან ახლოს ჩაედინება აზოვის ზღვაში მდ. შავი ყუბანის სახელით, ხოლო მეორე ტოტი ჩაედინება შავ ზღვაში ღრებენის სახელწოდებით. ვახუშტისთან მდ. ყუბანის (ჰიდრონიმ ღრებენის) შავ ზღვაში ჩადინების კონკრეტული, ზუსტი ადგილი უცნობია (ვახუშტი, 1997: 90-91). ვახუშტის რუკის რუსულ ვარიანტში ციხე კოპილი მითითებული არ არის. მეორე მხრივ, ქართული რუკის მსგავსად მდ. ყუბანის ერთი ტოტი (ამჟერად მდ. კარაკუბანის სახელით) ჩაედინება აზოვის ზღვაში. ვახუშტის რუკის რუსულ ვარიანტშიც შავ ზღვაში მდ. ყუბანის მეორე ტოტის შერთვის კონკრეტული ადგილი მითითებული არ არის (Атлас 1954: 46-47). ვახუშტის და ი. გიულდენშტედტის ინფორმაცია მდ. ყუბანის ერთი ტოტის აზოვის ზღვაში ჩადინების შესახებ დაბა თემრიუკთან ეჭვს არ იწვევს. ამას ადასტურებს კავკასიის თანამედროვე ფიზიკური რუკაც, სადაც დაბა თემრიუკი მოთავსებულია აზოვის ზღვასთან, სადაც მდ. ყუბანი ტამანის ნახევარკუნძულთან უერთდება აზოვის ზღვას (სანაძე, ბერაძე 1999: 108.). რაც შეეხება მდ. ყუბანის მეორე ტოტის შავ ზღვაში ჩადინების ზუსტ ადგილს, ამისი გარკვევა ვახუშტის რუკის და ი. გიულდენშტედტის წყაროზე დაყრდნობით, სამწუხაროდ, ვერ ხერხდება. ერთი კი უდავოა: მდ. ყუბანის (ანუ „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“) მეორე ტოტი სწორედ შავ ზღვაში ჩაედინებოდა. მეორე მხრივ, ისიც არ იწვევს ეჭვს, რომ მდ. ყუბანის ის ტოტი, რომელიც ჩაედინება აზოვის ზღვაში დაბა თემრიუკთან, ვერ იქნებოდა ლეონტი მროველის „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“, რადგან ამ ადგილას ანუ, დაბა თემრიუკთან კავკასიის ქედი, ანუ, ლეონტი მროველის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „წუერი კავკასიისა“ არ „წარსუთების“ აზოვის ზღვაში.

კავკასიის თანამედროვე ფიზიკური რუკით თუ ვიხელმძღვანელებთ, მაშინ ლეონტი მროველისეული საქართველოს სახელმწიფოს უკიდურესი ჩრდ. საზღვარია „...მდინარე მცირისა ხაზარეთისა, სადა წარსუთების წუერი კავკასიისა“, ეს არის აღმოსავლეთ შავი-ზღვისპირეთში ანაპასა და მთა „სახარნაია გოლოვას“ შორის, რადგანაც სწორედ აქედან იწყება აღმოსავლეთით კავკასიონის მთავარი ქედი (ანუ „სადა „წარსუთების“ წუერი კავკასიისა“).

ბუნებრივია, იბადება კითხვა: რატომ უსადაგებს „თარგამოსის სახლის“ ეთნარქ-ეპონიმების უძველესი განსახლების არეალს ლეონტი მროველი ხაზართა სამეფოს მიჯნებს (მდ. ყუბანსა და მდ. ვოლგას შორის) და რატომ უწოდებს ამ მდინარეებს შესაბამისად „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“ და „მდინარე დიდისა ხაზარეთისა“?!

ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებობს საკმაოდ არგუმენტირებული თვალსაზრისი, რომ „თარგამოსის სახლის“ ეთნარქ-ეპონიმების უძველესი განსახლების არეალის ლეონტი მროველისეული სქემა ეფუძნებოდა ხაზართა სამეფოს მიჯნებს (VII-IX სს.), რომელიც იმ პერიოდისათვის მოიცავდა ტერიტორიას ვოლგისპირეთიდან აზოვის ზღვამდე და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთამდე (Артамонов 1962: 262).

ხაზართა სამეფო შეიქმნა დაახლოებით VII ს-ის შუა წლებში. მის საზღვრებში იმთავითვე შედიოდა აზოვის და ვოლგისპირეთის ველები და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის დიდი ნაწილი. ხაზარებს ჰქონდათ ორი დიდი ქალაქი: მდ. ვოლგაზე – ქ. იტილი და მდ. თერგზე – ქ. სემენდერი. IX ს-ის შუა წლებში ხაზართა სამეფომ შეწყვიტა თავისი არსებობა (Минорский 1963: 196).

ჯერ ერთი: ისტორიულად დადასტურებული ფაქტია, რომ ხაზართა სამეფოს მიჯნები მოიცავდა სწორედ მდ. ყუბანსა და მდ. ვოლგას შორის არსებულ ტერიტორიას (VII-IX სს);

მეორე: IX-X ს-ის არაბი გეოგრაფები თავიანთ თხზულებებში მდ. ყუბანისა და მდ. ვოლგის სახელწოდებას ძირითადად ხაზარების სახელს უკავშირებდნენ. X ს-ის არაბი გეოგრაფი მასუდი წერს: „ხაზართა მდინარეს აქვს მეორე ტოტი, რომელიც ერთვის ნიტასის („პონტოს ზღვას“)“ (Минорский 1963:1999). ხაზართა მდინარეში მასუდი აქ უეჭველად მდ. ყუბანს გულისხმობს. კერძოდ, საუბარია მდ. ყუბანის მეორე ტოტზე, რომელიც ჩაედინებოდა სწორედ შავ ზღვაში. რაც შეეხება მდ. ვოლგას, მას არაბი მოგზაურები ხან მდ. ვოლგის სახელით მოიხსენიებენ, ხანაც „ხაზართა მდინარის“. მაგ. მასუდი აღწერს ხაზართა ბრძოლას რუსების წინააღმდეგ და აღნიშნავს: „Они вошли в пролив, достигли устья реки Дона и стали подниматься по этому рукаву, пока не добрались до Хазарской реки (Волга)“.⁵⁶ სხვა ადგილას მასუდი ასე აღწერს რუსთა თარეშს შირვანზე: „Когда русы набрали добычи и им наскучили их приключения, они двинулись к устью Хазарской реки (Волги)“ (სანამე, ბერაძე 1999: 101).

რაც შეეხება კასპიის ზღვას, ქართველი მემატიანე მას **გურგანის ზღვას** უწოდებს (ეს სახელი მომდინარეობს ირანული **ჰირკანისგან** (სანამე, ბერაძე 1999: 101, 111; ლეონტი მროველი, 1955: 12), ხოლო მის ჩრდილოეთ ნაწილს უწოდებს **„დარუბანდის ზღვას“** (Минорский 1963: 196; Бартольд 1965: 367; Дорн 1875: 65; Армянская география 1877: 15). IX-X ს-ის არაბი მოგზაურები და გეოგრაფოსები კი კასპიის ზღვას სხვადასხვა სახელით მოიხსენიებენ: **ბაჰრ აღ-ხაზარი „ხაზართა ზღვა“; „ჯურ-ზანების („ქართველების“) ზღვა“; „შირვანის ზღვა“; „დარუბანდის ზღვა“; „ჰირკანის ზღვა“** (ლეონტი მროველი, 1955: 5-6) და ა.შ.

მესამე: ხაზართა სამეფო მდებარეობდა უშუალოდ „თარგამოსის სახლის“ ეთნარქ-ეპონიმების უძველესი განსახლების მეზობლად, ამიერკავკასიის ჩრდილოეთით. ამ თვალსაზრისს მხარს უჭერს ლეონტი მროველის ცნობა ჩრდ. კავკასიელი ხალხების განსახლების შესახებ: „მისცა ლეკანს ზღუითგან დარუბანდისათა (კასპიის ზღვის ჩრდილოეთი – ვ.ჭ.) ვიდრე მდინარემდე ლომეკისა (მდ. თერგი – ვ.ჭ.), ჩრდილოდთ ვიდრე მდინარემდე დიდად ხაზარეთისა, და მისცა კავკასს ლომეკის მდინარითგან ვიდრე დასასრულადმდე კავკასიისა, დასავლით.“ (ლეონტი მროველი, 1955: 12).

აქვე უნდა დავსძინოთ, რომ როდესაც ლეონტი მროველი აღწერს თარგმოსიანთა ერთი ნაწილის ბრძოლას ხაზარების წინააღმდეგ, კვლავაც ადასტურებს ლეკანის და კავკასოსის განსახლების არეალს მდ. ყუბანსა და მდ. ვოლგას შორის: „... მისცა ქვეყანა კავკასის ნაწილი, ლომეკის მდინარისა დასავლით, დაავლეთამდე მთისა... მისცა ხაზართა მეფემან ნაწილი ლეკანისი, აღმოსავლით, ზღვთგან დარუბანდისით მდინარემდე ლომეკისა“.

ე.ი. ლეონტი მროველის მიხედვით, თარგამოსიანთა განსახლების არეალი მოიცავდა ტერიტორიას მდ. ვოლგასა („მდინარედმდე დიდად ხაზარეთისა“) და ყუბანს („მდინარე მცირისა ხაზარეთისაჲ“) შორის და ზუსტად ემთხვეოდა VII-IX სს-ში ხაზართა სამეფოს მიჯნებს (ინგოროყვა 1954: 121).

ამრიგად, სწორედ ეს ისტორიულად დადასტურებული ფაქტი, ანუ ხაზართა სამეფოს მიჯნები VII-IX სს-ში მდ. ყუბანსა და მდ. ვოლგას შორის („მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“ და „მდინარემდე დიდად ხაზარეთად“, რომელიც ემთხვეოდა ისტორიულად „თარგამოსის სახლის“ ეთნარქ-ეპონიმების უძველესი განსახლების არეალს, გახდა ძირითადად საფუძველი იმისა, რომ ლეონტი მროველმა კავკასიელთა საერთო წინაპრის – „თარგამოსის სახლის“ უძველესი განსახლების არეალი დაუკავშირა სწორედ ხაზართა სამეფოს მიჯნებს VII-IX სს-ში.

მცენიერთა გარკვეულ ინტერესს იწვევს „ხაზართა მდინარესთან“ დაკავშირებული ორი მსაზღვრელი სიტყვა: „მცირე“ და „დიდი“. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია ვარაუდი, რომ მდ. ყუბანის სახელწოდება, „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“ VII-IX სს.-ის კავკასიაში შექმნილ პოლიტიკურ სიტუაციას მისადაგებული ჰიდრონიმია. პ. ინგოროყვას ვარაუდით, „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“ მდ. შაფსუხოა, რომელიც არის პირველი მდინარე დიდი ჯიქეთისა ნიკოფსისის საზღვრის ჩრდილოეთით. „დიდი ჯიქეთი, – მიუთითებს პ. ინგოროყვა, – მე-8 საუკუნეში პოლიტიკურად ხაზარეთთან იყო დაკავშირებული (იგი, როგორც ირკვევა „მცირე ხაზარეთში“ შედიოდა) და ამიტომ არის, რომ მოსაზღვრე პირველი ხეობის მდინარეს რქმევია „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“ (ჯავახიშვილი 1965: 22; გეორგიკა“, ტ.IV/II: 231; ბერძენიშვილი 1990: 550, 553, 554; მუსხელიშვილი 1990: 140; Анчабадзе 1959: 111; ბერძენიშვილი 1979: 63; ინაძე 1991: 47; გამახარია 2007: 87; გვანცელაძე 2007: 181-182;).

ჯერ ერთი: ქართულ ისტორიოგრაფიაში გარკვეულია, რომ „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“ მდ. ყუბანია და არა მდ. შაფსუხო (Минорский, 1963; Дорн, 1965; Бартольд, 1965).

მეორე: IX-XII სს-ის არაბი გეოგრაფები, რომელნიც გვაძლევენ ძვირფას და ამომწურავ ცნობებს ხაზართა სამეფოს შესახებ, არ იცნობენ ისეთი ტიპის პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ ერთეულს, როგორცაა „მცირე ხაზარეთი“ (Артамонов, 2003; Гумилев 2003;).⁶⁵

მესამე: ქართული და რუსული ისტორიული წყაროები არ იცნობენ პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ ერთეულს „მცირე ხაზარეთი“. შესაბამისად, დამაჯერებლად არ მიგვაჩნია პ. ინგოროყვას მიერ ჰიდრონიმ **„მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“-ს** დაკავშირება გაურკვეველი წარმოშობის პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ ერთეულთან – **„მცირე ხაზარეთი“** (ინგოროყვა, 1954: 121).

ვფიქრობთ, საქმე უფრო მარტივადაა. მემატიაწემ, რომელიც ზედმიწევნით კარგად იცნობს კავკასიის რეგიონის ფიზიკურ გეოგრაფიას, ალბათ ისიც კარგად უწყობდა, რომ მდ. ვოლგა სიგრძით და წყალუხვობით აშკარად აღემატებოდა მდ. ყუბანს, ინფორმაციისთვის: მდ. ვოლგის სიგრძეა - 3530 კმ. ხოლო აუზის ფართი - 1360 ათ. კვ. კმ., ხოლო მდ. ყუბანის სიგრძეა - 870 კმ., აუზის ფართობი - 58 ათ.კმ. აქედან მომდინარეობს სწორედ, ჩვენი ვარაუდით, მდ. ვოლგას და მდ. ყუბანს მისადაგებული მრაველისეული ტერმინოლოგია: **„მდინარემდე დიდად ხაზარეთად“** და **„მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“!**

როგორც ჩანს, პ. ინგოროყვას ჯეროვანი ყურადღება არ მიუქცევია იმ ფაქტისთვის, რომ ჯერ კიდევ XX ს–ის დასაწყისისთვის მდ. ყუბანი ორ ტოტად ჩაედინებოდა – აზოვის და შავ ზღვებში. ის ვარაუდობდა, რომ მდ. ყუბანი, რომელიც XX ს–ის პირველი ათწლეულის შემდეგ მხოლოდ აზოვის ზღვაში ჩაედინებოდა, ვერ იქნებოდა **„მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“**. პ. ინგოროყვას ვარაუდს ჰქონდა თავისი ლოგიკა; სწორედ შავ ზღვასთან (და არა აზოვის ზღვასთან), „ტუაფსის ჩრდილოეთით კავკასიონის ქედის სიმაღლე თანდათან კლებულობს, აქედან იწყება სწორედ კავკასიონის ქედის „დაწყდომა“ (ვახუშტი, 1973: 51).

ერთ ადგილას ვახუშტი აზუსტებს, რომ „...ხაზარეთის მდინარე არს დონის წყალი...“ (ვახუშტი, 1973: 796) რამდენად შეესაბამება ვახუშტის ეს ინფორმაცია ისტორიულ სინამდვილეს? „ხაზარეთის მდინარე“ არ შეიძლება ყოფილიყო მდ. დონი რამდენიმე მიზეზის გამო:

ჯერ ერთი: ვახუშტი ორჯერ ხმარობს ტერმინ „ხაზართა მდინარეს“. ერთ შემთხვევაში, როდესაც მიუთითებს ეგროსის წილ სამკვიდრებელზე: „დასუა აფხაზთა და მისცა აფხაზეთი, ჯიქეთი, ვიდრე ზღუამდე და ხაზართა მდინარემდე“ (ვახუშტი, 1973: 49). აქ „ხაზართა მდინარე“ ეჭვს გარეშე მდ. ყუბანია! მეორე შემთხვევაში, როდესაც ვახუშტი გვაძლევს ეთნარქ–ეპონიმ **ლეკოსის** სამკვიდრებლის აღწერას: „ხოლო ლეკანის წილი არს... დასავლით... საზღვარი კავკასოსი, ჩრდილოდ **მდინარე დიდი ხაზარეთისა**“ (ქსე 1978: 621). აქ **„ხაზართა მდინარე“** უეჭველად მდ. ვოლგაა!

მეორე: მდ. დონი ქ. ნოვომოსკოვსკაიასთან ერთვის აზოვის ზღვას ტაგანროგის ყურეში. ცნობილი ფაქტია, რომ მდ. ყუბანის ერთი ტოტი ჩაედინებოდა ასევე აზოვის ზღვაში. ასე რომ, როგორც ჩანს, ვახუშტის ჰქონდა რაღაცა საფუძველი ემტკიცებინა, რომ „ხაზარეთის მდინარე არს დონის წყალი...“? (ვახუშტი, 1973: 51) მაგრამ რეალურად მდ. დონი ვერ იქნებოდა „ხაზარეთის მდინარე“, რადგანაც ლეონტი

მროველის მიხედვით, „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“ იმ ადგილას ჩაედინებოდა ზღვაში, „სადა წარსწუდების წუერი კავკასიისა“. ხოლო კავკასიის ქედი სწორედ მდ. ყუბანის შავი ზღვის შესართავიდან იწყებს აღმოსავლეთით გავრცელებას (ვახუშტი, 1973:5). რაც შეეხება აზოვის ზღვისპირეთს, კავკასიონის ქედთან მას არანაირი შეხება არა აქვს და არც ჰქონია ისტორიულ წარსულში;

მესამე: მდ. დონი არ შეიძლება იყოს „ხაზარეთის მდინარე“, რადგანაც ვაინახებსა და ლეკებს ისტორიულად არასდროს უცხოვრიათ მდ. დონის ველებზე და არც მდ. დონის აზოვის ზღვასთან შეერთების ადგილი იყო ისტორიულად მათი განსახლების ადგილი. ქართულ საისტორიო წყაროებში (ლეონტი მროველთან) მკაფიოდ არის გამოჯნული ლეკოსის მიწების გავრცელების არეალი: „... მისცა ლეკანს ზღუათგან დარუბანდისათა (კასპიის ზღვის ჩრდილოეთი – ვ.ჭ.) ვიდრე მდინარემდე ლომეკისა“ (მდ. თერგი-ვ.ჭ.) (ვახუშტი, 1973:49). ვახუშტის მიხედვითაც ლეკოსის სამკვიდრებელი ვერ სცილდება კავკასოსის საზღვარს, ე.ი. მდ. თერგს; „ხოლო ლეკანის წილი არს... დასავლით მთა კავკასია და საზღვარი კავკასოსი“ (არიანე, 1961: 93).

ამრიგად, „ხაზართა მდინარის“ სახელით ქართული ისტორიული ტრადიცია იცნობს მხოლოდ ორ მდინარეს: მდ. ყუბანსა და მდ. ვოლგას – ქართველთა და „თარგამოსის სახლის“ ეთნარქ-ეპონიმების უძველესი მკვიდრობის არეალს! რაც შეეხება ვახუშტის მიერ მდ. დონის „ხაზართა მდინარედ“ მოხსენიებას, ჩვენი ვარაუდით, აქ ვახუშტი გულისხმობდა მხოლოდ იმ რეალობას, რომ VII-IX ს.ს.–ში მდ. დონის აზოვის ზღვასთან შეერთების ადგილი ისტორიულად შედიოდა ხაზართა სამეფოს შემადგენლობაში.

ლეონტი მროველი „თარგამოსის სახლის“ ერთ–ერთი ძმის წილხვედრი ქვეყნის უკიდურეს ჩრდილო საზღვრის აღმნიშვნელი შესიტყვების „... სადა წარსწუდების წუერი კავკასიისა“ პარალელურად ხმარობს ფრაზას: „...ვიდრე დასასრულადმდე კავკასიისა, დასავლით“. მაგრამ ლეონტი მროველი ამ ფრაზას ხმარობს ამ შემთხვევაში არა ეთნარქ-ეპონიმის **ეგროსის** განსახლების უკიდურესი ჩრდილო საზღვრის აღსანიშნავად, არამედ „თარგამოსის სახლის“ ერთ–ერთი წევრის ეთნარქ-ეპონიმის **კავკასოსის** სამკვიდრებლის უკიდურესი დასავლეთის საზღვრის აღსანიშნავად.

„თარგამოსის სახლის“ ეთნარქ-ეპონიმების **ეგროსის** და **კავკასოსის** წილხვედრი ქვეყნების საზღვრების დადგენაში ბევრწილად გვეხმარება **ჯიქების** (თანამედროვე აფხაზურ-ადიღური ტომების წინაპრების) ჩრდილოეთ შავიზღვიპირეთში ჩამოსახლების დროისა და დამაკვიდრების ადგილსაყოფელის დადგენა–დაზუსტება.

ფაქტია, რომ ანტიკურ ხანაში ნიკოფსია იყო არა მარტო ქართული სახელმწიფოს უკიდურესი ჩრდილოეთის საზღვარი, არამედ ლაზებით დასახლებული ტერიტორიაც. ამას ადასტურებს ფლავიუს არიანესთან მოხსენიებული „ძველი ლაზიკა“ (II ს. ახ.წ.) და კლავდიოს პტოლემეაოსთან „ლაძოსის“ ფორმით მოხსენიებული „ლა-

ზიკა“ (ახ.წ. II ს.). V ს–ის ანონიმ ისტორიკოსთან უკვე სხვა ვითარებაა: „ლაიადან ე.წ. ძველ ლაზიკამდე (სადაც მოთავსებულია ე.წ. ნიკოფსისი, რომლის ახლოს მდინარეა ახლა ფსახაფსისად წოდებული) ას ოცი სტადიონია. თექვსმეტი მილი. ძველი ლაზიკიდან ძველ აქაიამდე (სადაც არის ახლა ტოფსიდად წოდებული მდინარე) ას ორმოცდაათი სტადიონია. ოცი მილი“ (არიანე, 1961: 42-43).

რატომ ეძახის არიანე ნიკოფსიას „ძველ ლაზიკას“ და არა „ლაზიკას“?

რატომ ხმარობს V ს–ის ანონიმი ისტორიკოსი ერთდროულად ტოპონიმებს „ძველი ლაზიკა“ და ნიკოფსისი?!

ფლავიუს არიანეს მიხედვით ახ.წ. II ს–ში ლაზებს ეჭირათ ტერიტორია აფსაროსიდან (მდ. ჭოროხი) მდ. კოდორის შესართავამდე. კოდორის ხეობაში ცხოვრობენ აფსილები. ქ. სებასტოპოლიდან მდ. შახემდე არიან სანიგები (იგივე ჭანები), მთებში სახლობენ აბასკები. მდ. შახედან მდ. ნეგოფსუხომდე ცხოვრობენ ძილქვები (ჯიქები) (არიანე, 1961: 93). ე.ი. არიანემ იცის, რომ არსებობს ლაზეთი, თავისი მკვეთრად გამოიჯნული ტერიტორიით (მდ. აფსაროსი – მდ. კოდორი), რომელიც II ს–ში არ მოიცავდა „ძველ ლაზიკად“ წოდებულ ტერიტორიას, მაგრამ ამ ტერმინით „ძველი ლაზიკა“ ხაზს უსვამს იმ ისტორიულად დადასტურებულ ფაქტს, რომ ეს ტერიტორია ძველ დროში ლაზების სამკვიდრებელი იყო.

V ს–ის ანონიმი ისტორიკოსი უკვე ხმარობს ტოპონიმ **ნიკოფსიას**, თუმცა იცის, რომ ახლანდელი ნიკოფსია „ძველი ლაზიკაა“. „ლაიადან ე.წ. ძველ ლაზიკამდე (სადაც მოთავსებულია ე.წ. ნიკოფსისი, რომლის ახლოს მდინარეა, ახლა ფსახაფსისად წოდებული) (არიანე, 1961: 93). ე.ი. არიანედან (II ს.) ანონიმ ისტორიკოსამდე (V ს.) აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ტერიტორიაზე მოხდა **ეთნიკური განახლება**. მაგრამ ეს პროცესი, როგორც ჩანს, უფრო ადრე დაიწყო და V ს–შიც დასრულებული არ იყო. ამ ვარაუდს ადასტურებს V ს–ის ანონიმი ისტორიკოსის მიერ ერთდროულად ორივე სახელის „ძველი ლაზიკა“-ს და „ნიკოფსისი“-ს ხმარება.

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ეთნიკური განახლება დადასტურებულია V ს–ის ანონიმი ისტორიკოსის მიერ, რომელიც თავის მხრივ I ს–ის ისტორიკოსის მენაპეს ინფორმაციას ეყრდნობა: „ამრიგად ძველი აქაიიდან ძველ ლაზიკამდე და შემდეგ მდ. აქეუნტამდე (მდ. შახე – ვ.ჭ.) წინათ ცხოვრობდნენ შემდეგი ტომები: ჰენიოხები, კორაქსები, კოლიკები, მელანქლაინები, მაქელონები, კოლხები, ლაზები და ახლა ჯიქები ცხოვრობენ“ (არიანე, 1961: 93). ჯიქების თანმიმდევრულ ჩამოსახლებას იმიერკავკასიის ცენტრალური ნაწილიდან აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში სხვა ადგილასაც ადასტურებს V ს–ის ანონიმი ისტორიკოსი: „პაგრის ნავსადგურიდან ვიდრე ძველ აქაიამდე წინათ ეგრეთწოდებული აქაელები ცხოვრობდნენ, ახლა კი ძიქები ცხოვრობენ“ (ყაუხჩიშვილი 1957: 111).

ჯიქების შავიზღვისპირეთში ჩამოსახლება ახ.წ. I-II სს–ში მოხდა. ამ ფაქტს ადასტურებენ ძვ.წ. VI-I სს. ანტიკური ხანის ავტორები (ჰეკატაიოს მილეტელი, ჰე-

ლანიკე მიტილენელი, ფსევდოსკილაქს კარიანდელი, პალეფატე აბიდოსელი, არტემიდორე ეფესელი), რომლებიც აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ამ მონაკვეთზე ჯიქების ტომს არ ახსენებენ. ანტიკური ხანის ავტორებიდან პირველი სტრაბონი იყო, რომელიც ახ.წ. I ს–ში აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში ახსენებს ჯიქებს: „ბოსფორის ზღვასთან აზიის მხარეზე მყოფ ქვეყანათა შორის არის სინდიკე, ამის შემდეგ არიან აქელები, ზიგები, ჰენიოხები–კერკეტებიც და მაკროპოგონებიც“ (ინგოროყვა 1954: 130; ყაუხჩიშვილი 1976: 100, 139; მელიქიშვილი, 1970: 482; ; ლომოური 1955:53; ყაუხჩიშვილი 1957: 253). ქართულ ისტორიოგრაფიაში ზიგები (სხვა ბერძენ ავტორებთან – ძილქები, ზიხები, ზიკსები, ზინხები) გაიგივებულია ჯიქებთან – აფხაზურადილური ტომების წინაპრებთან (ლეონტი მროველი, 1955: 45).

ჯიქები რომ არ არიან პირველმოსახლენი და ოდითგანვე არ მკვიდრობდნენ აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე (დაახლოებით ახლანდელი ნოვოროსიისკიდან ტუაფსემდე), ამას ადასტურებს ძველი ქართული საისტორიო მწერლობაც. ასე, მაგალითად, ლეონტი მროველთან დაცულია ცნობა, რომლის მიხედვითაც I ს–ის 70–იან წლებში ქართლის მეფეებს აზორკსა და არმაზელს სომხეთში ლაშქრობის დროს ჩრდ. კავკასიიდან ოსებთან, ლეკებთან და სხვა ტომებთან ერთად დამხმარე ძალად ჯიქებიც მოსვლიათ: „მაშინ ამათ მეფეთა ქართლისათა აზორკ და არმაზელ მოუწოდეს ოვსთა და ლეკთა... და მათ გარდამოიტანეს თანა... ჯიქნი“ (ლეონტი მროველი, 1955:157. ლეონტი მროველის ეს ინფორმაცია მხარს უბამს ანტიკური ეპოქის (ძვ.წ. VI-I სს.) ავტორთა ცნობებს, რომ I ს–ში ჯიქები (ზიხები, ძიგები) ჯერ კიდევ არ დამკვიდრებულან შავიზღვისპირეთში და ცხოვრობდნენ იმიერკავკასიის სიღრმეში. იგივე ცნობაა დაცული XI ს–ის ისტორიკოსის ჯუანშერ ჯუანშერიანის თხზულებაში, როდესაც საუბარია ვახტანგ გორგასალის ლაშქრობაზე ჩრდ. კავკასიაში: „შემდგომად ჟამთა მრავალთა იოტნეს... ჯიქნი თურქთაგან... ხოლო ჯიქნი დაემკვდრნეს ბოლოსა აფხაზეთისასა“ (ჯუანშერი, 1955: 157). ჯუანშერის ინფორმაციას V ს–ში (ვახტანგ გორგასალის მოღვაწეობის ხანა) ჯიქების აფხაზეთის ბოლოს (ე.ი. ნიკოფსიასთან) დამკვიდრებასთან დაკავშირებით მხარს უბამს V ს–ის ანონიმი ისტორიკოსთან დაცული ცნობა აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში ჯიქების დამკვიდრების შესახებ. სწორედ ამ ფაქტმა, ე.ი. ჯიქების ჩამოწოლამ აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში განაპირობა V ს–ის ანონიმი ისტორიკოსის მიერ ერთდროულად ორი ტოპონიმის „ძველი ლაზიკა“-ს და „ნიკოფსისი“-ს ხმარება.

ლეონტი მროველთან და ჯუანშერთან დაფიქსირებული ფაქტი ჯიქების იმიერკავკასიის სიღრმიდან აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში დამკვიდრების შესახებ V ს–ში გაზიარებულია „ქართლის ცხოვრების“ ძველ სომხურ თარგმანშიც: „...შევიდნენ ბაჯანიკეთსა და ჯიქეთს, რომელიც აფხაზეთის ქვემოთაა“ (აბულაძე, 1953: 150).

საინტერესო ცნობაა დაცული X ს–ის ქართულ ისტორიულ თხზულებაში „მატიანე ქართლისაჲ“. კერძოდ, აფხაზთა მეფე გიორგი II-მ კახეთის ერთ–ერთ ციხე–სიმაგრე–

ში შეიპყრო მოღალატე ფეოდალი „...ხახუა... რომელიც... მოიყვანეს შეპყრობილი წინაშე მეფისა და მეფემან წარსცა პყრობილად ჯიქეთს“. ეს ფაქტიც ადასტურებს იმ ისტორიულ სინამდვილეს, რომ ჯიქეთი X ს-ში შედიოდა „აფხაზთა სამეფოში“, ე.ი. საქართველოს სახელმწიფოს უკიდურესი ჩრდ. საზღვარი იყო მდ. ყუბანი, ანუ მროველისეული „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“.

ამრიგად, „**მეფეთა ცხოვრებაში**“ ეთნარქ-ეპონიმ **კავკასოსის** მოხსენიება, ტერმინ „**აფხაზის**“ უგულვებელყოფის ფონზე, განპირობებული იყო შემდეგი ფაქტორებით:

პირველი: განმაზოგადებელი ტერმინის „**კავკასოსის**“ ქვეშ ლეონტი მროველი უპირველეს ყოვლისა მოიაზრებდა აფხაზურ-ადილურ ენებზე მოლაპარაკე ეთნოსებს (მათ შორის თანამედროვე **აფსუას**, რომელსაც საერთო არაფერი აქვს ისტორიულ „**აფხაზთან**“);

მეორე: ეთნარქ-ეპონიმ **კავკასოსის** (მათ შორის თანამედროვე **აფსუას**) საცხოვრებელი იყო ჩრდილოეთ კავკასია, მდინარე თერგის მარცხენა ნაპირიდან მოკიდებული მდინარე ყუბანის შესართავამდე, სადაც „წარსწუდების წუერი“ კავკასიონისა, ე.ი. ქედის უკიდურეს დასავლეთ წერტილამდე;

მესამე: ძველი ქართული საისტორიო წყაროების მიხედვით მდინარე ყუბანს, რომელიც ჩაედინებოდა შავ ზღვაში, ეწოდებოდა „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“;

მეოთხე: ლეონტი მროველის მიხედვით, ეთნარქ-ეპონიმ **ეგროსის** წილხვედრი მიწა ლიხის ქედიდან შავ ზღვამდე ტერიტორიას მოიცავდა და ამ მიწის ჩრდილოეთი საზღვარი მდინარე ყუბანის (მცირე ხაზარეთის მდინარე) შესართავთან გადიოდა: „მდინარე მცირისა ხაზარეთისაჲ, სადა წარსწუდების წუერი კავკასიისაჲ“.

ე.ი. საქართველოს სახელმწიფოს უკიდურესი ჩრდილოეთ საზღვარი იყო მდინარე ყუბანი (მროველისეული „მდინარე მცირისა ხაზარეთისაჲ“), საიდანაც იწყებოდა სწორედ ეთნარქ-ეპონიმ **კავკასოსის** (მათ შორის თანამედროვე **აფსუას**) ისტორიული სამკვიდრებელი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აბულაძე (1953) „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი. ქართული ტექსტი და ძველი სომხური თარგმანი გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძე პმ, თბილისი.

არიანე (1961) ფლავიუს არიანე. მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, თარგმანი, გამოკვლევები, კომენტარები და რუკა ნათელა კეჭყყაძისა - უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ - წიგნი II - თბილისი.

ბერძენიშვილი (1990) ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბილისი.

- ბერძენიშვილი (1990) ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბილისი.
- ბერძენიშვილი (1979) მ. ბერძენიშვილი, ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, რვა ტომად, ტ. III, თბილისი.
- გამახარია (2007) ჯ. გამახარია, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან – აფხაზეთი, თბილისი.
- გვანცელაძე (2007) თ. გვანცელაძე. აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის ლინგვისტური საფუძვლები. იხ. ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან. აფხაზეთი. თბილისი.
- გვანცელაძე (1998) თ. გვანცელაძე. „ენობრივი მონაცემები და მათი მნიშვნელობა აფხაზეთის ეთნიკური ისტორიის კვლევისათვის“. იხ. აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები. თბილისი.
- გიულდენშტედტი (1964) ი. გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ.გელაშვილმა. თბილისი, 1964, ტ. II.
- ვახუშტი (1973) ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, წიგნში: „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი.
- ვახუშტი (1997) ვახუშტი ბაგრატიონი. საქართველოს ატლასი (XVIII ს.) თბილისი.
- ინაძე (1991) მ. ინაძე, ძველი აფხაზეთი, მაცნე, 1992, N2, გვ.47;
- ინგოროყვა (1954) პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბილისი, 1954.
- ლეონტი მროველი (1955) ლეონტი მროველი, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, წიგნში: „ქართლის ცხოვრება“ ტომი I. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1955.
- ლომოური (1955) ნ. ლომოური, კლავდიოს პტოლემეისის „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“, მსკი, ნაკვ. 32, თბილისი, 1955.
- მელიქიშვილი, (1970) გ. მელიქიშვილი, სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთი, იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, თბილისი.
- მუსხელიშვილი (1980) დ. მუსხელიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, თბილისი. 1980, ტ. II.
- სანაძე, ბერაძე, (1999) მ. სანაძე, თ. ბერაძე, კავკასიის უძველესი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული აღწერილობა და მისი შედგენის დრო. კრებული „მესხეთი“, ტ. III, თბილისი.
- ქსე (1986) ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. X, თბილისი.
- ქსე (1978) ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. III, თბილისი.
- ყაუხჩიშვილი (1957) თ. ყაუხჩიშვილი. სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, რედაქტორი: ალ. გამყრელიძე; საქართველოს სსრ მეცნიერებათა

- აკადემია, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი.
- ყაუხჩიშვილი (1976) თ. ყაუხჩიშვილი. საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები, თბილისი.
- ჯავახიშვილი (1983) ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზ., ტ. II, თბილისი.
- გეორგიკა, IV/I (1941) გეორგიკა : ტ. 4. ნაკვ. 2 : ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემია. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტი. თბილისი.
- ჯავახიშვილი (1965) ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი, ტ. II, თბილისი.
- ჯუანშერი (1955) ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, წიგნში: ქართლის ცხოვრება, ტომი I. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი.
- Анчабадзе (1959) З. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв.), Сухуми.
- Анчабадзе (1957) З. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв.), Сухуми.
- Атлас (1954) Атлас Мира, Москва.
- Артамонов (1962) И. Артамонов История Хазар, Ленинград.
- Армянская география (1877) Армянская география VII века. под издательством К.П.Патканова, СПб,
- Бартольд (1965) В.В.Бартольд. Сочинения, ტ. III, 1965.
- Гумилев 2003: Л.Гумилев, Открытие Хазарии, Москва, 2003.
- Дорн (1875) Дорн. Каспий, СПб., 1875.
- Минорский (1963) В.Ф. Минорский. История Ширвана и Дербенда. Москва.
- Энциклопедия Брокгауза (1895) Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и А.Ефронь. Сб., 1895, т. XVI.

ია ჯიჭონაია⁶³

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

„მატიანე ქართლისაის“ ერთი ცნობის გაგებისათვის

აბსტრაქტი. სტატიაში განხილულია „მატიანე ქართლისაის“ თხზულებაში დაცული ისტორიული ეპიზოდი საქართველოსა და ხაზართა სახაკანოს შორის ურთიერთობების შესახებ. როგორც ჩანს, ხაზართა სახელმწიფოსა და ქართლის საერისმთავროს შორის მჭიდრო პოლიტიკური კავშირები იყო, რომელიც ყოველთვის არ იყო ერთგვაროვანი. მიუხედავად ამისა, თხზულების ავტორის მიხედვით VIII ს. მიწურულს, ბიზანტიაში მომხდარმა პოლიტიკურმა გადატრიალებამ ხაზართა სახაკანო აფხაზთა ერისთავის მხარდამჭერად და პოლიტიკურ მოკავშირედ აქცია, რასაც ადასტურებს „მატიანე ქართლისაის“ თხზულებაში დაცული ცნობა, VIII ს. მიწურულს ლეონ „აფხაზთა“ ერისთავის მიერ სახელმწიფო ძალაუფლების ხელში ჩაგდება და მისი ბიზანტიის იმპერიისგან განდგომის შესახებ:

საკვანძო სიტყვები: მატიანე, ხაზარები, ქართლის ერისმთავარი, აფხაზთა ერისთავი, ბიზანტია, პოლიტიკური კავშირი.

Ia Jichonaia⁶⁴

To understand one information of "Matiane Kartlisai"

Abstract. The article discusses the historical episode about the relations between Georgia and the Khazar Sakhakano preserved in the work of "Matiane Kartlisai". It seems that there were close political ties between the Khazar state and the chieftain of Kartli, which was not always similar. According to the author of the works, VIII century. At the end, the political coup in Byzantium turned the Khazars into a supporter and political ally of the Chief of the Abkhazians, which is confirmed by the information preserved in the work of "Matiane Kartlisai" .

Keywords: Matiane, Khazars, Erismtavari of Kartli, Eristavi of Abkhazia, Byzantium, political union.

⁶³ ია ჯიჭონაია, ისტორიის დოქტორი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

⁶⁴ Ia Jichonaia, Doctor of history, Associate professor of Sokhumi State University

„მატიანე ქართლისაი“ ისევე, როგორც „ქართლის ცხოვრების“ სხვა ქრონიკები, იძლევა მეტად საინტერესო ცნობებს ჩრდილო რეგიონის ხაზარეთის ხაკანათის შესახებ, რომელიც ისტორიულად, გარკვეულ პერიოდებში, რამდენადმე მიზმული იყო საქართველოსთან და მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქართულ პოლიტიკურს სამყაროში.

„მატიანე ქართლისაის“ ტექსტი, მეცნიერებაში საყოველთაოდ მიღებული ატრიბუციის თანახმად, იწყება წმინდა მოწამე არჩილის სიკვდილის შემდგომი მოვლენების განვითარების გაშუქებით, კერძოდ, იმის აღნიშვნით, რომ არჩილის მემკვიდრეთაგან ერთ-ერთი იოვანე „წარვიდა...ეგრისად და წარიტანა თან დედა და ორნი დანი თვისანი“, ხოლო მეორე ვაჟი, ჯუანშერი და ორნი დანი მისნი დაშთეს ქვეყანასა და ქართლისასა და კახეთისასა (მატიანე ქართლისაჲ, 1955: 249). ამის შემდეგ კი მოთხრობილია ხაზართა ხაკანის მიერ ქართლში საგანგებო ელჩობის გამოგზავნის ამბავი. აღნიშნული ელჩობა, მემატანის თქმით, გამოუწვევია იმას, რომ ხაზართა ხელმწიფეს „მიესმა სიშუენიერე“ ჯუანშერის დის-შუშანისა. ამიტომაც „მოუგზავნა მოციქული და ითხოვა შუშან ცოლად და უქადა შუელად სარკინოზთა ზედა“ (მატიანე ქართლისაჲ 1955: 248). ამრიგად, როგორც ამ ცნობიდან ჩანს, ხაზართა ხაკანი ქართლის ერისმთავარს სთავაზობდა დინასტიურ-ნათესაური კავშირის დამყარებას ორ სახელმწიფოს შორის და სამხედრო დახმარებას არაბების წინააღმდეგ, მაგრამ ქართულმა მხარემ ხაზართა ხაკანის ეს, ერთი შეხედვით, ნამდვილად კონსტრუქციული წინადადება, რატომღაც უარყო, მოტივაცია წმინდა სარწმუნოებრივი ხასიათისა იყო: „უკეთუ უღონო იქმნეს ყოფა ჩუენი, უმჯობეს არს, რათა შევიდეთ საბერძნეთად და მივმართოდ ქრისტიანეთა, ვიდრელა შეიგინოს შვილი ჩუენი წარმართთა მიერ“ (მატიანე ქართლისაჲ, 1955: 249). „მატიანე ქართლისაის ეს მასალა დიდი ხანია, შემოსულია სამეცნიერო მიმოქცევაში და მას მკვლევრები ხშირად ეყრდნობიან ხაზართა-არაბთა სახალიფოს დაპირისპირებაზე მსჯელობისას. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ქართველი მემატანის მიერ მოთხრობილი ფაქტი სინამდვილეს შეეფერება და ეს უნდა მომხდარიყო 761-764 წლებში. ყოველი შემთხვევისთვის, 764 წელს ხაზართა მიერ თბილისის აღებას არაბული წყაროებიც ადასტურებენ (ჯავახიშვილი 1983: 80-81).

ხაზარები და ხაზართა სამხედრო ძალა ფიგურირებს „მატიანე ქართლისაჲს“ ცნობაში VIII ს. მიწურულს ლეონ „აფხაზთა“ ერისთავის მიერ სახელმწიფო ძალაუფლების ხელში ჩაგდებასა და მისი ბიზანტიის იმპერიისგან განდგომის შესახებ: „ხოლო რაჟამს მოუძღურდეს ბერძენნი, გადგა მათგან ერისთავი აფხაზთა, სახელით ლეონ, ძმიშვილი ლეონ ერისთავისა, რომლისად მიეცა სამემკვიდრეოდ აფხაზეთი. ესე მეორე ლეონ ასულის წული იყო ხაზართა მეფისა, და ძალითა მათითა გადგა ბერძენთა, დაიპყრა აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე, სახელ-იდვა მეფეა აფხაზთა“ (მატიანე ქართლისაჲ, 1955: 249). მატანის ეს ცნობა მრავალმხრივ არის საინ-

ტერესო, მაგრამ ამ შემთხვევაში ყურადღებას იპყრობს მოტანილი ციტატის ის ნაწილი, რომელიც ხაზარებს შეეხება. ამ ცნობიდან ირკვევა, რომ VIII ს. მიწურულისათვის ხაზართა სამეფოსა და აფხაზეთის სამთავროს შორის დინასტიურ-ნათესაური კავშირი ყოფილა დამყარებული.

VIII ს. მთელ მანძილზე, როგორც ცნობილია, ხაზარეთი აქტიურად ერთვებოდა ამიერკავკასიაში მიმდინარე პროცესებში და ცდილობდა რეგიონიდან არაბთა სახალიფოს გაძევებას (ჯავახიშვილი 1983: 80-81) ხშირ შემთხვევაში ამას ხაზარები აკეთებდნენ ბიზანტიელებთან შეთანხმებით. ბიზანტია-სახალიფოსა და ხაზარ-არაბების ომები არამარტო ურთიერთდაკავშირებული მოვლენები იყო, არამედ VIII ს. I ნახევარში საერთოდ არსებობდა ბიზანტია-ხაზარეთის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი არაბების წინააღმდეგ. ხაზარები განაგრძობდნენ აქტიურობას VIII ს. II ნახევარშიც. საქართველოში ხაზართა ხაკანათი განიხილებოდა როგორც მოკავშირე არაბი დაპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამის ნათელი დადასტურებაა „აბო ტფილელის მარტვილობაში“ დაფიქსირებული ცნობა ნერსე ქართლის ერისმთავრის კონტაქტების შესახებ ხაზარებთან. როგორც იოვანე საბანისძის ცნობიდან ირკვევა, არაბთა სახალიფოსგან გამდგარი ნერსე ერისმთავარს დახმარებისათვის სწორედ ხაზართა ხაკანისათვის მიუმართავს. ნერსე თვითონ ჩავიდა ხაზარებთან, სადაც მას საკმაოდ კარგი დახვედრა მოუწყვეს, მაგრამ სამხედრო დახმარებაზე თავი შეიკავეს. გაწვილებული ქართლის ერისმთავარი ხაზარეთიდან დასავლეთ საქართველოში (აფხაზეთში) წავიდა, სადაც ადრიდანვე გახიზნული ჰყავდა თავისი ოჯახი (საბანისძე 1963:58-59). მართალია, იოანე საბანისძის ცნობაში არაფერია ნათქვამი „აფხაზ“ - ხაზართა რაიმე ურთიერთობის შესახებ ამ ეტაპზე (VIII ს. 80-იანი წლები), მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ „აფხაზეთის“ მთავრებს უკვე მაშინ ჰქონდათ სამოკავშირეო ურთიერთობები ხაზარებთან. არაა გამორიცხული, რომ დასავლეთ საქართველო (აფხაზეთი) ბიზანტია-ხაზარეთის სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკის წევრიც კი იყო.

მაგრამ ბიზანტია-ხაზარეთის ურთიერთობაში გარკვეული ბზარი გაჩნდა VIII ს. მიწურულს, რაც ს. ჯანაშიას დაკვირვებით (ჯანაშია, 1952: 327-333) გამოიწვია ერთგვარად „ანტიხაზარულმა“ სახელმწიფო გადატრიალებამ კონსტანტინოპოლში, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 797 წლის ახლო ხანებში.

როგორც ცნობილია 711/719-740/741 წლებში ბიზანტიის იმპერატორი იყო ლეონ III. მან თავისი ვაჟი კოსტანტინე დააქორწინა ხაზართა მეფის ქალიშვილზე. ეს ქორწინება, ცხადია, პოლიტიკური ნაბიჯი იყო საერთო მტრის არაბების წინააღმდეგ. ლეონ IV-ის დედა ხაზართა მეფის შვილია. ქართული წყაროს მიხედვით, აფხაზეთის ერისთავის - ლეონ II-ის დედაც. ბიზანტიაში ლეონ IV-ის შემდეგ ტახტზე ავიდა მისი ძე კონსტანტინე, მაგრამის მხოლოდ 10 წლის იყო და ამიტომ, ქვეყნის გამგეობას შეუდგა მისი დედა, ირინა. იმპერიაში დაიწყო დიდი არეულობა, სამეფო კარზე არაერთი შეთქმულება მოეწყო. აკად. სიმონ ჯანაშია თვლიდა, რომ სწორედ ამ

დროს უნდა განეხორციელებინა ლეონ II-ს თავისი აქტი, რომ სწორედ ირინას ერთ-მმართველობის პერიოდი (797-802 წწ.) იყო ხელსაყრელი დრო აფხაზეთის ერისთავისთვის (ჯანაშია, 1952: გვ., 365-367). ერთი სიტყვით, აკად. ს. ჯანაშია ქართულ წყაროებში ნახსენებ ბერძენთა „მოუძღვრების“ ხანად VIII საუკუნის 90-იანი წლების ბოლოს მიიჩნევდა.

ამ გადატრიალების მსხვერპლი შეიქმნა იმპერატორი კონსტანტინე VI. ამას არ შეიძლებოდა ხაზართა ხაკანის გაღიზიანება არ გამოეწვია. შესაძლოა, ამიტომ დაუჭირეს მხარი ხაზარებმა „აფხაზეთის ერისთავის“ ანტიბიზანტიურ დემარშს (პაპასქირი, 2004: 48). უფრო მეტიც, სავსებით დასაშვებია, რომ „აფხაზეთის ერისთავის“ განდგომა კონსტანტინეპოლისგან საერთოდ ხაზართა ხაკანის მიერ ყოფილიყო ინსპირირებული. ამით ჩვენ იმის თქმა გვინდა, რომ, თუ ადრე ხაზართა ხაკანათი ბიზანტიასთან შეთანხმებით მოქმედებდა ამიერკავკასიაში, ამ დროიდან, გაერთიანების მესვეურებმა ბიზანტიისაგან დამოუკიდებლად დაიწყეს მოქმედება.

ამრიგად, „მატიანე ქართლისაის“ ცნობა „აფხაზეთის ერისთავის“ ლეონ II-ის მიერ VIII ს. მიწურულს გადადგმული ნაბიჯის შესახებ, რომელსაც მოყვა ახალი დასავლურ-ქართული სახელმწიფოს-„აფხაზთა“ სამეფოს წარმოქმნა, უაღრესად მნიშვნელოვანია ქართული პოლიტიკური სამყაროს ხაზარებთან ურთიერთობის თვალსაზრისითაც. ის შუქს ფენს არამარტო ხაზარეთ-დასავლეთ საქართველო(აფხაზეთის) ურთიერთობების (ხაზარეთი გამოდის ახალი სუვერენული ქართული სახელმწიფოს მოკავშირედ, რომელმაც, ალბათ, პირველმა სცნო „აფხაზთა“ სამეფოს სუვერენიტეტი საერთაშორისო არენაზე), არამედ ბიზანტია-ხაზარეთს შორის მომხდარ გარკვეულ განხეთქილებაზეც მიუთითებს. ეს გარემოება კიდევ უფრო ზრდის „მატიანე ქართლისაის“ ამ ცნობის წყაროთმცოდნეობის მნიშვნელობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- მატიანე ქართლისაი (1955) მატიანე ქართლისა. წიგნში: ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი.
- პაპასქირი (2004) ზ. პაპასქირი. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, ნაკვ. I. უძველესი დროიდან 1917 წლამდე. თბილისი.
- საბანისძე (1963) იოვანე საბანისძე. მარტვილობაი ჰაბო ტფილელისა.-ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, ილ. აბულაძის რედაქციით, წ. I. თბილისი.
- ჯავახიშვილი (1983) ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. II. თბილისი.
- ჯანაშია (1952) ს. ჯანაშია, არაბობა საქართველოში. შრომები, ტ. II. თბილისი,

მანანა შეკილაძე⁶⁵

ისტორიის მასწავლებელთა საქართველოს ასოციაცია

„ნორჩ ისტორიკოსთა სკოლა“ და აფხაზეთის კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების პოპულარიზაცია ციფრულ ენციკლოპედიაში (ვიკიპედია)

აბსტრაქტი. მოხსენებაში გადმოცემულია ისტორიის მასწავლებელთა ასოციაციის მიერ „ნორჩ ისტორიკოსთა სკოლის“ შექმნის ისტორია და მათი საქმიანობა ციფრულ ენციკლოპედიაში (ვიკიპედია) აფხაზეთის კულტურული მემკვიდრეობის პოპულარიზაციის მიზნით. სკოლაში 100-150 მოსწავლეა გაერთიანებული და ბოლო ოთხი წლის განმავლობაში სკოლის მოსწავლეებმა ქართულ, აფხაზურ და ინგლისურ ვიკიპედიაში 3500-ზე მეტი სტატია განათავსეს.

მასწავლებელთა ასოციაცია ნორჩი ისტორიკოსებისთვის ზაფხულობით სპეციალურად ატარებს ვიკი - ბანაკებს, სადაც სკოლის მოსწავლეთა ახალ თაობას ვიკიპედიაში მუშაობას ასწავლიან და ისინი მომდევნო წლებში აგრძელებენ ვიკიპედიის ახალი მასალებით შევსებას.

საკვანძო სიტყვები: კულტურული მემკვიდრეობა, აფხაზეთი, ნორჩი ისტორიკოსები, თავისუფალი ენციკლოპედია.

Manana Shekiladze⁶⁶

"School of Junior Historians" and the promotion of cultural heritage monuments of Abkhazia in the digital encyclopedia (Wikipedia)

Abstract. The report describes the history of the establishment of the "School of Junior Historians" by the Association of History Teachers and their activities in the digital encyclopedia (Wikipedia) in order to popularize the cultural heritage of Abkhazia. In the school are 100-150 students and during the last four years, school students have posted more than 3500 articles in Georgian, Abkhazian and English Wikipedia.

⁶⁵ მანანა შეკილაძე, ისტორიის მასწავლებელთა საქართველოს ასოციაციის პრეზიდენტი.

⁶⁶ Manana Shekiladze. President of the Georgian Association of History Teachers.

Teachers' Association conducts special wiki-camps for Junior historians in the summer, where a new generation of schoolchildren are taught to work in Wikipedia, and they continue to fill Wikipedia with new materials in the coming years.

Key words: cultural heritage, Abkhazia, Norchi historians, free encyclopedia.

XX საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის შემდეგ, საქართველოში აქტიურად დაიწყო პროფესიული გაერთიანებების ჩამოყალიბება. 1995 წელს დაფუძნდა ისტორიის მასწავლებელთა საქართველოს ასოციაცია, რომელიც 1998 წლიდან გახდა ისტორიის პედაგოგთა ევროპული ასოციაციების გაერთიანების „ევროკლიოს“ წევრი, რამაც ხელი შეუწყო ასოციაციის უშუალო კავშირს მსგავს ევროპულ ასოციაციებთან და ევროპაში მიმდინარე პროექტებთან. ასოციაციის ძირითადი მიზანია ისტორიის დარგისა და ისტორიის სწავლების განვითარების ხელშეწყობა. საამისოდ ორგანიზაციას შემოკრებილი ჰყავს როგორც ადგილობრივი, ასევე უცხოური კადრები - პროფესორები, მასწავლებლები, ექსპერტები, ტრენერები.

„ისტორიის მასწავლებელთა საქართველოს ასოციაცია“ საზოგადოებრივ საწყისებზე დაფუძნებული ისტორიკოსებისა და ისტორიის პედაგოგების გაერთიანებაა, რომელიც მონაწილეობს სხვადასხვა სახის კონკურსებში და ახორციელებს პროექტებს.

2015 წელს ასოციაციამ დააფუძნა „ნორჩ ისტორიკოსთა სკოლა“, რომლის შექმნის მიზანია წარსულის ისტორიული მოვლენების შესწავლა და სწორი გაანალიზება, ფაქტობრივი მასალების - საისტორიო წყაროების გაცნობა-მოძიება, წარსულის კულტურული გარემოს გაცოცხლება, პასუხის გაცემა ისეთ შეკითხვებზე, რომლებიც თანამედროვეობით არის ნაკარნახევი. სკოლა ცდილობს წამოწიოს ისეთი აქტუალური თემები, რომელიც მოსწავლეების ცნობიერებას ახალ სიმაღლეებზე აიყვანს - განუვითარებს სახელმწიფოებრივ აზროვნებას, ტოლერანტობის, სხვათა კულტურებისა და ისტორიის პატივისცემას. გააცნობს როგორი იყო საქართველოს მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა და დემოგრაფიული მდგომარეობა სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში, რამ გამოიწვია ქვეყნის მრავალეთნიკური ისტორია? როგორ იცვლებოდა დიდი სახელმწიფოები და იმპერიები ჩვენს მეზობლად, რა ინტერესები ჰქონდათ მათ საქართველოში და რა მიზნები შეიძლება ჰქონდეთ დღევანდელ იმპერიებს?

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სკოლის მიერ ჩატარებული შემეცნებითი ხასიათის ღონისძიებები კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების შესწავლა-დათვალიერების მიზნით, როდესაც მოსწავლეები არამარტო ფიზიკურად ეცნობიან ძეგლს, არამედ სწავლობენ მის შესახებ არსებულ ლიტერატურას, აკეთებენ კონკრეტულ ძეგლებზე პრეზენტაციებს, ეცნობიან ძეგლის ფოტოგრაფირების ხელოვნებას და ა. შ.

„ნორჩ ისტორიკოსთა სკოლაში“ 100-150 მოსწავლეა გაერთიანებული. სკოლას მიზნობრივად აქვს შერჩეული თემები საქართველოსა და მსოფლიოს ისტორიიდან, რომლის წასაკითხად მოწვეულია საქართველოს სხვადასხვა დარგის წამყვანი ისტორიკოსები. მიუხედავად ამისა, „ნორჩ ისტორიკოსთა“ სკოლის ძირითადი მიმართულება კულტურული მემკვიდრეობის შესწავლა და პოპულარიზაციაა. ამ მიზნით სკოლის საქმიანობა მჭიდროდ დაუკავშირდა ქართულ ვიკიპედიას. ჩამოყალიბდა ვიკი-სკოლა-საქართველო. ბოლო ოთხი წლის განმავლობაში სკოლის მოსწავლეებმა ქართულ, აფხაზურ და ინგლისურ ვიკიპედიაში 3500-ზე მეტი სტატია განათავსეს.

დღეს, როდესაც საქართველოს ტერიტორიის 20% ოკუპირებულია, ძალიან მწვავედ დგას იქ დარჩენილი კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების ბედი. საომარი მოქმედებების დროს ბევრი ძეგლი განადგურდა ან ძალიან დაზიანდა. ამას, თანამედროვე ეტაპზე ემატება ვანდალიზმისა და ძეგლებზე თვითნებური და არაპროფესიული გადაკეთების ფაქტები. „ნორჩ ისტორიკოსთა სკოლა“ ახალგაზრდებს უნერგავს კულტურული მემკვიდრეობის მიმართ პატივისცემას, ასწავლის როგორ დაიცვას და გადაარჩინოს ძეგლის ავთენტურობა. რა ნაბიჯები უნდა გადადგას ახალი ძეგლის აღმოჩენის შემთხვევაში, ვის უნდა შეატყობინოს ეს ამბავი და როგორ დაიცვას ის.

ჩვენი ასოციაცია აგრძელებს მოსწავლეთა ახალი თაობების ჩართვას ვიკიპედიის პროექტში, ატარებს მათთვის ტრენინგებს, იწვევს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სპეციალისტებს ლექციებზე და დისკუსიებზე.

2021 წელს ასოციაციამ საგრანტო პროექტი შეიტანა შოთა რუსთაველის სამეცნიერო ფონდში, რომელმაც კონკურსი გამოაცხადა მეცნიერების პოპულარიზაციის მიმართულებით. მიუხედავად მაღალი კონკურსისა, ასოციაციის პროექტმა გაიმარჯვა საკითხის აქტუალობისა და ბოლო წლებში გაწეული ნაყოფიერი მუშაობის დამსახურებით.

პროექტი 2021 წლის 15 სექტემბრიდან დაიწყო და ერთი წელი გაგრძელდება. ამ პერიოდში დამუშავდება და სამ ენაზე აიტვირთება კულტურული მემკვიდრეობის ეროვნული სააგენტოსგან გადმოცემული მდიდარი არქივი ოკუპირებულ ტერიტორიებზე არსებული ძეგლების შესახებ. 2022 წლის ზაფხულში ჩატარდება ტრადიციული ვიკი-ბანაკი, სადაც მოსწავლეთა ახალი თაობა დატრენინგდება და ჩაერთვება მუშაობაში მომდევნო 3-4 წლის განმავლობაში.

აფხაზეთის ა/რ განათლებისა და კულტურის სამინისტრო
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
სამეცნიერო კვლევებისა და განვითარების დეპარტამენტი

Ministry of Education and Culture of Abkhazia
Sokhumi State University
Department of Scientific Research and Development

დაფინანსებულია აფხაზეთის განათლებისა და კულტურის
სამინისტროს მიერ
Funded by Abkhaz Education and Culture
by the Mini

გამომცემლობა „მერიდიანი“,
თბილისი, ალ. ყაზბეგის გამზ., №47
☎ 239-15-22
E-mail: meridiani777@gmail.com

აფხაზეთის ა/რ განათლებისა და კულტურის სამინისტრო
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
სამეცნიერო კვლევებისა და განვითარების დეპარტამენტი

Ministry of Education and Culture of Abkhazia
Sokhumi State University
Department of Scientific Research and Development

დაფინანსებულია აფხაზეთის განათლებისა და კულტურის
სამინისტროს მიერ
Funded by Abkhaz Education and Culture
by the Mini

ISBN 978-9941-34-258-5

9 789941 342585